

KOLENDAR

DRUŽBE SV. MOHORJA

1 9 4 5

Kazalo

Koledarski del

Kalendarij	4
Ob jubilejih nekaterih Družbenih knjig (Janko Moder)	28
Glasnik Družbe sv. Mohorja v Ljubljani	32

Bogu in narodu

Ali je res Cerkev odpovedala (Vilko Fajdiga)	33
Hodil po zemlji sem naši... (Mohorski)	45
Dr. Marko Natlačan	49
Dr. Lambert Ehrlich	51
Gremlin v Korotan — na božjo pot (Dr. Gregorij Rožman)	53
Marija v Posočju (Joža Lovrenčič)	58
Božje poti med Dravo in Savo (Fran Ksaverij Lukman)	62
Romarske cerkve na Kranjskem (Aleš Napret)	66

Naši Goriški

Naša goriška zemlja (Rado Bednarik)	70
Beneški Slovenci (Brnaški)	74
Goriška Brda (Ludovik Zorzut)	77
Vipavska dolina (Dr. Ivo Cesnik)	82
Bovško (Anton Trebše)	89
Številke govorijo... (J. K. Rejec)	91

Kulturi in pouku

»Hiša« ali sprejemnica (Dr. Rajko Ložar)	93
Varstvo spomenikov po vojni (Fr. Stelè)	100
Iz zgodovine krompirja (Bogo Teplý)	104
Osem sto let Ljubljane (Fr. Stelè)	119
Ali res ni Stvarnika (Anton Moder)	121
Kresovi (Fr. Kotnik)	127
O usnju in njega izdelavi (Ing. Albin Neřima)	130
Zgodba o soncu in vetru	132

Rajnim sodelavcem Mohorjeve družbe

Prelat dr. Anton Breznik (Janko Moder)	130
Dr. Janez Ev. Zorè (Fr. L.)	130
Žetev smrti med našimi juristi (Janko Polec)	130
Celjski opat Peter Jurak (P. K.)	138
Josip Lavtizar (—lc)	139
Kanonik Ivan Sušnik (—nik)	139
Monsignor Ante Kordin (—nik)	140
Ivan Feliks Sašelj (Fr. K.)	140
Akad. slikar Ivan Vavpotič (—nc)	141
Lea Fatur (—ar)	142
Martin Humeč (—ar)	142

Praktični del

Kmečko delo po mesecih	143
Brejost domačih živali	145
Mere in utèži	145
Prva pomoč ob nezgodah in boleznih	147
Križanka	152
Seznam poverjeništev in udov Družbe sv. Mohorja za leto 1944	153
Oglasi	154

Pesmi

Božična noč (Cvetko Golar)	42
Vojska (Leopold Stanek)	52
Pismo (Karel Mauser)	52
Bolečina (Karel Mauser)	65
Pšenična njiva (Cvetko Golar)	76
Očka, glej... (Leopold Stanek)	76
Jesenska (Karel Mauser)	76
Mak in škrjanček (Cvetko Golar)	81
Na vrtu (Karel Mauser)	81
Pastirska (Leopold Stanek)	88
V spomin (Cvetko Golar)	92
Samota (Milena Dobršek)	126

Letošnji Mohorjev dar

Letošnji udje Družbe sv. Mohorja so dobili tri knjige, in sicer: 1. Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1945; 2. Slovenske večernice 96. zvezek; Ivan Matičič, Dom v samotji; 3. Dr. Metod Turnšek: Pod vernim krovom, druga knjiga.

Mohorjev dar za prihodnje leto

Za prihodnje leto smo prisiljeni spričo splošne podražitve zvišati udnino na 50 lir, za kar bomo poslali udom vsaj tri knjige, namreč Koledar, zaključni zvezek Pod vernim krovom, Slovenske večernice 97. zvezek in, če bo le mogoče, še izvirno slovensko mladinsko knjigo.

Vse poverjenike prav lepo prosimo, da nam ostanejo zvesti še dalje in nam vsaj do 30. aprila 1945 pošljejo ali prinesejo udnino in udninsko stanje za svoje poverjenišvo na naslov:

Družba sv. Mohorja

Ljubljana, Miklošičeva cesta 19.

KOLEDAR
DRUŽBE SV. MOHORJA

ZA NAVADNO LETO

1945

LJUBLJANA

1944

II 1825/85

7346/1964

Zaglavja za mesece je narisal Stane Kregar

Naslovno stran oskrbel Vilko Čekuta

Verlag - Izdala in založila Družba sv. Mohorja v Ljubljani
Druck - Natisnila Zadrúžna tiskarna (Maks Blejec) v Ljubljani

Navadno leto 1945

ima 365 dni ter se začne in konča s ponedeljkom

PREMAKLJIVI PRAZNIKI

Sedemdesetnica 28. I.	Sv. Rešnje Telo 31. V.
Pepelnica 14. II.	Srce Jezusovo 8. VI.
Velika noč 1. IV.	Angelska nedelja 2. IX.
Križev teden 7., 8. in 9. V.	Žegnanska ned. 14. X.
Vnebohod 10. V.	Misijska ned. 21. X.
Binkošti 20. V.	Kristus Kralj 28. X.
Sv. Trojica 27. V.	Zahvalna ned. 4. XI.
	1. adv. nedelja 2. XII.

Od božiča do pepelnice je 51 dni = 7 tednov in 2 dni. Nedelj pred pustom je šest, po binkoštih pa 27.

Razprto tiskani prazniki: svečnica, oznanjenje Marije Device, velikonočni ponedeljek, binkoštni ponedeljek, rojstvo Marije Device, Stefanovo niso več cerkveno zapovedani prazniki.

POSTI IN ZDRŽKI

Dokler bo trajala vojska, uživajo vsi verniki ljubljanske škofije splošno olajšavo postne postave, tako da velja strogi post (zdržek od mesnih jedi in mesne juhe ter pritrgovanje v jedi) samo na pepelnico (14. februarja) in na veliki petek (30. marca). Vse druge postne dneve je dovoljeno večkrat na dan jesti ter uživati mesne jedi. Ta olajšava velja tudi za redovnike in redovnice. Vernikom priporočamo, da post nadomeste z drugimi dobrimi deli: s prostovoljnimi premagovanjem, miloščino, z deli telesnega in duhovnega usmiljenja; zlasti naj molijo po namenu svetega očeta.

V našem Koledarju so postni dnevi še zaznamovani. Dnevi zgolj zdržka (ne smemo uživati mesa in mesne juhe, a se smemo večkrat do sitga najesti) imajo *. Dnevi zgolj posta (smemo uživati meso, a se smemo le enkrat do sitga najesti) imajo †. Dnevi strogega posta (zdržka in pritrgovanja) imajo ††.

KVATRI

Pomladni (postni) kvatri 21., 25. in 24. febr.
Poletni (binkoštni) kvatri 23., 25. in 26. maja.
Jesenski kvatri 19., 21. in 22. septembra.
Zimski (adventni) kvatri 19., 21. in 22. dec.

ASTRONOMICNI LETNI ČASI

Pomlad se začne 22. marca ob 22.
Poletje se začne 22. junija ob 6.
Jesen se začne 21. septembra ob 14.
Zima se začne 22. decembra ob 18.

GODOVINSKO ŠTEVILO

Zlato število . = 8   Rimska štev. . = 13
Epukta . . . = XVI   Nedeljska črka = g
Sončni krog . = 22   Letni vlad. je Jupiter

NEBESNA ZNAMENJA

♈ oven	♐ tehtnica	♋
♉ bik	♑ škorpion	♌
♊ dvojkca	♒ strelec	♍
♋ rak	♏ kozel	♎
♌ lev	♍ vodnar	♏
♍ devica	♎ ribi	♐

ZNAMENJA ZA LUNINE SPREMENBE

Mlaj . . . . . ● Ščip ali polna luna ☉
Prvi krajec . . . . . ☾ Zaduži krajec ☾

SONČNI IN LUNINI MRKI

Leta 1945 bosta dva sončna in dva lunina mrka. Kolobarni sončni mrk, pri nas neviden, bo 14. januarja. Popolni sončni mrk, pri nas le delno viden, bo 9. julija. Delni lunin mrk, pri nas neviden, bo 25. junija. Popolni lunin mrk, pri nas viden, bo 19. decembra.

VREMENSKI KLJUČ

Znameniti zvezdoslovec Friderik Viljem Herschel (rojen v Hannoveru v Nemčiji leta 1738) je doslej najbolje in obenem najpreprosteje pogodil vreme, s tem da je svojo vremensko napoved povezal s spremembami lune, ki vpliva na zemljo. Njegovo razpredelnico vremenskih napovedi je leta 1839 sprejela tudi dunajska Kmetijska zbornica za najboljši ključ. Poslej pa se ta ključ ponavlja vsako leto po vseh koledarjih; potrebno je le vedeti, kdaj nastopi sprememba lune, pa po tej razpredelnici lahko sami določimo in navadno tudi pogodimo vreme.

Če se luna spremeni	bo poleti (15. 4. — 16. 10.)	pozimi (17. 10. — 14. 4.)
od 24. do 2.	lepo	mrzlo, če ni jugozahodnika
od 2. do 4.	mrzlo in dež	sneg in vihar
od 4. do 6.	dež	sneg in vihar
od 6. do 10.	spremenljivo	dež ob severozahodniku, sneg ob vzhodniku
od 10. do 12.	veliko dežja	mrzlo in mrzel veter
od 12. do 14.	veliko dežja	sneg in dež
od 14. do 16.	spremenljivo	lepo in prijetno
od 16. do 18.	lepo	lepo
od 18. do 22.	lepo ob severu ali zahodniku, dež ob jugu ali jugozahodniku	dež in sneg ob jugu ali zahodniku
od 22. do 24.	lepo	lepo

Ta ključ si na kratko takole zapomnimo: Vreme bo tem bolj zanesljivo lepo, čim bližje polnoči se spremeni luna, tem bolj gotovo pa bo grdo, čim bližje poldneva se spremeni luna. Ze stari Rimljani in naši predniki pa so imeli še neko pravilo o luninem vplivu na vreme, in to se glasi: Prvi in drugi dan v mlaju ne pomenita nič, tretji in četrti dan malo, kar pa peti dan pravi. za vso luno vreme postavi. Torej: Stota ura odloči!

PROSINEC - JANUAR

1 Ponedeljek	NOVO LETO. OBREZOV. GOSPODOVO Presv. Ime Jezusovo. Makarij Aleksandrijski	Začnimo ga v imenu IHS
2 Torek	Osmina Janeza Evangelista; Genovefa	
3 Sreda	Osmina nedolžnih otrok; Angela Folinj.	
4 Četrtek	* Bedenji dan pred razglašenjem: Telésfor	Na vrata zapišimo: G † M † B
5 Petek	RAZGL. GOSPOD. SV. TRIJE KRALJI €	Dvanajstletni Jezus v templju. (Lk 2, 42 do 52.)
6 Sobota	1. PO RAZGLAŠENJU. SVETA DRUŽINA Severin, opat; Teofil, mučenec; Erhard	Ne pozabimo na bra- tovščinu svete Dru- žine!
7 Nedelja	Julijan in Bazilisa, mučenca; Peter, škof	
8 Ponedeljek	Viljem, škof; Agaton, papež; Gregor X.	
9 Trec	Higín, papež; Pavlin Oglejski, šk.; Teodozij	
10 Sreda	* Alfred, opat; Tatijana, mučenka; Arkadij	
11 Četrtek	Osmina razglašenja; Veronika Mil., devica	
12 Petek	2. PO RAZGLAŠENJU. Hilárij, c. uč. ●	O ženitnini v Kani Galilejski. (Jan 2, 1-11.)
13 Sobota	Pavel, prvi puščavnik; Maver, opat; Mihej	
14 Nedelja	Marcél, papež; Berárd in tovariši, mučenci	
15 Ponedeljek	Anton, puščavnik; Marijan, muč.; Sulpicij	
16 Torek	Stol svetega Petra v Rimu; Priska, devica	
17 Sreda	* Marij, Marta, Avdifaks in Abakum, muč.	Jezus ozdravi stotni- kovega hlapca. (Mt 8, 1-13.)
18 Četrtek	Fabijan in Sebastijan, mučenca; Evtímij	
19 Petek	3. PO RAZGLAŠENJU. Neža, devica ♢	
20 Sobota	Vincencij in Anastázij, mučenca; Viktor	
21 Nedelja	Rajmund Penafortski, spozn.; Zaroška D. M.	
22 Ponedeljek	Timotej, škof; Evgenij, mučenec; Felicijan	
23 Torek	Spreobrnitev sv. Pavla; Ananija, mučenec	
24 Sreda	* Pólikarp, škof; Pavla, vdova; Alberik, op.	
25 Četrtek	Janez Zlatousti, šk.; Julijan, muč.; Vitalijan	
26 Petek	PRVA PREDPOSTNA. Peter N., spozn. ☉	O delavcih v vino- gradu. (Mt 20, 1 do 16.)
27 Sobota	Frančišek Saleški, škof; Valerij, škof	
28 Nedelja	Martina, devica; Hiacinta, devica; Savina	
29 Ponedeljek	Janez Bosko, spoznavalec; Marcéla, vdova	
30 Torek		
31 Sreda		

LUNINE SPREMEMBE

- € 6. ob 13.47; spremenlj.
- 14. ob 6.6; deževno
- ♣ 21. ob 0.48; sneg, vihar
- ☉ 28. ob 7.41; vetrovno

Sonce stopi dne 21. v zname-
menje vodnarja.

Dan zraste za 58 minut,
od 8.59 do 9.41.

ZAPISKI ZA JANUAR

VREMENSKI PREGOVORI

Če je prosinca mokrilo,
bo grozdje slabo storilo.

Če svetih Treh kraljev dan jasen bo,
za dolgo zimo hrani seno.

Če na Vinka sonce sveti,
bo dosti rujnega vinca v kleti.

Če sveti Anton z dežjem prihaja,
se dolgo potem zemlja napaja.

Viharjev jeznih mrzle domačije
bile pokrajne naše so, kar, Samo,
tvoj duh je zginil, kar nad tvojo jamo,
pozabljeno od vnukov, veter brije.

Francè Prešeren

SVEČAN - FEBRUAR

1 Četrtek	Ignacij, škof; Pavel, škof; Brigita, devica	Blagoslovljeno svečo imejmo vedno v hiši.	
2 Petek	Svečnica. Očiščevanje blaž. Dev. Marije		
3 Sobota	Blaž, škof; Oskar, škof; Celerin, mučenec		
4 Nedelja	DRUGA PREDPOSTNA. Andrej K., škof	Prilika o sejalcu in semenu. (Lk 8, 4 do 15.)	
5 Ponedeljek	Agata, dev.: Alhuin, škof; Genuin, škof		
6 Torek	Tit, škof; Doróteja, devica; Aman, škof		
7 Sreda	Romuald, opat; Julijana, vdova; Teodor, m.		
8 Četrtek	Janez iz Mathe, spoznavalec; Juvencij, škof		
9 Petek	* Ciril Aleksandrijski, škof; Apolonija, dev.		
10 Sobota	Sholástika, devica; Sotéra, devica; Viljem		
11 Nedelja	TRETJA PREDPOSTNA. Lurška Mati B.		
12 Ponedeljek	Sedem ustanoviteljev reda služabnikov		
13 Torek	Pust; Katarina Riči, devica; Gregorij II.		
14 Sreda	†† Pepelnica; Valentin (Zdravko), mučenec	Veliki in splošni post je, da se zdržimo krivičnosti in nedovoljenih naslad tega sveta. (Sv. Avguštin.)	
15 Četrtek	† Favstin in Jovita, mučenca; Jordan, spozn.		
16 Petek	†† Julijana, mučenica; Onézim, škof; Filipa		
17 Sobota	† Frančišek Kle, mučenec; Favstin, mučenec		
18 Nedelja	PRVA POSTNA. Simeon, šk.; Flavijan, šk.		Jezus trikrat skušan. (Mt 4, 1-11.)
19 Ponedeljek	† Gabin, muč.; Julijan, muč.; Konrad		
20 Torek	† Sádót, škof; Elevterij, škof; Leon, škof		
21 Sreda	† Kvatri; Severijan, šk.; Feliks (Srečko), šk.		
22 Četrtek	† Stol svetega Petra v Antiohiji; Marjeta		
23 Petek	†† Kvatri; Peter Damiani, šk.; Romána, m.		
24 Sobota	† Kvatri; Matija (Bogdan), ap.; Sergij, muč.		
25 Nedelja	DRUGA POSTNA. Valburga, d.; Viktorín	Jezus se na gori spremenl. (Mt 17, 1 do 9.)	
26 Ponedeljek	† Andrej, škof; Viktor, spozn.; Nestor		
27 Torek	† Gabrijel žalostne Matere božje, spozn. ☉		
28 Sreda	† Roman, opat; Antonija Florentin., vdova		

LUNINE SPREMEMBE

- ☾ 5. ob 10.55; mrzlo
- 12. ob 18.33; mokro, sneg
- ☾ 19. ob 9.38; vetrovno
- ☉ 27. ob 1.7; mrzlo, jasno

Sonce stopi dne 19. v znamenje rib.

Dan zraste za 1 uro 25 min., od 9.42 do 11.9.

ZAPISKI ZA FEBRUAR

VREMENSKI PREGOVORI

Če je svečnica topla, sončnega vremena,
čebele bogate, dobrega plemena.

Če konec svečana sever brije,
dobre letine up zasije.

Če v svečanu mačka na soncu leži,
v sušcu spet rada na peč pribéži.

Jasen in sončen svečnice dan,
ženam obeta dobro za lan.

Pridi, zvezda naša, pridi,
jasne v nas upri oči,
naj moj dom te zopet vidi,
jasna zvezda srečnih dni.

Simon Gregorčič

SUŠEC - MAREC

1 Četrtek	† Albín, škof; Antonina, mučenica; Feliks	
2 Petek	†† Pavel, mučenec; Neža Praška, devica	
3 Sobota	† Kunigunda, cesarica; Marín, muč.; Asterij	
4 Nedelja	TRETJA POSTNA. Kazimir, spozn.; Lucij	Jezus izžene hudiča. (Lk 11, 14–28.)
5 Ponedeljek	† Janez Jožef od Križa, spozn.; Bogoljub	
6 Torek	† Perpétua in Felicita, mučenici; Koléta	
7 Sreda	† Tomaž Akvinski, spozn.; Revokat, muč. €	
8 Četrtek	† Janez od Boga, spoznavalec; Julijan, škof	
9 Petek	†† Frančiška Rimska, vdova; Gregorij, škof	
10 Sobota	† Štirideset mučencev; Makárij, škof; Atala	
11 Nedelja	ČETRTA SREDPOSTNA. Sofronij, škof	Jezus nasiti pet tisoč mož. (Jan 6, 1–15.) Papeževa nedelja.
12 Ponedeljek	† Gregorij I., papež; Obletnica kronanja	
13 Torek	† Teodora, mučenica; Kristina, devica	
14 Sreda	† Matilda, kralj.; Matilda, dev.; Evtihij ●	
15 Četrtek	† Klemen Marija Dvořak, spozn.; Ludovika	
16 Petek	†† Hilárij in Táciyan, muč.; Herbert, škof	
17 Sobota	† Patrícij, škof; Jedert, devica; Jožef iz Ar.	
18 Nedelja	PETA POSTNA, TIHA. Ciril Jeruz., škof	Judje hočejo Jezusa kamenjati. (Jan 8, 46 do 59.)
19 Ponedeljek	SV. JOŽEF, ŽENIN MAR. DEV. Kvartila	
20 Torek	† Aleksandra, m.; Janez Parmski; Focij ▶	
21 Sreda	† Benedikt, opat; Serápion, škof; Filemon	
22 Četrtek	† Lea, vdova; Zaharíja, papež; Vasilij, muč.	
23 Petek	†† Žalostna Mati božja; Jožef Oriol, mašnik	
24 Sobota	† Gabrijel, nadangel; Simon, muč.; Latin	
25 Nedelja	ŠESTA P., CVETNA. Mar. oznanjenje	Jezus jezdi v Jeruzalem. (Mt 21, 1–9.) Ne pozabljajmo na materel!
26 Ponedeljek	† Emánuel, muč.; Máksima, muč.; Tekla	
27 Torek	† Janez Damaščan, spozn.; Rupert, škof	
28 Sreda	† Janez Kapistran, spozn.; Sikst III. ☉	
29 Četrtek	† Veliki četrtek; Ciril, diakon; Bertold	
30 Petek	†† Veliki petek; Janez Klímak, opat; Kvirin	
31 Sobota	†† Velika sobota; Benjamin, muč.; Modést	Veliki teden — veli- ko snaženje. Osna- ži dušo s spovedjo.

LUNINE SPREMEMBE

- € 7. ob 5.30; viharno, dež
- 14 ob 4.31; spremenlj.
- ▶ 20. ob 20.11; jasno, mrzlo
- ☉ 28. ob 18.44; lepo, sprem.

Sonce stopi dne 20. v znamenje ovna.

Dan zraste za 1 uro 41 min.,
od 11.9 do 12.50.

ZAPISKI ZA MAREC

VREMENSKI PREGOVORI

Če brezén z rilcem ne rije,
pa z repom vije.

Kolikorkrat sušca megla stoji,
tolikokrat poleti ploha prigrmi.

Svetega Ruperta jasno nebo,
bo malega srpana prav tako.

Če breskve pred sv. Gregorjem cveto,
trije eno pojedó.

Sovraštva svet je poln in poln prepira,
v temo zavita sveta je resnica.
Kdo v bran se bode stavil sili jezni,
kdo luč prinesel bratovske ljubezni?

Josip Stritar

MALI TRAVEN - APRIL

1 Nedelja	VELIKA NOČ, VSTAJENJE GOSPOD.	Jezus vstane od mrtvih. (Mk 16, 1-7.)
2 Ponedeljek	Velikonočni ponedeljek. Frančišek	
3 Torek	Rihard, škof; Sikst, papež; Pankracij, škof	
4 Sreda	Izidor, škof; Benedikt, spoznavalec; Platon	
5 Četrtek	Vincencij Fereri, spozn.; Irena, devica ☺	
6 Petek	* Peter, mučenec; Platónid, muč.; Celestin	
7 Sobota	Herman Jožef, spoznavalec; Hegezíp, spozn.	
8 Nedelja	1. POVELIKONOČNA, BELA. Dionizij	Jezus se prikaže ob zaprtih durih. (Jan 20, 19-31.)
9 Ponedeljek	Marija Kleofa; Tomaž Tolentinski, mučenec	
10 Torek	Apolonij, mučenec; Ezékijel, prerok; Marko	
11 Sreda	Leon I., papež; Antipa, muč.; Filip, škof	
12 Četrtek	Julij I., papež; Saba, muč.; Visija, dev. ●	
13 Petek	* Hermenegild, muč.; Ida, dev.; Agatonika	
14 Sobota	Justín, muč.; Tiburcij, Valerijan in Maksim	
15 Nedelja	2. POVELIKONOČNA. Anastázija, mučen.	Jezus dobri pastir. (Jan 10, 11-16.)
16 Ponedeljek	Benedikt Jožef Laber, spoznavalec	
17 Torek	Anicét, papež; Štefan, opat; Robert, spozn.	
18 Sreda	Varstvo sv. Jožefa; Konrad Askolski; Antija	
19 Četrtek	Leon IX., papež; Timón, diakon ☻	
20 Petek	* Neža Montepulčanska, devica; Sulpícij	
21 Sobota	Anzelm, škof; Simeon, škof; Silvij, mučenec	
22 Nedelja	3. POVELIKONOČNA. Sotér in Gaj, pap.	Jezus napoveduje svoj odhod. (Jan 16, 16 do 22.)
23 Ponedeljek	Vojteh, škof; Egidij Asiški, spoznavalec	Pojdimo za prošnjo procesijo za poljske pridelke!
24 Torek	Jurij, mučenec; Fidelis Sigmarinški, muč.	
25 Sreda	Marko, evangelist; Ermin, muč.; Filon, muč.	
26 Četrtek	Klet in Marcelin, papeža; Cirin, mučenec	
27 Petek	* Peter Kanizij, spozn.; Hosana, devica ☉	
28 Sobota	Pavel od Križa, spoznavalec; Valerija, muč.	
29 Nedelja	4. POVELIKONOČNA. Peter, mučenec	Jezus obeta učencem Sv. Duha. (Jan 16, 5-14.)
30 Ponedeljek	Katarina Sienska, devica; Jožef Kotoléngo	

LUNINE SPREMEMBE

- ☾ 5. ob 20.18; toplo, nest.
- 12. ob 13.29; spremenlj.
- ☽ 19. ob 8.46; deževno
- ☉ 27. ob 11.33; dež, viharno

Sonce stopi dne 20. v znamenje bika.

Dan zraste za 1 uro 40 min., od 12.50 do 14.30.

ZAPISKI ZA APRIL

VREMENSKI PREGOVORI

Svetega Tiburcija polje zeleno,
dobra bo letina, zrnje jekleno.

Če je april deževen,
kmet ne bo reven.

Če se o Jurjevem krokar v žitu skrije,
mlatič v jeseni mnogo cepcev razbije.

Kolikor žabe pred Markom regljajo,
prav toliko potlej nehajo.

Ak silni glas bi gromu vzel,
da razodel bi vsem ljudem,
kar sam trpim, sam zase vem,
nihče, nikdar bi ne verjel.

Fran Levstik

VELIKI TRAVEN - MAJ

1 Torek	Filip (Zdenko) in Jakob, apostola; Jeremija	Hodimo k šmarnicam!
2 Sreda	Atanázij, škof; Saturnin, muč.; Evgen, škof	
3 Četrtek	Najdenje svetega križa; Aleksander, papež	
4 Petek	* Monika, vdova; Florijan (Cvetko), muč.	
5 Sobota	Pij V., papež; Irenej, muč.; Angel, muč. €	
6 Nedelja	5. POVELIKONOČNA, KRIŽEVA. Janez	Jezus uči o moči molitve. (Jan 16, 23 do 30.)
7 Ponedeljek	Stanislav, škof; Dujam, škof; Gizela	Prošnje dni prosimo v procesijah za dobro letino!
8 Torek	Prikazen nadangela Mihaela	
9 Sreda	Križev teden Gregorij Nacijanski, škof; Herma	
10 Četrtek	VNEBOHOD. Antonin, šk.; Janez A.; Izidor	
11 Petek	* Francišek Hijeronim, spozn.; Mamért ●	
12 Sobota	Nerej, Ahil, Domitila in Pankracij, mučenci	Leđeni možje.
13 Nedelja	6. POVELIKONOČNA. Servacij, škof	O pričevanju Svetega Duha. (Jan 15, 26-16, 4.)
14 Ponedeljek	Bonifacij, mučenec; Justa, mučenica; Pashal	
15 Torek	Janez Krstnik Salski, spozn.: Zofija, muč.	
16 Sreda	Janez Nepomuk, muč.; Ubald, šk.; Maksima	
17 Četrtek	Pashal Bajlonski, spoznavalec; Bruno, škof	
18 Petek	* Venancij, muč.; Erik, kralj; Teódot ▶	
19 Sobota	Peter Celestin, papež; Pudencijána, devica	
20 Nedelja	BINKOŠTL. PRIHOD SVETEGA DUHA	Jezus govori o Svetem Duhu in ljubezni. (Jan 14, 23 do 31.)
21 Ponedeljek	Binkoštni ponedeljek. Feliks Kant.	
22 Torek	Emil (Milan), mučenec; Marjeta Kásijska	
23 Sreda	† Kvatri; Janez Krstnik Rossi, spoznavalec	
24 Četrtek	Marija, Pomočnica kristjanov; Ivan ^o Kuzova	
25 Petek	†† Kvatri; Gregorij VII., papež; Urban I.	
26 Sobota	† Kvatri; Filip Neri, spozn.; Elevtérij, pap.	
27 Nedelja	1. POBINKOŠTNA. PRESV. TROJICA ●	Jezusu je dana vsa oblast. (Mt 23, 18 do 20.)
28 Ponedeljek	Avguštin, škof; Viljem, opat; Germán	
29 Torek	Marija Magdalena Paciška, dev.; Maksimin	
30 Sreda	Feliks I., papež; Ivana Orleanska, devica	
31 Četrtek	PRESV. REŠNJE TELO. Marija, Srednica	

LUNINE SPREMEMBE

- € 5. ob 7.2; hladno, veter
- 11. ob 21.21; lepo, nestan.
- ▶ 18. ob 23.12; jasno, toplo
- ⊙ 27. ob 7.49; vetrovno

Sonce stopi dne 21. v znamenje dvojčkov.

Dan zraste za 1 uro 13 min., od 14.30 do 15.43.

ZAPISKI ZA MAJ

VREMENSKI PREGOVORI

Dež ob vnebohodu
za košnjo ni pogodu.

Kakršno je vreme svetega Urbana,
tako bo tudi malega srpana.

Če Pankraca sonce peče,
sladko vince v klet poteče.

Če se Servac kisló drži,
do konca meseca ni sončnih dni.

Blisk piše v črkah mu orjaško sodbo
za ta, za oni svet...
vihar mu tuli: »Umri, Juda, dvakrat!
Preklet, preklet!«

Anton Aškerc

ROŽNIK - JUNIJ

1 Petek	* Pamfilij, mučenec; Feliks (Srečko), muč.	Prilika o veliki večerji. (Lk 14, 16 do 24.)
2 Sobota	Marcelin in Peter, mučenca; Erazem, škof	
3 Nedelja	2. POBINKOŠTNA. Klotilda, kraljica ☾	
4 Ponedeljek	Frančišek Caracciolo, spozn.; Kvirin, škof	
5 Torek	Bonifacij, škof; Valerija, muč.; Ferdinand	
6 Sreda	Norbert, škof; Bertrand, škof; Kandida, dev.	
7 Četrtek	Robert, opat; Baptista Varani, devica; Ana	
8 Petek	* Srce Jezusovo; Medard, škof; Viktorin	
9 Sobota	Prečisto Srce Marijino; Primož in Felicijan	
10 Nedelja	3. POBINKOŠTNA. Marjeta, kraljica ●	Prilika o izgubljeni ovci in denarju. (Lk 15, 1-10.)
11 Ponedeljek	Barnaba, apostol; Rembert, škof; Feliks, m.	
12 Torek	Janez Fakundski, spozn.; Leon III., papež	
13 Sreda	Anton Padovanski, spozn.; Akvilina, devica	
14 Četrtek	Bazilij Veliki, škof; Elizej, prerok; Metod	
15 Petek	* Vid, Modest in Krescencija, mučenci	
16 Sobota	Frančišek Regis, spoznavalec; Gvido, opat	
17 Nedelja	4. POBINKOŠTNA. Adolf, škof ☽	
18 Ponedeljek	Efrem Sirski, diakon; Marko in Marcelin, m.	
19 Torek	Julijana Falk., devica; Gervazij in Protazij	
20 Sreda	Silverij, škof; Mihelina, vdova; Prakseda	
21 Četrtek	Alojzij (Vekoslav) Gonzaga, spoznavalec	
22 Petek	* Pavlin Nolanski, škof; Ahacij, mučenec	
23 Sobota	Agripina, devica; Ediltrúda, kraljica	
24 Nedelja	5. POB., TREZNOSTNA. Kres; Janez Krst.	O grehu v misli in besedi. (Mt 5, 20 do 24.) Družba treznosti!
25 Ponedeljek	Viljem, opat; Henrik Zdik, škof; Prósper ☉	
26 Torek	Janez in Pavel, mučenca; Vigilij, mučenec	
27 Sreda	Ěma, vdova; Ladislav, kralj; Krescencij, šk.	
28 Četrtek	Irenej, škof; Potamijéna, mučenica; Pavel I.	
29 Petek	PETER IN PAVEL , apostola; Benedikta	
30 Sobota	Spomin apostola Pavla; Lucína; Emilijana	

LUNINE SPREMEMBE

- ☾ 3. ob 14.15; spremenlj.
  - 10. ob 5.26; deževno
  - ☽ 17. ob 15.5; lepo, nestan.
  - ☉ 25. ob 16.8: toplo, viharno
- Sonce stopi dne 21. v znamenje raka.

Dan zraste do 21. za 16 min., skrči se pa do 30. za 3 min.

ZAPISKI ZA JUNIJ

VREMENSKI PREGOVORI

Če vinska trta ne cvete kresnika,
ostane le lesnika.

Če na svetega Medarda dan deži,
se grozdje do brente kazi.

Do kresa sukajo oblaki,
po kresu jo pa s seboj vlačijo.

Megla na dan svetega Vida,
je pšenica malo prida.

Luč, Lepota, Ljubezen!
Luč Njegovo? — Imamo nebo!
Lepoto božjo? — Imamo zemljo!
Ljubezen nebes? — Mati zrcali jo!

Ivan Pregelj

MALI SRPAN - JULIJ

1 Nedelja
2 Ponedeljek
3 Torek
4 Sreda
5 Četrtek
6 Petek
7 Sobota

8 Nedelja
9 Ponedeljek
10 Torek
11 Sreda
12 Četrtek
13 Petek
14 Sobota

15 Nedelja
16 Ponedeljek
17 Torek
18 Sreda
19 Četrtek
20 Petek
21 Sobota

22 Nedelja
23 Ponedeljek
24 Torek
25 Sreda
26 Četrtek
27 Petek
28 Sobota

29 Nedelja
30 Ponedeljek
31 Torek

6. **POBINKOŠTNA.** Presveta Rešnja Kri
Obiskovanje blažne Device Marije €
Leon II., papež; Bernardín Realino; Trifon
Urh, škof; Berta, vdova; Lavrijan, škof
Ciril in Metod, slovanska apostola; Anton
* Izaija, prerok; Bogomila; Nedeljka, dev.
Vilibald, škof; Benedikt XI., papež; Percegrin

7. **POBINKOŠTNA.** Elizabeta, kraljica
Nikolaj, mučenec; Tomaž Mor, muč. ●
Apolonij, muč.; Rufina in Sekunda, devici
Pij I., papež; Olga, kneginja; Savin, muč.
Mohor in Fortunat, muč.; Janez Gvalbert
* Anaklét, papež; Evgenij, škof; Ernest, op.
Bonaventura, škof; Frančišek Solán; Fokas

8. **POBINKOŠTNA.** Henrik, cesar
Devica Marija Karmelska; Marija M. Postel
Aleš, spoznavalec; Marcelina, devica ♪
Kamil Lelijski, spozn.; Friderik (Miroslav)
Vincencij Pavelski, spozn.; Avrea (Zlata)
* Ilijeronim Emilijanski, spozn.; Marjeta
Prakséda, devica; Angelina, vdova; Danijel

9. **POBINKOŠTNA.** Marija Magdalena
Apolinarij, škof; Libórij, škof; Romula, dev.
Kunigunda, dev.; Kristina, dev.; Terezija
Jakob (Rado), apostol; Krištof, mučenec ⊕
Ana, mati Marije Device; Válent, škof
* Pantaléon, mučenec; Rudolf, mučenec
Nazarij in Celzij, muč.; Viktor in Inocencij

10. **POBINKOŠTNA.** Marta, devica; Feliks
Abdon in Sénen, mučenca; Julita, mučenica
Ignacij (Ognjeslav) Lojólski, spoznavalec €

Jezus nasiti štiri ti-
soč mož. (Mk 8, 1
do 9.)
Ciril-Metodova nede-
lja.

O lažnivih prerokih.
(Mt 7, 15—21.)

O krivičnem hišniku.
(Lk 16, 1—9.)

Jezus joka nad Jeru-
zalemom. (Lk 19, 41
do 47.)

Začetek pasjih dni.

Prilika o farizeju in
cestinarju. (Lk 18,
9—14.)

LUNINE SPREMEMBE

- € 2. ob 19.15; jasno, toplo
  - 9. ob 14.55; toplo, nest.
  - ♪ 17. ob 8.1; spremenljivo
  - ⊕ 25. ob 3.25; vroče
  - € 31. ob 23.30; jasno, toplo
- Sonce stopi dne 23. v zname-
nje leva.

Dan se skrči za 52 minut,
od 15.57 do 15.5.

ZAPISKI ZA JULIJ

VREMENSKI PREGOVORI

Pred svetim Jakobom tri dni lepo,
rž prav čedno dozorela bo.

Mrzel in moker mali srpan
trtnemu sadu močno je v bran.

Dež na Cirila in Metoda
orehe in kostanj domala ogloda.

Ako se sveta Magdalena solzi,
rado potem še bolj deži.

Kdo si, ki vodil bi rad narod moj?
Si naskrivaj si kdaj izprašal vest?
Si našel, da do zadnjega si zvest?
Če nisi, skleni roke nad seboj!

Oton Župančič

VELIKI SRPAN - AVGUST

1 Sreda	Vezi svetega Petra; Makabejski bratje	
2 Četrtek	Porcijunkula; Alfonz Marija Ligorij, škof	
3 Petek	* Najdenje svetega Štefana; Lidija, vdova	
4 Sobota	Dominik (Vladimil), spoznavalec; Evfrónij	
5 Nedelja	11. POBINKOŠTNA. Marija Snež.; Ožbalt	Jezus ozdravi gluho-
6 Ponedeljek	Spremenjenje Gospodovo; Sikst II., papež	nemega. (Mk 7, 31
7 Torek	Kajetan, spoznavalec; Donat, muč.; Favst	do 37.)
8 Sreda	Cirijak, Larg in Smaragd, muč.; Sever	
9 Četrtek	Janez Marija Vianney, spozn.; Peter Faber	
10 Petek	* Lavrencij, muč.; Pavla, dev.; Domicijan	
11 Sobota	Tibúrcij, muč.; Suzana, devica; Aleksander	
12 Nedelja	12. POBINKOŠTNA. Klara, devica	Prilika o usmiljenem
13 Ponedeljek	Hipolit in Kasijan, muč.; Janez Berhmans	Samarijanu. (Lk 10,
14 Torek	†† Evzébij, spoznavalec; Atanázija, vdova	23-37.)
15 Sreda	VNEBOVZETJE BLAŽENE DEV. MARIJE	
16 Četrtek	Joahim, oče Device Marije; Rok, spozn. ☛	
17 Petek	* Hijacint, spoznavalec; Julijana, devica	
18 Sobota	Helena (Jelena), cesarica; Agapít, mučenec	
19 Nedelja	13. POBINKOŠTNA. Janez Eudes, spozn.	Jezus ozdravi deset
20 Ponedeljek	Bernard, opat; Samuel, prerok; Lucij, muč.	gobavih. (Lk 17, 11
21 Torek	Ivana Franciška Fremiot Šantalska, vdova	do 19.)
22 Sreda	Timotej, muč.; Hipólit, škof; Simforijan	
23 Četrtek	Filip Benícij, spozn.; Flavijan, škof ☉	
24 Petek	* Jernej, apostol; Ptolomej, škof; Zlata, m.	Konec pasjih dni.
25 Sobota	Ludovik, kralj; Genézij, muč.; Marija Mih.	
26 Nedelja	14. POBINKOŠTNA. Zeferín, papež	O božji previdnosti.
27 Ponedeljek	Jožef Kalasáncij, spoznavalec; Antúza, muč.	(Mt 6, 24-33.)
28 Torek	Avguštin, škof; Hermes, muč.; Pelagij, muč.	
29 Sreda	Obglavljenje Janeza Krstnika; Sabina, muč.	
30 Četrtek	Roza Limanska, devica; Pamáhij, mašnik ☼	
31 Petek	* Rajmund Nonat, spoznavalec; Pavlin, škof	

LUNINE SPREMENBE

- 8. ob 1.32; nestanov.
- ☛ 16. ob 1.26; lepo, sprem.
- ☉ 23. ob 15.3; vetrovno
- ☼ 30. ob 4.44; deževno

Sonce stopi dne 23. v znamenje device.

Dan se skrči za 1 uro 30 min., od 15.2 do 13.32.

ZAPISKI ZA AVGUST

VREMENSKI PREGOVORI

Če je sveti Lovrenc jasen,
grozd strden bo, viničar glasen.

Svetega Jerneja meglice
popijejo strd za potice.

Če se avgusta po gorah kadi,
kupi si kožuh za zinske noči.

Dež na svetega Janeza glave
rad naredi orehe piškave.

Za pravico in resnico trdno stati
hočemo, da bode Slava naša mati!
Ve, bistrre rčke, nam pa neprenehoma
rosite,
naj bodo naša dela rodovitel!

Anton Martin Slomšek

KIMAVEC - SEPTEMBER

1 Sobota	Egidij (Tilen), opat; Veréna, devica; Zmagó	Jezus obudi mladeniča. (Lk 7, 11-16.)
2 Nedelja	15. POBINKOŠTNA, ANGELSKA. Štefan	
3 Ponedeljek	Evfemija, Doroteja, Tekla, Erazma, device	
4 Torek	Rozalija, devica; Ida, grofinja; Kándida	
5 Sreda	Lavrencij Justiniani, škof; Gentilij, muč.	
6 Četrtek	Zaharija, prerok; Petrónij, šk.; Onésifor ●	
7 Petek	* Marko Križevčan, muč.; Štefan Pongrac	
8 Sobota	Rojstvo Marije Device. Hadrijan	
9 Nedelja	16. POBINKOŠTNA. Peter Klaver, spozn.	Jezus ozdravi vodeničnega. (Lk 14, 1 do 11.)
10 Ponedeljek	Nikolaj Tolentinski, spoznavalec; Pulhérija	
11 Torek	Prot in Hijacint, muč.; Teodora, spokornica	
12 Sreda	Ime Marijino; Macedonij, škof; Gvidon	
13 Četrtek	Filip, mučenec; Notburga, devica; Mavrilij	
14 Petek	* Povišanje sv. križa; Krescencij, muč. ☞	
15 Sobota	Sedem žalosti Device Marije; Nikoméd, m.	
16 Nedelja	17. POBINKOŠTNA. Kornelij, papež	O največji zapovedi. (Mt 22, 35-46.)
17 Ponedeljek	Rane Frančiška Asiškega; Lambert, škof	
18 Torek	Jožef Kupertinski, spozn.; Zofija, mučenica	
19 Sreda	† Kvatri; Januárij, škof; Konstancija, dev.	
20 Četrtek	Evstahij, muč.; Janez Korné; Agapit, papež	
21 Petek	†† Kvatri; Matej, apostol; Jona, prerok ☉	
22 Sobota	† Kvatri; Tomaž Vilanovski, škof; Mavricij	
23 Nedelja	18. POBINKOŠTNA. Lin, papež; Tekla	Jezus ozdravi mrtvo-udnega. (Mt 9, 1 do 8.)
24 Ponedeljek	Marija Devica, Rešiteljica jetnikov; Rustik	
25 Torek	Pacifik, spoznavalec; Kléofa, učenec; Firmin	
26 Sreda	Ciprijan in Justina, mučenca; Vigilij, škof	
27 Četrtek	Kozma in Damijan, mučenca; Adulf, muč.	
28 Petek	* Venceslav, knez; Líoba (Ljuba), op. €	
29 Sobota	Mihael, nadangel; Evtíhij, mučenec; Plavi	
30 Nedelja	19. POBINKOŠTNA. Hijeronim (Jerko)	Prilika o kraljevi ženitnini. (Mt 22, 1 do 14.)

LUNINE SPREMEMBE

- 6. ob 14.45; spremenlj.
- ☞ 14. ob 18.58; lepo, nest.
- ☉ 21. ob 21.46; deževno
- € 28. ob 12.24; jasno

Sonce stopi dne 25. v znamenje tehtnice.

Dan se skrči za 1 uro 38 min., od 13.20 na 11.42.

ZAPISKI ZA SEPTEMBER

VREMENSKI PREGOVORI

Če na Miholovo sever vleče,
veliko zimo in sneg obeče.

Mavricija dan jasno nebo,
vetrovi pozimi hudo brijo.

Til oblačen in meglen,
grda, deževna jesen.

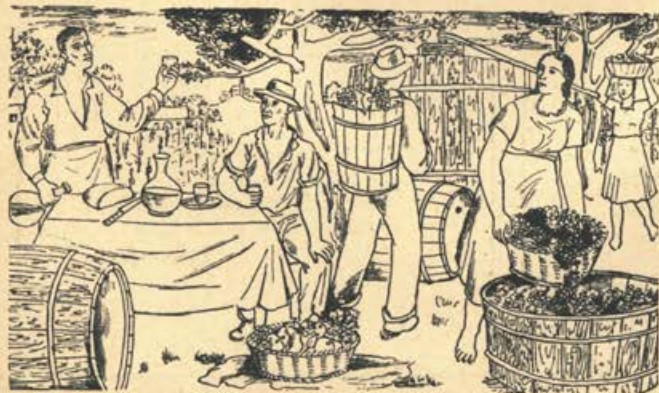
Mala maša za suknjo vpraša
in lastovke od nas odnaša.

Gorje, kdor se useda
za tujo mizo žive dni;
vsak grizljaj mu preseda,
požirek vsak mu zagreni.

Simon Jenko

VINOTOK - OKTOBER

1 Ponedeljek	Remigij, škof; Janez Duklanski, spozn.	Rožnovenska pobožnost.
2 Torek	Angeli varuhi; Leodegárij, škof; Teofil	
3 Sreda	Terezija Deteta Jezusa, devica; Kandid, m.	
4 Četrtek	Francišek Asiški, spozn.; Edvin, kralj	
5 Petek	* Placid, mučenec; Flavijana, devica	
6 Sobota	Bruno, spozn.; Marija Franciška, devica ●	
7 Nedelja	20. POBINKOŠTNA, ROŽNOVENSKA	Jezus ozdravi sina kraljevega uradnika. (Jan 4, 46-53.)
8 Ponedeljek	Brigita, vdova; Simeon, starček; Pelagija	
9 Torek	Janez Leonard, spozn.; Posvečevanje cerkva	
10 Sreda	Francišek Borgia, spoznavalec; Danijel	
11 Četrtek	Materinstvo Device Marije; Nikázij, muč.	
12 Petek	* Maksimilijan, škof; Sérafin, spoznavalec	
13 Sobota	Edvard (Slavoljub), kralj; Koloman, muč.	
14 Nedelja	21. POBINKOŠTNA, ŽEGNANSKA ☉	O trdosrčnem hlapcu. (Mt 18, 23-35.)
15 Ponedeljek	Terezija, devica; Avrélija, devica; Tekla	
16 Torek	Hedviga, vdova; Gal, opat; Gerárd Majela	
17 Sreda	Marjeta Marija Alacoque, devica; Florentij	
18 Četrtek	Luka, evangelist; Izak Jog in Janez La Land	
19 Petek	* Peter Alkántara, spozn.; Etbín, opat	
20 Sobota	Janez Kancij, spozn.; Felícijan, mučenec	
21 Nedelja	22. POBINKOŠTNA, MISIJONSKA ☼	O davčnem denarju. (Mt 18, 23-35.)
22 Ponedeljek	Kórdula, muč.; Marija Salome; Filip, škof	
23 Torek	Teodor, mučenec; Roman, škof; Severin, šk.	
24 Sreda	Rafael, nadangel; Feliks (Srečko); Kristina	
25 Četrtek	Krizant, Darija, muč.; Krispin in Krispinij.	
26 Petek	* Evarist, papež; Gavdióz (Veselko), škof	
27 Sobota	Frumencij, škof; Vincencij, mučenec €	
28 Nedelja	23. POBINKOŠTNA, KRISTUS KRALJ	O božjem kraljestvu. (Jan 18, 33-37.)
29 Ponedeljek	Narcis, škof; Zenóbij, mašnik; Ida, devica	Praznik Katoliške akcije.
30 Torek	Alfonz Rodriguez, spozn.; Teonést, škof	
31 Sreda	†† Volbenk, škof; Antonin, škof; Krištof	

LUNINE SPREMEMBE

- 6. ob 6.22; deževno
- ☉ 14. ob 10.30; dež, nestan.
- ☼ 21. ob 6.32; vetrovno
- € 27. ob 23.30; vetrovno

Sonce stopi dne 23. v znamenje škorpijona.

Dan se skrči za 1 uro 36 min., od 11.40 na 10.5.

ZAPISKI ZA OKTOBER

VREMENSKI PREGOVORI

Vreme vinotoka
daje za april poroka.

Sveti Gal suhoten oznanjuje,
da ob letu suša pripotuje.

Kakršno vreme sveta Uršula prinese,
tako se rado vso jesen obnese.

Sveti Lukež
repi pukež.

Kar je molčalo, zdaj se razodeni —
in z roko trdno vzdignil bom svoj križ:
bridkost je prag do večnega veselja
in smrt je le vstopnina v paradiž!

Ivan Cankar

LISTOPAD - NOVEMBER

1 Četrtek	VI SVETI. (Osem blagrov. Mt 5, 1—12.)	Ves november moli- mo za duše v vica.
2 Petek	* Spomin vseh vernih duš; Just, mučenec	
3 Sobota	Venefrida, devica; Bogoljub, mučenec	
4 Nedelja	24. POBINKOŠTNA, ZAHVALNA. Karel	O viharju na morju. (Mt 8, 23—27.)
5 Ponedeljek	Zaharija in Elizabeta; Feliks, mučenec ●	
6 Torek	Lenart (Lenko), opat; Sevér, škof; Atik, m.	
7 Sreda	Janez Gabrijel, mučenec; Engelbert, škof	
8 Četrtek	Sevér, Severijan, Karpofor in Viktorin, m.	
9 Petek	* Teodor (Božidar), muč.; Aleksander, muč.	
10 Sobota	Andrej Avelini, spoznavalec; Trifon, muč.	
11 Nedelja	25. POBINKOŠTNA. Martin (Davorin)	Prilika o pšenici in ljudski. (Mt 13, 24 do 30.)
12 Ponedeljek	Martin I., papež; Avrelj, škof; Kunibert	
13 Torek	Stanislav Kostka, spozn.; Didak, spozn. ▶	
14 Sreda	Nikolaj Tavelić, mučenec; Jozafat, škof	
15 Četrtek	Leopold, spoznavalec; Albert Veliki, škof	
16 Petek	* Jedert (Gertruda), devica; Otmar, opat	
17 Sobota	Gregorij Čudodelec, škof; Salóma, devica	
18 Nedelja	26. POBINKOŠTNA. Odon, opat	Prilika o gorčičnem zrnu. (Mt 13, 31—35.)
19 Ponedeljek	Elizabeta, vdova; Poncijan, papež ●	
20 Torek	Feliks Valoáški, spozn.; Edmund, kralj	
21 Sreda	Darovanje Marije Device; Kolumban, opat	
22 Četrtek	Cecilija, devica; Filémon, muč.; Pragmacij	
23 Petek	* Klemen I. (Milivoj), papež; Felicita, muč.	
24 Sobota	Janez od Križa, spozn.; Krizogon, mučenec	
25 Nedelja	27. POBINKOŠTNA. Katarina, devica	O razdejanju Jeruza- lema. (Mt 24, 15 do 35.)
26 Ponedeljek	Silvester, opat; Leonard Portomavriški €	
27 Torek	Virgilij, škof; Valerijan, škof; Ahacij	
28 Sreda	Gregorij III., papež; Jakob, mašnik; Ruf	
29 Četrtek	Saturnín, škof; Filémon, mučenec; Paramon	
30 Petek	* Andrej (Hrabroslav), apostol; Justina	

LUNINE SPREMEMBE

- 5. ob 0.11; lepo, veter
- ▶ 15. ob 0.54; hladno
- ◉ 19. ob 16.15; jasno, veter
- € 26. ob 14.28; nestanovitno

Sonce stopi dne 22. v zname-
nje strelca.

Dan se skrči za 1 uro 14 min.,
od 10.6 na 8.50.

ZAPISKI ZA NOVEMBER

VREMENSKI PREGOVORI

Vseh svetnikov mraz,
o Martinju topel čas.

Svete Katarine dan ne laže,
če po sebi prosincu vreme kaže.

Kolikor ima Lenart snega na planini,
toliko ga ima božič v dolini.

Če sveta Cecilija hudo grmi,
dosti pridelka ob letu kmet dobi.

Gorje mu, kdor je iz doma izgnan,
gorje mu, kdor je po svetu pognan,
gorje mu, kdor je tujec povsod,
gorje mu, ki vsak mu pišač je gospod!

Ksaver Meško

GRUDEN - DECEMBER

1 Sobota	Marijan, mučenec; Natálija; Lucij, muč.	O poslednji sodbi. (Lk 21. 25-33.) V adventu zornice!
2 Nedelja	1. ADVENTNA, IZSELJENSKA. Bibijána	
3 Ponedeljek	Frančišek Ksaverij, spoznavalec; Sofonija	
4 Torek	Barbara, devica; Peter Krizólog, škof ●	
5 Sreda	Saba, opat; Krispin, mučenec; Melecij, škof	
6 Četrtek	Miklavž (Nikolaj), škof; Leóntija, mučenica	
7 Petek	* Ambrozij, škof; Urban, škof; Martin, opat	
8 Sobota	BREZMADEŽNO SPOČETJE DEV. MAR.	Praznik mladine.
9 Nedelja	DRUGA ADVENTNA. Peter Furjé, spozn.	Janez Krstnik pošlje svoja učenca do Jezusa. (Mt 11, 2-10.)
10 Ponedeljek	Melkíjad, papež; Lavretanska Mati božja	
11 Torek	Dámaz I., papež; Danijel, stolpnik; Sabin	
12 Sreda	Aleksander, muč.; Dionizija, mučenica ●	
13 Četrtek	Lucija, devica; Otilija, devica; Orest	
14 Petek	* Spirídion, škof; Druz in Teodor, muč.	
15 Sobota	Konrad, spozn.; Valerijan, škof; Kristina	
16 Nedelja	TRETJA ADVENTNA. Evzebij, škof	Janez Krstnik pričuje o Kristusu. (Jan 1, 19-23.)
17 Ponedeljek	Lazar, škof; Vivína, devica; Ignacij, škof	
18 Torek	Grácijan, škof; Teotím, muč.; Prič. M. p.	
19 Sreda	† Kvatri; Urban V., papež; Favsta, vdova ⊕	
20 Četrtek	Évgénij in Makárij, mučenca; Julij, muč.	
21 Petek	†† Kvatri; Tomaž (Tomislav), apostol	
22 Sobota	† Kvatri; Demétrij, muč.; Flavijan, muč.	
23 Nedelja	ČETRТА ADVENTNA. Viktorija, devica	Janez Krstnik oznanjuje pokoro. (Lk 3, 1-6.)
24 Ponedeljek	†† Adam in Eva; Hermina, devica; Lucijan	
25 Torek	BOŽIČ, ROJSTVO NAŠĽGA GOSP. J. K.	
26 Sreda	Štefan, prvi mučenec; Marin, muč. €	
27 Četrtek	Janez Evangelist, apostol; Teodor in Teofan	
28 Petek	* Nedolžni otroci; Kastor, muč.; Teofila	
29 Sobota	Tomaž Kenterberijski, škof; David, kralj	
30 Nedelja	PO BOŽIČU. Evgenij, škof; Liberij, škof	Simeon in Ana oznanujeta Gospoda. (Lk 2, 33-40.)
31 Ponedeljek	Silvester I., papež; Melánija; Hilárija, muč.	

LUNINE SPREMEMBE

- 4. ob 19.6; dež, sneg
- 12. ob 12.5; veter, mrzlo
- ⊕ 19. ob 3.17; jasno, nest.
- € 26. ob 9.0; mrzlo, jasno

Sonce stopi dne 22. v znamenje kozoroga.

Dan se skrči do 23. za 19 min.
in zraste do 31. za 3 minute.

ZAPISKI ZA DECEMBER

VREMENSKI PREGOVORI

Veter na sveti dan obeta
dosti sadja drugega leta.

Če otročiči nedolžni so oblačni,
ob letu ne bodo kruha lačni.

Če grudna suha sapa piska,
poleti suša vse pritiska.

Dež in veter pred božičem
koplje jamo rad mrličem.

Obup in črne misli so hodile
po svetu za menoj, o moja mati!
A kadar stal pred tvojimi sem vrati,
obupne misli so me zapustile.

Alojz Gradnik

Ob jubilejih nekaterih Družbenih knjig

Janko Moder

Družba sv. Mohorja je najstarejša slovenska kulturna ustanova. Dočakala je leta, ki so dana le redkim izbrancem. Naložila si je že devet križev in desetega pol, če jo štejemo od prvih začetkov in zametkov Društva sv. Mohorja, pa tudi od dejanskega rojstva pod sedanjim imenom in namenom bo minilo 5. julija 1945 že pet in osemdeset let. Toda ni se ji treba bahati samo s starostjo, mirno se lahko ponaša tudi z delom za narod in z neprecenljivimi zaslugami, ki jih ima domala na vseh področjih slovenske kulture, saj je do kraja nedobičarsko podjetje, kar je razvidno že iz pretežne skrbi za izvirno knjižno tvornost, in voditeljsko vzhledno, česar ne dokazujejo samo številne domače knjižne ustanove, marveč celo nekatere tuje, ki so nastale očitno pod njenim vplivom. Zato ne sme biti odveč, če se ob taki prelomnici časov, kakor je današnja doba, pomudimo malo ob častitljivi ustanovi, pregledamo njene naloge in ocenimo njene zasluge, saj je ravno letošnje leto (1944) minilo v nepraznovanju pomembnih notranjih obletnic, katerih važnost in občestveno vrednost naj vsaj tule rahlo nakažem.

Leta 1854, torej pred devetdesetimi leti, je »Društvo sv. Mohora« izdalo troje znamenitih knjig, in sicer: 1. Djanje Svetnikov, 2. Slovenski Goffine ali Razlaganje cerkvenega leta, 3. Druge in tretje Moze-sove bukve. Vse tri knjige skupaj obsegajo blizu 1.400 strani in so bile razdeljene med domala tisoč udov. Pa niso važne strani in tudi število udov ne! Važno je jasno načelo tedanjih voditeljev Mohorjevega društva, ki so si upali zasnovati tako velškanski kulturnoprosvetni program in ga znali tudi tako velikopotezno uredničevati. Društveni namen je bil namreč med drugim: »Društvo ima skrbeti, da se krščanski duh in pobožni duh, zaradi česar slovenski narod povsod in že od nekaj slovi, obvaruje in utrjuje.« In kako naj bi slovenski rodoljubi lepše in bolje dosegli ta načrt kakor z izdajo poljudne razlage cerkvenega leta, z življenjepisi in zgledi svetnikov božjih in z izdajo svetega pisma? Pri vseh treh knjigah je sodeloval tedanji buditelj in voditelj Slovencev, veliki in svetniški škof Anton Martin Slomšek, ki ima nedvomno največ zaslug za ustanovitev in za usmeritev Mohorjevega društva in Mohorjeve družbe.

Da pa Društvo ni bilo samo enostransko zagledano v verskonabožno stroko založniškega delovanja, dokazuje drugi jubilej, in sicer petinosemdesetletnica Kraljedvorskega rokopisa, ki ga je iz staročeškega poslovenil Fran Levstik. Ne glede na poznejše pravde, ki so se razvile ob ponarejenem rokopisu, nas preseneča ob slovenski izdaji dejstvo, da je odbor kljub težavam, ki so se zgrinjale nad Društvo sv. Mohorja, skrbel za živ stik s svetom in razgledano sodobnost svojih knjig.

Leta 1860 se je dotedanje Društvo spremenilo v Družbo in tako je ostalo do današnjih dni.

Verskokulturnoprosvetni nameni Družbe so bili v glavnem isti, povečalo pa se je število udov in uredil ugodnejši stik z njimi, saj jih ni več ovirala prevиска udnina.

Leta 1864 — torej pred osemdesetimi leti — sta izšli dve knjigi, važni ne samo v notranjem založniškem programu Družbe, marveč tudi v splošni slovenski literarni zgodovini. To sta namreč: Hudo brezno ali Gozdarjev renec, povest, ki jo je spisal Fran Erjavec, in Juri Kozjak, slovenski janičar, povest iz petnajstega stoletja domače zgodovine izpod peresa Josipa Jurčiča. Obe povesti pomenita očiten prelom v naši dotedanji pisateljski tradiciji, saj se je večina piscev dotlej preveč suženjsko oklepala tujih vzorov, ki so bili enostranski in daleč od umetniške vrednosti. Erjavčovo Hudo brezno je sicer še napisano v miselnosti starega časa, vendar po novem obdelano. Čeprav je imel pisatelj določen namen pred očmi, da bi namreč pokazal, kako Bog vse hudo kaznuje, dobro pa plača, ni tega dosegel z dolgimi pridigami, kakor so delali dotlej, marveč je vzel ljudi iz vsakdanjega življenja in ob njihovi usodi razvil svojo misel. Zgodba je preprosta, lahko razumljiva še tako neizobraženemu bralcu, vendar toliko napeta, da pritegne vsakogar. Erjavec je v svojem Hudem breznu začel zdravo tradicijo ljudske povesti, ki je pozneje dobila ime večerniška povest. Hudo brezno je namreč izšlo kot deseti zvezek Slovenskih večernic. Odslej je veljalo za večerniško povest načelo, da mora imeti preprosto zgradbo in lep ljudski jezik, da mora biti zanimiva, napeta in napisana z umetniškimi hotenjem. — Jurčičev Jurij Kozjak je prva večja Jurčičeva povest. V njej se je dvignil nad tedanje slovenske pisatelje in za Levstikovim Krpanom ustvaril drugo slovensko umetniško povest. Ker je bil tako tesno zakoreninjen v narodu, je vedel, kaj ljudi zanima in kako je treba pisati, da bodo radi brali. Posegel je v dobo turških napadov, v dotlej najstrašnejši čas naše zgodovine, v dobo, o kateri so naši očanci najrajši pripovedovali svojim vnukom. Spretno je povezal zgodbo z znanimi kraji, Stično, Muljavo, Krko itd., in s tem povest zelo približal. Jurij Kozjak se je res tako priljubil, da so ga morali natisniti dvakrat po 2.500 izvodov, kar je veliko še za današnji čas, ko so kulturnoprosvetne razmere vse drugačne kakor takrat. Navdušenje zanj nam najlepše dokazuje primer s starim stiškim župnikom Hinkom, ki je tri nedelje zapovrstjo pri krščanskem nauku pridigoval samo o njem in so ljudje iz vse soseske kar vreli v cerkev. Povest je še danes ohranila vso prijetnost in živost, znamenje umetniške sile, s katero je bila napisana. Njeno priljubljenost dokazuje tudi dosedanjih sedem izdaj in prevodi v tuje jezike (nemščino, francoščino, hrvaščino). — Družba sv. Mohorja je s tema dvema knjigama najlepše dosegla svoj namen, ki si ga je še kot

Društvo zastavila z besedami: »Društvo bude pomagalo, da mi svojo književnost in jezik svoj olepšamo in obogatimo in tako tudi slovenski narod na višjo stopnjo krščanske omike in prave sreče in časti povzdignemo.«

Ko romamo mimo mejnikov naše kulture in pregledujemo delovanje Družbe, se nam oko ustavi ob knjigi, ki je letos praznovala **petinsemdesetletnico**. Mogoče je sama po sebi manj pomembna od doslej naštetih, je pa kot dokaz Družbenega načrtnega izvrševanja programa važna in niti pri tem bežnem pregledu ne smemo mimo nje. To je namreč Jančarjev Umni gospodar ali gospodarsko berilo. S tem se je dotedanjemu vrskemu in leposlovnemu udejstvovanju pridružil še poljudni, praktični, gospodarski pouk, kakor se je kazal že v nekaterih prejšnjeletnih izdajah (Jančarjev Umni vinorejec, Tomšičeva Sadjereja v pogovorih, Erjavčeva Domače in tuje živali v podobah) in kakor ga še bolj izpričujejo poznejša dela (Tavčarjev Slovenski pravnik, Kneippov Domači zdravnik). S temi knjigami je Družba izpolnjevala tiste odstavke iz svojih načrtov, ki pravijo: »Društvo ima skrbeti, da se ljudem, ki se bodo v šolah mnogo lepih reči naučili in potem tudi radi čitali, dobre in koristne knjige v roke dajejo, da jim ne bo treba po slabih in prepovedanih knjigah povpraševati in segati.«

Vtem se je Družba sv. Mohorja že tako razmahnila, da je dosegla blizu 20.000 udov, kar je bilo posebno težavno ob gostovanju po tujih tiskarskih podjetjih. Zato se je tudi gospodarsko toliko osamosvojila, da je za leto 1872 — ob svoji dvajsetletnici — tiskala udninske knjige že v lastni tiskarni v Celovcu.

Tudi **sedemdesetletni jubilej** Družbenih izdaj je pomemben. Leta 1874 je namreč začela izhajati Staretova Občna zgodovina za slovensko ljudstvo, ki se je nadaljevala v snopičih do leta 1891 in obsega pet zvezkov v petnajstih snopičih z 2.514 stranmi. Knjiga je bila za tedanje čase izrednega pomena. Ljudje so dobili prvič v roke celo svetovno zgodovino in se iz nje seznanili z usodami drugih narodov. Poleg svetega pisma so jo najraši brali. Starè je znal zadeti preprosto ljudsko pripovedovanje in prikazati dogodke napeto in zanimivo, zato so ga brali kakor povest. Dá se mu pač oporekati znanstvena natančnost, vendar je dosegel svoj namen v toliki meri kakor mogoče nobena druga knjiga. Še danes nimamo podobne svetovne zgodovine, napisane poljudno in nešolsko, a na sodobni znanstveni višini. Nemara je Družba ravno s Staretovo Občno zgodovino najbolj rešila tisti odstavek svojih načrtov, ki slove: »Društvo ima učenim Slovincem, katerih hvala Bogu že veliko šteje, priložnost nuditi, da svoja književna dela gotovo in brez svoje lastne izgube med ljudi spravijo.«

Šestdesetletnico je letos dočakala Sketova Miklova Zala, povest iz turških časov, ki je gotovo nastala pod vplivom Jurčičevega Jurija Kozjaka, le da je vzel Sket namesto janičarja Jurija pogumno koroško deklico Zalo in ob njej prikazal trpljenje slovenskega naroda ob času turških napadov. Knjiga je napisana z manjšo umetniško silo kot Jurčičeva, a Zalina žalostna

usoda je prikazana tako ganljivo in prepričljivo, da si je knjiga osvojila široke ljudske množice. Doživela je več ponatisov, tudi v sliki, dramatizacija pa jo je ponesla po vseh slovenskih odrih.

Oglejmo si še **petdesetletnega jubilaranta**, namreč Lampetovega Jeruzalemskega romarja. Naši ljudje so se že od nekdaj zanimali za Sveto deželo, zlasti še, ker so dobivali med knjigami dosti nabožnega slovstva, zato je bil že nujno potreben izčrpen opis zibelke Kristusovega nauka. Ko se je Družba sv. Mohorja odločila za izdajo Zgodb sv. pisma in za to delo naprosila modroslovnega in bogoslovnega pisatelja dr. Frančiška Lampeta, se je ta odpravil v Sveto deželo, preden je začel prevajati za Družbo Zgodbe, Svete kraje je popisal lepo, jasno in izčrpno, v ponazorilo pa je dodal številne slike. Knjiga spada med boljše slovenske potopise in je nekakšen uvod v razumevanje celotnih Zgodb.

Ob letošnjih jubilejih Mohorjevih izdanj lahko premislimo njihovo važnost in vplivnost ter po njih presodimo kulturno mesto, kakor si ga je v tistem razdobju priborila Družba sv. Mohorja. Vsako izmed omenjenih del je pomemben mejnik v našem ljudskoprosvetnem življenju. Z vsakim se je Mohorjeva družba izkazala kot prvoboriteljica za napredek in kulturni dvig slovenskega naroda. Našim pisateljem je dajala možnost, da so lahko izdajali svoja dela, podpirala je znanstvenike pri njihovem prizadevanju. V preteklem stoletju je orala ledino na vseh področjih. In v tem je njen glavni pomen, saj se mora naš starejši kmetski rod za svojo kulturnost zahvaliti ravno njej.

Ob naše prve neblogljene poskuse leposlovnega umetniškega oblikovanja sta se postavili odlični povesti Hudo brezno in Jurij Kozjak. Če so se dotlej manjši pripovedniki zgledovali po tujih vzorih, so imeli poslej zadosti močan domač zgled, katerega so res začeli pridno posnemati. Zanimivo je pri tem dejstvo, da se je leposlovni del Družbenega programa prav do danes le malo dvignil nad Jurčiča in Erjavca. Pribiti je sicer treba dejstvo, da je teža Družbenega programa na drugih toriščih, vendar priča velik kvantitativni dvig leposlovnih del o Družbeni pripravljenosti, da bi tudi na tem področju nudila širokim ljudskim množicam najboljšega beriva. Ob sedanjem važnem mejniku Družbenega življenja bi kazalo podrobneje preiskati vzroke in razloge za ta zastoj. Družba se je sicer novejši čas s pritegnitvijo družinskega mesečnika Mladike in z ustanovitvijo Mohorjeve knjižnice razmahnila tudi v zgolj leposlovnem delovanju, vendar je bil njen vsakoletni udninski dar spričo siceršnjega umetniško uspešnega literarnega udejstvovanja le malo oplojen in spremenjen. Družba se je sama tega zavedala in si veliko prizadejala, da bi izboljšala svoj redni, zlasti večerniški dar. Pritegnila je med sodelavce najvidnejše slovenske pisatelje in estete ter jih pobudila ne samo za teoretično raziskavanje sodobne ljudske povesti, marveč jih tudi podžgala za lastno ustvarjanje. Tako se je Družbi posrečilo, da je med svoj knjižni dar vključila

nekaj literarno dognanih umetniških del, ki se po svoji relativni in objektivni vrednosti mirno lahko merijo z literarnim pomenom kakega Jurija Kozjaka, vendar pa niso bila tako nenavadno nova, da bi potegnila za seboj mlajši rod pisateljev in ustvarila močno tradicijo, kakor sta jo ravno Erjavec in Jurčič. Za prihodnjo večerniško povest bo treba postaviti nova merila, tako za snovnomotivno kakor za slogovno-oblikovno plat. Ob dosedanjih tovrstnih izdajah je bilo čutiti nasilno zadržanost in pridušenost in nepotrebno nizežanje umetniške in leposlovne ravni, kakor je bilo sploh pri marsikakšni naši ustanovi, namenjeni za ljudstvo, čutiti nezdravo in napačno pojmovanje nalog in smotrov. Ob tem se moramo nujno zazreti v preteklost in temeljito premisliti, kako novi in po svoje revolucionarni sta bili za celotno slovensko literarno pojmovanje obe jubilejni povesti. Ne samo da nista bili manj vredni od tistodobne tvornosti, marveč nam še danes pomenita vzor in hkrati domala najvišji dosedanji vrh večerniške povesti. Za novo razdobje Mohorjevih Slovenskih večernic bo potrebno tako s strani odbora kakor s strani pisateljev novo pogumno dejanje, podobno tedanjemu, ko so s srečnim nagradnim razpisom pridobili dvoje tako pomembnih del. Družba se bo morala po svojem celotnem programu premakniti v času za tako stopnjo naprej, kakor je bila za Slomškovih dni pred tedanjim razvojem množic. Tudi zdaj bo morala zavzeti mesto, ki ji gre kot voditeljici in prvoboriteljici. Pri tem bo seveda treba revidirati marsikakšno dosedanjo prakso in dosedanji namen. A za stoletni jubilej, ki se naglo bliža, je prav in zgodovinsko nujno, da pride do take revizije in nove pomladitve. Potem se pisateljem ne bo več treba sramovati, če bodo pisali za Mohorjeve Večernice. S tem namreč ne bodo opravljali nič manj važnega umetniškega poslanstva, kakor če bi pisali za kakršno koli drugačno izdajo. S tem jim ne bo nič prikrajšana njihova pisateljska kariera, saj bo za Večernice potreben prav tako močan pisateljski zagon, prav tak umetniški navdih, prav taka motivna razgibanost in oblikovna dognanost kakor za samostojno izdajo. Le eno bo pri tem teže: treba bo zadostiti še vse strožjim kvalitativnim zahtevam in merilom, kajti knjiga bo namenjena za razširitev v sto tisoč izvodih in bo prišla v roke vsaj pol milijona Slovencev. Vsakega izmed tega pol milijona bo morala po svoje utešiti in mu estetsko ugoditi, ga moralno dvigniti in snovno prijeti, medtem ko pri drugih založbah vseh teh pogojev ni. Današnji čas je že ostro pomel z napačnimi nazori o ljudski povesti, o kateri so pred časom pravili, da je črn kruh. Načela so se spremenila, teoretično se je marsikaj zjasnilo, ni pa med nami še vstal bogonarjaven umetnik, ki bi ta načela tudi uredničil in utelesil, kakor sta jih za svoj čas Jurčič in Erjavec. Pisati za Mohorjeve Slovenske večernice v prihodnje ne bo smelo več biti sramotno ali poniževalno delo za vodilnega slovenskega pisatelja, prav tako pa tudi ne posel za mimogrede za rutiniranega zgodbopisca. Silen razmah originalne slovenske proze in še silnejša povodenj prevodov iz svetovnega slovstva sta

začrtala nove postavice; celo najpreprostejši človek se je že seznanil s temi vrhunskimi umetniškimi deli, zato je nujna naloga Družbe sv. Mohorja, da računa s spremenjenimi dejstvi, z njimi pa naj računajo tudi pisatelji, ki naj si spet štejejo v častno dolžnost, da v svojem pisateljskem delovanju napišejo tudi vsaj eno dobro »ljudsko« povest ali roman. S svojim genijem bodo pomagali Družbi na mesto, ki ga terja zanjo njena voditeljska in kulturna naloga, Družba pa jim bo v zameno razširila njihovo besedo v sleherni slovenski dom.

Do podobnih ugotovitev kakor ob leposlovnem delovanju Družbe bi mogli priti tudi za druga področja njenega udejstvovanja. Omenim naj najprej njeno gospodarsko in poljudnoznanstveno poslanstvo. V svojem skoraj stoletnem oskrbovanju slovenskega preprostega človeka s primernimi strokovnimi učnimi knjigami in pripomočki je sicer opravila pohvalno in zaslužno delo, vendar je tudi pri tem opaziti nekakšno upočasnitev v drugi polovici obstoja. Pri tem seveda ne smemo prezreti ali podcenjevati dejstva, da je veliko laže napraviti očiten skok z nič na nekaj, kakor pa s tega nekaj, ki nikakor ni bil malo, na nekaj več, da bi bila stopnja napredka enako vidna in vsem prijemljiva. Pa saj niti ne gre za kdo ve kakšne prevratne skoke, gre marveč za izpopolnitev poljudnostrokovne knjižnice našega podeželja, da bi imela sleherna hiša za sleherni potrebno področje pri roki uporaben priročnik, ki bi ga ne odlikovala samo stvarna in strokovna pravilnost, marveč tudi jezikovna in predstavnost jasnost in razumljivost. Naloga, ki čakajo Družbo na tem torišču, bi najlaže pregledali, če bi se za nekaj časa postavili v položaj našega kmeta, obrtnika, delavca, meščana, skratka našega ljudstva. Ugotovili bi, da manjkajo vsem tem stanovom — ne posameznim poklicem! — primerne strokovne knjige. Pri tem pa ne smemo prezreti splošnih potreb po primernih poljudnoznanstvenih delih s področja zgodovine, zemljepisa, izumov, gospodarskih ved, splošne kulture, tehnike in tako dalje. Kako potrebna bi bila na primer dandanes sodobno napisana Občna zgodovina, kakor jo je svoj čas izdala Družba! Pri tem naj opozorim samo na trajni občestveni pomen Gruden-Malove Zgodovine slovenskega naroda, pri čemer bi se kazalo za prihodnje okoristiti z nujno skušnjo dosedanjih takih izdaj: Morale bi biti vezane na krajši čas izhajanja, z drugimi besedami, posamezni snopiči ali sešitki bi morali biti obsežnejši, da bi se ne porazgubili tako brž, kakor so se marsikateri snopiči Grudna, Mala ali Življenja svetnikov.

Tretje delovno področje Družbe je nedvomno skrb za versko nabozno slovstvo. Za to je bilo vsedoslej res veliko uspešnega prizadevanja, saj smo dobili že domala trikrat vse Življenje svetnikov, celotne Zgodbe sv. Pisma, Zgodovino katoliške Cerkve, dosti načelnih in programatičnih knjig in zlasti veliko molitvenikov. V splošnem razvoju življenjskih razmer pa je tudi na tem področju jasno viden napredek. Za spremenjeno in poglobljeno vlogo vere v našem vsakdanjem življenju bi morali udje najti opore tudi v rednih Mohorjevih izdajah.

za katere pogrešamo živih in sodobnih premišljevalnih del, podobnih onim, kakor jih je Družba sprejela v svojo zbirko Studenci žive vode. Seveda bi morala biti vsa tovrstna dela prvenstveno namenjena širokim ljudskim množicam, pri čemer bi bilo treba skrbeti za slogovno in predmetno razumljivost in poljudnost.

To bi bilo nekaj migljajev za podrobno založniško delo sodobne Mohorjeve družbe. Pri tem se ne maram dotikati vprašanja njene organizacije, ki je prav tako potrebna revizije in modernizacije. Pač pa bi rad opozoril na zanimivo ugotovitev, ki se mi kar sama vsiljuje ob pregledovanju grafičnih razpredelnic o rasti in padanju Mohorjeve družbe. Z začetnih 785 udov leta 1852 se je v desetih letih dvignila na 1.116 udov in v naslednjem desetletju spričo reorganizacije Družbe na 16.175 udov. Od tod gre krivulja nezadržano navzgor in čez deset let, leta 1880, je bilo udov že 25.430. Toda ta strmi vzpon ni bil prav nič enkratno navdušenje, marveč ustaljeno dejstvo, saj so se udje tudi s tega stanja v prihodnjih letih podvojili. Leta 1890 jih je bilo že 48.084. A Družba se je še dalje razvijala in širila. Ob prelomu stoletja je presegla število 70.000, ob svoji 50 letnici 80.000 in ob koncu prve svetovne vojske rekordno število 90.512 udov. Vse dvajsetletje med obema vojskama se je sukalo število udov med 40.000 in 60.000. Kakor že nekajkrat prej so Družbo tudi ob tej vojski doletele domala nepremostljive tehnične težave, pri čemer je silno padlo tudi število njenih udov, ne pa pri tem gostota in relativna razširjenost Mohorjeve knjige, ki je ves čas ostala na približni višini iz časa med obema vojskama.

Strm dvig do leta 1918 in poznejše upadanje nas morata pri preučevanju programa nujno opozoriti na važna dejstva, ki jih ob morebitni reformi Družbe ne gre podcenjevati. Do tega časa je bila namreč večina ljudskih množic notranje nekako umirjena in po svoje nezahtevna, zadovoljila se je več ali manj z darom, kakršnega je dobila. Poznejša leta so ideološko razburljiva, hkrati pa se je slovenski knjižni trg tako razmahnil in poglobil, da je zlasti spričo nenavadne razširitve časopisja in pozneje radia spremenil vso dotedanjo založniško politiko. Pri tem je v marsikaki družini ostala udnina na Mohorjevo družbo le še avtomatična tradicija, ne pa živa potreba. Kje je krivda za tako stanje, naj ugotovi podrobna študija, temelječa na vestni preiskavi vseh idejnih, političnih, gospodarskih in narodnostnih komponent. Dasi bodo mogoče posamezne ugotovitve drugačne od tega bežnega pregleda, bo vendar rezultanta nedvomno pokazala isto stanje in terjala iste sklepe.

Ob taki pomembni prelomnici časov, kakor je sedanja, ne sme Družba prezreti dočela spremenjenih razmer, ki se ji odpirajo za prihodnost. Vojska je namreč v svoji uničevalni sli do kraja potepala tudi vse materialno delo dosedanje Mohorjeve družbe. V ljudeh je pač ostala kulturna in ljudskoprosvetna raven, na katero jih je dvignila Družba s svojim dosedanjim programom, a gradivo za ta dvig je toliko kot zgubljeno. Po vojski se

bo torej slovensko ljudstvo znašlo pred neprijetnim dejstvom, da ne bo imelo kakor seči po primerno leposlovno, gospodarskostrokovno ali verskonabožno knjigo. Ponekod bodo knjižne police prazne, drugod niti polic ne bo, ker je tudi te požrl vojni vihar. Zato bo treba začeti tako rekoč vse znova. Pri tem bo še prav posebej treba paziti na našo maloštevilnost in nujne življenjske potrebe našega ljudstva, da ne bo brezglavega ponatiskovanja zastarelih učbenikov in priročnikov, pa čeprav bo po njih močno spraševanje. Družba se bo morala spet zavedati svojega prvoboriteljskega in voditeljskega poslanstva med slovenskim ljudstvom, pri čemer se ne bo smela prepustiti okusu ljudstva, njegovim domislekom in željam, utemeljenim zgolj v nepoznanju boljših tovrstnih del, marveč se dvigniti nad vse to in po tehtnem preudarku nuditi res časovno sodobna in strokovno vredna dela. Pri svoji nalogi pa se bo morala še posebej ozirati na skrbno smotrnost, da se ne bo razgubljal tako dragoceni sad slovenskih žuljev za manjvredno blago, ki bi že v nekaj letih zastarelo in zgubilo svojo vodniško vrednost.

Zavedam se, da je Družba že doslej marsikaj zaželenega izpolnjevala v svojem izvedniškem programu, a prepričan sem, da mora biti slej ko prej pomembnost Družbe sv. Mohorja ravno v njenem ljudskoprosvetnem delovanju, v njenih rednih izdajah za ude. Kako se je tega živo zavedala prva desetletja, nam najlepše dokazujejo letošnji jubileji. Samo v tem verskem, slovenskem, nepolitičnem delovanju je resnično poslanstvo in potrebnost Mohorjeve družbe, kakor so si jo zamišljali že veliki duhovi ob njenem rojstvu. Ze takrat je namreč znameniti slovenski učenjak Oroslav Caf zapisal v Novicah: »Dvojne želje se zraven tega ne moremo vzdržati: 1. Da bi tá-le družba vse Slovence od madjarske do laške meje, od nemških gor do ilirskih logov prijazno objemala, in 2. da bi ga ne bilo spačenega Slovenca, kateri bi ves voljen ne hotel podpirati te družbe z glavo in mošnjo.«

Kako se je ta Cafova dvojna želja doslej uresničevala, vedo najlepše povedati vsakoletni seznami poverjeništev in udov. Ti glasno pričajo, da v tem Družba ni nikoli pozabila svojih narodnostnih dolžnosti in nalog in da so bili obrobni deli našega naroda zmerom še posebej doledni ljubeznive skrbnosti.

Le kdor se jasno zaveda svojih dolžnosti, nalog in smotrov, kdor dobro pozna svojo moč in svoja sredstva, kdor se ne boji potrebnih samospoznanj in kritike, kdor je duhovno in snovno zadosti ustaljen in hkrati voditeljsko jasnoviden, samo tak se more in sme postaviti za prvoboritelja in voditelja za tako obširno kulturno področje, kakor ga nudi ravno ljudska prosveta. Naj se ob letošnjih jubilejih napijemo teh važnih spoznanj in novega poguma za težko, pa tako hvaležno delo za Boga, za narod in domovino, kakor so ga s tolikšnim uspehom in blagoslovom opravljali naši veliki predniki Anton Martin Slomšek, Anton Janežič, Andrej in Lambert Einspieler, dr. Jakob Sket

in Josip Apih. Naj bi Družba tudi po premaganih sedanjih težavah zvesto stopila po njihovih stopinjah in se oklenila njihovih zamisli in načrtov, saj so imenovani možje veliki ravno zaradi svojega sodelovanja in delovanja pri

Družbi sv. Mohorja. Samo s prvenstveno in izključno predanostjo tako važni ustanovi so mogli doseči res lepe sadove, ki so pred vsem slovenskim narodom njim v čast, slovenskemu narodu pa v neizpodbitno korist.

Glasnik Družbe sv. Mohorja v Ljubljani

Dragi Mohorjani! Toliko pričakovani in zeleni Mohorjev dar je končno vendarle pred vami. Sicer so nas vojni časi in razne težave prisilili v neljubo zamudo, a zavoljo tega gotovo ni upadla vaša ljubezen do Družbenih knjig, kakor se ni zmanjšala naša gorečnost, da bi vam nudili čim več in čim boljšega.

Koledar je letos spet tak, kakršnemu ste se že močno privadili. Zaradi velike požrtvovalnosti vseh poverjenikov in udov smo se vsaj za silo izkopal iz usodnih gmotnih težav, v kakršne nas je pahnila vojska. Zato smo se ob prvi priložnosti spomnili svojih dobrotnikov in se na vso moč potrudili, da bi jim ustregli in se izkazali resnično hvaležne za njihovo zvesto podporo. Upamo, da boste z letošnjim Koledarjem zelo zadovoljni. Poskušali smo zbrati vanj vse, kar je potrebno današnjemu človeku v zmedah časa, kar je še posebej potrebno slehernemu Slovencu in česar ne smemo zanemariti, če hočemo veljati za kulturen narod. Ob to pa smo stisnili nekaj vsakdanje koristnih in potrebnih gospodarskotehničnih drobtin, s katerimi vam bo gotovo ustrezno, saj bo Koledar vse leto vaš najzvestejši spremljevalec in živa priča vašega trpljenja in veselja, ko vas bo gledal s častnega prostora na steni ali na vratih. Kdor bi pogrešal v njem povesti ali podobnega branja, se mu oproščamo in mu zagotavljamo, da smo mislili tudi na to, a nam je stiska za papir narekovala čim manjši obseg, pri čemer je bilo treba presojati o potrebnosti ali pogrešljivosti posameznih prispevkov. V nadomestilo za leposlovje v Koledarju vam pošiljamo vsakoletne Slovenske večernice, za katere smo letos naprosili priznanega slovenskega pisatelja Ivana Matičiča.

Dom v samoti je povest, ki se vam bo gotovo priljubila kakor svoj čas Pisana mati. Saj tudi obravnava podobno vprašanje. Problem je pri nas živo aktualen in pisatelj je znal z lepo in prepričljivo rešitvijo pobuditi v nas pravilno gledanje na podobne težave. Rahlo zasirta vzgojnost letošnje večerniške povesti bo posebno blagodejno vplivala v današnjem razrivanem in razburkanem času, ko sta ljubezen do doma in družine postali samo še spomin na nekdanje lepe dni. Naj bi nam Dom v samoti prižgal lučko v srcih, da bi se spričo mačehovskega vprašanja pravilno zavedeli našega celotnega narodnostnega položaja ter ga znali tudi pravilno ocenjevati.

Tretja knjiga letošnjega daru se hvali že sama. Ponosni smo na to, da smo pridobili za svoje ude tako dragoceno delo. Iz njega črpajte vsi po širni slovenski zemlji, prisluhnite besedi, ki na vsaki strani govori iz slovenskih

ljudskih običajev, in se z vneto oklenite izročila naših dedov, ki so znali pravilneje od nas prilagoditi svoje življenje večnostnim in narodnostnim smotrom, kakor so nam dani od vekomaj.

Za prihodnje leto se nam ob tako lepem letošnjem daru res ni treba še posebej priporočati. Prepričani smo, da ste spoznali našo dobro voljo in resno prizadevnost, prepričani tudi, da nam zaupate in nas boste podprli s svojo udnino. Zaradi podražitve papirja in delovnih moči smo bili sicer prisiljeni zvišati udnino na 50 Lir, a zanesemo se, da boste razumeli nujnost tega zvišanja, kar za štiri knjige, ki vam jih bomo poskusili nuditi, ni niti veliko, kaj šele pretirano preveč. Prihodnji Mohorjev dar bo namreč obsegal Koledar v letošnji obliki in obsegu, tretji, sklepni del Turnškove knjige Pod vernim krovom, lepo povest v Večernicah in, če bo le mogoče, izvirno slovensko mladinsko povest, da bodo po dolgem času prišli tudi naši malčki na svoj račun.

Ob napovedih za prihodnje leto vas bo gotovo kot dobre ude zanimalo siceršnje letošnje delovanje Družbe. Kakor vsa leta se je posebej zavzela za Cvetje iz domačih logov, kjer je izdala ob smrti svojega odbornika in velikega slovenskega jezikoslovca Antona Breznika Jezik naših časnikarjev in pripovednikov in ob stoletnici Jurčičevega rojstva njegovega Sosedovega sina. Tudi Cvetje iz tujih logov se je obogatilo za pomemben zvezek, namreč za Sofoklovega Kralja Oidipa v Sovretovem prevodu. Izven tega moramo posebej opozoriti na obnovljeno zbirko Sodobnih vprašanj, v kateri smo izdali letos tri aktualne zvezke, namreč Spektorskega Evrazijstvo in boljše vizem, Steletovo Kmečko kulturo in Terseglavov Pomen verskih dobrin za človeštvo. — V Mohorjevi knjižnici smo izdali izbrano življenjsko delo Antona Erjavca Mladostni plameni in Lovrenčičeve pesniško opisane Tri božje poti (Sveta gora, Brezje in Višarje). V Studencih žive vode je izšel ponatis letošnjih postnih govorov prevzvišenega škofa dr. Gregorija Rožmana Besede obtožbe in tolažbe.

Vse omenjene knjige in še nekatere starejše dobite v Mohorjevi knjigarni na Miklošičevi cesti 19, kjer vsi poverjeniki in udje dobijo podrobnejša pojasnila o delu Družbe, hkrati pa si bodo lahko ogledali in nakupili tudi drugi knjig ter šolskih in pisarniških potrebščin.

Ali je res Cerkev odpovedala

Vilko Fajdiga

Ta hudi ugovor zoper sveto katoliško Cerkev slišimo večkrat v dneh teh strašnih tisk, pa tudi po končani vojski še dolgo ne bo utihnil. Trpeči, včasih pa samo hudobno naščuvani katoličani se obračajo od svoje matere Cerkve, češ da nima srca za njihovo bolečino, da ne zna pokazati prave poti v sedanjih zmedah, da si zapira oči pred napakami svojih duhovnikov in vernikov, sploh, da je zastarela in da ne spada več v naš čas. Ti ugovori povzročajo pri dobrih ljudeh trpljenje, slabi pa jih z veseljem širijo, da bi tako čim več ljudi odpadlo od Kristusove Cerkve.

Na vprašanje, če je Cerkev res odpovedala, ne bo mogel nihče dati boljšega odgovora kakor voditelji te Cerkve — papeži. Zato bomo poiskali v pisnih in govornih zadnjih dveh velikih poglavarjev svete Cerkve kratke in jasne odgovore, da bi tako pomagali vsem, ki svojo Cerkev ljubijo in jo želijo braniti, kakor tudi tistim, ki so se oddaljili od nje.

1. Cerkev ima srce za bedne in trpeče

Ni skoraj pisma zadnjih dveh papežev, da ne bi v njem kako pokazala sočutja z vsemi, ki jih je zadela katera koli nesreča. Vsi vemo, kako hudo je bilo pri nas po l. 1950, ko je nastopila silna gospodarska stiska. Tedaj je papež pozval vse vernike na pomoč revnim in je o tem zapisal v okrožnici o zadoščevanju: »Ljubezen Kristusova nas je nagnila, da smo v okrožnici Nova impendet z dne 2. oktobra 1951 pozvali vse sinove katoliške Cerkve in sploh vsa usmiljena srca na sveto vojsko ljubezni in dejanske medsebojne pomoči, da bi se vsaj nekoliko olajšale strahovite posledice gospodarske stiske, ki pretresa ves človeški rod... Ker pa stiska še bolj narašča, ker se je število brezposelnih skoraj po vseh deželah pomnožilo in ker ta težki položaj izrabljajo prekucuhi za rast števila svojih pristašev, je danes bolj kot kdaj ogrožen javni red. Zato nas ista ljubezen priganja, da se s svojimi opomini zopet obrnemo do vas... Nobeno gorje pa ni bilo veliko kakor sedanja strašna vojska. V tem času je

božja Previdnost postavila na papeški prestol Pija XII., moža nebeške ljubezni do žalostnih in trpečih, saj je celo prerokovano o njem, da se bo imenoval »angelski pastir«. V vsakem govoru in pismu se spominja trpečih, in sicer toplo kakor oče: »Ko to pišemo,« pravi v okrožnici o sveti Cerkvi, »nam je pred očmi skoraj neskončna množica nesrečnih in trpečih, ki jih s sočutno boleštjo objokujemo: bolnih, ubogih, pohabljenih, vdov in sirot, pa še premnogih, ki so zaradi lastnih bridkosti ali ob bridkosti svojcev neredko do smrti onemogli.« Isto sočutje ukazuje Pij XII. slovesno vsem vernikom v svoji nastopni okrožnici, ko pravi: »Naj ve ves svet, naj vedo vsi, ki jih je zadela nesreča vojske, da temeljna postava Kristusovega kraljestva, katoliška bratska ljubezen, ni prazna beseda, ampak živa resnica. Zelo prostrano torišče se odpira tej ljubezni v vseh njenih oblikah. Trdno zaupamo, da bodo vsi naši sinovi in hčere... v duhu božjega Samarijana mislili na tiste, ki imajo kot vojne žrtve prvi pravico do sočutja in pomoči.« Že danes ves svet ve, da to niso prazne besede, saj je delo Pija XII. za vojne žrtve nepregledno.

2. Cerkev — steber resnice

Hujše od telesnega trpljenja je duhovno tavanje v dvomih in zmotah, zato pa je tudi pravilna beseda Pija XI. v okrožnici nemškemu škofom: »Prva in najbolj samoumevna duhovnikova ljubezen do ljudi je ta, da služi resnici.« Prav te ljubezni Cerkev ni nikoli zanemarila in je za vsako težavo, zoper vsako zmoto in v vsaki potrebi pokazala jasno pot, naj je bila njena svetloba komu vseč ali ne. Če pregledamo številna pisma papežev zadnjih 20 let, opazimo, da so v njih podana rešilna načela za javne in zasebne zadeve, pojasnjena je pogubna zmota komunizma, odklonjeni so poganski poskusi uničenja družine in države, papeži neustrašeno branijo pravice človeške osebe in njegovega imetja, predvsem pa pravice Boga in njegove Cerkve na zemlji. Različno obravnavajo nujna vprašanja sodobnosti, toda vedno nesebično in

le ljudem v dobro, kakor je zapisal Pij XI. v okrožnici zoper brezbožni komunizem: »Ko oznanja Cerkev ta svetli nauk, nima drugega namena kakor uresničiti tisto srečno blagovest, ki jo je oznanjal angelski slavospev nad betlehemsko votlino: »Slava Bogu in mir ljudem!«, pridobiti torej pravi mir in resnično srečo, kolikor sta kot priprava na večnost mogoča tudi na zemlji.« Ker pa je rešitev vseh vprašanj le v Kristusu, zato se vsi nauki in opomini Cerkve pravilno sklepajo z mislijo, ki jo je sedanji papež izrazil v božičnem nagovoru l. 1941 z besedami: »**Proti splošnemu razdejanju, ki izvira iz omenjenih zmot, je le eno zdravilno sredstvo: da se vrnemo nazaj k oltarjem, tja, kjer so nekdanje črpali nešteti rodovi vernikov blagoslov in notranjo moč za izpolnjevanje svojih dolžnosti.**« Nazaj k Bogu! Nazaj k molitvi in pokori! S takimi pozivi dopolnjujejo papeži svoje nauke, ki niso njihovi, ampak božji. Ne, v času največje teme Cerkev, učiteljica resnice, zares ni odpovedala. »Sredi med raznimi zmotami človeškega razuma, ki ga napihuje duh napačne svobode in razbrzdanosti, sredi strašne pokvarjenosti, ki jo je rodila človeška hudobija, **stoji kakor svetilnik, ki kaže s svojim sijajem ladjam pot, Cerkev božja...** Ta svetilnik ne more ugasniti zaradi nezmotljivih Jezusovih obljub. Vendar gorje nam, če bi ne mogli povsod neovirano razširjati svoje luči! Saj vidimo sami, kam je prišel človeški rod, ki je v svojem napuhu zavrgel božje zapovedi« (Pij XI. v pismu o duhovništvu).

3. Cerkev brani pravice ubogih in majhnih

Najhujši očitek zoper Cerkev bi izrekel tisti, ki bi ji očital, da je pustila zatirati tiste, ki se sami niso mogli braniti, kadar so bili krivično stiskani. To pa bi bil tudi eden najbolj krivičnih očitkov zoper Cerkev, ki ponavlja venomer s Kristusom: »Množica se mi smili...« Vsak človek ima kot božji otrok velike pravice na zemlji in nihče mu jih ne sme kratiti. Papež Pij XI. piše v okrožnici zoper brezbožni komunizem: »Ker je človek po posvečujoči milosti povišan do dostojanstva božjih otrok, je združen v skrivnostnem telesu Jezusa Kristusa. Zaradi tega mu daje Bog mnoge in raznotere darove: pravico do življenja in telesne nedotakljivosti; pravico do reči, ki so mu potrebne za življenje; pravico, da

teži po zadnjem cilju, ki mu ga je Bog postavil; pravico do združevanja, pravico do zasebne lastnine in rabe lastnine.«

Toda kapitalisti ne smejo teh reči dovoljevati ubogim kot nekako miloščino, »saj nikakor ne gre, da bi delavec moral sprejemati kot miloščino, kar mu pristoji po pravici.« Zato Pij XI. poudarja, da ni pravičnosti zadoščeno, »ako delavci nimajo zagotovljene zadostne plače, da bi mogli primerno preživeti sebe in družino, če se jim onemogoči, da si pridobe vsaj skromno imetje... če se ne poskrbi zanje z javnim in zasebnim zavarovanjem za starost, bolezen in brezposelnost.«

Ker je zdrava družina temelj človeške družbe, papeži pravice družin, posebno bednih in s številnimi otroki, branijo ob vsaki priliki. V okrožnici o obnovi krščanske družine zahteva Pij XI., da je treba razmere tako urediti, »da bo vsem družinskim očetom mogoče zaslužiti in pridobiti, kar je za preživljanje njih samih, žena in otrok potrebno. Zakaj delavec je vreden svojega plačila! To plačilo odrekati ali pritrjavati je velika krivica, ki jo prišteva sv. pismo med največje grehe. Tudi ni prav nastavljanje take nizke plače, ki so v dejanskih razmerah za prehrano družine nezadostne.« Ravno tam se zavzema za družine, ki imajo mnogo otrok, slaba stanovanja, brezposelnega očeta, ki so brez živeža in zdravil.

Nezdrave socialne razmere je treba ozdraviti in odpraviti. Vse socialne okrožnice in navodila zadnjih papežev so si v tem edina. V delavski okrožnici Quadragesimo anno Pij XI. še posebej pohvali vse tiste duhovnike in vernike, ki jih je naganjala čudovita ljubezen, da so lajšali proletarcem nezasluzeni bedni položaj in se z vso vnemo lotili dela za delavce, in sicer z veliko koristjo za njihove duše.

To pa je glavni vzrok, zakaj je Cerkev dolžna skrbeti za vse ponižane in razžaljene. Njihov slabi položaj izrabljajo namreč sovražniki božji, ki »borbo za vsakdanji kruh, za lastno streho in košček zemlje, za mezde in stanovanja, ki pristojajo človeškemu dostojanstvu, združujejo z zločinsko borbo zoper Boga«, kakor ugotavlja Pij XI. v okrožnici o zadoščevanju. Temu »peklen-skemu početju« brezbožnikov je treba napraviti konec s tem, da se vsem krivično zatiranim pomaga do njihove pravice, in sicer takoj in odločno.

4. Cerkev zoper revolucijo, pač pa za novi red

Beseda o novem, boljšem redu je predmet posebne pozornosti zadnjih papežev. Smemo jih imenovati napredne v najlepšem pomenu besede. Premnogokrat se zavzemajo za

šitev in pravica. Sila še nikoli ni delala drugega, kakor metala ob tla, ne pa dvigala; strasti podžigala, ne pa mirila; sovraštva in razvaline kopičila, ne pa bratila tiste, ki so v prepiru. Le postopna in pametna evolucija, pogumna in soglasna z

Marija Pomagaj z Brezij

to, da je treba spremeniti razmere, pa ne samo polovičarsko ali na papirju, ampak v resnici in popolnoma. Vendar pa s tem ni rečeno, da se papeži zavzemajo za nenadno in nasilno spremembo starega reda. Stališče Cerkve glede tega zelo lepo pokažejo besede Pija XII. delavcem o binškoških 1943: »Socialna revolucija se baha, da bo dala oblast delavskemu razredu: prazna beseda in zgolj videz nemogoče stvarnosti. Ne v revoluciji, ampak v složni evoluciji je re-

naravo, more v luči in pod vodstvom krščanskih meril pravičnosti in ljubezni privedi do tega, da se spolnijo poštene delavčeve želje in potrebe. Torej ne podirati, ampak zidati!«

Za zgled, kako naj se uvaja novi red, isti papež navaja: »Ne odpravljati zasebne lastnine, temelj družinske stalnosti, ampak jo razširiti na vsakega delavca in delavko kot sad vestnega truda. — Ne zatreti zasebnega kapitala, ampak delati na to, da se uredi s

pametno čuječnostjo kot sredstvo in opora, da se pridobiva in večja materialno dobro vsega ljudstva. — Ne pritiskati industrije, pa tudi ne dajati ji izključno prednosti, ampak skrbeti za skladno sporeditev industrije z rokodelstvom in poljedelstvom. — Pri rabi tehničnih sredstev ne imeti pred očmi samo večji dobiček. — Ne delati na to, da bi življenje posameznikov spravili popolnoma v odvisnost od državne samovolje. — Država ima dolžnost, pospeševati občo blaginjo s socialnimi ustanovami, kot so družbe socialnega zavarovanja in skrbstva.«

5. Cerkev ni zatajila ljubezni

Zoper ugovor, češ da je v teh trpkih časih Kristusova Cerkev pozabila na novo in glavno Kristusovo zapoved ljubezni do bližnjega iz ljubezni do Boga, bi lahko navedli premnoga mesta iz okrožnic Pija XI. in Pija XII. Iztrgajmo iz teh okrožnic, ki so vse pisane iz ljubezni in o ljubezni, samo nekatere stavke.

V Quadragesimo anno piše Pij XI.: »Pri vsem socialnem prizadevanju bo morala imeti poseben delež ljubezen, ki je »vez popolnosti« (Kol 3, 14). Kako zelo se varajo tisti nemodri presnavljavci človeške družbe, ki jim je mar samo pravičnosti...« Ko bo zavladala ljubezen, »tedaj bodo bogati in drugi veljaki prejšnjo brezbriznost do ubožnejših bratov spremenili v skrbljivo in dejavno ljubezen, sprejemali z odprtih srcem njih pravične zahteve in jim radi odpuščali morebitne krivde in zmote. Delavci pa bodo iskreno zamorili vsako čustvo sovražnosti in zavisti.«

V okrožnici zoper brezbožni komunizem piše isti papež: »Še važnejša je zapoved ljubezni, ki meri naravnost na to, da se zlo tudi zares odpravi. Čim bolj bodo delavci in ubogi sami na sebi izkusili dejavno ljubezen, tem bolj bodo med njimi ginili pred sodki, češ da je krščanstvo izgubilo svojo moč ali da je Cerkev s tistimi, ki izkoriščajo njihovo delo. Zato želimo, da bi se z besedo in tiskom bolj in bolj pojasnjevala ta božja zapoved, to dragoceno znamenje, ki ga je zapustil Kristus, da bi se po njem spoznavali njegovi pravi učenci.«

Sedanji papež pravi v znameniti okrožnici o skrivnostnem Kristusovem telesu: »Ljubezen do Boga se mora pokazati v ljubezni do bližnjega. Kako bi namreč mogli

trditi, da ljubimo božjega Odrašenika, če bi sovražili tiste, ki jih je on odrešil z dragoceno krvjo... Res zlasti danes nekateri na žalost ošabno povzdigujejo ošabnost, sovražstvo in napuh kot nekaj, kar dviga in povišuje človekovo dostojanstvo in moč. Mi pa, ko z žalostjo gledamo pogubne sadove tega nauka, pojdemo za svojim miroljubnim kraljem, ki nas je učil ljubiti ne le tiste, ki niso iz istega naroda in iz istega rodu (Lk 10, 33—37), ampak celo naše sovražnike (Mt 5, 44—83).«

Jasno pa je, da ta ljubezen ne sme biti napačno umevana. Kakor ta ljubezen ne sme v ničemer nasprotovati pravičnosti, tako ne sme biti v ničemer v kvar resnici. »Ljubezen, ki bi se sprevergla v škodo čistega nauka, ni nobena ljubezen,« pravi Pij XI. v okrožnici o zedinjenju kristjanov že l. 1926.

6. Odpovedali so verniki

Nekdo je moral odpovedati, če je tako hudo na svetu. Odgovor na to vprašanje dajejo papeži sami. Na sveti večer 1941 je izjavil Pij XII.: »Ob razmišljanju o vzrokih sedanjih razvalin, pred katerimi stoji strmeče človeštvo brez sveta, je neredko čuti trditve, da je odpovedalo krščanstvo. Ne: krščanstvo črpa svojo moč v Njem, ki je Pot, Resnica in Življenje; z Njim stoji in bo stalo do konca sveta. Zato krščanstvo ni odpovedalo. Ljudje so se uprli pravemu krščanstvu, ki je ostalo zvesto Kristusu in njegovemu nauku; prikrojili so si krščanstvo po svojih željah... Velik del človeštva — in ne bojimo se trditi, da tudi velik del tistih, ki se imenujejo kristjani — je nekako skupno odgovoren za napačni razvoj, za škodo in nizko moralno stanje današnje družbe.«

Že njegov prednik je z veliko žalostjo v srcu še jasneje izrazil to misel. V okrožnici o zadoščevanju božjemu Srcu piše: »Še bolj žalostno je, da jih je tudi med verniki, ki so po krstu oprani v krvi brezmadežnega Jagnjeta in bogato obdarjeni z milostjo, v vseh vrstah toliko, ki so neverjetno nevedni v božjih rečeh in okuženi z zmotnimi nauki ter živé, v strasti zapeljani, daleč od Očetove hiše življenje, ki ga luč vere ne razsvetljuje... Vzgoja otrok je zanemarjena in pomehkužena... Razjokati se je, kako je pozabljena krščanska sramežljivost v življenju, zlasti v ženski modi. Vsepovsod

razbrzdani pohlep po minljivih rečeh, brezobzirnost v politiki, slepo hlastanje po ljudskem priznanju, zanikanje postavne oblasti, nazadnje še prezir božje besede...«

gati tudi potrebnim bratom kakor samemu Gospodu Jezusu Kristusu...« Zoper tiste, ki se delajo pobožne in tako hočejo zakriti svojo socialno krivičnost, piše papež na

Svetogorska Mati božja

Krivdo vernikov za socialne razmere podarja Pij XI. v delavski okrožnici, ko pravi: »Res je žalostno, da so bili in so še, ki se imenujejo katoličane in se komaj spominjajo tiste vzvišene zapovedi pravičnosti in ljubezni, ki ne velevali samo dajati vsakemu, kar je njegovega, temveč poma-

istem mestu: »Oni so krivi, da je kdo mogel, četudi neupravičeno, o Cerкви sumiti in ji očitati, češ da se zavzema za bogatine, a ne meni za težave in potrebe tistih, ki so tako rekoč oropani naravne dediščine. Vsa zgodovina priča, da so ti očitki nezasluženi in krivični.«

Ravnanje takih kristjanov je pohujšljivo. zato naj poslušajo papežovo zapoved: »Upirati bi se morali tisti neskladnosti in neenotnosti, ko nekateri na videz zvesto izpolnjujejo svoje verske dolžnosti, a kadar gre za delo, za industrijo, za stroko, za trgovino, za javno službo z nekim žalostnim dvojstvom vesti ravnajo le preveč neskladno s tako jasnimi načeli pravičnosti in krščanske ljubezni.«

Sicer to ravnanje ne sme nikogar pohujšati, da bi pozabil na vse dobro, ki ga je Cerkev že izvršila, da bi istovetil grešnike in brezmadežno Cerkev, vendar pa morajo verniki »neizprosno izpraševati svojo vest in se vsestransko prenoviti v mišljenju in dejanju,« da se ta žalostna neskladnost med vero in življenjem po veri odpravi v polni zavesti, da je »vera brez del mrtva«. Papež v isti okrožnici ostro graja »brezskrbnost tistih, ki se nič ne menijo, da bi odpravili ali izpremenili razmere, katere zagrenjujejo ljudstvu dušo in utirajo pot revoluciji in socialni propasti.«

»Ni zadosti biti ud Kristusove Cerkve. Treba je biti živ ud, v duhu in resnici. To pa so le tisti, ki so v Gospodovi milosti in stanovitno hodijo v njegovi navzočnosti, nedolžni ali pa odkritosrčno in dejansko spokorjeni... Krščanstvo, ki bo vsak njegov ud pazil nase; ki bo sleklo vse, kar je samo zunanjega in posvetnega; ki bo imelo za resno božje in cerkvene zapovedi; ki se bo izkazalo v božji in dejanski ljubezni do bližnjega, bo moglo in moralo biti vzor in vodnik v koreninah bolnemu svetu, ki išče, kam bi se naslonil in kdo bi mu pokazal pravo pot,« slovesno sklepa Pij XI. v svoji okrožnici.

7. Sveta naročila Cerkve duhovnikom

Svojim duhovnikom je papež Pij XI. izdal posebno veliko okrožnico, v kateri naroča vse, kar mora izobražen in svet duhovnik današnjih dni vedeti in delati. Pa tudi sicer dobivajo duhovniki Cerkve od svojega najvišjega poglavarja tako lepa navodila, da nam mora biti že zaradi njih sveta Cerkev ljuba in draga. V pismu nemškemu škofom naroča: »Ne utrudite se, ljubljeni sinovi in soudeležniki svetih skrivnosti, posnemati velikega duhovnika Jezusa Kristusa v samaritanski ljubezni in samaritanski skrbi. Izkazujte se dan za dnem z

brezmadežnim življenjem pred Bogom, z neprenehnim zatajevanjem in samoizpopolnjevanjem, z usmiljeno ljubeznijo do vseh, ki so vam izročeni, zlasti do ogroženih, slabih, omahujočih. Bodite vodniki zvestih, podporniki klecajočih, učitelji dvomečih, tolažniki žalostnih, nesebični pomočniki in svetovalci vseh. Preskušnje in trpljenje, skozi katere je korakalo vaše ljudstvo, niso šle mimo njega brez sledov na njegovi duši. Zapustili so za seboj napetosti in zagrenjenosti, ki jih je mogoče le počasi ozdraviti, ki jih bo mogoče premagati popolnoma le z duhom nesebične in dejavne ljubezni. Te ljubezni, ki je neogibno potrebno orožje apostolov, zlasti v sedanjem razrvanem in s sovraštvom napolnjenem času, vam želimo in prosimo od Boga v najobilnejši meri.«

Še posebej pa papeži opozarjajo duhovnike, naj skrbe za uboge in zatirane. V znameniti okrožnici Divini Redemptoris piše Pij XI.: »Pojdite med uboge, kakor veleva nauk Kristusa in njegove Cerkve! Prevrtni ljudje skušajo namreč najprej tiste zavesti, ki žive v bedi; v bedi namreč, ki jo trpe, najlažje najdejo vzrok, da jim zbude zavist in jih nahujskajo zoper bogatine, češ naj njim s silo vzamejo, kar jim je zla sreča po krivici odrekla. Če ne bodo duhovniki pomagali delavcem in ubogim in jih obvarovali in rešili predsodkov in zmot, se bodo brez posebne težave vdali oznanjevalcem komunizma... V tej borbi za Boga se morajo duhovniki odklikovati posebno s ponižnim, preprostim in zdržnim življenjem po zgledu božjega Učenika...«

8. Katoliška akcija naj pomaga

Ker duhovniki ne morejo in tudi niso dolžni vsega dela za božje kraljestvo sami izvršiti, naj si privzamejo in vzgojijo dobrih laikov, ki jih bodo pri tem delu podpirali. Dolžnost duhovnikov pa ostane, da jih za delo pripravijo. Posebno dragocena so glede tega navodila Pija XI. katoličanom v Mehiki. Naj se zavedajo vsi, ki v KA sodelujejo pri zveličanju duš, kakšno čast in kakšne dolžnosti jim nalaga članstvo v Kristusovi Cerkvi. Ker so poklicani za apostole, naj vedo, »da apostolat ne izhaja samo iz naravnega nagiba do sodelovanja, ampak je sad temeljite notranje vzgoje, je nujna posledica vnete ljubezni do Kristusa in do duš, odrešenih z drago-

ceno krvjo. Ta ljubezen pa se kaže v prizadevanju za življenje molitve, žrtve in neugasljive gorečnosti.»

K gorečemu apostolskemu delovanju poziva vernike tudi Pij XII. v svoji nastopni okrožnici z besedami: »Ali si je mogoče

bratov in sester, ki so jih zaslepile zmote, oslabile strasti, zbegali predsodki in so tako odpadli od prave vere v Boga in od zveličavnega evangelija Jezusa Kristusa. Kateri Kristusov borec, pa naj je duhovnik ali ne, ne bo razumel poziva k večji čuječnosti in

Milostna podoba z Gospe Svete

misliti kaj večjega in nujnejšega kakor »oznanjati nedoumljivo bogastvo Kristusovo« (Ef 3, 8) ljudem našega časa? Zares ni nič tako plemenito kakor razviti prapor nebeškega Kralja in ga visoko nositi pred tistimi, ki so hodili za varljivimi zastavami, in srečno privedsti nazaj k zmagoslavnemu križu tudi odpadnike. Čigavo srce ne bi zagorelo v sočutni ljubezni in želji, priskočiti na pomoč spričo tako velike množice

odločnejši obrambi naše stvari, ko vidi, da se bojne vrste Kristusovih sovražnikov brez nehanja večajo?»

Katoliška akcija naj zato goreče razširi svoje delovanje na vsa področja, ki kakor koli spadajo v božje poslanstvo Cerkve: v srca posameznikov, v svetišče družine, v šolo in v javno življenje, nikakor pa ne v strankarsko politiko ali čisto gospodarske zadeve. Vendar pa bo njeno delo mogoče

in blagoslovljeno, če bo pazila, da bo skupina njenih borcev res nadnaravno vzgojena, saj bo pri njih treba gledati bolj na kakovost kakor na število. Njeno delo bodi temeljito in globoko, daleč proč od javnega hrupa, brez kričečih nastopov, tiho, četudi ne rodi takoj vidnih sadov. Potem pa sme in mora pogumno nastopati tudi za pravično rešitev agrarnega vprašanja, za zboljšanje življenjskih razmer delavca in njegove družine, za omejitev rabe lastniške pravice v korist socialni pravičnosti, za obrambo pravic človeške osebnosti sme in tudi mora grajati krivične in sramotne življenjske razmere, vendar ne tako, da bi podpirala revolucionarna stremjenja. Vedno in povsod pa naj dela in ljubi delavca, ker je bil tudi Odrašenik delavec. Ta naročila daje Pij XI. katoličanom in še posebej KA v Mchiki, veljajo pa za ves svet, ki živi v podobnih razmerah.

9. Štiri smernice Cerkve sodobnim obnoviteljem

A) »Vsaka resnična in trajna obnova je izšla končno iz svetišča: od ljudi, ki so bili vžgani in gnani od ljubezni do Boga in do bližnjega. Velikodušno pripravljene odzvati se vsakemu božjemu klicu, so v ponižnosti in samozavesti svojega zvanja postali svetilniki in obnovitelji svoje dobe. Kjer obnovitvena gorečnost ni bila rojena iz čistega naročja osebne nedotaknjenosti, marveč je bila izraz in izbruh strastvenosti, je zmedla, namesto da bi razjasnila; je podrla, namesto da bi zidala; je bila neredkokrat začetek zmotnih poti, ki so bile usodnejše od tiste škode, ki jo je hotela, ali je vsaj rekla, da jo hoče popraviti« (Iz pisma Pija XI. katoličanom v Nemčiji).

B) »Kdor hoče biti za apostola med socialisti (isto velja za druge zmotne! op. prireditelja), mora odkrito in iskreno izpovedati vso in celo krščansko resnico in nikakor ne sme popuščati zmotam. Kdor hoče biti res glasnik evangelija, naj si predvsem prizadeva socialistom pokazati, da se njih zahteve, kolikor so opravičene, mnogo krepkeje branijo z načeli krščanske vere in mnogo bolj pospešujejo s silami krščanske ljubezni« (Iz okrožnice Quadragesimo anno Pija XI.).

C) Sodobni obnovitelji »morajo imeti — in to je predvsem potrebno — izredno te-

nek čut za pravičnost, da se bodo z moškim pogumom uprli vsakemu, kdor koli bi kaj neupravičenega zahteval ali kaj krivičnega delal, potem pa modrost in previdnost, ki se ogiblje vsake skrajnosti; posebno pa morajo biti globoko prešinjeni z ljubeznijo Kristusovo, ki edina more srca in voljo ljudi z močjo in milobo obenem podvreči zakonom pravičnosti in pravčnosti« (Iz pisma Pija XI. mehiškim škofom).

Č) »Zapoved te ure je: ne tožiti, ampak delati! Ne tožiti nad tem, kar je in kar je bilo, ampak graditi, da se postavi, kar se mora postaviti družbi v blaginjo. Polni križarskega navdušenja naj se najbolj izbrani in najboljši iz krščanstva združijo v duhu resnice, pravičnosti in ljubezni ob klicu: Bog to hoče! V tedanjih križarskih vojskah je šlo za osvoboditev zemlje, ki jo je posvetilo življenje učlovečene božje Besede. Danes pa gre, če se smemo tako izraziti, za nov pohod čez morje sodobnih zmot, da osvobodimo sveto duhovno zemljo, ki je določena za podlago in temelj nepremeljivim načelom in zakonom, s katerimi bo zidana socialna zgradba bodočnosti. Z očetovsko gorečnostjo vas rotimo in pozivamo, da se zaveste strašne resnobe današnjih dni in se združite vsi skupaj v delu za obnovo družbe v duhu in resnici« (Iz nagovora Pija XII. na božični večer 1942).

10. Cerkev ljubi tudi tiste, ki jo sovražijo

Marsikdo, ki ga je lepota in življenjska bližina cerkvenega nauka napolnila z zopetno naklonjenostjo in ljubeznijo do Cerkve, od katere se je oddaljil, bi se rad zopet z njo združil, toda skrbi ga, če ga bo zaradi storjene krivice Cerkev sploh hotela sprejeti. Naj posluša besede cerkvenih poglavarjev o ločenih bratih. Pij XI. piše v delavski okrožnici: »Četudi smo ranjeni od krivice in potrti od očetovske bolesi, nam nikakor ni na mislih, da bi sinove, ki so tako bedno prevarani in tako daleč od resnice in zveličanja, zavrnil in zavrgli. Nasprotno, z vso skrbjo jih vabimo, da se vrnejo v materino naročje Cerkve.«

Papež Pij XII. v svoji prvi okrožnici prizna, da ločeni bratje niso bili vseh svojih zablod sami krivi: »Veliko je morda takih, ki so se oddaljili od Kristusovega nauka tako, da se niso popolnoma zavedali, kako jih je zapeljal lažni čar bleščečih besed, ki

Marijin kip v velikem oltarju na Ptujski gori

so jim obetale, da jih bo ločitev od Kristusovega nauka osvobodila iz sužnosti, ki jih je dotlej tlačila. Tudi niso naprej vedeli, kako grenke posledice bo imelo zanje, ker so resnico, ki nam prinaša svobodo, žalostno prodali za zmoto, ki nas dela sužnje. Še manj pa so premislili, kaj se pravi odpovedati se neskončno modri in očetovski postavi božji in nauku Kristusove ljubezni, ki edini ljubi in dviga, in se prepustiti samovoljnosti uboge spremenljive človeške modrosti.«

Tudi največjih sovražnikov Cerkve, brezbožnih komunistov, Cerkev ne sovraži, tudi ne obsoja oseb, ampak samo nauk, osebam pa po ustih Pija XI. v Divini Redemptoris govori: »Kakor prisrčno nje prosimo, naj poslušajo besede ljubečega očeta, tako pa tudi goreče prosimo Boga, naj jih razsvetli in odvrne od spolzke poti, ki drži v žalostno pogubo, in da spoznajo in priznajo Jezusa Kristusa, edinega Odrešenika človeškega rodu, zakaj nobeno drugo ime ni dano, da bi se mogli v njem zveličati (Apd 4, 12).«

Vsem katoliškim ljudem pa naroča papež v istem pismu, »naj tem svojim tovarišem, ki so krenili s prave poti, z besedami in

zglede dopovedo, da goji Cerkev nežno materinsko ljubezen do vseh, ki se trudijo z delom in trpe, in da ni ne v preteklosti in ne bo v bodočnosti zanemarila svoje dolžnosti, da jih kot svoje sinove brani.«

11. Cerkev ni odpovedala

Vse navedene izjave cerkvenih poglavarjev — navedli bi lahko še polno drugih — potrjujejo, da je Cerkev ostala zvesta svojemu božjemu poslanstvu na zemlji, obenem pa, da je »krščanstvo zakonite človeške težnje po pravem napredku, resnični omiki in čim večji blaginji blagohotno priznavalo in z vsemi močmi gojilo«, kakor se je izrazil Pij XI. v lepi okrožnici o zadoščevanju. Isto prav jasno potrjujejo sedanjni strašni časi, kakor meni Pij XII. v nastopnem pismu: »Stiska sedanjega časa na ves glas oznanja, da ima krščanska vera prav. Pretresljiveje bi tega ne mogel povedati noben govornik. Ko se je velikansko drevo protikrščanskih zmot in zablod razkošatilo do neba, so na njegovih vejah dozoreli nepopisno grenki sadovi; in ti sadovi imenovane zmote tako zgovorno obsojajo,

kakor bi tega ne mogla storiti s samimi besedami nobena obramba krščanskih resnic.«

Cerkev sama pa »brez madeža žari v zakramentih, s katerimi rodi in hrani otroke; v veri, ki jo vsekdar ohranja brezmadežno; v svetih zapovedih in zakonih, s katerimi ukazuje, in v evangeljskih svetih, h katerim vabi; slednjič še v nebeških nadnaravnih in izrednih darovih, po katerih v svoji neizčrpni plodovitosti proizvaja neštete vrste mučencev, devic in spoznavalcev.« (Iz okrožnice Pija XII. o skrivnostnem Kristusovem telesu.)

Na dvom, kako more Kristus v tako brezmadežni Cerkvi dopustiti toliko omadeževanih vernikov, ki druge pohujšujejo, od-

govarja Pij XII. z globoko razlago človeškega deleža v Cerkvi: »Če torej v Cerkvi vidimo kaj, kar kaže človeško slabost, tega ne smemo pripisovati njeni pravni uredbi, marveč obžalovanja vrednemu človeškemu nagnjenju k slabemu. To nagnjenje dopušča božji Ustanovitelj tudi v višjih udih svojega skrivnostnega telesa zato, da se izkaže krepost ovac in pastirjev ter da v vseh raste zaslužnje krščanske vere. Kristus namreč iz svoje verske družbe ni hotel izključiti grešnikov. Če so torej nekateri duhovno bolni, še nimamo razloga, da bi svojo ljubezen do Cerkve zmanjševali, marveč rajši pomnožimo svojo ljubezen in usmiljenost do takih njenih udov.«

Božična noč

Cvetko Golar

Lepo čudo se zgodilo
je nocoj, božično noč:
v hlevu se je porodilo
Dete, kralj palač in koč.

In Marija, mati mila,
v jasli ga je položila,
s svojim dihom ga žival
grela je, da je zaspal.

In na paši, na livadi
ostrmé pastirci mladi:
zlate trombe zadonele
in piščali so zapele —
lepše muzike kot to
ni še slišalo uho.

Čuj glasove, tajne, divne,
slušaj pesmi jasne, skrivne,
ko pastirjem se naproti
snežne bliskajo peroti.

Plahi k hlevu so pritekli
od voličkov in ovčic
in na glas tako so rekli:
To je angelski bil klic!

Glas tako je lep in mil
se pod zvezdami glasil,
nas privedel na ta kraj,
kjer odpira se nam raj.

Glejte, Dete, Kralj na slami,
nas pozdravlja: »Jaz sem z vami,
dragi, pridite vsi k meni,
žalostni in obteženi,
vsi ponižani, ubožni
in razžaljeni, nadložni.

Kdor si truden, pridem pote,
k sebi vzdignem vas, sirote;
v zimski sem rodil se čas,
da utešim, rešim vas.«

Pridi, pridi, Kralj visoki
z belim, rahlim cvetjem v roki,
s cvetjem sprave in resnice
in ljubezni in pravice!

Tiha sveta noč blešči se,
pesem angelska glasi se.

Hodil po zemlji sem naši . . .

Mohorski

Mohorjeva družba, vaša stara znanka, velika dobrotnica in vam do skrajnosti zvesta mati, mi je naročila, naj vas popeljem na potovanje po slovenski zemlji. »Hodil po zemlji sem naši in pil nje prelesti,« je pel o njej naš pesnik, Toda naše potovanje letos ne bo veselo. Naša domovina je brez lepote, brez bogastva. Povsod, kamor bomo prišli, bomo našli razvaline, grobove in krvave sledove, ki jih je povzročil brezbožni vihar. Zato mi morda kličete: »Imej nas za izgovorjene! Mi ne pojdemo s teboj.« Vem, zakaj se izgovarjate; bojite se resnici odkrito pogledati v obraz. Gospod pa govori: »Resnica vas bo osvobodila.« V imenu božjem torej pojdimo na pot po slovenski zemlji, napojeni s krvjo in solzami, in poslušajmo besede, ki nam jih v bolesti govori!

Pozdravljena, bela Ljubljana! Ti srce, središče in ponos slovenskega naroda, sedež cerkvene in svetne oblasti, mesto najrazličnejših šol, vir izobrazbe, slovenske umetnosti in znanosti. Mati, prestolnica si slovenskih otrok. Že nas pozdravlja iz daljave tvoj starodavni grad, že se nam smehljajo zvoniki cerkve sv. Petra, sv. Jožefa, Srca Jezusovega, Marijinega označenja. Že se dvigata pred nami zvonika stolne cerkve sv. Nikolaja, ki hrani milostno podobo Marije Pomagaj z Brezij. Tam v daljavi pa žari kakor bela golobica, ožarjena v soncu, Marijina cerkev na Rožniku. Bela Ljubljana! Kako si lepa v sončnem jutru! Podobna si nevesti na poročni dan.

Toda, kaj vidimo? Na tvoji obleki so krvavi madeži. Na tvojih ulicah so vzkliki krvavi cvetovi.

Župnik Leiler. Že v prvi mladosti si ga sprejela pod svoj krov. Živel je v Marijanišču kot sirota. Delila si mu zaklade vzgoje in izobrazbe. Postal je duhovnik. V zadnjem času je bil spet tvoj gost. Padel je zločinski strel — rekli so, da po pomoti — in po več mesecih trpljenja je Leiler izkrmavel. V prvem dihu pomladi 1942 ga je zagnil grob.

Dr. Lambert Ehrlich, apostol Ljubljan, znanstvenik, učitelj bogoslovcev, ljubitelj ubogih in trpečih! Pred smrt-

jo je govoril o mučeništvu. Po božji volji je postal sam mučenik. Zastal mu je korak, utihnila je njegova beseda, njegov duh pa živi. Iz groba nam zdaj govori: »Slovenski Bratje in sestre! Ljubite sveto vero in materino besedo, kakor sem ju ljubil jaz. Sveta vera bodi vam luč, materina beseda pa ključ do zveličavne omike! Ker sem branil sveto vero in materino besedo, sem padel kot žrtev brezbožnega komunizma.«

Dr. Marko Natlačen, slovenski ban, cvet vipavske doline, predstavnik oblasti, varuh reda in miru, mož pravičnosti in ljubezni. Ljubil si slovensko domovino, z dobrotami obsipal Ljubljano, pa te ni hotela razumeti. K tebi smo prišli, da ti potožimo svoje gorje in te poprosimo pomoči. Že smo pred stanovanjem. Vstopimo. Toda, ali vidimo prav? Ali je to mogoče? V krvi leži mož, ki je bil v strašnih dneh upanje naroda. Slovenska brezbožna roka ga je umorila. Jokaj, nesrečna domovina! Izgubila si sina, ki te je ljubil, zate delal in trpel.

Ljubljana, vrt krvavih cvetov! Pila si nedolžno kri Ivana Šlegla. 17. decembra 1941 je prišel v Gasilsko ulico 5 neznanec, oblečen v poštarja. Ko je prestopil prag stanovanja, je nameril nanj samokres. Šestdesetletna mati je planila pred sina in ga branila. Zločinec pa je na obe žrtvi oddal pet strel. Mati in tridesetletni sin sta izkrmavela. Zločinski val brezbožnih napadov se je sprožil. Začeli so padati ljudje, ki so zvesto služili narodu. Padli so Emer, Rojic, Praprotnik, Kikelj, Župec, Peršuh, Majdič, Kukovič in še drugi. Nad petdeset zločinskih napadov je bilo samo v Ljubljani. Tvojo zemljo, Ljubljana, je napajala tudi kri talcev, večinoma nedolžnih žrtev. Velika množica jih je. Več sto jih počiva na pokopališču pri Sv. Križu. In da bi te, Ljubljana, še bolj ponižali, so savojski oblastniki in brezbožni komunisti posegli v tvoje družine. Prvi so jih zapirali v ječe, vozili v internacijo na Rab, otok smrti, v Treviso, Renicci, Padovo, streljali kot talce, drugi vabili v gozdove. Gotovo še nisi pozabila, kako so vlak Bežigravec napadli slovenski zločinci, jih več pri priči postrelili, druge pa odvedli s seboj v gozdove.

kjer so zapuščeni, lačni in žejni trpeli in krvaveli, dokler jih nista rešila beg ali smrt. V morje solza in krvi te je potopil brezbožni komunizem, bela Ljubljana! Tvoj nadpastir, tvoj škof je trpel s teboj. Ko je videl, kako zagrinjajo temni oblaki brezbožnega komunizma tvoje prebivalce, je to strašno zmoto obsodil in pred njo svaril. Zvesto ti je prižigal luč resnice in ljubezni. S teboj je trpel in žaloval; z božjo in svojo besedo te je tolažil. Toda veliko tvojih prebivalcev ga ni poslušalo. Z brezbožniki so ga zasramovali in mu stregli po življenju. Toda Vladar življenja in smrti nam ga je ohranil. Knjiga življenja nam bo na dan sodbe povedala, kaj je bil škof dr. Gregorij Rožman v najhujših dneh svojemu narodu, kako ga je branil pred Badoglijevo, večkrat tako krivično vojaško oblastjo, koliko Slovencev je sam in po svojih duhovnikih in vplivnih katoliških možeh rešil telesne in dušne smrti, bede in obupa. Zato spoznaj, Ljubljana, da je tvoj nadpastir vreden spoštovanja in ljubezni, ne zasramovanja in ne hvaležnosti.

Preden zapustimo Ljubljano, moramo povedati še žalostno resnico o tistih ženah in dekletih, damah in gospodičnah, ki so v najhujših in najstrašnejših dneh slovenske zgodovine pozabile, da jih je v dila slovenska mati. Zavrgle so svoj ponos, svojo čast, se predale tujcu, izdajale svoj narod, ko je krvavel in umiral; namesto da bi mu varovale in ohranjale življenje, so mu kopale grob in tako množile njegovo žalost in gorje. O Ljubljana, tudi ti si imela žene in dekleta, gospe in gospodične, ki se jih bo slovenski narod z grozo in s studom spominjal!

Sola v Višnji gori

Po 8. septembru 1943 si, Ljubljana, postala prava mati nesrečnih, oropanih slovenskih družin. Nad deset tisoč beguncev iz Notranjske in Dolenjske si sprejela pod streho. Tudi internancem, ki so se vračali iz taborišč, si dala zavetje. Skrbela si jim za hrano, stanovanje in, kolikor si mogla, tudi za obleko. Vedela si, kako strašno je zapustiti dom in imetje in iti med tuje ljudi. Kolika sreča, da si imela v teh bridkih dneh v stolni cerkvi sv. Nikolaja milostno podobo Marije Pomagaj z Brezj! Z oltarja sv. Dizma v ljubljanski stolnici se je Marija sklanjala k trpečemu ljudstvu, ga klicala k pokori in poboljšanju in tolažila vse, ki so izgubili dom in imetje, jokali po svojih domačih, ki jih je umorila brezbožna roka, ki so padli v boju za domovino ali pa umrli v internaciji. Vsako nedeljo zvečer je v stolnici pri litanijah Matere božje odmevala pesem slovenskih trpečih src:

Naša kraljica si,
Marija Pomagaj,
svoje Srcé odprí,
Marija Pomagaj!
Varuj nas ti
z močno roko,
da nas sovražnik
zmagal ne bo!

Zbogom, Ljubljana! Posloviti se moramo. V slovo ti kličemo: Vrzi od sebe verige suženjstva, v katere te vklepa brezbožni komunizem! Duh materializma, uživanja in nevere je pripeljal naš narod na rob pogube. Zato — slovenska Ljubljana, dvigni svoj pogled v nebo! Samo Kristusova resnica in ljubezen te moreta rešiti in osvoboditi. Bodi zvesta Cerkvi, vodnici v večno življenje, zvesta Mariji, Slovencev kraljici, zvesta tudi krvavečemu narodu, ki noče umreti, ampak v miru delati in živeti. Tudi tebi naj bo »sveta vera luč, materina beseda pa ključ do zveličavne omike«.

Pred nami so Dravljje, božja pot sv. Roka, kamor so verni Slovenci prihajali prosit telesnega in dušnega zdravja; Dobrova z božjepotno cerkvijo, Mariji posvečeno, ki so jo posebno med šmarnimi mašami obiskovali naši verni ljudje; Brezovica, Vrhnika, ki jo je opeval pisatelj Ivan Cankar, Horjulj, Polhov Gradec, Št. Jošt, Borovnica z znamenitim železniškim mostom, Preser-

je z žalostno goro in podpeškimi kamnolomom; Ig, Tomišelj, Želimplje, Račna, Rudnik, Rakitna, Dobrunje, Devica Marija v Polju, Grosuplje, št. Jurij pri Grosupljem, Šmarje, Žalna-Slivnica, št. Vid pri Stični, Višnja gora, Krka, Primskovo, Veliki Gaber. Kako lepi so bili ti kraji! Blaginja je bila tu doma. Zdaj je pa povsod beda in nepopisno razdejanje. Samo v ljubljanski okolici je uničenih 652 hiš, 1189 gospodarskih poslopij, 7 šol in 16 javnih zgradb. 652 družin je izgubilo svoj dom, svoje skupno družinsko ognjišče, košček raja na zemlji. Zapustiti so morale hišo, kjer so živeli njihovi predniki, obdelovali zemljo in jo napajali s svojim znojem. Solzé so jim vrele iz oči, ko so svojim domovom klicali v slovo:

»Oj, hišica očetova, Bog živi te,
zdaj se ločiti morava, Bog živi te!
Skazala si mi milosti,
ki moč jih pozabiti ni.«

Na lastne oči so morale gledati, kako jim ogenj uničuje ljubo domačo streho, vse dragocene spomine na prednike in imetje, ki so ga pridobile s pridnimi rokami.

Ponos vsakega posestnika je tudi gospodarsko poslopje, hlevi, svinjaki, shrambe za krmo in druge pridelke. Dobra letina prežene skrbi z obrazov. Kadar so shrambe polne, je veselje in sreča v družini. »Nismo delali zastonj. Veliko smo pridelali, hvala Bogu!« kličejo drug drugemu. In že računajo, kaj bodo prodali, da se bodo pošteno oblekli in obuli, nekaj izkupička pa nesli v hranilnico za hude čase. Letos ni treba računati. 1189 družin nima več gospodarskih poslopij, hlevov in shramb. Razdejana, uničena so. V hlevih ni več živine, v shrambah ne žita in krme; zato ne trpé pomanjkanja samo kmečke družine, ampak tudi delavske, obrtniške, uradniške.

Lepo vzgojena mladina je bogastvo in ponos naroda in upanje njegove lepše bodočnosti. Pomlad človeškega življenja je čas setve. Zato vsak narod zelo skrbi za dobre šole. Z velikimi žrtvami jih zida. Tudi naš narod je zidal šole z velikimi žrtvami. Hotel je, naj se v šolah vzgaja dobra, poštena, verna mladina. Toda prišli so narodni sovražniki, z brezbožnim komunizmom začeli zastrupljati mladino in

Razdejana kopanjska cerkev

požigati šole. Tako je samo ljubljanska okolica izgubila 7 šolskih stavb s knjižnico, inventarjem in arhivom. Ta številka pa se je v preteklem letu zelo pomnožila.

Javne zgradbe so bile ponos vsake slovenske občine. S skupnimi močmi jih je postavila. Toda 16 javnih poslopij v ljubljanski okolici ni več. Brezbožna roka jih je požgala. Škoda je neprecenljiva. Tako je bilo samo v ljubljanski okolici za 80,747.955 Lir ljudskega premoženja uničenega.

Toda nismo še pri kraju. Hišo, šolo, gospodarsko poslopje je mogoče še zgraditi, mrtvemu človeku pa ni mogoče življenja vrniti. Tudi ljubljanska okolica je napojena z nedolžno krvjo. V vse stanove je posegla neusmiljena brezbožna roka. Morila je preproste in izobražene, revne in bogate. Tudi mladosti in starosti ni prizanesla. Med žrtvami so nedolžni otroci in onemogli starčki, fantje in dekleta v prvem cvetju življenja, polni zdravja in moči, možje na višku svoje moči in dela, žene v blagoslovljenem stanu, matere z otroki v naročju. Umirali so z vero in upanjem v dušah in z odpuščanjem in ljubeznijo v srcih. Nedolžni, krvavi cvetovi, kdo vas more prešteti? Več sto, več tisoč vas je. Povsod — v večjih in manjših krajih ljubljanske okolice — ste raztreseni. Iz svojih grobov nam zdaj pretresljivo kličete:

»Bolj ko življenje narod smo ljubili,
zanj delali, trpeli in molili;
po naši poti tudi vi hodite,
brezbožnega viharja dom rešite!«

Notranjska! V Cerkniskem jezeru odseva tvoja lepota in iz kraških jam tvoje veličastvo. Unec, Pivka, Ljublanica

šepetajo o tvojem skrivnostnem življenju in o tvojem ljudstvu. Ko na dlani so pred nami tvoji nekdanji tako lepi kraji: Rovte, Logatec, Rakek, Cerknica, Begunje, Sv. Vid, Bloke in Stari trg. Toda zdaj jih z grozo v srcu gledamo.

Dokler bo slovenski narod živel, bo pomnil »Krimsko jamo«. 300 tvojih ljudi, ki so zvesto služili Bogu in narodu, počiva v njeni globini. Mnogo žrtev so živih vrgli vanjo. Zdi se, da še zdaj prihajajo iz njene notranjosti obupni klici groze in smrtnega strahu. Kadar zavejejo južni vetrovi, nam je, kakor bi slišali poslednjo molitev, tiho ječanje in zadnje zdihe vseh tvojih nesrečnih žrtev, o Notranjska!

Izraz tvojega trpljenja je Loška dolina. Nekoč je bila kraj veselega življenja in vrvenja, danes je dolina solza, krvi in smrti. Vsaka ped njene zemlje je napojena s slovensko krvjo. Iz vsake njene hiše zija groza, iz vsakega grma preži smrt, na vsakem koščku njene lepe zemlje so grobovi. 500 ljudi je izgubilo v Loški

Zasilni zvonik na Kopanju

Vanj so obesili zvonove, ki so padli iz zvonika. Preprost, a živ dokaz resnične volje ljudstva.

dolini svoje življenje. Deset odstotkov občine Stari trg leži v grobu. Skoraj ni hiše, ki bi ne imela nobene žrtve. Veliko družin je izgubilo po štiri, pet, celo šest članov. »Narodna osvobodilna« vojska je izvršila 86 umorov nedolžnih ljudi. Med umorjenimi je tudi Franc Kramarič, kaplan v Starem trgu, ki se je odlikoval po globoki pobožnosti in izredni apostolski gorečnosti. Usoda petih prebivalcev je neznana. Vseh žrtev je torej 91. Pet in dvajset žrtev je bilo mučenih in razmesarjenih. Med žrtvami je bilo tudi sedem mater in štiri dekleta. Najmlajša žrtev je bila stara 16, najstarejša 70 let.

Žalosti, bede in trpljenja Notranjcev ni mogoče popisati. Več ko 382 družin nima več svojih domov, 364 posestnikov ne gospodarskih poslopij. Uničenih je tudi več šol in javnih zgradb. Že pred enim letom so cenili škodo na 23.523.743 Lir.

Notranjska! Tvoje najboljše prebivalce krijejo grobovi. Po vseh tvojih večjih in manjših krajih klijeje krvavordeči mučeniški cvetovi. Hudo nam je po njih; toda tolaži nas upanje, da bo srčna kri tvojih žrtev seme novega, boljšega rodu, ki ne bo ropal, požigal in moril, ampak molil, ljubil, delal in gradil.

Še en korak, dva. Že je pred nami Vipavska dolina in sončna Goriška, po kateri se vije bistra Soča, nad njo pa počiva Sveta Gora, ki gleda na goriška Brda.

Tudi po tebi, Goriška, je divjal brezbožni vihar. Več sto človeških žrtev je izkpravelo na tvoji zemlji. Veliko jih je pa padlo izven tvojih meja. Z orožjem so jih prisilili, da so šli v gozdove. Vrnili se ne bodo več. Tudi ti, sončna Goriška, si vrt krvavih cvetov. Tudi tvoji rojaki so umirali zato, ker so ljubili sveto vero in materino besedo.

Dolenjska. Cerkevce na gričkih in po dolinah, gradovi po strminah in nižinah so tvoj kras. Priče so naših veselih in žalostnih dni, turških napadov, priče kuge, lakote in vojske, naših slavnih zmag in porazov. Zamišljeno se vije po Suhi Krajinji Krka, objame Novo mesto, dolensko prestolnico, in teče dalje po rodovitnih nižinah proti vzhodu. Vzhodni del tvojih nižav pa napaja Temenica in ti skrivnostno šumlja v pozdrav. Tvoji gozdovi, vir bogastva, ob cestah in železnicah so izsekani in uni-

čeni. Vinogradi v sončnih bregovih neobdelani samevajo in propadajo. Nikjer ni več slišati veselega vriskanja fantov in zdravega smeha nedolžnih deklet. Tudi petje in piskanje mladih pastircev je utihnilo. In zvončkanje kravjih zvoncev je na paši prenehalo. Tudi črede snežnobelih ovac se ne pasejo več. Slovenska pesem molči. Vse je kakor izumrlo.

Po gričih in dolinah, kjer so prej v soncu žarele prijazne bele cerkvice, štrle v nebo le črni, sajasti zidovi. Tudi gradov, spomenikov naše zgodovine, ni več. Uničene so vse dragocenosti in umetnine, ki so se hranile v njih. Požgani so gradovi: Soteska, Hmelnik, Ruperč vrh, grad v Kostanjevici, Dob pri Št. Rupertu, Rakovnik, Turjak, Lisiče, Čušperk, Otočec in še več drugih. Mnogo teh gradov so ovekovečili naši pisatelji: Jurčič, Tavčar, Kersnik v svojih povestih. Vsega tega so nas oropali sovražniki našega naroda. Strašno, nenadomestljivo škodo so naredili, toda naroda niso uničili. Po tvoji, s krvjo in solzami napojeni zemlji, še vedno odmeva pesem: »Narod naš umreti noče...«

Suha Krajina. Pred to svetovno vojno si začela vstajati, se razvijati in napredovati. Prosvetni domovi so rastle iz tal: v Dobrniču »Baragov«, v Ajdovcu »Gnidovčev«, v Zagradcu »Žitnikov dom«. Rodila jih je živa potreba in verska ter narodna zavest najrevnejšega dolenjskega ljudstva. Toda prišli so sovražniki in začeli teptati lepoto in napredek Suhe Krajine.

Najboljše može in fante so odpeljali v internacijo, kjer jih je mnogo od lakote in žalosti umrlo. Odšli so od doma in se niso vrnili več. Med njimi je bilo veliko mladih mož in očetov večjega števila otrok. Po vsej Suhi Krajini je odmeval glasen, neutolažljiv jok, ko so prihajala poročila, da na Rabu umirajo možje in fantje. »Osvoboditelj« pa tudi to ni ganilo. Pregarjali so može in fante, ki so še ostali doma, ropali, požigali in tiste, ki so njihovo pogubno delo obsojali, na najstrašnejše načine morili. Zaradi delovanja »Osvobodilne fronte« je samo v Suhi Krajini izkrevavelo nad 300 človeških žrtev; njihovo število se še vedno množi. Požganih je okoli 250 hiš in 470 gospodarskih poslopij.

Tudi župnijskim cerkvam in šolam niso prizanesli. Razdejana in požgana je žup-

Kamni kričijo

nijska cerkev presv. Trojice v Ajdovcu in župnijska cerkev sv. Mohorja in Fortunata v Žužemberku ter več podružnic v žužemberški dekaniji. Ogenj, ki ga je zanetila brezbožna roka, je uničil tudi ljudsko šolo v Dobrniču, v Žužemberku, na Selih pri Šumberku, v Ajdovcu, na Žvirčah pri Hinjah. Tudi prosvetni domovi so postali žrtev brezbožnega divjanja.

Strašna je tvoja nesreča, Suha Krajina! Nepopisno je trpljenje tvojega ubogega ljudstva. Ker je 1500 tvojih mož in fantov stopilo med domobrance, preganjajo tvoji sovražniki žene in otroke.

Gozdovi na Kremenjeku pri Selih pri Šumberku, gozdovi za Brezovo rebrijo pri Ajdovcu in gozdovi nad Starim logom pri Kočevju so zdaj grobovi tvojih žrtev, ki so dale življenje »za dom in vero svetoc«.

Potujmo dalje! Pred nami je biser Dolenjske, Šentrupertska dolina, in bogata Šentjernejska ravnina, vsa ožarjena od sonca. Valovita žitna polja in vinske gorice nas pozdravljajo. Žvrgolenje ptic se zliva s šumenjem gozdov in otožno pesem. Povsod vidimo sledove strašne vojske in brezbožnega viharja. Požgane vasi, cerkve, šole, prosvetni domovi in izsekani, zapuščeni gozdovi ob cestah in ob železnicah so žalostne priče nesreče, ki je zadela dolenjsko ljudstvo. Beda in pomanjkanje trkata na domove, ki jih ni uničil ogenj. Smeh je zamrl na obrazih. Razigrano vriskanje fantov in pesem veselih dolenjskih deklet molči. Povsod vlada grobna tišina, molk in bolečina. Žene in dekleta v črnih rutah in oblekah nas srečujejo in z grozo v srcih pripovedujejo o možeh, sinovih, bratih in zaročencih, ki so umrli na otoku Rabu, ki so jih pobili

brezbožniki ali pa so padli v junaškem boju.

Pozdravimo še prestolnico Dolenjske, Novo mesto in njegovo lepo okolico! Povsod so sledovi vojnega viharja in brezbožne strahovlade. Razvaline pričajo o njiju. Iz tal pa klijejo krvavi cvetovi: profesor Kek, Pavlič, Šonc, Grile, Golobova, Brulc, Mišjak, Turk, Kristan in še drugi, katerih imen ne sme pozabiti slovenska zgodovina. To so semena, iz katerih klije umirajočemu narodu novo, lepše življenje.

Stopimo v Belo Krajino! Bela Krajina, vrt, poln miline, sončnega sijaja, pravljичne krasote in tople, mehke pesmi. Mirno sanjaš pod Gorjanci in ob srebrnem pasu Kolpe. Vinogradi so zasajeni po tvojih gričkih in bregovih. V njih pojo črički otožno pesem. Toda zdaj vinogradi samujejo; le žene in otroci jih prestrašeni obiskujejo in mislijo na svoje drage, ki jih ni več. Umrli so na Rubu, vzeli so jim življenje »osvoboditelj« ali so pa padli v boju »za dom in vero svetoc. Posebno pa verno belokranjsko ljudstvo žaluje po svojih zvestih pastirjih. Pet jih je dalo življenje za svoje ovce.

Toda, Bela Krajina, sončni cvet naše zemlje, upaj! Zarja svobode ti bo vstala. Vrnila se bo radostna pesem v tvoje kraje in vriskanje v tvoje gorice. Ko se bo to zgodilo, se ti bodo posušile pekoče solze. Prerrojena boš vstala iz krvi in solza in zapela pesem vstajenja.

Na vrhu Gorjancev smo. Pred nami je slovenska domovina, s krvavimi cvetovi žalostno okrašena. V črne, temne pajčolane so zavite njene cerkve, ki so bile prej kakor neveste v poročni obleki. Šest in tride-

Njihov bog je uničevanje slovenskih kulturnih in zgodovinskih spomenikov

set cerkva na slovenski zemlji je porušeni. Dvanajst župnij nima več v svoji sredi božjega Tolažnika, ki ga v svoji stiski tako potrebujejo. Večinoma je zgorela tudi bogoslužna obleka, zgoreli dragoceni župnijski arhivi, rojstne, poročne, mrliške knjige, dragocene slike, listine, ki se ne dajo več nadomestiti.

Uničenih je pet in devetdeset šol, ki jih je slovensko ljudstvo z velikimi žrtvami sezidalo. Razdejanih je nad dvajset gradov, slavnih slovenskih zgodovinskih in umetnostnih spomenikov. Požganih je večje število prosvetnih, sokolskih in gasilskih domov, sodišč, zdravstvenih ustanov. Samo v Ljubljanski pokrajini je uničenih 3514 hiš, 5798 gospodarskih poslopij. Te številke pa novi požigi še vedno množe. Če upremo svoje oči še na Gorenjsko, na Goriško in še v druge kraje, kjer prebivajo Slovenci, potem bomo morali priznati, da več ko pet tisoč slovenskih družin nima več svojega doma, svoje ljube domače hiše. Z domovi je zgorela tudi skrinja, delo domačega umetnika, kjer je družina hranila narodno nošo, zapuščino svojih prednikov, morda tudi zgodovinske listine svojega rodu. Uničeni so domači hišni oltarji, slike na steklo, posvečene sv. Izidorju, sv. Florijanu, sveti Ani, sv. Barbari, uničene knjige Družbe sv. Mohorja, ki so se ohranjale od rodu do rodu. Nenadomestljiva, neprecenljiva škoda! Z vsako slovensko družinsko hišo je bil uničen tudi važen del slovenske zgodovine. Toda še strašnejše gorje te je zadelo, slovenska domovina. Pet in dvajset tisoč tvojih zvestih otrok, ki so te z vsem srcem ljubili, leži v grobovih; 15.000 žrtev je oropala življenja brezbožna »Osvobodilna fronta«, v internaciji na Rabu je izkrvavelo okoli 5000 slovenskih src, drugim pa je vzel življenje vojni vihar. Med žrtvami, ki so dale življenje za slovenski narod, je cvet naših fantov in mož, žena in deklet. Po vsej naši zemlji, na Notranjskem in Dolenjskem, na Goriškem in Gorenjskem, so njihovi grobovi. Vrt krvavih mučeniških cvetov si, naša domovina! Ni več na tebi podobe in lepote nekdanjih dni. Ni več smeha in veselega petja po poljih in tvojih domovih, v vinskih goricah in temnih gozdovih. Povsod so grobovi, povsod sledovi solza in krvi. Povsod razvaline, razdejanje in ruševine.

Toda čeprav zdihuješ v silni bolečini, če-

prav si brez lepote in bogastva, te vendar z vsem srcem, z vso dušo ljubimo, o domovina! Prisegamo ti ljubezen in zvestobo v hudih dneh. Zvesti bomo veri svojih prednikov in tistih mož in fantov, žena in deklet, ki so v zadnjih letih dali življenje zanjo. Zvesti bomo tudi materini besedi. Ljubili jo bomo kot punčico svojega očesa, jo varovali in ponosno branili pred vsemi sovražniki. Izpolnjevali bomo naročilo škofa Antona Martina Slomška: »Sveta vera bodi vam luč, materina beseda pa ključ do zveličavne omike!« Zato bomo ostali zvesti tudi tebi, Družba sv. Mohorja, ki nam s slovensko knjigo ohranjaš sveto vero in materino besedo.

Zdaj nas sprejmi v svojo službo, nesrečna domovina! Glej naše misli in želje! Tebi bodo odslej posvečene. Glej naša srca! Tebe bodo odslej zvesto ljubila. Glej naše roke! Zate bodo odslej delale in trpele. Glej moč

Delo usmiljenja izmučenim jelendolskim žrtvam

in zdravje naših teles! Tebe bodo odslej varovala in branila. Molili, delali in trpeli bomo zate, dokler se ti ne zacelijo strašne rane, ki ti jih je zadal brezbožni komunizem, dokler ne vstaneš iz razvalin in bolečin, ki jih je povzročila nezvestoba tvojih sinov in hčera.

Dr. Marko Natlačen

Marko Natlačen se je rodil dne 24. aprila 1886 v Mančah pri Vipavi. Njegov oče je bil premožen in ugleden kmet ob cesti, ki drži iz Vipave proti Trstu. Mati je hotela, da bi bil sin krščen na ime sv. Alojzija, toda tedanji kurat na Gočah ga je na god sv. Marka — tedaj je bila to prav velika nedelja — krstil rajši za Marka.

Nadarjenega sina so starši poslali za starejšim Petrom, ki je umrl kot župnik v št. Rupertu na Dolenjskem, v Ljubljano v šole. Marko je bil kmalu sprejet med gojence Alojzijevišča, kamor so sprejemali le najboljše dijake. Med počitnicami pa je dijake, tudi Marka Natlačena, rad videl okrog sebe tedanji vipavski kaplan Janez Gnidovec, poznejši skopljski škof. Prav dijaki so bili jedro njegove Marijine družbe za fante.

Po maturi leta 1907 je Marko odšel na vseučilišče na Dunaj študirat pravo. Društveno življenje slovenskega katoliškega akademskega dijaštva je bilo tedaj zelo živahno; Natlačen je rad in veliko delal v teh društvih že od začetka. Posebno se je trudil za Slovensko dijaško zvezo, ki ji je bil nekaj časa tudi predsednik. Ta je tedaj zelo odločilno posegala v delo naših izobraževalnih, poznejših prosvetnih dru-

štev. Slovenski visokošolci so hodili po vsej slovenski domovini predavat ter ljudstvo buditi in vzgajati. Natlačen se je posebno zavzemal za dobro in razpredeno organizacijo zveze.

Po narejenem doktoratu je zaradi tedanjih predpisov ostal še eno leto na Dunaju, da se je pri deželnem sodišču pripravil za odvetniški poklic. Ko se je potem, malo pred prvo svetovno vojno, vrnil v Ljubljano, je postal odvetniški pripravnik pri dr. Peganu. Sodeloval je pri Slovenski krščansko-socialni zvezi in pri Orlu, ki se je iz odseka te zveze razvil v samostojno in veliko organizacijo.

Leta 1919 je odprl samostojno odvetniško pisarno. Kot odvetnik je užival velik ugled med tovariši in pri strankah; zaupali so mu tudi najtežje pravne spore. Odslej je zavzemal tudi v javnem življenju vedno vidnejšo vlogo. Ko je bil Orel v najlepšem razvoju, mu je bil Natlačen v letih 1925—1927 predsednik. Leta 1926 je postal poslevoedeči podnačelnik Slovenske ljudske stranke in s tem postavljen med voditelje.

Zanj najbolj značilno in za narod najbolj pomembno njegovo delo pa se je začelo leta 1927 z oživitvijo oblastne samouprave, ki je od države prevzela imovino

in po posle nekdanjega deželnega odbora in nadaljevala prav pod Natlačenovim vodstvom njegovo delo. Natlačen je bil v logaškem okraju izvoljen za poslanca v skupščino ljubljanske oblasti, kateri je takoj postal predsednik. Obenem pa je bil predsednik oblastnega odbora, ki se je takoj načrtno lotil dela za gospodarski, prosvetni, zdravstveni in kmetijski napredek oblasti. Oblastni odbor je nadziral gospodarstvo občin in prejel njih proračune, šolal je občinske tajnike, zidal in popravljaval šole in bolnišnice, poskrbel za vzgojo sirot in revežev, organiziral skrb za slovenske izseljence, pomagal malim ljudem zidati hišice, kmetom delal gnojnične jame in nadaljeval tudi delo nekdanjega deželnega odbora za elektrifikacijo dežele. Živahno in na dobro gospodarstvo oprto delo pa so zavrla politični dogodki leta 1929, ki so oblastno samoupravo zatrli.

V dobi diktature je Natlačen delal v kulturnih organizacijah. Bil je predsednik slovenskega katoliškega akademskega starišinstva, ki mu je dvignil število članov in tudi ugled. Začetek leta 1933 pa je moral v konfinacijo v Bilečo, od koder je moral v Gacko, nazadnje pa se smel preseliti v Sarajevo. Po spremembi vlade leta

1935 je v septembru postal ban dravske banovine. Zdaj je mogel nadaljevati delo, ki ga je prej začel v oblastnem odboru, ter ga razširiti na vse jugoslovansko slovensko ozemlje. Prav čas njegovega banovanja obsega največje in najlepše pridobitve v naši domovini. Takrat je stekla železnica Sevnica—Št. Janž, pa tudi asfaltna cesta iz Ljubljane na Gorenjsko. Takrat se je stanje bolnišnic vsaj za silo zboljšalo. Zopet so gradili šole, mostove, ceste, nadaljevali so z elektrifikacijo, tudi Dolenjska je dobila ceneno in gospodarsko toliko koristno električno luč. Tujski promet se je dvigal. Za zdravstvo in gospodarsko zboljšanje so gradili nove vodovode; največja sta metliški in suhokrajinski. Posebno pri srcu pa je bil banu Natlačenu kmečki stan. Ustanavljal in urejal je gospodinjске šole in tečaje, dal graditi sušilnice za sadje, izdatno podprl zidanje posebnega doma v Ljubljani za učiteljsčnike iz kmečkih družin. Pa tudi slovenski umetnosti je bil ban Natlačen velik pokrovitelj; skoraj ni slovenskega slikarja ali kiparja, ki bi mu Natlačen ne odkupil kakega dela ali ga drugače podprl. Družbi sv. Mohorja je za njeno 80 letnico priskrbel najvišje priznanje za njeno kulturno delo med Slovenci. Med vsemi bani je bil prav Natlačen najdlje najvišji upravnik slovenske domovine, pa prav on je tudi največ storil zanjo.

Vse Natlačenovo delo je izviralo iz globoke vere in nesebične ljubezni do naroda. Tudi njegovi politični nasprotniki so mu priznavali iskreno in nesebično domoljubje, preudarnost, poštenost in neomadeževanost pri javnem delu. Bil je načelen in oster političen borec, a srčno dober do vseh; zato so ga vsi, tudi nasprotniki, spoštovali. Najgloblji vir takega narodnega dela more biti le iskrena vera. Kot ban se je Natlačen skoraj tedensko, zadnje čase pa skoraj vsak dan krepčal s svetim kruhom močnih. Še na dan svoje smrti je sam, kakor je imel navado, okrasil hišni oltarček.

Dne 13. oktobra 1942 dopoldne je pri Natlačenovih pozvonil mlad človek, oblečen po duhovniško; po videzu bi ga imel za kaplana. Želel je govoriti z gospodom banom, češ da ima zanj važno pismo z Dolenjskega. Ko je Natlačen z nožičkom odpiral pisemce, je obiskovalec iz aktovke

potegnil revolver in gospoda bana ustrelil v sence, nato pa zbežal skozi kuhinjsko okno. Komunistična organizacija je po podrobno premišljenem načrtu poslala ubijalca, da je ugasnil življenje najbolj vplivnemu nasprotniku komunizma, največji voditeljski osebnosti, ki je ostala pri svojem ljudstvu tudi za časa vojnih grozot!

Božja beseda pravi: »Kneza svojega ljudstva ne preklinjaj!« Kaj šele, če jih kdo mori!

Družba sv. Mohorja želi velikemu narodnemu delavcu, banu Marku Natlačenu, ohraniti med našim ljudstvom častit spomin, da bomo narod, ki svoje najboljše sinove spoštuje in jih je zato tudi vreden.

Dr. Lambert Ehrlich

Dne 25. maja 1942 je pod komunističnimi streli padel v Streliški ulici v Ljubljani vseučiliški profesor dr. Lambert Ehrlich. Bil je dolgo vrsto let odličen odbornik in navdušen sodelavec Mohorjeve družbe, zato se ga tudi Koledar s spoštovanjem spominja.

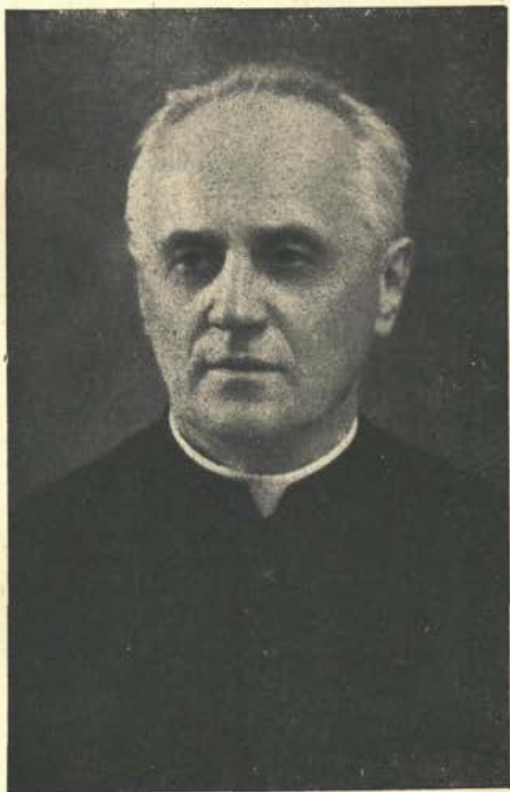
Lambert Ehrlich se je rodil 18. septembra 1878 v Žabnicah na Koroškem. Po dovršeni gimnaziji v Celovcu je študiral bogoslovne znanosti v Innsbrucku in v Rimu, služboval kot duhovnik do l. 1910, ko je bil imenovan za profesorja na bogoslovnem učilišču v Celovcu in po nekajletnem bivanju v tujini postal l. 1922 profesor bogoslovja na vseučilišču v Ljubljani. Kjer koli je živel in deloval, povsod je profesor Ehrlich zapustil zgled vzornega človeka in duhovnika, navdušenega borca za svoj narod in velikega apostola božjega kraljestva na zemlji.

Bil je dober človek, ki je povsod samo dobrote delil, naj bo mladim dijakom ali služkinjam, akademikom ali skritim revežem. Koliko jih je rešil za čas in večnost! Ljubezen je postala še večja, ko je z njo iskal božje slave in zveličanja neumrljivih duš. Sam je živel svetniško svojemu Bogu, za isto je hotel pridobiti tudi druge. Bil je duhovnik v polnem pomenu besede: kot tak je učil, kot tak delil božje milosti in le kot tak vodil tiste, ki so mu bili izročeni, najbolj pa mlade akademike »Stražarje«. Njegov duhovniški lik bo ostal večno lep; še pozni rodovi se bodo od njega učili, kakšna mora biti duhovniška osebnost, »drugi Kristus« med slovenskim narodom.

Ker je tekla dr. Lambertu Ehrlichu zibelka v staroslavni koroški zemlji, ni nikdar pozabil na pravice svojega malega slo-

venskega naroda do zemlje in do življenja in jih še manj zatajil. Veliki stražar je stopil v borbo za svoj narod doma in v inozemstvu, branil ga je na svetovnih konferencah kakor na božjepotnih gričih, kjer je svojo mladino navduševal za svetlo poslanstvo in bodočnost našega naroda. Vse, kar je bilo narodnega in za narod važnega, mu je bilo sveto: zato je predvsem častil slovanske svetnike, zato z vsemi močmi podpiral Mohorjevo družbo, ki mu je bila še posebno pri srcu, saj je bila na Koroškem doma.

Kar koli je Ehrlich delal, vse je delal iz

visokih nadnaravnih nagibov, brez vsake sebičnosti. Služiti je hotel vedno in povsod najprej Bogu in njegovi Cerkvi. »Povsod Bog« je bilo tudi njegovo geslo in uresničeval ga je z železnim pogumom in gorečim apostolskim ognjem. Mučeniška smrt je bila kar naravni zaključek tako vzvišenega apostolskega poleta. Vsako stvar, ki je bila važna za božje kraljestvo na zemlji, je imel za svojo nalogo in se je je lotil kot pisatelj, znanstvenik, govornik, organizator ali samo kot tihi molivec in skrita žrtev. Zato se bodo morali Slovenci njemu zahvaliti za nešteto pobud v korist katoliški Cerkvi, bodisi na poprišču misijonstva ali šolstva, na poprišču znanosti in umetnosti, na področju socialnega, kulturnega, političnega in predvsem verskega življenja. Ehrlich je bil povsod doma in povsod delaven, pri tem

pa tako prijetno čil in krepak, da je pomenil živo obrambo božjih resnic in milosti na zemlji.

Mohorjeva družba je ponosna, da ji je bil pokojni dr. Lambert Ehrlich mnogo let tudi delaven član in odbornik. Poleg mnogih poučnih člankov za Koledar je v letih 1919, 1927 in 1928 v Mohorjevi družbi izdal veliko delo *Katoliška cerkev*, ki dobro označuje pisateljevo svetovno razgledanost, predvsem pa njegovo ljubezen in gorečnost za slavo svete Cerkve.

Sedaj počiva pri Sv. Križu v Ljubljani sredi številnih pretresljivih žrtev naše narodne nesreče v letih 1941—1945. Na preprosti marmornati plošči stoji poleg njegovega imena le še »duhovnik božji«. Z nobeno drugo besedo bi ne mogli označiti lepše velike vsebine njegovega življenja, ki ne bo nikdar pozabljeno.

Vojška

Leopold Stanek

»Si slišala, mami?«

»Kaj, ljubček, kaj? —
Resen si čudno — kaj si pa tak?
Kako junaško le greš!...«

Že pricaplja z ocepkom na rami
sam silen vojščak.

»Si slišala, mami? —
Pikapolonico ustrelil sem, veš...«

Mami čez resni obraz
se razlije smehljaj,
v očeh pa odseva
otroški ji raj.

»Pa kako, mucek, kako?«

»Bum, bum, bum! Takó!
Tako sem naredil s puško samó
in padla je bôžja ícika
s sončne rože na tlà...«

— — — — —
»Ubožica!

Mordà
se pri tem je zadela,
hudó jo bo rana skelela...«

»Nič, mamica, nič se ne boj —
pravi vojak ta mucek je tvoj:
nastlal sem marjetic peresa
in angeli so jo ponesli v nebesa...«

Pismo

Karel Mauser

Ne čakaj me, mati, le vrata zapri,
odgrni samotno ležišče,
ugasni svetilko in v strop se zazri,
naj misel te plaha obišče.

In upaj, da sreča ti tiha vzcvete,
ko sprejmejo rodni me kraji,
in moli, da skoraj že srečava se,
čepprav na četrti postaji.

Gremo v Korotan – na božjo pot

Dr. Gregorij Rožman

Na sotočju Drave in Meže stoji okroglo 160 m nad dolinama obeh rek cerkev Sv. Križa in se ob koroško-štajerski meji razgleduje v obe deželi. Letos bo šele sto let, odkar so začeli zidati cerkev, a v tem enem stoletju je videla več romarjev ko kakšna starejša božja pot. Prihajali so Slovenci iz Koroške in Štajerske, pa tudi Nemci iz Labotske doline in iz Srednjega Štajerja — vse brez razlike vleče k sebi Križani, ki je dejal: »In jaz bom, ko bom povzdignjen z zemlje, vse pritegnil k sebi« (Jan 12, 32). Vsak petek, zlasti še v postnem času, so lezli po strmem bregu od Meže, iz Črneč in od dravograjskega kolo dvora tihi romarji, vase zatopljeni, s svojimi križi, težavami in skrbmi, da jih polože k nogam križanega Boga, ki tako dobro razume človeške tegobe in zna kot nikdo drug tolažiti in lajšati pretežka bremena.

Božja pot pa je mnogo starejša kot cerkev. Še zdaj stoji poleg cerkve skromna lesena kapelica, ki je prvotna božja pot Marije, Matere dobrega sveta. Ko je leta 1851 škof Anton Martin Slomšek novo cerkev posvetil, so prenesli sliko Matere dobrega sveta na veliki oltar k vznožju križa; tako sta združeni obe božji poti, starejša Marijina in mlajša Križanega. Na Marijine praznike, zlasti na mali šmarren in na Ime Marijino se zgrinjajo procesije romarjev z vseh strani, da hrib zaživi kot človeško mravljišče. Prihajajo, da bi jim dobra Mati izposlovala pri Križanem odpustanje in usmiljenje. Ko stopijo romarji, z božjo besedo očiščeni in z angel skim kruhom okrepani, iz cerkve in so jim duše prerrojene v milosti, jim zaplava hvaležen pogled s hriba v doline Drave, Meže in Mislinje, na koroško in štajersko obmejno hribovje, po lepi zemlji, ki jo je njihovim rodovom dal vsemogočni Stvarnik.

Še en lep spomin hrani ta obmejna božja pot. Zaradi prve svetovne vojne je za dve leti 1919—1921 sem pribežala višarska Marija, kateri je vojna vihra uničila dom, ki si ga je bila izbrala ob koroško-italijanski meji. V stranskem oltarju je bil častitljivi višarski kip izpostavljen na skromnem začasnem prestolu in je privabljal k sebi ve-

like množice slovenskih vernikov, dokler se ni mogel vrniti v svoj kraj.

Ob Dravi se po njenem desnem bregu napotimo navzgor proti srcu Korotana in mimogrede pozdravimo iz Žvabeka Kraljico nebeško, Marijo na Svetem mestu, ki z višine dobrih 250 m nad vasjo čuva vso bližnjo in daljno okolico — saj ni v njej nobenega domačina, ki bi ne vedel za »sveto mesto«, kjer Kraljica in Mati čaka in materinsko skrbno sprejema njihove tožbe in prošnje.

Med nadaljnjo potjo skozi Podjuno nas s 607 m visokega hriba onstran Drave pozdravlja presveta Devica Marija na Lisni gori, od koder pregleda vso podjunsko ravan južno od Drave in vso grebinjsko in velikovško polje severno od reke tja gor do zadnjih človeških bivališč na položni rebri Svinške planine.

Z južne strani pa odzdravlja s v. Ema s sv. Rozalijo. Na ostankih starorimskega mesta, Juena imenovanega, kjer so živeli že kristjani — izkopavanja blizu sedanje cerkve so odkrila dvojno krščansko baziliko s krstilnico (baptisterijem) — stoji sv. Emi, koroški svetnici, posvečena cerkev iz leta 1567. Očividno pozneje je bila zgrajena stranska kapelica z oltarjem sv. Rozalije, ki se tu posebno časti, da je sv. Ema stopila čisto v ozadje. Proti severu pada hrib v navpično odsekani skali strmo v dolino. V tej skali je votlina, podobna visokemu svetišču gotske katedrale, kateremu ladje še niso prizidali. Pod to naravno kupolo leži v leseni kapelici kamnit kip svete device Rozalije (god 4. septembra), ki je v velikih časteh. Na Rozalijino nede-

Marija v Trnjam

ljo pridejo romarji iz vse Podjune, se priporoče priprošnji sv. Rozalije, se napijejo hladnega studenca, ki izvira v votlini, in se naužijejo, če je vreme ugodno, čarobnega razgleda v ves vzhodni del Koroške. Zadnje čase pa, ko se poživlja češčenje domače svetnice, tudi sv. Eme ne pozabijo.

in božjih potov so ljudje v dve leti trajajočem odporu branili pred oblastniki božjepotno cerkev, zlasti še v dragocena svilnata oblačila odeti milostni kip. Deželna oblast v Celovcu je ponovno zahtevala od tedanjega župnika Valentina Prunerja, da mora obleko s kipa odstraniti, in ker ni uspel, je poslala posebnega komisarja z

Zalostna Mati božja na Krki na Koroškem

Po podjunski ravnini pridemo v Dobrlavas, tu sedemo na vlak ozkotirne železnice, ki nas v pičli uri pripelje v Železno Kaplo,* da obiščemo Marijo v Trnju. Na prostoru, obraslem s trnjem, ob robu trga se je po starem izročilu prikazovala bela Gospa in na tem kraju so sezidali Materi božji cerkev, ki je dobila po trnju ime. Stara je ta božja pot. Leta 1386 je gotsko zidano cerkev posvetil oglejski patriarh sam. Zaupanje v pomoč in priprošnjo Marijino se je še posebno močno razširilo in število romarjev narastlo, ko so Turki dvakrat — leta 1473 in 1483 — brez uspeha napadli Železno Kaplo. Pri drugem napadu, ko so prišli s severne — koroške — strani, sploh niso niti do trga pridrli. Obakrat so se ljudje zatekli pod varstvo Device Marije v Trnju in ne zaman. Ob času jožefinskih prepovedi romanj

vojaki, da bi izvršil ukaz. A prihitelo je iz vseh dolin in grap toliko ljudi, moških in žensk, ki so cerkev obstopili ter jo dan in noč čuvali, da je moral komisar po treh dneh oditi, ne da bi bil izvršil višji nalog. Misliti si moremo, kako so bili globokoverni ljudje Mariji hvaležni, da je zabranila skrunitev priljubljene božje poti in ostala med njimi kot pribežališče in pomočnica. Ostala je do danes in tudi danes verno zaupanje v njo ne bo zaman.

Od starodavne Marije v Trnju se napotimo v najstarejše koroško Marijino svetišče, h Gospej Sveti. Med potom kakih 12 km pred Celovcem ob državni cesti, ki drži iz Velikovca, zagledamo v prijetnem gozdiču čisto na samem mogočno cerkev brez stolpa: Marijo v Dolini. Ko stopimo bliže, šele vidimo na ostankih ruševin, da se je stolp in z njim polovica cerkvene ladje porušil. Leta 1849 se je raznesel glas, da so pastirji na tem mestu tri dni zaporedoma videli v belo oblečeno

* Pisava Kaplja ni pravilna. Ime izhaja iz kapele, ki je bila pozidana v bližini železnih rudnikov.

gospo na štoru posekanega drevesa. Ljudje so od blizu in daleč pričeli hoditi v ta kraj častit preblaženo Devico Marijo in so za uslišane prošnje hvaležno dajali darove, ki se jih je nabralo toliko, da so začeli zidati mogočno cerkev. Posvečena je bila leta 1863 Marijinemu obiskovanju, pet let nato se je zavoljo slabega temelja podrl zvonik in s svojim padcem porušil pol cerkve. Cerkev je ostala sicer okrnjena, a ljudstvo še vedno rado roma v prijazno Dolino, zlasti poleti, na Marijine praznike.

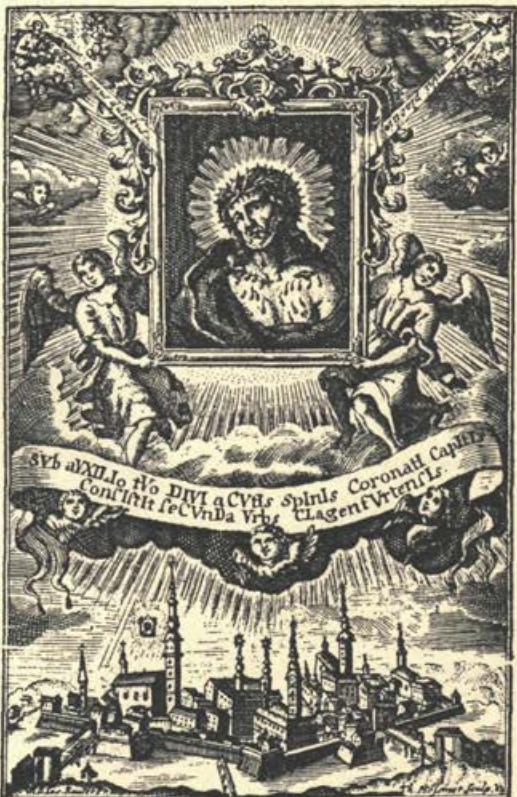
Če gremo po stari romarski šegi peš h Gospej Sveti, ne bomo hodili po trdi glavni cesti, ampak kmalu za Dolino prekoračili Krko in čez Trdnjo in Blažjo vas zavili proti severozahodu in po ozki dolinici med Gosposvetsko goro in Zeksarjevim vrhom prišli v starodavno in častljivo Gospo Sveto. Od daleč zagledamo oba cerkvena stolpa, ki kakor častna stražnika ponosno stojita ob tronu svete Gospe.

Pred tisoč pet sto leti že je bila zgrajena tu prva cerkev, ki jo je posvetil škof blaženi Modest. Njegovo truplo počiva v cerkvi. Sedanja veličastna cerkev je iz 15. stoletja v lepem gotskem slogu in je bila pred nedavnim umetniško prenovljena v notranjščini, da je v resnici dostojna prestolna dvorana Kraljice nebes in zemlje. Na pozlačenem tronu sedi v glavnem oltarju z Detetom Jezusom v naročju, glavo nagiba nekoliko na desno, obraz ji je izredno ljubezniv in mil, da pogled vanjo romarja do solz gane in mu vzbudi v srcu neomahljivo zaupanje, saj je Marija najljubeznivejša Kraljica, bolj materinska kot kraljevska. Lepi kip je zelo star in že zaradi tega častiljiv. Legenda ve povedati, da je prišel še pred letom tisoč na čudežen način v ta kraj. Če je v tej legendi kaj resničnega zgodovinskega ozadja — kar je verjetno — potem pač smemo trditi, da Gospa Sveta ni samo najstarejši božjepotni kraj, ampak je tudi milostni Marijin kip eden najstarejših med nami. Skozi tisoč pet sto let so naši predniki molili na tem svetem kraju Boga, se priporočali varstvu Matere Marije, sprejemali zakramente in poslušali božjo besedo in skoraj bo devet sto let, odkar so Marijo častili pred sedanjim ljubeznivim kipom. Ali je kje na naši zemlji Marijina podoba, ki bi bila v tako dolgi dobi gledala pred seboj več pobožnih in hvaležnih romarjev kot Gospa Sveta? Ko-

liko rodov naših prednikov je nosilo svoje težave semkaj k najboljši Materi, da jih jim olajša! V vseh stiskah so se zatekali h Gospe Sveti, v navalih Ogrov in ob napadih Turkov in v raznih drugih nevarnostih v teku tisočletne zgodovine.

V mislih na to dolgo zgodovino poklekne tudi danes romar vdano pred Sveto Gospo in ji priporoči sebe in ves svoj rod z željo, da bi božja pot, ki je zadnja desetletja pojemala, zopet postala versko žarišče v miru živečega ljudstva.

Hiteti moramo, če hočemo v kratkem obiskati še druge, mlajše božjepotne cerkve. Kar z železnico se prepeljimo v Celovec, glavno mesto Koroške. Nobeden naših domačih ljudi, ki romajo skozi Celovec, ne pozabi obiskati glavne farne cerkve svetega Egidija in kratko pomoliti pred pretresljivo podobo s trnjem kronane glave Jezusove, ki se časti v glavnem oltarju.

Wahre Abbildung des Tröstlichen gekrönten Gnadenbilds Jesu Christi in der Stadt-Pfarr-Kirchen S. Egidij zu Clagenfurt der Haubt-Stadt in Kärnten. gezeichnet, und angezihrt.

Podobica s trnjem kronane glave Jezusove v Celovcu

Slika pretresljivo stvarno in resnično predstavlja glavo trpečega Zveličarja. Iz močnega trnja spletna krona grozeče obdaja glavo. Obraz, desna rama, s katere je zdrsnil plašč modre barve, in prsi so polne krvavih ran, kar koža je odtrgana, po obličju polze krvave kapljice izpod trnove krone, ustnice so prebodene z dolgim, trdim trnom, oči zulite s solzami, gledajo žalostno in predirno, kakor da sprašujejo: Zakaj me s svojimi grehi toliko mučite?

Pobožnost »božje glave« je Korošcem zelo priljubljena. Saj ni župnijske cerkve, ki bi ne imela kopije te podobe za slovesno devetdnevnicu v postu, ki se konča v ponedeljek po tihi nedelji, ko se v škofiji obhaja praznik trnove krone Zveličarjeve. Tudi v ljubljanski škofiji po Gorenjskem se nahajajo kopije celovške slike božje glave.

Po dveh urah dobre hoje iz Celovca na jug stojimo na robu ob Dravi, ki globoko in strmo pada k reki, na Žihpoljah ob romarski cerkvi Marije vnebovzete. Šest sto let so oskrbovali cerkev na tem kraju cistercijski menihi iz bližnjega Vetrinja. Za časa cesarja Jožefa je postala samostojna župnija s svetnimi duhovniki. Cerkev je bila večkrat podaljšana in povečana, kakor so zahtevale vedno številnejše množice romarjev. Iz Žihpolj je prelep pogled na Rož, po katerem se vije srebrni pas Drave in ga na jugu obrobja strmi zid Karavank. V večernem soncu se v daljavi svetlika Marijina cerkev v Podgorju,

ki jo hočemo mimogrede še obiskati na svoji poti. Tudi cerkev v Podgorju je pripadala redovnikom, in sicer benediktincem v Osojah, ki so imeli podružnični samostan v bližnjem št. Jakobu. V isti dobi kot Žihpolje je postala samostojna župnija. Prvotna božja pot je bila kakih 300 m više na strmem pobočju severnega odrasika Golice. Pot tja gor je strma, kamnita in utrudljiva, slabotni in bolehnii niso mogli do Marijine milostne podobe. Zaradi tega so prenesli božjo pot v podnožje strmega hriba, v Podgorje. Ta ukrep spravljajo v zvezo s sveto Emo. Ko je pobožna grofinja Ema v Krki — tako pripoveduje legenda — čutila, da je postala mati, je polna hvaležnosti, preoblečena v preprosto ženo, peš odšla na božjo pot k Materi Mariji v Podgorju. Silno utrujena je prišla do »kapeličine gore« in ni imela več moči, da bi prilezla po strmini do kapelice. Prosila je Marijo, naj ji oprosti in naj blagoslovi in sprejme sad njenega telesa, ki ga ji že zdaj daruje in izroča v njeno varstvo. Ob tej molitvi zaspil. Ko se spočita zbudi, zagleda kapelico v dolini ne daleč od sebe. Usul se je močan zemeljski plaz, ki je z reko skalovja in kamenja preplaval podnožje gore, kar se še danes pozna. Na tem plazu se je pripeljala božjepotna kapelica nepoškodovana v dolino, kjer so pozneje pozidali večjo cerkev, ki je v starih listinah omenjena leta 1542. Sedanja gotska cerkev s tremi ladjami pa je bila zgrajena proti koncu 17. stoletja. Na kapeličini gori pa so postavili novo kapelico kot spomin na prvotno božjo pot.

Iz Podgorja se obrnemo na zahod, višarski Kraljici na proti. Pot nas pelje mimo št. Jakoba, kjer je živila Miklova Zala. Župnijska cerkev še stoji na strmem stožcu kakor tedaj, ko so jo oblegali divji Turki, od katerih ni več sledu razen v povestih, rod Serajnikov pa še živi tod. Kmalu se zasvetlika pred namu srebrnomodro oko Baškega jezera, ob katerem je nekdanji šentjakobski župnik Trajber zložil besedilo in napev nesmrtno: »Gor čiez izaro...« Ali nam ni, ko da nam v lah-

Molitu k' Materi Boshji v' Podgorjah.

O prezhista inu na vekoma zhefena Diviza inu Mati bolhja Maria! ti trofht inu pomuzh teh revnih inu shalofstnih, katere si temu svejtu to shivljenje rodyla; nagni o vsmilena Mati! od tvojga trona teh gnad, per katermu my kaker enimu ti te Gnade! is otrofhkim savupanjam ferzhnu perporozhim inu ponifhnu k' tvojem nogam polofhim. Peli sadnihz mojo vbogo dufhizo is tega revnosti povniga shivljenja k' tvojemu Synu, kater s Ozhtam inu svejtim Duham enaki Bog shivi inu kraluje od vekoma do vekoma. Amen.

guifhntmu kraju tega perbejshalsha pomuzh yfhemu; nagni ufhte tvojiga vsmilenja k'meni vbogimu grefhniku, vary me pred vlim navarnostam: bodi moja trofhtarza v' britkofstah, posebnu skashi fe sa Mater v' letej moji nadlogi N. katero jefst tebi o Mati.

Podobica Matere božje v Podgorju

nem šumenju jezerske vode, ki v hitrih valčkih rahlo buta ob nizki breg, brni melodija te pesmi? Potnik, očaran od naravne lepote tega kraja, nevede kdaj pozvame melodijo in jo počasnejših korakov spoje do konca.

Praden zavijemo v dolino Zilice, ki nas pripelje v jugozahodni smeri v Trbiž, stopimo nekaj korakov južno od ceste k Mariji pri sedmih študencih v šentlenartski fari. Stara gotska cerkev — žal z novejšimi neokusnimi oltarji — stoji ob vznožju Karavank v isti črti s Kranjsko goro. Ime je dobila od vrelca, ki tik cerkve izvira izpod nevelike, prosto ležeče skale. Skala leži bržkone ravno na studencu, izvirajoča voda pa si je poiskala izhodov tako, da vro na sedmih krajih potočki izpod nje — naraven simbol sedmerih zakramentov, ki tečejo izpod skale, na katero je postavil Kristus svojo Cerkev.

Svete Višarje so izmed vseh koroških božjih poti najbolj znane. Leže na meji dežele; sem so prihajali romarji iz vseh sosednih krajev: Nemci in Italijani, največ pa Slovencev iz vseh pokrajin, kjer žive. Gotovo ni bilo na Koroškem našega človeka, ki bi ne imel že od mladih nog želje romati na Svete Višarje.

Na 1800 m visoki planini si je leta 1360 Mati božja izbrala kraj, kjer hoče sprejemati prošnje svojih častilcev. Pastirji so

Baško jezero s Kepo

nekega dne v tistem letu našli svoje ovce na kolenih pred brinovim grmom. Ko presenečeni razgrnejo grm, najdejo v njem majhen kip Matere božje z Detetom. Odnesli so ga v dolino v Žabnice ondrotnemu duhovniku. Kip pa je tam zginil in našli so ga zopet na planini. Ko se je to trikrat ponovilo, so spoznali, da hoče naša ljuba Gospa ostati na planini. Postavili so ji tam cerkev in obdali kipec s srebrno obleko. Že nad šest sto let romajo romarji v poletnih mesecih od vnebohoda do rožnovenske nedelje na visoko planino. Iz Žabnic je na Višarje tri ure naporenega hoda. Precej je truda, posebno še v neugodnem vremenu. A romarji sprejemajo ta trud radi za pokoro v trdnem zaupanju, da bo dobra Mati Marija prav zaradi te pokore bolj naklonjena njihovim prošnjam in bo rajši spre-

MOLITBA

K' Jesusu inu hñiega materi
Marie

O Lusharni Jesus! jes pam predte, bo na moje kolieni, inu te na molim sato lir tudi v' poduebi ena dieta veriem, inu sposnem moiga Boga inu odrechenika. Tebr o Gospued! je dana v'na oħlast na nebu, inu na semli. Ti si se do nala ponishou, inu si prishou jiskat kar je zgubleno bilu sato jes na te savupam. Tebe o Jesus! jes lubin, sakai tvoje presvetu Jime pro, troaiti inu revsesel v' solei mojeser ze. Nai bo moja dusha v' solei is, rozheni v' tvoje svete rozhe
O mlöstiva mati Maria! kolikerkrat jes ali na leto pildek pogledam bol se na to gnadivo garo S. Lushar, je spomena; talkat krat poušnjem moje serze prueti nehesam kteho mati te mlösti! mati vse Gñade, k' teli jes klizhem kteho sduhujem sa, pushene v' dolini teli soua
Tebe o Maria! si jes sa mojo mater isvolim, in te pohleuuu prosim, da

Od S. Mariä Lushari sem jest perschu
Inu sem se jes na te spounou

pogledi od tvoiga trona na me inu vis mli se zhriva me. Bodi ti moge per, bieshejne vnavornostah moja muzh v' skushnjavah, moi trosat v' shalostah moje pomuez v' nedlogah. Bodi moja višarza v' tem riruncem shleueju inu moja priedprosharza v' smertnem o, dlozhejnju. V' solei o Maria prosisa me Jesusa tvoiga Synu Prosi same sedei, da bom niega navuke gorvsru boshje sapovedi deršou te doush, nasti moja stanu spouiu dobre die, lek opernašeu zhelduisti pogim rou, in tako moimu Boga v' solei do padliu, inu sviet ostou. She vech pak o Maria! prosi sa me na mojo sadnjo Uro — Teitati krat, kadez me bojo smertne teslave obdals ka der se bodo smiert perbilshuvala ka der se bojo sourashniki zhes me vois, kuvati inu mojo duslo se sedvo stra sheli. — Teistikrat o Maria! mene k' nasapusti, temuezh skashi, da, si ena mati, inu ena miogozlma šos pa, katire se boji v' sa peklenska voi, ska, tedei odverni v' se smote odme ne, inu me poterbi da bom sreztihu slednia, inu v' miru pozhivou. Amen.

jela njih ponižno češčenje. Tihota na planini in veličastni pogledi na strme skalnate gore, ki obkrožajo dolino Zajezerom, povzdiguje človeku duha k Bogu in pospešuje pobožnost. Telo in duša se vračata prenovljena z Višarij. Čeprav ostane še kak dan spomin v bolečih kolenih, je vendar vsak vesel in hvaležen, ki je mogel opraviti to božjo pot, vse življenje mu spomin nanjo več ne zamere.

Višarska božja pot je v šestih stoletjih marsikaj doživela. Mrzli brezčutni birokratični veter pod cesarjem Jožefom tudi tej, visoko v gore odmaknjeni romarski cerkvi ni prizanesel. Odnesti so morali milostni kip, v cerkvi so porušili vse oltarje, še tlak razkopali, da je ostalo golo zidovje. Žabničani in Trbižani so ponovno prosili, da se božja pot dovoli, a bilo je vse zastonj, dokler ni nastopil naslednik Jožefa II., Leopold II., ki je prošnji ugodil. Z nepopisnim veseljem so spremljali Marijin kip na planino v popravljeno cerkev.

V prejšnji svetovni vojski je 16. septembra 1915 cerkev z vsemi bližnjimi poslopji, zadeta od italijanskih granat, zgorela. Popolnoma vse je bilo uničeno, še zvonovi,

vsem nekdanjim romarjem nepozabni po svojem lepo ubranem zvonjenju, so se raztopili. Marijina podoba pa je kot begunka brez strehe morala zaradi vojne nevarnosti zapustiti Žabnice, še v Beljaku se ni počutila prav varno, da so jo spravili v frančiškanski samostan v Maribor. Od tam pa je prišla 17. septembra 1919 v prvo koroško božjepotno cerkev ob štajerski meji, k Svetemu Križu, od koder se je leta 1921 vrnila v Žabnice. Ko pa je bila cerkev na Višarjah lepo obnovljena in ko jo je slikar Tone Kralj okrasil s prelepimi slikami, so Marijin kip na kresni večer 1925 slovesno zopet postavili v novi oltar na Višarjah.

Tako si ob tem zgodovinskem spominu podajata roki Mati dobrega sveta na vzhodu in višarska Kraljica na zahodu Koroške. Marija razprošтира svoj materinski plašč od enega kraja do drugega čez Korotan in varuje svoje vdano ljudstvo, ki jo v njenih svetiščih že toliko stoletij časti. Iz svojega visokega prestola na Višarjah, ki je trenutno zopet zapuščen, naj nam kmalu pošlje pomoč in blagoslov mogočna Kraljica, ki jo v teh časih še s posebno močnim zaupanjem kličemo Kraljico miru.

Marija v Posočju

Joža Lovrenčič

Marija s Stare gore

Marija na Stari gori
pestuje Dete Jezusa,
Marija na Stari gori
srce slovensko pozna.

Ko sonce za goro tone
in njegov zadnji žar
obsveti bisere njene krone
in prestol njen — oltar,

Marija se k Jezusu skloni
in mu govori v večer:
»Častijo me, Sin moj, milijoni,
a kakor Slovenci nikjer!

Trinajst sto let je minilo,
kar romažo k meni dan za dnem —
kaj dal jim boš v plačilo,
mojim slovenskim ljudem?«

Nasmehne se Jezus milo
v naročju Materinem:
»Kaj dal jim bom v plačilo,
tvojim slovenskim ljudem?

Trinajst sto let te častijo,
o Mati, Slovenci tod,
to milost naj v svoji zemlji dobijo:
do konca dni ne premine njih rod!...«

Marija na Stari gori
pestuje Dete Jezusa —
Marija na Stari gori,
Gospa Slovencev, pozdravljena!

Devica Marija na Polju

Bovška legenda

Marija je po svetu šla,
z njo šli so vsi apostoli
in trudni so se ustavili
na sredi bovškega poljá.

»Poglej, Marija, tale svet,
poglej te gore krog in krog —
kaj ni, ko da nas je sam Bog
pripeljal v raj mu slavo pet?«

Navdušenim apostolom
Marija se smehljala je
in še tako dejala je:
»Pa bodi tu odslej naš dom!«

In sredi bovškega poljá
pri priči vzrastla je iz tal,
v zelenju temnem bel kristal —
prelepa cerkev zidana.

In je Marija v cerkev šla
in z njo šli vsi apostoli
in so Boga veličali
v lepoti gorskega svetá...

Roža Marija

Svetogorska legenda

Marija je na Sveto goro šla
v pretežkem času svojih dni
in je omagala sredi poti
Roža Marija.

In je stopila s steze vstran
in je na skali počivala,
bridke solzé prelivala
Roža Marija.

In skala — skala ni bila:
se vdala je ko sedež žameten,
na njem je zasnula blažen sen
Roža Marija.

So se nebeške zvezde čúdile,
še bolj se je čudil beli dan,
ko se zbudila je iz sanj
Roža Marija.

V rokah je držala Jezusa,
svojega Sina Jezusa,
in milo ga je pogledala
Roža Marija.

»Poglej, moj ljubi Sin, ta svet,
tu si počival z mano vred!«
je rekla in še pristavila
Roža Marija:

»Kaj te prosim, ljubi moj Sin,
kaj boš dal temu kraju v spomin?«
»Dal mu bom prelep spomin,
Roža Marija!

Skala, skala usmiljena
do konca dni bo pričala,
kje z mano si počivala,
Roža Marija!

In ženam, ki pojdejo tod
in se te bodo spomnile,
vse želje se bodo spolnile,
Roža Marija!

Vse želje se jim bodo spolnile
in dal jim bom lehák porod
in blagoslovil bom njih rod,
Roža Marija!...«

Marija, ki si na Sveto goro šla,
v pretežkem času se na nas ozri
in reši nas sužnjih dni,
Roža Marija!

Marija Devica oberšljanska

Sredi borov, sredi hrastja
z griča oberšljanskega
Kraševce zvon kliče, vabi:
»Mati tu pomoč vam da!

Mati z Jezuškom v oltarju
v svetlih žarkih in zvezdah
je četrti vek med vami —
kaj bi zdaj vas bilo strah?

Vaše hiše in ogradi,
tesne drage sredi skal —
vse, o, vse je v njenem varstvu,
kot biló je dosihmal.

S soncem, z dežjem rast da setvam,
vašim trtam daje sok,
vse, kar z vami Mati prosi,
vse usliši Bog!...«

Sredi borov, sredi hrastja
v Oberšljanu zbirajo
Kraševci se pri Mariji —
srca ji odpirajo...

Marija v Vipavski dolini

V lepem Logu kraj Vipave
verna pesem se oglašá:
Mati, Tolažnica naša,
ave, ave!

Tu so vrata, ki v planjave
sonca južnega rodove
so vabila v zarje nove —
ave, ave!

Šli so tod kakor poplave,
danes ni o njih več sleda,
ko še živa naša je beseda —
ave, ave!

Ti si ohranila zdrave
nas Slovence, Mati v Logu,
zveste rodu, zveste Bogu —
ave, ave!

Mati domovine prave,
k Soncu večnemu še zlata
kdaj odpri nam rajska vrata —
ave, ave!

Marija na Mengorah

Na Méngorah, na Méngorah,
ki k njej so v sreči in solzàh
Tolminci se zatekali,
Marija kliče, govori:

»Na Méngore, na Méngore,
Tolminci moji vi
iz grap in rutov in vasi,
tu čaka moje vas Srce.

Očete vaše zvon je moj
za staro pravdo klical v boj,
za sveto pravdo v novi čas
zdaj kliče vas moj glas.

Ni tlake več, ni desetín
in ni dajatev od novín —
za dušo vašo in srce
zdaj nova, trda pravda gre.

Ognjišče živo in posest,
ki vašá je iz roda v rod,
ohranil bo brez vseh rabot,
kdor meni bo do zmage zvest!«

Na Méngorah, na Méngorah,
ki k njej so v sreči in solzàh
Tolminci se zatekali,
tako v naš čas Marija govori.

Opombe k božjim potim v Posočju

Stara gora nad Čedadom na Beneškem je 618 m visok odrastek na Matajurjevem pogorju in je gotovo najstarejša božja pot na našem narodnem ozemlju. Nekateri zgodovinarji trdijo, da sega njen začetek tja v leto 428, drugi pa navajajo letnico 762. Stara gora je božja pot beneških Slovencev, a zelo radi jo obiskujejo tudi obmejni goriški Slovenci iz Brd, s Kanalskega in s Kobariškega.

Roža Marija. Božja pot na Sveti gori pri Gorici — do 1539 Skalnica (862 m visoka) — je vsem Slovincem znana. O njenem postanku vemo, da se je prvo soboto meseca junija 1539 prikazala Urški Ferligojevi iz Grgarja Marija in ji naročila: »Reci ljudstvu, naj mi tu hišo zida in me milosti prosil!« Glej o tem tudi »Tri božje poti«, ki sta jih letos izdali naša in goriška Mohorjeva družba. — Samo Goričanom pa je znana legenda, kako je Marija, hodeč na Sv. goro, počivala na skali, ki se je uleknila. Se danes kažejo to skalo ob poti pod vrhom, na kateri so res počivale noseče žene, verujoč v staro ljudsko izročilo...

Pri Materi božji v Lógu.
V' Jpavi.

Podobica Matere božje iz Loga
v Vipavski dolini

Devica Marija na Polju, ki je danes podružnica, je bila do 18. stoletja župna cerkev v Bovcu. V prvi svetovni vojni je bila porušena. Predvojna oblika te cerkve je bila izza časa okoli leta 1500. Iz te dobe so bile tudi freske v cerkvi: okoli oltarja je bilo naslikanih dvanajst apostolov. Stavbinsko jedro cerkve pa je bilo gotovo starejše, kajti cerkev Matere božje je stala v Bovcu že v starodavnih časih, saj omenja bula papeža Celestina III. samostojno bovško duhovnijo že leta 1192.

Marija Devica oberšljanska ima svojo cerkev med Komnom in Tomaževico na prijaznem, z borovci in hrastjem obrastlem gričku. Ta nekako sredi Krasa stoječa cerkev je zelo stara. Sezidali so jo 1585 in je sloveča božja pot, obdarovana z odpustki za vse čase, o čemer govori napis nad glavnim vhodom, ki omenja bulo (posebno pismo) papeža Urbana VIII.: ... EC-CLESIA VOCATA IN OBERSHLAN DICATA B. M. V. PRIVILEGIATA INDULGENTIIS PERPETUIS A SSMO DNO NOSTRO PAPA URBANO VIII... (ali v slovenskem prevodu: »cerkev, imenovano oberšljansko, posvečeno Mariji Devici, božji Materi, je obdaroval z odpustki za vse čase sv oče papež Urban VIII.«).

Marija v Vipavski dolini ima svoje najlepše svetišče kot Tolažnica žalostnih — slikal jo je Mihael Stroj, freske v cerkvi pa solnograški slikar von Goldstein v letih 1842—1844 — v Logu, vipavski podružnici. Kdaj se je začela božja pot v Logu in kdo ji je postavil prvotno cerkev in kdaj, ni znano. Prvi podatki segajo v 10. stoletje, a je gotovo starejša in je nemara videla tudi preseljevanje narodov. Novo cerkev, ki jo je dal sezidati 1445 goriški grof Leonhard, so 1477 porušili Turki in svojem pohodu na Goriško. Verni Vipavci so obnovili Marijin dom in ga pozneje še pod dekanom Grabrijanom povečali v takega, kot je danes, ko je cerkev 39,50 m dolga, 18 m široka in ima poleg glavnega oltarja še osem stranskih kapel in nad njimi obširne hodnike ter tri stolpe, katerih novi iz leta 1875 je 56 m visok in vabijo njegovi zvonovi Vipavce, Kraševce in Gorjane zlasti ob velikih praznikih k Mariji, Tolažnici žalostnih.

Marija na Mengorah. V okljuku med Volčanskim potokom in Modrejčami in cesto, ki gre iz Volč čez Kozaršče k Sv. Luciji, se dviga gorska gmota, presekani podaljšek Kolovrata, z dvema vrhovoma: severni del je Bučenica (510 m), južnozahodni so pa Mengore (468 m), na katerih je božjepotna Marijina cerkev, v prvi svetovni vojni porušena, a zdaj že nova z novo Marijino sliko, ki je delo akad. slikarja Toneta Kralja. Največji tolminski punt se je baje začel na Mengorah 1713, ko so bili v znamenje zanj plat zvona...

S starimi podobnicami za vse štiri božjepotne članke nam je ljubeznivo postregel g. Winter iz svoje neprecenljivo dragocene zbirke. Za prijaznost se mu v imenu vseh bralcev prav lepo zahvaljujemo.

Božje poti med Dravo in Savo

Fran Ksaverij Lukman

Poromajmo v deželo med Dravo in Savo in obiščimo božje poti, kamor hodijo verni ljudje prosit pomoči v dušnih in telesnih težavah in stiskah!

Začnimo v dolini nekdanje deroče Drave, ki pa so jo zdaj mogočni jezovi prisilili, da je umirila svoj tek.

V tihem kotičku gozdnatega Pohorja pod Klopnim vrhom je božjepotna cerkev Marija v Puščavi. Šestkrat v poletnih mesecih, zlasti pa na »puščavsko nedeljo«, nedeljo po velikem šmarnu, je velika, lepo zidana triladijska cerkev polna romarjev z vsega Pohorja in Kozjaka. Prav blizu Marijine cerkve stoječa kapela sv. Ane pa privabi leto za letom na god svoje zavetnice k sebi žene in matere iz bližnje in daljne okolice.

Tam, kjer se začne Dravska dolina odpirati proti vzhodu, so ob vzhodu zelenega

Pohorja stare Ruše. Mnogo lepega in zanimivega bi mogel povedati o tem kraju in njega zgodovini, tako n. pr. o ruški gimnaziji ali višji šoli, ki so jo od srede 17. do srede 18. stoletja vodili ruški župniki. Pa danes nas to ne zanima, zanima nas samo častiljiva cerkev. Pred skoraj šest stoletji je bila na mestu starejše manjše cerkve ali kapele pozidana večja cerkev, ki so jo potem večkrat prezidali in razširili, dokler ni dobila današnje oblike. Na »ruško nedeljo«, t. j. na nedeljo Marijinega imena in soboto prej prihajajo romarske procesije ne le s Pohorja in čez Dravo s Kozjaka, ampak celo iz srca Slovenskih goric in daleč z Dravskega polja, posamezni romarji pa še od dalje, tudi čez Pohorje z vitanjske in zreške plati ali iz sulmske doline tam za Kozjakom. Pozno v noč je cerkev polna molitev in petja in v nedeljo imajo najoddaljenejši romarji iz Slovenskih goric že ob petih svojo mašo, da se okoli osmih z molitvijo in pesmijo poslove od ruške Marije, kajti do doma jim bo prehoditi sedem ali osem ur.

V Mariboru stopimo v frančiškansko cerkev in pomolimo pred velikim oltarjem, s katerega nas vabi k sebi Mati milosti.

Uro hoda od Maribora proti vzhodu, tam, kjer se Drava obrne proti jugu, se nad župno cerkvijo sv. Petra dviga hrib z lepo Marijino cerkvijo. To je šentpetrska »Gorca«, ki o Marijinih praznikih, zlasti pa o malem šmarnu privabi krdela romarjev iz Slovenskih goric in z Dravskega polja.

Dalje proti vzhodu, prav na sredi Slovenskih goric, je daleč znana in od daleč obiskovana romarska cerkev Sv. Trojice. Slovela je že v 18. stoletju, ko so bivali ondi menihi avguštinci, in zopet je zaslovela, ko so jo prav pred devetdesetimi leti prevzeli v oskrbo očetje frančiškani. Je to nekako romarsko središče Slov. goric.

Pojdimo zdaj čez široko Dravsko polje tja, kjer se začnejo vinorodne Haloze, in obiščimo Ptujsko ali Črno goro. Stara pisma ji pravijo tudi »milostna gorca«. Sedanjo cerkev, najlepšo gotško stavbo na Spodnjem Štajerskem, so pred 500 leti postavili ptujski gospodje in celjski grofje.

Veliki oltar v romarski cerkvi Marije v Puščavi

Skozi pol tisočletja torej razprostira Mati božja svoj plašč čez pobožne častilce slehernega stanu, ki so prihajali in prihajajo k njej od povsod, kamor se cerkev na gori vidi, in še od dalje.

Z Dravskega polja se obrnimo ob južno-vzhodno vznožje Pohorja! Ustavimo se na Prihovi! Kakor cerkev na Ptujski gori, je tudi ta cerkev posvečena Marijinemu varstvu. Pod plaščem božje Matere je varno zatočišče vseh pomoči potrebnih in varstva išočih Evinih otrok. Od Slovenske Bistrice, od Poljčan in Konjic prihajajo romarji na Prihovo pred podobo nebeške varuhinje v mogočnem velikem oltarju, enem najlepših v labodski škofiji. Ko stopimo iz cerkve, se ozrimo proti severozapadu in pozdravimo romarsko cerkvico na Brinjevi gori v zreški župniji. Kip Matere božje, ki se ondi časti, je podoben višarskemu; in res so nekaj to cerkev imenovali Male Višarje.

Zdaj pa ne bomo hodili od kraja do kraja, marveč se povzpni mo na Goro Oljko nad Polzelo in z njenega 734 m visokega vrha v duhu obiščimo božje poti velikega dela spodnještajerskega ozemlja. Dvostolpna cerkev na Gori Oljki sama je božja pot, posvečena Kristusovemu trpljenju. Na lepem velikem oltarju imamo pred seboj tri prizore iz Jezusovega trpljenja: nad oltarno mizo je upodobljena zadnja večerja s kipi Zveličarja in njegovih apostolov v naravni velikosti, nad njo slika Zveličarja na Oljski gori, potečega krvavi pot, in na vrhu mogočen križ. V spodnji cerkvi lahko počastimo božji grob. Redni shodi pomladi in poleti privabijo mnogo romarjev na Goro Oljko, ob posebnih priložnostih in

Veliki oltar v Marijini cerkvi na Prihovi

potrebah, n. pr. ob suši in drugih uimah in stiskah, pa jo obiskujejo prošnje in spokorne procesije tudi iz po več ur oddaljenih fara. Ko smo se v cerkvi zahvalili Gospodu za dobroto odrešenja, pojdemo okoli cerkve in od daleč vsaj v duhu pohitimo na božje poti, ki se mnoge izmed njih vidijo z vrha Gore Oljke.

Poglejmo najprej proti zapadu, kjer se odpira pogled v gornjo Savinjsko dolino. Ondile pred nami je trg Mozirje. Pol ure od Mozirja, tam, kjer sprejema Savinja svoj desni pritok Dreto, stoji na prijaznem gričku romarska cerkev Nazarje. Z Gore Oljke je ne vidimo; zakriva nam jo izrastek Dobroveljske planine. Ljubljanski škof Tomaž Hren je pred več ko tri sto leti na tem hribčku pozidal cerkvico, posnetek nazareške hišice v Loretu. Nekaj desetletij kasneje so pred to svetišče postavili lepo cerkev, tako da je zdaj nazareška kapelica za njenim velikim oltarjem. Ob Marijinih praznikih in o porcijunkuli prihajajo romarji ne le iz Zadrezke in gornje Savinjske doline, marveč tudi iz Šale-

Sv. Trojica v Slovenskih goricah

ške doline ter od Braslovč in z vranske plati. Dobro pol ure od Nazarij v Zadreški dolini je manjša božjepotna Marijina cerkev v Kokarjah in nanjo se z vrha Dobroveljske planine z višine malo manj ko tisoč metrov ozira cerkev Matere božje za Čreto.

Kjer se od ceste, ki drži iz Mozirja proti Ljubnemu, Lučam in Solčavi, odcepi cesta proti Gornjemu gradu, stoji na vzvišeni Straži romarska cerkev sv. Frančiška Ksaverija. V 18. stoletju je ta božja pot slovela daleč po Evropi, tako da so mogočne vladarske hiše, avstrijska, poljska, francoska, pošiljale dragotine v dar. Tega slovesa danes nima več, vendar pa še prihajajo romarji ne le iz Savinjske doline, ampak tudi s koroške in kamniške plati.

Zdaj pa stopimo za prezbiterij cerkve na Gori Oljki in pogledimo proti severu. Nekoliko na levo roko zagledamo na visokem (1044 m), zelo strmem hribu dve cerkvi. To je Sv. Križ pri Belih vodah.

Veliki oltar na Gori Oljki

Manjšo cerkev so postavili pred sto leti, večjo nekako dvajset let kasneje, sv. stopnice pa pred sedemdesetimi leti. Večjo cerkev je posvetil škof Anton Martin Slomšek 8. avgusta 1862, sedem tednov pred svojo blaženo smrtjo. V spomin na slovesnost je zložil svojo poslednjo pesem in jo zapisal v spominsko knjigo. Zadnja, peta kitica Slomškovega labodjega speva bodi tudi nam življenjsko vodilo:

Držimo se svetega križa!

Svet' križ nam nebesa odpre,
svet' križ nas nebesom približa,
le s križem v nebesa se gre.

Čisto v ozadju, nekoliko na desno od Sv. Križa, vidimo na 1698 m visokem Plešivcu romarsko cerkev sv. Uršule, ki jo je l. 1602 posvetil ljubljanski škof Tomaž Hren. Lepo je povzpeti se na Uršljo goro, toda kdor ni v nogah trden in zdrav na srcu in pljučih, naj ne hodi na težavno pot, marveč naj samo od daleč pozdravi mučenko sv. Uršulo in njene tovarišice in se jim v duhu priporoči.

Stopimo zdaj na vzhodno in južnovzhodno stran gorooljske cerkve! Pred nami leži spodnja Savinjska dolina. Začnimo na desni z najbližjo in najmlajšo romarsko cerkvijo na Gradišču pri Grižah, posvečeno lurški brezmadežni Devici. Cerkev je bila posvečena pred petdesetimi leti in je cilj mnogih romarjev iz spodnje Savinjske doline. — Nekoliko na levo v ravnini se beli romarska cerkev Matere božje v Petrovčah. Lahko se reče, da je večina ljudi, kolikor jih prebiva od Celja do Braslovč in Vranskega, vsaj enkrat že poromala k petrovški Mariji, ki z zlatim prstanom na skrivljenem prstu opominja, da je treba njej napravljene obljube zvesto spolniti. Na prvo nedeljo v juliju in na nedeljo Marijinega imena je prostrana in prijazna cerkev premajhna.

Od Petrovč naj gre naš pogled do Celja, kjer se Savinja, kakor da se je naveličala zložnega teka po široki ravnini, obrne proti jugu v slikovito tesen. Ondi nas poleg razvalin celjskega gradu pozdravlja cerkev sv. Jožefa nad Celjem. Podoba zaroke Matere božje s sv. Jožefom je v velikem oltarju. Koliko ljudi je že v tej cerkvi, ki jo oskrbujejo misijonarji sv. Vincencija Pavelskega, našlo spravo z Bogom in dušni mir!

Naše oko naj seže dalje dalje, da doseže božjepotno cerkev sv. Roka nad Šmarjem, znano daleč naokoli, celo na hrvatsko stran. Blizu župne cerkve Marije vnebovzete se prične vzpenjati lepo urejena pot Gospodovega trpljenja s štirinajstimi postajnimi kapelami, ki drži do cerkve svetega Roka, na zunaj skromne, v notranjščini pa z umetniškim okusom bogato ozaljšane. Z romarji vred se tudi mi priporočimo sv. Roku, naj varuje naše kraje kužnih boleznih!

Dveh Marijinih romarskih cerkva v daljni šmarski okolici pa z vrha Gore Oljke ne vidimo; zakrivajo nam ju hribi. Ena je cerkev Matere božje na Sladki gori, ki jo krasi slika enega največjih starejših slovenskih slikarjev, Franca Ilovška. Druga pa je podružnica Matere božje na Tinskem v zibiški župniji.

Poslovimo se zdaj od Gore Oljke in obiščimo še dve oddaljeni božji poti, eno v savski dolini, drugo v dolini Sotle ob hrvatski meji!

V savski dolini vabi Marijine častilce novo svetišče lurške Matere božje v Rajhenburgu, ki je v posebni zvezi s svetovno znanim milostnim krajem na južnem Francoskem, saj je kip brezmadežne Device v rajhenburškem velikem oltarju pokojni škof Mihael Napatnik blagoslovil v duplini Marijinih prikazovanj v Lurdu.

Na desnem bregu Sotle v njenem srednjem teku je romarska cerkev na Svetih gorah, lepa triladijska cerkev, in 4 velike kapele okoli nje. O malem šmarnu, glavnem prazniku na Svetih gorah, prihajajo procesije, moleč in pojoč, od blizu in od daleč: s kozjanske in brežiške strani, iz Hrvatskega Zagorja, da, celo iz okolice Ormoža preko Krapine in Krapinskih Toplic.

Če bi vprašali tisoče in sto tisoče romarjev, ki prihajajo in so v teku let in stoletij

Kip Matere božje na Svetih gorah ob Sotli

prihajali na te svete kraje, kaj jih je gnalo, da so se odpravili na pot, včasih dolgo in težavno: kakšen pogled v človeška srca, njih stiske in bridkosti, njih verovanje in zaupanje, njih skesanost, njih ljubezen in hvaležnost, bi se nam odprl! Odprl pa bi se tudi vsaj nekoliko pogled v snovanje božje dobrote in milosti, v brezno božjega usmiljenja, v delovanje božjega Duha, ki veje, kjer hoče, ter pogled v skrivnostno vez med zemljo in nebom, med vojskujočo se cerkvijo v solzni dolini in zmagoslavno cerkvijo v nebeški blaženosti, vez, ki ji pravimo »občestvo svetnikov«.

Bolečina

Karel Mauser

Govorja si kot vrč pelina,
tiščim nanj ustnice poltene,
hlepeče srkam grenke pene,
ki žene z dna jih bolečina.

Odklenil dvorec sem bolesti,
s težavo solze premagujem,
čez prag upognjen omahujem,
z zdobljenim vrčem v trudni pesti.

Romarske cerkve na Kranjskem

Aleš Napret

Stoletja stara romarska božja pota med slovenskim narodom so od nekdanj žarišča našega krščanskega verovanja. Prav zaradi živih plamenov vernosti so naše romarske cerkve morale prebiti mnogotere viharne dni. Od turških časov preko luteranskih nasprotovanj in jožefinskih svobodomiselnih novotarij do današnjih izbruhov komunističnih opustošenj.

Čas stiske pa je navadno rodil vselej nov vzpon. Kar je Turak uničil, je s podvojeno gorečnostjo zopet postavila verna ljubezen. Ko so luterani razglašali božja pota za praznoverstvo, je prav tedaj zidala živa vera vedno nove in nove cerkve. Tudi sedanji valovi brezboštva ne bodo v slovenskih srcih zadušili globoke vernosti in ljubezni, s katero so se vsak čas oklepala

katoliške Cerkve. Kdo že ni občudoval cerkva in cerkvic vrhu naših gričev in gora! Ne bomo jih pustili prepasti! In ne naših božjih potov, ki pomenijo za nas pribežališča grešnikom, pomoč kristjanom, tolažbo žalostnim.

Preletiva v duhu, prijatelj, našo zemljo in mimogrede pozdraviva naše romarske cerkve. Najprej Marijine. Ozriva se v divno gorenjsko stran. Krona božjih potov, magnet, ki vleče vernike nase, je slavno Marijino svetišče na Brezjah. Ni Slovenca, ne vernega ne brezvernega, ki ne bi poznal milostne podobe Marije Pomagaj. Kronani za Kraljico Slovencev se ji je že davno predal ves narod v varstvo in ji zaupa. Od Brezij stopiva v Lescé. Tam kraljuje v tronu sveta Devica z Jezusom v naročju in žezlom v roki. Lep bo prizor, kadar bodo veličastni božji hram spet napolnili verniki kot v starih, cvetočih dneh te božje poti. V Ljubnem obrišiva udarjeni Mariji krvavo srago, ki ji jo posebno boleče zadajajo novi zidarji, skrunilci svetišč in njenega češčenja. Na blejskem Otoku pozvoniva in izročiva Mariji vročo prošnjo za svoj narod, da ostane zvest izročilom, sebi, Bogu. Pri podružni cerkvi v Kropi se pokloniva Mariji z nagnjeno glavo. Predniki so v najhujših luteranskih letih ostali zvesti češčenju Matere božje. V Taboru pri Podbrezju se je pred Turki utaborila Žalostna Mati. Prosi jo, naj se tudi danes zavzame za svoje varovance. Romajva naprej v tiho Marijino dolino, v Velesovo. Pomoliva pred čudodelnim Marijinim kipom in si bežno ogledva dragocene oltarne slike. Od tu ni prav daleč do Kokre. V ljubeznivem gorskem zatišju pozdraviva Marijo čistega Spočetja. Obrniva se proti naši Fatimi, v Mekinje. Tam že davno cvete češčenje Marijinega Srca po zaslugi stare bratovščine. Na prijaznem Homcu pod vitkim zvonikom homška Marija »štrafenge nazaj drži«. Dvigniva se na »Svete Marije gore«, na Šmarno goro. Tako blizu nama je vsak dan, a tako nedosegljiva! Marija s Šmarne gore, vidiš, daleč v deželo. Kar si bila v turških časih, bodi nam še v naših: naš mogočni kres! Še pogled tja v Crngrob, v starodavno

Podobica ljubenske Matere božje

Marijino svetišče. Sredi gozdov je zatopljeno v spomine na slovite dni v davnini.

Razglejva se zdaj še po Ljubljani, naši prestolnici, in njeni bližnji okolici. V Ljubljani je sredi vojnih tebob postala najbolj živa romarska cerkev škofijska stolnica. Milostna podoba Begunke Marije se smehlja z novega oltarja in vse dni sprejema. Ali je bilo kje in kdaj na naših tleh pred Marijino sliko opravljenih toliko vročih molitev, izvršenih različnih stanovskih posvetitev, izročenihih silnih in nenehnihih prošenj ter v besedi in pesmi izpetih želja, kot v tem svetišču, ki danes s posebno pravico nosi naslov stolne cerkve? Razlit je nad njo mogočen sij milosti. Prelepo cvetje, svilnati antependij, zlati kelih, umetniški novi okvir — sami izrazi hvaležnih in prosečih src, ki v najhujših dneh poklanjajo Mariji največje žrtve. Nekaj korakov stran od stolnice je v Ljubljani druga romarska cerkev pri franciškanih.

Die Bamberghäufige Statue II & S. so im Jahre 1215 in einem Saale gehoben worden, um sie hier in dem Krallen Jungfräulichen Stifte Frauenhof bei München zu stellen. Ord S. Dominici verchret mir.

Podobica velesovske Matere božje

V lučih se blešči slika Marijinega oznanjenja v velikem oltarju. Pridig, spovedovanja, petja množic, od zgodnje do pozne ure, pri vseh oltarjih dnevno neštetihih svetih maš — nepretrgan misijon za vse, ki so blage volje. Ko sva še v Križankah počastila Marijino podobo in pri uršulinkah podobo Marije, Kraljice miru, pojdiva na Rakovnik k Mariji Pomočnici. Tu najdejo pri njej zavetje izgnani, zbegani brezdomci, ki jim misel na Marijo pomaga vdano nositi dolgotrajne bridkosti. V zadnjih mesecih je postal romarski kraj tudi ljubljanski Rožnik. Skoraj dnevno prihajajo iz mesta razne skupine molit in prepevat v Marijino cerkev, posvečeno lepemu in pomenljivemu spominu njenega Obiskanja. Z Rožnika pošljiva pozdrave Mariji na Dobrovi, kjer ji v leščevju ptica poje slavo. Drugi pozdrav naj gre sredi ravnine, kjer stoji dvo-stolpna cerkev in kraj z lepim imenom Devica Marija v Polju. Med obema pa visoko na Kureščku žaluje Kraljica miru. Svetišče

Das wunderthatige Bildenbild der Mutter Gottes Maria am See bey Veldes in Ober-frän. Kupfer v. Se. Gravi. gerathet und eingestrichet

Podobica blejske Matere božje

ji je sramotno oskrunjeno, da verno srce joče solze in prosi oprostjenja tem, ki dobro vedo, kaj delajo.

Obrniva pogled na Barje, tja na Žalostno goro, in potem naprej na dolensko stran na Sveto goro pri Litiji in na Sveto planino nad Zagorjem. In na še eno Žalostno goro pri Mokronogu, kjer s koleno podrsajva po 28 sv. stopnicah. Podobne svete »štenge« poljubiva v prelestni cerkvi Nove Štife pri Ribnici in se nauživva lepote, ki seva z bogatih oltarjev in domačih Farčnikovih slik iz kupole. Na visokem hribu si je izbrala dom primskovska Mati božja. Onstran doline na drugem prjaznem griču je njeno sloveče domovanje na Zaplazu. Pred sto in več leti je razsvetljena oblast ukazala podreti ondotno staro kapelico. Ljudje so dejali: »Naj nam jo tudi desetkrat podro, pa bomo zopet sezidali novo.« Podobno bo govorila ljubezen do Marije tudi danes. V skriti dolinici pol ure od Višnje gore ugledava v Dednem dolu cerkev, posvečeno Kraljici vesoljnega sveta. Stare knjige vedo, da zvonovi pri tej cerkvi sami od sebe zvone in vabijo

romarje. Letos na pomlad sva brala o pretresljivih dogodkih pri zgodovinski Marijini cerkvi na Slevnici nad Velikimi Laščami. V davnih dneh je od tod pregnala Marija Turke. Te dni pa z nenadnim bleščem sijem komunistične zoprnike. Naštevja kratko še druge dolenske Marijine božjepotne cerkve: Mati dobrega sveta pri Kostanjevici, Male Vodenice blizu tam, Stopno v škocijanski fari, Marija pomočnica v Vinji vasi. Na južni meji naše zemlje stoje kot starodavni braniki romarske cerkve: Žeželj ob Vinici, Tri fare in Fara pri Kostelu.

Poleg Marijinih cerkva nosi naša zemlja še številne častite hrame, kjer narod že iz davna kliče na pomoč svoje svetnike. Iz življenjepisov je dojel njihove značilne poteze. Prilicil je tem lastnostim svoje molitve za telesne in dušne potrebe. Svetniki naj bi ljudem pomagali zlasti pri živini, na polju, v boleznih. Lahko bi imenoval to naziranje materialistično. Rajši ga razlagam obratno. Človek sredi borbe za kruh dviga vsakdanje skrbi k nebesom in prosi blagoslova za svoje zemsko opravilo. Tako zgolj snovna plat življenja navzlic robati tvarnosti zadobi globlji smisel in posvečenje od zgoraj.

Mnogim nebeškim priprošnjikom je izročena skrb za ljubo živino. Sveti Martin na belem konju skrbi zanjo po raznih Šmartnih, pod Šmarno goro, pri Kranju, pri Litiji, v Žireh, v Poljanah, na raznih podružnicah. Isto skrbi sv. Štefan v Štepanji vasi, v Sori, v Št. Vidu pri Lukovici. Priporočajo jo tudi sv. Lenartu nad Škofjo Loko in sveti služkinji Notburgi v Grobljah. Znan priprošnjik za živino je sv. Anton v Železnikih, v Zdenski vasi, v Nemški vasi, v Št. Vidu pri Brdu. Zoper škodo na polju je močno češčen sv. Jošt nad Kranjem in na Kumu. Sv. Lucija daje bister vid na Skoručni in v nekdanjih Dražgošah. Sv. Valentin zdravi božjast na Limbarski gori, na Jančjem brdu in na Ovsiašah. Sv. Volbenk v Poljanski dolini pomaga pastirjem in drvarjem, materam pa sv. Ana v Tunjicah in Ledenicah v Žirovski dolini. Mnogo častilcev ima sv. Rok v Dravljah, na Dobravi pri Kropi in na Krtini pri Dobu, da odganja nalezljive bolezni. Na izpostavljenih višjih legah varujeta pred hudo uro sv. Primož in Felicijan nad Kamnikom in na Jamniku

S. MARIA IS ŠMARNE GORE
SA NAS BOGA PROSI

Podobica šmarnogorske Matere božje

nad Kropo. Za ljubo zdrávje pa skrbita sv. Kozma in Damijan na Krki in v Ihanu. Posebej za črevesne bolezni je číslan sveti Erazem v Soteski. Sv. Miklavž v ljubljanski in novomeški stolnici je varoval pred poplavami in blagoslavljal prizadevanje ribíčov. Sv. Katarina se je zavzemala za mlinarje in kolarje na Rovah, v Lomu, nad Dobrovo.

Živa vera v Boga, Marijina slava in češćenje svetnikov — ta pristno katoliška in

narodna tradicija združuje in vzdržuje Slovence v duhovni enotnosti, v duhovni in narodni živosti. Na teh romarskih krajih se je naš narod na določene dni zbiral in utrjeval v veri, v molitvi in nabožni pesmi. Postala so božja pota središče duhovnega življenja, zatočišče slovenske molitve in besede. Dokler bo slovenski rod romal na božja pota, dotlej bo živ in zdrav in se ni bati zanj, pa četudi ga sovrag bije z bičem prav čez srce.

Podobica sv. Lucije v Skoručni

Naša goriška zemlja

Rado Bednařik

V prvi šoli je bilo tam v starih prostori slovenske gimnazije v Gorici. Po sobi je korakal profesor zemljepisa. Iz žepa mu je visoko pod strop štrlel bičevnik; z njim je kazal po zemljevidu, včasih pa je mimogrede tudi lopnil učenčka — nepridiprava. Na to sem pozabil, ko sem med razlago jel prerisavati iz atlanta (gorje ti, če se ti je zareklo: atlas!) obris »Poknežena grofija Goriško-Gradišćanska«.

»Kaj riše?« je hipoma zagrmelo izpred katedra. »Punco,« zine sosed.

»Kaaaj?« in že štrli tik mene grozni »gajzlovnik«. Pa je šlo mirno mimo; profesor je še pripomnil, da je sosed pravilno označil zemljepisni obris goriške dežele kot sramežljivo dekle, ki poveša glavico proti zahodu na italško stran. Le oglej si, če ni res taka podoba! Ta obris sega do nas že iz srednjega veka, ko se je posest goriških grofov zlila v enoto in so jo po smrti zadnjega goriškega dinasta Leonharda l. 1500 dedovali Habsburžani.

Goriška zemlja res sklanja svojo glavico (Kobariški kot) z bujnimi lasmi (Bovško), pa ne v sramežljivosti, marveč kakor da premišlja svojo preteklost, ob kateri pa upa v lepšo in srečno prihodnost.

Lep je ta svet! Kdor se je napil nežnozeleno lepote naših Gor, belorumenooranžnih barv v Brdih, zlatosoldanastih žarkov po Vipavski in belordečih sojnih prelivov na Krasu, ta se bo še in še vračal v to zemljo. Res, pogledj atlant! Gore, Brda, Kras, Vipava, na križ leže. Na severu Gore, spodaj kamniti Kras, na levi Brda, na desni cvet Vipavske, »dežele rajskomile«. Kot da

so na križ razpeti! Veže jih pa Gorica in nad njo je Mati božja s Svete gore za vezalko in varovalko.

Naš goriški zemljepisni križ meri od severa, tam z Mangarta, v zračni dalji do Trsta kakih 80 kilometrov; z zahoda pri Dolenjem v Brdih do Hrušice na vzhodu pa nekako 60 kilometrov. Teče podolž od severoseverovzhoda proti jugojugozahodu in je torej nagnjen nekam na levo; kakor križ svetega Andreja.

Kakšen je križ in so križi te dežele, zdaj vemo. Ni pa še do danes dognano natančno njeno ime in ne njena velikost. Bila je že nekajkrat krščena in razni botri so ji držali svečo. Prav v starih časih se je naša dežela klicala na severu za Karnijo; nekaj tega imena je še zemljepisno danes ohranjenega (Karnija nad Možnico in Tilmentom, Karnijske Alpe). Južno je bila Ilirija, a se je to ime za zemljepisni pojem kmalu izgubilo. Že v zgodnjem srednjem veku je bila dežela vnovič krščena po hribčku, kjer še danes grofuje goriški grad: Gorica, goriška grofija, goriška dežela. Vendar se je ime Goričan prijelo le človeka iz mesta Gorice in nje okolice. Sicer se je vsak rajši imenoval po ožji domači pokrajini: Bric, Vipavec, v Gorah pa prebivajo posebej Tolminci, Kotarji (ne Kobaridci), Bovčani, Banjškarji, »iz Idrije doma« (Bog ne daj, da bi rekel: Idreč!), Cerkljani in še drugi, pač kolikor jih obsega ta ali ona kotlina in zemljepisna enota.

Politični nazivi kakor »Poknežena grofija Goriško-Gradišćanska« so bili preveč izumetničeni, da bi se prijeli. Še manj se je komu sanjalo, da bi bil pristen »Julijski Benečijec«. Pač pa so splošno začeli imenovati ljudi južno od alpskih vrhov in Snežnika Primorce in deželo Primorsko.

Natančno označiti obseg Primorske je pa spet težava. Ta zemljepisni pojem in ime zadnjega krsta obsega pravilno: Slovensko Benečijo, Goriško z Idrijo, Tržaško in (deloma) Pivško kotlino.

Ožja goriška domovina leži v Posočju in nad Potimavjem = porečjem Timava, kar je komensko-tržaški Kras.

Hrbtenica Goriške je Soča z Idrijo in Vipavo. Posočje meri od izvira »Na pod-

Pogled na Kobarid

nem« pod Mojstrovko do Gorice 1570 km². Tu je Soča res »bistra hči planin«.

Soča, ali po starem, v ljudskih ustih Bela voda, se od Spodnje Trente imenuje Šnita. Tu prišumlja izpod Triglava mirna Zadnjica. Do tod teče Soča ponekod v komaj seženj širokem skalnem koritu; samo bobnenje slišiš, vode pa ne vidiš. Pri bovških Klužah se stisne v dva metra široko in petdeset metrov globoko tesen; malo manj je bilo globoko (zdej ni več zavoljo umetnega jezera) pod »Mostom« pri Sveti Luciji. Šele pod Sveto goro se goriška Soča izmota iz skal in si pod Gorico zareže globoko strugo v grušč, naplavljen v tisočletjih. Pod Gorico pri Sovodnjah priteče Vipava v Sočo.

Vipava je s pojmom Vipavske doline prav tako tesno združena kot Soča z Gorami. »Pod Skalco« za Lanthierjevim gradom izvira. Vsak dan izbruhne žrelo po 60.000 hektov vode, ne »vipavca«. Tega pridelajo še za 20.000 hektov več. (Če prištejemo še »oštrski pridelek«, ga bo še kaj več!) Leno teče Vipava po južnem robu doline v velikih ključih do Mirna, nad katerim se dviga cerkev Marije pri Svetih štengah (t. j. mirenski grad). Tod spodaj je bilo v starodavnih časih jezero, zato se reka tako vijuga po dnu starega jezera; če bi pod Gradom skopali 50 metrov dolg prekop, bi leni Vipavi prihranili 5 km poti.

Ker smo že pri številkah, povejmo še, da Posočje (s Terom in pritoki vred) meri okoli 2500 kvadratnih kilometrov, če prištejemo pa še Kras, znese to skoraj 5900 plozkovnih kilometrov.

Ta deželica ni velika po obsegu, zato pa je prepolna naravnih krasot. Zgodaj zjutraj v juniju se še lahko smučaš po kaninskih snežiščih, proti večeru se pa že koplješ pod devinsko skalo v toplih jadranskih valovih. Malokje najdeš tako skupaj toliko naravnih raznolikosti. Z višine 2865 metrov (Triglav) prideš preko pečevja in planin na visoke planote (Šentviškogorsko, Banjško, Trnovsko), se prevegneš v Vipavsko dolino, polno fig, grozdja in sonca, nato pa spet preko kraških goličav in kraškega pobočja, polnega terana in prosečana, na morsko obal.

Katera deželica je lepša? Ne bom se prekal in zameril ne Bricu ne Vipavcu, še manj Kraševcu ali gorjanski majčkeni trmi. Vsak svoje hvali in ima prav.

Sotočje Idrijce in Bače

V Brdih je tako:

»Grozdja girlande pred hišo visé,
daleč okoli vinogradi zlati
trudu plačilo obetajo dati.«

In briška pesem tudi valovi kot rebula in briški grički, ki prehajajo drug v drugega dve uri na dolgo in dve uri na široko. Spred Sv. Križa na Kojškem, kjer je briški veliki bron, vidiš deželico kot v skledi pod sabo. Griček pri gričku z brajdo in cerkvijo kot valčki morja. Kakih dvanajst tisoč Bricev koplje tod soldan, obira češnje, lupi češplje, pa pleše v dobrih časih in pozimi pije »rebul« in peče kostanj in

okrog ognjišča zbrana je družina, dva roženkranca so že odžebrali. Že dogoreva glavnja, iz kamina se vrača dim, vsi so že pol zaspali. Na sredi hiše, v krogu, pa mladina koruzo lička, poje in se šali in si posaja polno bučo vina.

Kako je pa zdaj pri nas? »Briški jez« so že pred petdesetimi leti ustanovili ob meji in ta jez stoji še danes!

Po zemlji, na kateri živi, moli in umira, in po svojem značaju je Bricu podoben Vipavec. Naš zgodovinar Kocjančič takole opisuje te ljudi: »Ipavec ljubi strastno svojo domačijo in ima prav, ker je njegova dežela zares lepa in dobra; on je še precej čistiljen, sliši rad, da ga drugi hvalijo.« Dalje piše naš zgodopisec, da se Vipavci lepše nosijo kot drugi Slovenci na Goriškem in pa, da govorijo čisto narečje. Jaz pa povem, da je Vipavec marljiv, čeprav si težko delo rad preloži. Verem je tudi; kar pa ni živega v njem, je bolj iz prirojene lahkomišelnosti kakor iz pomanj-

kanja vere. Mladi rod je poskočen, a komaj jih prekorači pet in dvajset, mora pokonico (posebna rovnica) dobro zaviheteti v pašnu (vinogradu), da bo vina za prodaj in pa trščaka (koruze) za pogačo in krompirja za v lonec; če je mati »svene« (prašiča) kaj dobro priravnala (priredila), bo še kaj klobase za v »kuhnjo« (skuha iz kisle repe, ječmenčka, fižola in krompirja), ki je bila in bo še vsakdanja jed na Vipavskem.

S »tabora« pri Mariji Vitovski se ti burjasta in sončna vipavska dolina odpre kot na dlani.

»To dolino ogradili
so očaki tisočletni,
stari Nanos, sivi Čaven,
Javornik priletni.«

Kot v Brdih so grički in ptički, trta in cerkvice vmes. Ena in dvajset kilometrov iz Gorice do Ajdovščine in drugih devetnajst v okljuku proti severovzhodu do Pasjega repa in Rebrnic, toliko je dolina dolga. Široka pa le, da sta se hudiča s Škratljevca nad Rihenbergom in oni s Čavna obmetavala s kamenjem. Zato je po čavenskem pobočju toliko griž (nanošenih kamnitih gričkov). V Votli gori sami pa je bojda pod Otlico (Votlico) veliko jezero, ki se bo nekega dne razlilo iz trebuha v pokvarjeno dolino, a da bi se ne, se neki v Rimu beró številne maše. Okoli 36.000 vipavskih duš štejem, po večini naseljenih v »gasastih« (gručastih) vasicah, ki jih je za vsakim zelenjem po ena. Tiho sanjajo v dobrih in si pravijo, kako bo nekoč sredi vipavskega polja konec vseh vojsk in gorjã.

Kar je zadaj za Sveto goro in Sv. Valentinom, to so za Goričana Gore. Največ naše ljube dežele zavzemajo, kar 1350 kvadratnih kilometrov. Vseh Gorjanov bi pa nemara našeli 52.000. Ker so bili nekoliko bolj odmaknjeni od sveta, so se ohranili bolj svojski kot drugi goriški Slovenci. Vendar je med njimi od sile razlik — že po licu zemlje, še bolj pa po značaju.

Ozka je dolina mimo Kanala, komaj je prostora za cesto, železnico in Sočo vmes. Mimo »turških križev« nad Ročinjem (kjer raste zadnja vinska trta cividin) in stare furmanske oštarije pri »Plattenwirtu« prispesh ob romantičnem Ušniku do vzhodja tolminske Matere božje na Mengorah. Tu se šele odpro prave gore s svojo prestol-

nico Tolminom. Z volčanskega polja lahko pozdraviš prve snežne očake okoli Krna. Pod njim so tolste planine (pašniki), saj tu je goriška Švica s svojo kravjo pasmo in slovitim sirom iz umnih mlekarn. Tolminska je že iz časov čedajskega kapitlja dežela sama zase. Rimska grobišča pri Sv. Luciji, skakači in štiftarji pa križarske vojne proti kobariškim poganom, ušivi grofje na Kozlovem robu pa puntarji z Gradniki in Golji in črnošolci, res, romantike zvrhano tja do trške jare gospode predzadnjih časov v Kanalu, Tolminu, Kobaridu, Bovcu. To so štiri postaje, štiri deželice, če cestuješ od juga do severa naših Gor.

In tu na sredi, na gričku pri Sv. Lovrencu ob Soči, spi telo našega pesnika Simona Gregorčiča, ki se ga je letos ob stoletnici rojstva 15. oktobra spominjal ves naš narod in klical z njegovo besedo zvezdo srečnih dni.

Cerkljansko je še bolj zaprto in ločeno od ljudi. Vendar je vsemu temu svetu skupno: gozd, živina, sadje in krompir, ki mu povsod drugače pravijo. Navade in šege so ostale take, kot so se ohranile izza časov starega očeta. Škoda, da si jih mladi svet pusti prevleči z brezbarvnim modernim pleskom. Toda ko bodo spet stari smeli po starem romati na Mengore »gar na gari«, bodo mlajšim (po pameti namreč) »koj pabidli, po kolk so lešniči in hrušče«.

Kar je levo od Soče in južno od Bače, to so visoke planote: Šentviška, Trebuška, Banjška in Trnovska. To je že Kras, le da je z gozdom obraščen. Votel je pa kot oni ob morju... Po teh planotah so doma tudi oglarji in lovci, divji in postavni, ki so pa, če le moč, dobro shajali med sabo. Značaj ljudi je gorski, le nekaj vipavske mehkode in kraške trdote mu je primešane. Vmes so pa dolinice, skrite in oddaljene in divjeromantične kot ona proti Gornji Trebuši, ki ji je par morda Pekel pri Borovnici.

Svet zase je K r a s.

Pri nas je — Kras.
Žive skale, vmes vrtovi
in pa kamnati zidovi:
tako je pri nas.

Iz šolskih spominov ga imamo za pusto goličavo. Še legenda nekam tako baja: ko si je Gospod Bog po dokončanem ustvarjanju zadovoljno ogledoval svet, mu je

ostal še velik kup kamenja. Pa je rekel angelu, naj zbere te ostanke v vrečo in jih strese v morje, da ne bodo kazili lica lepe zemlje. Angel si je tovor oprtal in letel proti morju; prifrči za njim hudič, ki ga je bil sam žolč nad Stvarnikovim delom. Rrrsk! prereže angelu vrečo, iz katere se je usulo kamenje in, kamor je padlo, je — Kras.

V resnici pa je Kras po svoje res kras goriške dežele. Ne samo zastran slovečega terana, posebno onega okoli Tomaja in Pliškoviče, in »pršuta«, ki ga s »fovčem« na debelo režejo. Kras je ko goba, ves prevrtan in poln podzemskih jam, ki so razširile njegov sloves še onkraj morja. Tod so čudeži podzemskega stvarstva, še lepši v nepreiskanih jamah in golobarnicah, kjer v groznih teminah prhutajo le golobje in klokoče v črnem dnu skrivni tek podzemskih rek. Čeprav je kamen na Krasu, tudi ta reže kruha v javah, od koder so rezali marmor za palače v Aleksandriji in Budimpešti. Njivic pa res ni veliko. Marljivi in suhi, a od kraške burje zdravi Kraševci si jih je zoral sredi kamnitih ograd in griž v dolinah. Spodaj na rdeči zemlji je prostor za krompir, fižol in ajdo, ob robih so pa latniki, ki pijejo kapljice vode globoko iz tal. Vode ni dosti in si morajo poleti z buči hoditi ponjo naposodo v Vipavo. Pa to je samo ob suši, spomladi je pa okoli Komna, Gorjanskega in tja do Tomajščine res raj. Še lepše so pa tod jesenske barve, ko je roj (nizko grmičevje, iz katerega delajo rdečo barvo) krvavordeč, bor in brin svetlozelena, z morja pa se blešči sinjina.

Goriški Kras sega od Bače pa do ceste s Trsta na Sežano. S Trstelja (650 m) se odpre najlepši pogled na deželico, ki ima obliko pravih pravokotnika v smeri od severozahoda proti jugovzhodu. Visok je od 150 do 200 metrov. Preprezajo ga tri vzporedne vrste hribovja, ki dosežejo do 600 metrov višine. Severna je tik nad Vipavo in se vzdigne pri Sv. Mihelu za Rubijami in se vleče tja do Tera (stolp) nad Rašo.

Na jugu se Kras prevezne v morje preko sklenjenih vrhuncev Vene, ki se začne z Grmado nad Štivanom in teče do Gurke nad Trstom. Po sredi se pa poteguje tretja žila od doberdobskega Črnega hriba prek Sv. Lenarta in Volnika do sežanskega Tabra. Vmes so zleknjene tihe dolinice.

V osrčju Krasa

Tod, posebno od Brestovice do Gorjanskega, je pelo na stotine slavčkov; iz Trsta so se vozili zjutraj petičniki nalašč poslušat ta naravni orkester.

Kraševcev na goriškem Krasu, ki se stiskajo v majhnih vaseh z značilnim kalom, je okoli 24.000. Pa odprimo spet stari rokopis, ki pravi, da »Kraševic je lepe postave, terden kakor kamnje, na katerem je luč sveta zagledal. Ima bistro glavo, pa je tudi zvit. Živi varčno, kar so ga neugodne okolnosti navadile, v katerih se vedno nahaja. Kraševci so vsi terdi Slovenci, pa se zdi, da bodo stare šege kmalu zamenili z novjšimi, ki jih preradi naši Slovenci povsod posnemajo.«

Res je to, a Kraševca poznam, da je trd ko skala, med katero živi, in mu nič ne omaja stare vere v Boga in v domačo zemljo. Novošegne prekucije ga le za hip premamijo, a se kmalu zave in še bolj vztraja ko kraški bor, ki mu segajo korenine do morja. To notranje zdravje, ki je tudi v Bricu, Vipavcu in Gorjanu, daje up, da bo ta lepi del slovenske zemlje ostal še drugih tisoč let naš verni zapadni jez.

Beneški Slovenci

Brnaški

1. Kje prebivajo Beneški Slovenci?

Ozemlje Beneških Slovencev je v severozahodnem kotu Videmske (Udine) pokrajine in se vleče ob stari avstrijski meji od goriških Brd pa do sivega Kanina. Približna meja tega jezikovnega predela proti furlanskemu življu so jugozahodni obronki čedadskega predgorja tja do Tarčenta—Humina (Gemona) in nato Tilment, Bela (Fella) ter razvodno gorovje med Rezijo in Rekolano. To ozemlje obsega približno 415 km².

2. Kdaj so se naselili v te kraje?

V sedmem stoletju po Kr. so bili že naseljeni na tem ozemlju. Langobardski zgodovinar Paulus Diaconus v svoji *Historia Langobardorum* natančno opisuje, kako so se že leta 610 Slovenci borili proti Langobardom blizu Pordenona za Tilmentom in v letih 665—670 pri Briščah, Karkošu (pri Čedadu), pri Lavrjani itd. Izid stoletnega boja z Langobardi je bil, da jih le-ti niso mogli pregnati s hribov, ki meje na furlansko ravan. Iz iste *Historie Langobardorum* je razvidno, da je slovenski živelj vzdržal skoraj nespremenjene etnične meje skozi 1300 let.

3. Slovenska naselja v Furlaniji

Slovenci so bili gosto naseljeni zlasti ob glavnih cestah tja do Tilmenta in tudi onkraj te reke. Iz leta 1475 se nam je ohranila vest, da je bila takrat slovenščina do

mači jezik nižjega ljudstva v Vidmu, in laški zgodovinar Nicoletti († 1596) piše, da so za oglejskih patriarhov več slovenski govorili po Furlaniji kakor furlanski, ker ta jezik (furlanski) je bil takrat še neomikan in zlo doneč (Rutar, Ben. Slovenija). A žal, od teh Slovencev so nam ostala le še številna čisto slovenska krajevna imena do današnjega dne.

4. Politične in socialne razmere

Beneški Slovenci so sami upravljali svojo deželico že od svojega prihoda v te kraje. Ko je Furlanija prišla pod oblast oglejskih patriarhov, so le-ti Slovencev ponovno potrdili pravico do samouprave in pravico soditi v civilnih, kriminalnih in najkriminalnejših stvareh, kar so uživali ab *immemorabili*. Iste pravice so jim bile potrjene pozneje ob nastopu vsakega novega beneškega doža, vedno z enakim besedilom. Zadnji patent s potrdilom samouprave itd. je izdal tudi beneški dož Ljudovik Manin dne 9. marca leta 1796.

V teh potrdilih se izrečno podčrtava, da nima nihče pravice vmešavati se v zadeve »della Schiavonia sopra Cividale, ker tvori državico zase. Obstoji brez števila dokumentov, kako so Beneški Slovenci branili svoje pravice in svojo neodvisnost proti Čedadu in Vidmu v Benetkah, in vedno z dobrim uspehom. Samouprava je bila na demokratični podlagi.

Medtem ko so Rezijanci in Slovenci tarčentskega okraja imeli svoje ustanove ali so bili odvisni od raznih grofov in samostanov, so bili nadiški Slovenci razdeljeni na 36 sosednij ali kamunov. Vsaka sosednja je bila sestavljena iz hišnih gospodarjev, kateri so volili svojega župana.

Sosednje so bile združene v dve skupini: Landarska banka in Mjerska (Podutanska) banka. Obe banki so tvorili župani podrejenih sosednij, ki so volili svojega velikega župana. Redno enkrat na leto sta se obe banki (vsi župani) zbirali na parlament pri cerkvi sv. Kvirina

Čedad
Hudičev most čez Nadižo

pod št. Petrom za ureditev zadev vse Beneške Slovenije. Prizivi so bili od banke do banke.

S padcem beneške republike so bile poeptane vse pravice Beneških Slovencev — Francozi niso hoteli potrditi starih pravic in so prepovedali sosednje. Zadnji parlament (Velika sosednja) pri sv. Kvirinu je bil leta 1810. Z odlokom 4. aprila 1816 je Avstrija izbrisala vsako sled sosednj in razdelila vse ozemlje omenjenih bank v 8 občin. Tako so po 1200 letih Beneški Slovenci zgubili svojo neodvisnost.

Beneški Slovenci so bili vedno politično ločeni od drugih Slovencev in niso silili k združitvi, da bi ne zgubili svojih pravic. Svoj srd proti Avstriji so najbolj pokazali s plebiscitom leta 1866, ko so glasovali za Italijo, ki jim je obljubljala povrnitev starih pravic.

5. Gospodarske in kulturne razmere

Beneški Slovenci so vsi, brez izjeme, mali posestniki, med njimi ni niti enega veleposestnika pa tudi kolona ne. Beneški Slovenec hoče biti gospodar! Ker je deželica preobljudena, je močno razširjeno začasno izseljevanje. Ideal Beneškega Slovenca je zaslužiti denar na Nemškem, v Franciji, v Ameriki in potem kupiti kmetijo na Laškem. Na tisoče se jih je na ta način porazgubilo v Furlaniji!

V preditalijanski dobi med Beneškimi Slovenci ni bilo ljudskih šol. Premožnejši kmetje so pošiljali bolj nadarjene otroke v šolo v Čedad ali v videmsko semenišče, kjer pa je bil vedno tudi kak profesor Slovenec — zato so duhovniki bili v vseh časih zavedni Slovenci. Italija je v Šempetru ustanovila tudi učiteljsko za vzgojitev učiteljic.

Beneški Slovenci so sprejeli Kristusovo vero kmalu po prihodu v te kraje in so ostali globoko verni kristjani do predfašistične dobe. V vseh časih, do 17. stoletja, nahajamo v listinah imena duhovnikov iz Dalmacije, Istre, iz Koroške in iz Kranjske, ki so pastirovali med Beneškimi Slovenci.

Po ustanovitvi semenišč pa jim ni več manjkalo domačih duhovnikov. Iz tega, da se v župnem arhivu v Šempetru nahajajo misali, brevirji, rituali v staroslovenskem jezi-

Slovensko ognjišče v Benečiji

ku (latinskega obreda) do 17. stoletja, sklepamo, da se je tudi služba božja morala opravljati tu pa tam v slovenskem jeziku. V tarčentskem okraju so razen v Platiščih in Prosnidu že 100 let le furlanski duhovniki. V čedadskem okraju pa je do leta 1933 služil vedno le slovenski duhovnik v slovenski vasi.

Sami sebe imenujejo Slovenje: Primorce imenujejo Unejce, druge Slovence pa Kranjce, Korošce itd.

Število Beneških Slovencev je težko doognati: manjkajo podatki. Po italijanskem ljudskem štetju leta 1921, pri katerem so upoštevali tudi občevalni jezik, jih je bilo 53.952 med 47.451 prebivalci Beneške Slovenije.

Pri teh številkah niso všteti začasni emigranti, vojaki, šolarji, delavci v Čedadu, v Vidmu, služkinje, razkropljene po vsej Italiji, katerih je mnogo, ampak le oni, ki so bili na dan štetja doma. Tako je n. pr. v Čedadu in okolici gotovo čez 800 Slovencev, v Tarčentu tudi nekoliko, pa jim sploh niso razdelili formularjev.

Upoštevač vse te razloge in na podlagi zasebnih statistik, je prav gotovo, da je v Videmski pokrajini 40 do 45.000 Slovencev, ki živijo kompaktno.

Pšenična njiva

Cvetko Golar

Zgrinja se in tiho teče
zlata zarja čez polje —
ne, to je pšenična njiva,
plameneča do goré.

ki v nebo visoko raste
in z zelenimi očmi
gleda na zoreče žito,
na ozare in poti.

Mak s pšenico-rumenico
se objema do noči,
v sončnem smehu in poljubu
zlata njiva plameni.

Težko klasje se priklanja
in šumi in šepeta,
kakor da pobožno moli
iz gorečega srca.

In posluša Bog na tronu
in veselo se smehlja
in nebo se in vsa zemlja
v božji slavi lesketa.

Očka, glej . . .

Leopold Stanek

Ti čaraš, dravec?
Hokuspokus —
očka, le zakrij oči:
piškot je bil, piškota ni . . .
Čeprav sem mežal,
vem, kje zdaj tiči —

Zdaj ti mežiš!
Bilo je, ni bilo, a bo . . .
Aha, strmiš,
od kod mi jabolko je to!
Ti v čar ga spremeniš —

Le kam ti gre vse to
— kdo bi čarovnika ugnal! —
naj kruh je, naj bonbon?
V klobuk brez dna je pal?

Očka, spet ti mežiš!
Kar zmerom jaz?! — A ti dobiš! —
Seveda, vsak po svoje,
pesem poje —

Ti tvoji čari,
Bog me varji . . .!

Jesenska

Karel Mauser

Molče greva skoz park. Jesen
megle obeša med vejevje,
ihité razdaja mrtvo drevje
poslednje listje vetru v plen.

Kot pesem tožna je večer,
poti so mokre in platane
so kakor starke izjokane,
ki čakajo na večni mir.

S poti in drevja večnost diha,
korak jo najin meri, meri,
sama po večnosti dišiva,
po stezi greva kot meniha.

Goriška Brda

Ludovik Zorzut

Gremo v Brda, prijatelji, v goriška Brda! Ali vam ni veselo pri srcu in toplo pri duši, kakor če bi Štajerci nam rekli: Gremo v Prlekijo. Gremo k Bricem, da nam zapoje pesem češenj, češpelj, fig, sladkega mošta, rebule, da se nam razodenejo v svoji preprostosti, domačnosti, originalnosti in vedrosti tako, kakor jih je Bog ustvaril pred več ko tisoč tri sto leti na tej zemlji, na teh presrčnih gričih, ki jih trta opleta, v teh bleščečih brajdah, ki jih namaka Gregorčičeva Soča in napaja benečanska Idrija.

In goriška Brda, kakor da so se pokrila pred zunanjim svetom, so se stisnila za Sabotinov hrbet in Korminsko goro. Ves niz zelenega brdovja, ki ima okoli in okoli zavarovane meje, tvori celoto zase, vzvalovi in se zaokroži v enotno samosvojo pokrajino: v tisto lepo deželico za Sočo, pravljico, romantično in zanimivo po kraju in po ljudeh.

Da, Brici so stari na tej zemlji tisoč tri sto let in še več. V teh 1300 letih so menjavali države, so menjavali gospodarje, kakor nam povedo najvažnejše zgodovinske letnice:

V 6. stoletju so se naselili pradedje Brd po teh krajih. Silili so v furlansko ravnino in se bojevali z Langobardi in Furlani. Živeli so samostojno v svojih zadrugah in župah (še danes je kraj Župa pri Biljani) in obdržali vse brdske in gorske postojanke, kjer so še danes.

V letu 789 so izgubili svojo samostojnost in prešli pod frankovsko-nemško državo. Že so začeli prihajati plemiči, grofje v deželo.

Leta 955 je razpadla frankovska država. Brda so pripadla nemškemu cesarstvu, ko so bile slovenske pokrajine združene v veliki Karantaniji. Razkosano zemljo so že podeljevali kot državni fevd.

Leta 1000 so Brda deloma pod goriškimi grofi, deloma pod oglejskimi patriarhi. Goriški grofje so bili neodvisni podložniki nemškega cesarja. Oglejski patriarhi so tudi od cesarjev prejemali posvetno oblast. Plemiči so pozidali gradove v Brdih.

Leta 1500 je prišla Avstrija, cesar Maksimilijan je postal dedič goriške grofije.

Goriško je prišlo v avstrijsko okrožje nemške države.

V letih 1500 do 1521 je razsajala po naših krajih prva benečanska vojna. Beneška republika je osvojila zapadni del Brd.

V letih 1597 do 1617 so zopet naskočili Benečani in oplenili vsa Brda. Leta 1617 so zapustili Benečani avstrijske kraje. Benečanska nadlegovanja so trajala v manjšem obsegu do srede 18. stoletja.

V letih 1617 do 1797 so naši kraji mirovali. V letu 1749 so bila Brda vključena v avstrijsko Primorje, od leta 1754 so spadala pod Goriško-Gradiščansko.

Leta 1797 so zasedli Brda Francozi, ki so poprej zatrli beneško republiko.

Po campoforskem miru je Avstrija dobila vso beneško državo.

Leta 1805 so Francozi po napoleonskih zmagah zopet okupirali Goriško. General Jordan je zasedel Brda. Leta 1809 je dunajski mir pridelil vso Goriško Francozom. Vendar Brda s Furlanijo niso bila združena v takrat ustanovljeni ilirski kraljevini.

Leta 1813 so se po zavezniški in zmagi pri Lipskem vrnila vse ilirske province in Furlanija in Brda spet pod Avstrijo. Francoske okupacije so prenehale. Leta 1866 si je po avstrijsko-italijanski vojni pri premirju v Korminu avstrijski delegat Reja di Castelletto (iz Gradiča pod Medano) prizadeval, da se Beneška Slovenija prideli Avstriji proti odstopu Trentina, a bilo je prepozno, ker je že prej plebiscit odločil v korist Italije.

Leta 1915 je italijanska vojska okupirala že 24. maja vsa Brda do Sabotina in uvedla italijansko upravo.

Leta 1917 je prav za kratko dobo med vojno prišla po slovo v Brda nekdanja Avstrija.

Leta 1918 ob koncu Avstrije je Italija obnovila okupacijo. V letu 1920 je prišla po rapalski pogodbi Goriška z Brdi pod suvereno oblast kraljevine Italije.

Več ko 1300 let se je vrtelo kolo zgodovine. In glejte: v tem menjavanju držav in gospodarjev, na tem predelu zgodovinskih dogajanj pred vrati Italije, na tem križišču najvažnejših cest, v vrtincu in vrenju narodov, na tem koščku zemlje sredi

Srednje Evrope — so tu še Brda, neporušena in neugnana, sredi bojnih pohodov, pod gromom bojnih viharjev, na tem zadnjem robu naše zemlje, zadnji veji našega rodu, kjer utripa naš zadnji vzdihljaj, tu sredi teh bojnih poljan so še veseli Brici, je še med njimi naša pesem, do sedaj še neizpeta, polna upanja v lepše čase...

Bele ceste, preprežene po vseh Brdih, se vzpenjajo preko klancev in, lepo se vijoč med brajdami okoli holmcev, vežejo vse vasi, ki se druga drugo gledajo zdaj lepše zdaj grše, in njih zvonovi si pozvanjajo vsako jutro. Koliko je vseh Bricev? Ni jih za 20.000 duš. V približno 30 vaseh in naselijih prebivajo. Hiše so si pozidali v fur-lanskem slogu. Njih občine spadajo pod goriško prefekturo. Železnica ne moti te mirne idile. Kar ne speljejo Brici poljskih pridelkov na vozeh s kravami in volmi, znosijo v češtelah na glavi ali v oprtnikih na hrbtu. V deželi ni dosti host in vode. Pomlad je najlepša, še lepša jesen, poleti pa pritiska soparica; zjutraj zgodaj se sonce vžge nad Čavnom in potem

»ves dan visi nad vinogradi,
ves dan ga milo prosijo skržadi!«

Brici so kmetje in posestniki, koloni in gospodarji. Koloni so odvisni kmetje, kot so štajerski viničarji, nimajo svoje zemlje, zato obdelujejo gospodarjevo. Kolone in gospodarje veže kolonska pogodba, ki je socialnejša, pravičnejša od viničarske. Poglavitni gospodarski delež je vino, ki ga pa tudi kolon prejme kot manjši delež. Koloni so bili vedno dobro organizirani. Njih boj se vleče skozi dolga predvojna in povojna leta kot stara kmetska pravda. Zelo težka je osamosvojitev.

V bregu, v podbivku se belijo platnene srajce kopačev. Gole grive razrivajo. Zemlja je prekopana, preobrnjena in prerahljana v vinograde in brajde. Iz zaraščenih pustot in opok je vzrastel briški raj. Težka je ta zemlja, peščena, ilovnata, z dvema paroma volov jo orjejo. Globoko zareže lemež rjave brazde, da iz gorkih grud puhti v razorje. Kamor kane kmetov znoj, na visoko požene briški sirek. Beli češnjevi cvetovi se obletavajo in se objemajo s črnimi lehami, kipečimi za novim zarodom.

Prvi sold v letu je grah, ki je v zavetnih sončnih legah zelo zgodnji in prvi na go-

riškem trgu. Ko se sonce upre v položna pobočja, že zardijo češnje prvenke, za njimi cepike, dolgorepke, črnice, trcinke. Češnje, češnje! Berejo jih, zbirajo, nakladajo podnevi in ponoči. V rosnem jutru, ko v vrhu vej poje kos zgodnjo jutranjico, šume Brici po cestah, klancih, stezah in hite s češnjami na glavi, ramenih, na hrbtu, na kolesih itd. Ves rdeč jih je goriški trg. Ko Bric vnovči svoje češnje, se opoldne vrne na svoj breg s praznimi košarami, da jih napolni za drug dan. Češnje, češnje! Kaj bi Bric brez vas! Ves dan vas objema in greje v nedrih, vso noč vas boža, vsako jutro vas nosi. Češnje, kaj bi Bric brez vas!

Ko so trte poškopljene, sirek oplet in seno pospravljeno, tam po rožnici, t. j. po velikem šmarnu, Brici češplje lupijo. Sušenje sliv je njih posebna domača industrija. Pred hišo presede pri njih vse dni in vse noči. Po eno jih jemljejo v roke, jih olupijo, skupaj namečejo, pokade, posuše, v kup naberejo, jim kosti izderejo, pobožajo, zaokrožijo: to so briške penčane češpe. Ako je kupčija srečna in če je z njimi toliko skrbi, kolikor nabranih kosti, zapoje harmonika, če je kupčija nesrečna, zapoje mižerija.

Medtem grozdje na tihem zori, pod perjem trepeče, boječ se neusmiljene toče, ki tako rada prilomasti sem od Benečije. Pa so jo nekoč obstreljevali s kanonom. Brici so postavili kanon na breg, a ko ga je toča zasula s ledenim zrnjem, so ga zakotalili po bregu.

Sveti Mihael začne trgateg. Tedaj odpro kleti, navalijo posodo, jo napijejo, popravijo prešo. V bregu pojejo trgači. Rumeno grozdje je napihnjeno, sladko se oprijema, a pod kljukcem pada v brente. Vrh brajde se polni kad in v moštu že trepečejo razlite jagode. Vozijo, vpijejo, naganjajo. V kleti je že vrhan čeber, a iz kleti po celi vasi lije dišeč moštni vonj, ki prijetno mami in opaja. Zvečer zmastijo, pretočijo, zmerijo z vedri, stisnejo tropine do zadnjega soka. V polnih lodricah dehti vsa klet, šumi in vre in vesel spev zadoni v opojno briško noč.

Iz mošta se ustvarja čudež iz Kane Galilejske; izza sodov se reži nov vrinski duh. In tisti čas prihaja sv. Martin krstit in blagoslavljat prežlahtno rebulo. Čez Sočo prisaše, čez bregove vihra v škrlatastem plašču, stkanem iz rdečkasto zlatih peres ve-

neče trte, potrkava na okno in vošči vso srečo gospodarjem in kolonom.

O sveti Martin, ki čuvaš te griče, posvaj tuji z brhkimi novičami, briškimi nevestami, ki pojo v vinogradu, ki se vrte po brjarjih. Pripelji jim našega ženina, postavnega, zravnanega, pred cekvijo po maši, kmetskega sosedovega sina, fanta sosedne fare, pripelji jim balo na dolgem škalerju. O, včasih ni dobro zobati češenj z briškim dekletom, z neugnanimi Brikami. Nezaželenega lahko oplazi, da zbeži preko brajd in potokov. O, briški fantje so ljubosumni! Tujemu vasovalcu ohlade prevroče srce v domači mlaki.

O, dobri sv. Martin, pripelji še naša dekleta iz Milana, Rima, Neaplja, Egipta, Aleksandrije domov brat češnje, plet sirek, trgat grozdje, da pripnejo briškim fantom pušeljce škrlata in majerona. V Brdih so tako lepe majnice in pod večer šmarnice, ko v seči pod vasjo mehko poje zaljubljeni slavec.

Od graha do češenj, od češenj do češpelj, od češpelj do grozdja in vina so življenja strme stopnice, po katerih Bric drsa in leze za skorjico kruha.

»Naprej on ruši žile vse opoke
za bučo vina, za peščico moke.«

Gospodarski preobrat je vzel češnje in vino, predvojni trg. Potem se je tudi Bric selil! Ali za njegovo zemljo še ni nadomestnika, kdor pride, ne vzdrži v njegovi brajdi, ker ne more vzdržati. Bric jo je sam obdelal, svojo kri je položil vanjo, le njegovo srce zna prisluškovati rodnim grudam. Tako je navezan nanjo, da je nihče ne more ljubiti tako, kakor jo ljubi on do neskončnosti. Njemu ta zemlja! O, da mu je živeti od lepote briške zemlje in da mu je živeti od nebeške dobrote toplega sonca!

Kako je s kulturo v Bricih? Po l. 1848 so se prebujali tudi oni in kot obmejni Slovenci ohranili še do dandanes čiste in nedotaknjene jezikovne meje, ker poudariti je treba, da nikjer v slovenskih deželah ni jezikovna meja tako natančno potegnjena in ostro zarezana, kot je med Furlani in Slovenci, ki so si prav dobri sosede. Briški rod je čistokrven še danes. Narodna zavest jih je precej zgodaj budila k izobrazbi. Nekatere briške šole so stare preko 70 let. Pred ljudskimi šolami so imeli farne šole, poučevali so duhovniki.

Leta 1869 je bil ljudski narodni tabor v Reki pod Dobrovim. Deset tisoč Bricev je zapriseglo, zahtevajoč zedinjeno Slovenijo.

Leta 1884-85 se je ustanovilo društvo briški »Slovenski jezik«. Kumovali so mu Žnidarčič, Ivančič, Smrekar, Jakončič, Bele in drugi. Isto leto so v biljanski cerkvi postavili v oltar sv. Cirila in Metoda. L. 1875 je že pel prvi cerkveni zbor v Brdih. Bilo je tudi neko šolsko društvo. Prišli so posvetni učitelji. V Kozani je vodil skladatelj učitelj Hrabroslav Volarič.

Njegova pesem je poživila dovtetne Brice. Zložil jim je slavno briško himno. Med Brici ob svetovni vojni ni bilo analfabeta. Italijanski višji častniki so strmeli v naše stare ženice, ki so molile iz mašnih bukev. Tako je torej kultura in omika kmalu zajela navdušena briška srca, rastla je in se pred prvo svetovno vojno razmahnila, da se je vsaka vas izobrazevala v svojem društvu in pela v svojem zboru.

Briško narečje je dokaj blagglasno. Ko Bric govori, poje v akordu, kakor mu pojo domači zvonovi, kakor mu poje črni kos na češnji ali kakor se mu oglašča rumena vuga s fige. Z njimi se tako rad pogovarja. Govorica ima nekaj tujih primesi, a tudi veliko staroslovenskih izrazov, podobnih srbsko-makedonskim.

Krajevna imena so tako naša: Biljana, Vedrijan, Vrhovlje, Višnjevak, Gradno, Slavče... In naše ime in rodovnik izpričujejo še živi: Kožljini, Princiči, Srebrnič, Zaleteli, Mišigoji, Gradniki, Lasnič...

Predhodnik briških pesnikov je Pieri Zorut, rojen v Ložah, a je tiste dni študiral v Čedadu in tam postal furlanski poet, ki

Pogled na Gorico z grada
V ospredju jezuitska cerkev sv. Ignacija na Travniku; v levem kotu trga stoji steber s kipom sv. Ignacija, pod katerim so obglavili tolimnske puntarje. V ozadju pobočje Kalvarije.

Na novo pozidana božjepotna cerkev
v Mengorah

je ubral vesele strune in zapel domače note s temperamentnim ritmom domačega obeležja. Brici niso znanstveniki in filozofi, a tudi briška mati je povila častivredne sinove, odlične kulturne delavce. Poet sončnih Brd je Alojz Gradnik, ki je globoko pojmlil svojo zemljo in svoj rod ter njune lepote in dobrote, a tudi vse grenkobe izlil v svoje lepe motive iz Brd.

Naša beseda ima svoje varno zavetje pri ognjišču. Pri domačih pomenkih se beseda osvobodí, se razvname, se šali, nas vedri in zdravi:

Ta beseda je, ki zmagovita
skoz trpljenje naših grenkih dni
smeje se, a njena čudovita
moč po žilah gre v meso in kri.

Spomladi, ko Brda zadrhte ob prvem poljubu marčnega sonca, da so v cvetju sneženi vsi rožnati obronki, ali v dobri jeseni, ko vriskajo gorice, bomo šli in se napili lepote vinorodnih Brd.

Iz Gorice mimo Pevme se povzpemo na zgodovinska tla v slavno Oslavje, kjer spe svoj sen nesmrtni junaki. Hitimo k Svetemu

mu Križu, stari božji poti, pod njim sedi Kojsko z gradom, kjer se je delila prva pravica. Že nam zapeljivo namiguje z bližnjega rebra visoko Šmartno, ki

»že stara, s slavo ovenčana trdnjava,
stoji kot gnezdo orlov v srcu Brd.«

Navdušeni smo nad razgledom na alpski svet, ravnino in morje. Oko seže čez Furlansko nižino, kjer se v ozadju dviguje visok zid navpičnih in sneženih Alp: do Kaninskega pogorja se vleče mimo Matajurja ena sama veriga gorskih velikánov v Karnijske Alpe in še globoko notri v Dolomite, ki se ostro režejo na obzorju. Doli pri Gradežu na Jadranskem morju se ziblje parnik. Pa tudi globoki pogled v iskričo se rebulo nas navduši, da smo razigrane volje.

Iz Šmartnega lahko zavrisnemo proti Kozani in Vipolžam. Saj poznamo kozanske prekupčevalce s sadjem, ko jih še dandanes srečujemo v Zagrebu, Gradcu, Celovcu, Badeshofnu in drugih nemških mestih. Kako so bili nekoč veselo pitomi. Ali pa s Šmartnega pojdemo vedrit v vedri Vedrijan ali pa jo uberimo naravnost proti Biljani, ki je nekoč kneževala na Župi. V osrčju Brd stoluje dobrovski grad, pod njegovim zidovjem se je briški narod zbiral nekdanj v svojih srenjah, shodih in taborih. Iz Dobrovega pogledamo proti Šlovrencu, Neblemu, Kožbani, Mirniku, kjer smo na stari avstrijsko-italijanski meji. Iz Dobrovega pa rajši obiščimo bogato Medano, ki se nam smehlja na sosednem hribu. Kako lepa pot je do nje! Za vsakim ovinkom se slika menja, za vsakim gričem se pokaže nov motiv, ki očara, da korak zastane. Pa če nam je rujni bric vlil in vzbudil pravo voljo, nam zatrepče še pesniška žila.

Pojdimo k Bricu pod vejol! Preštejmo njegove lodrice in polovnjake! Še ni vsega vina prodal, zadnji hekto mu nagnimo! Pri vsej bedi in mizeriji je tukaj veselje doma. Bric se nam tu do dna odkrije. Živahen je, veder, gibčen, pa saj je njegov kraj tudi sončen, odprt. In če se včasih rad potoži, moj Bog: ves božji dan vse hude križe nosi in križev pot begunstva je prebil, sedaj naj pa obnovi domačijo! Rad hodi v cerkev, postavlja slavoloke, strelja, dela parade, ima procesijo, kongrese, nosi Marijo v zlatem tronu in z neugnano stra-

stjo škantira, pritrkuje, postavlja nove orgle, gode z muziko na bobcn in na trgu zableše po brjarjih. Ponosen je na svojo vas, cerkev, zvonik, na svojo čast. Pohvalimo njega in še njegovo vino in bo naš najljubši prijatelj, ki nam bo srajco slekel in dal.

Bricu je nedelja velik praznik. Čez teden ves božji dan odmevajo vse brajde, a v Gospodovo nedeljo si zdrigne čevlje, žene oblečejo kambrik, dekleta v židi, fantje iz Vrhovlja v Kojško, iz Šmartnega v Kozano, iz Medane na Dobrovo, iz Gradnega v Kozbanjšček, iz Cerovega v Vipolže; pojejo, pojejo. Če ob nedeljah Bric omaga, malo omaga, še ni pijanec. Če ga včasih poprime lahkomišlnost, še ni zapravljivec. V kupčevanju je praktičen, sposoben, podjeten. Bric ni pravdar; razburi se, vzroji, vzkipi, a komaj da kljukec pokaže, ga že skrije — in mirna Brda. Po-

dražijo in oponašajo se malo vas proti vasi, vendar ubojev, umorov in požigov že dolgo ne poznajo več.

Četvorni obraz naše Goriške: bister in resen je v Gorah, podjeten in šegav v Vipavi, trden, vztrajen na Krasu, vesel, spreten, diplomatičen v Brdih. Lepe lastnosti Bricev so zvestoba, kmetska pridnost in zvest skupnosti, ki jih veže v dobrem soselstvu. Nad vsem pa je njegova trdovratna odpornost, neugnana sila, tisočtristoletna odpornost, kajti:

Dokler se pretaka rebula,
se Brda ne bodo razsula.

Pokažite nam, Brda, svoje jasno obličje!
»Breg, breg!« drobi iz brajde v brajdo
ptička bregarica, svatovsko razigrana v
slutnji velikonočne skrivnosti, in hiti z velikonočno poslanico čez breg, breg, breg...

Mak in škrjanček

Cvetko Golar

Nad ržjo in nad pšenico
v zraku droben ptiček leta,
nad ržjo in nad pšenico
pesem vije, pesem spleta.

In posluša mak ga v žitu
in smehlja se tiho zase
in se v gnezdece ozira,
kjer škrjančkov zarod rase.

»Glej ga, glej, veseli očka,«
v žitu kima rdeča glava,
»to ti vriska in prepeva,
ker mu je ženica zdrava!«

Na vrtu

Karel Mauser

Ne najdeš zame več besede,
med naju molk je trudno legel,
brsteče ure sanj prepregel
je vonj segnitih rož iz grede.

Ljubezen — jabolko črvivo —
strkljalo se je z veje v jarek,
v koritu kalne vode zreva
preteklih dni poslednji žarek.

Jesen pobira listje z drevja,
po gmajnah trhel les gori,
drevo ljubezni je nagnito,
goló je in v meglo ihti.

Vipavska dolina

Dr. Ivo Česnik

Kaj je Vipavska dolina? Pesnik odgovarja takole:

»To Vipavska je dolina:
zemski raj in cvetno morje,
sadni vrt, ki ga spomladi
bela vila orje.

To dolino ogradili
so očaki tisočletni:
stari Nanos, sivi Čaven,
Javornik priletni.«

Vipavska dolina je kos slovenske zemlje, ki sega od Gorice do Razdrtega pod Nanosom in do Podkraja pri Hrušici v približni dolžini 40 km in v povprečni širini 10 km. Začenja se na severozapadu pri Ajševici, blizu katere se vzpenja predgorje Trnovskega gozda z znanim Sv. Gabrijelom, na katerem so v prvi svetovni vojni umirale stotine naših fantov in mož, z Ravniškimi in Šentpaskimi hribovjem, ki je povezano proti severovzhodu s Čavenskim gorovjem, ki se strmo spušča v doljno Vipavsko dolino, z okrog 1250 m visokimi vrhunci: Velikim robom, Kucljem in Modrasovcem. Podaljšek Trnovskega gozda je Križnagorska planota, ki z Angelsko goro in 964 m visokim, skalnatim, slabo porastlim, peščeno kamnitim Kovkom obrobja gorenji del doline. Stara cesta, ki drži iz Cola v Črni vrh in Idrijo, loči Križnagorsko planoto od manjše vzhodne Kanjedolske planote in od Javornika, ki jo vežeta s Hrušico. Z 1242 m visokega Javornika, na katerem je postavilo nekdanj SPD zavetišče, je krasen in obsežen razgled.

Njen podaljšek je proti jugozapadu Nanoška planota z obširnimi gozdovi in golčavami, strmimi robovi in prepadi in pobočji nad južnovzhodnim gornjim delom Vipavske doline. Južni del Nanosa ima svoj vrh v 1261 m visoki Pleši nad Razdrtim, kjer ima »burja mlade«. Najvišji vrh je 1315 m visoki Suhi vrh. Tretji vrh pa ima ime Nanos in je 1299 m visok. Pod tem vrhom stoji cerkva sv. Hijeronima.

Stara legenda pripoveduje, da je romal v davnih časih po slovenski zemlji sv. Hijeronim, ko je šel v Rim. S seboj je nosil cerkvico. Pod Nanosom je ves utrujen zaspal

in pustil tam svojo cerkvico, blizu katere je v skali še danes videti pet njegovih prstov.

Nanos je znan po svojih 80 do 200 m globokih ledenih jamah, po redkih planinskih cvetlicah in po zelo lepem razgledu.

Od juga in jugozapada varuje dolino Kras in jo zapira po nižjem in višjem gričevju od Razdrtega čez Vrabče in Štjak tja dol do Sv. Mihaela blizu Sovodenj, kjer se izliva zelenkasta Vipava v Sočo. Izmed posameznih gričev so najbolj znani 644 m visoki Trstelj s prelazom Železna vrata nad Dornberkom, 519 m visoka Šunka, 436 m visoka Škratljeвица nad Rihemberkom in 434 metrov visoki Fajtov hrib nad Renčami.

S Čavnovim podnožjem so zvezana zeleno porasla brda, ki napolnjujejo dolino s slikovito raznolikostjo. Na vzhodu pokrivajo ves prostor med Krasom in Trnovskim gozdom, ob dolenjem teku Vipave pa se stiskajo bolj v sredo doline.

Po Vipavski dolini teče reka Vipava, ki izvira v trgu istega imena iz treh mogočnih izvirkov, čista kot kristal.

Vipava sprejema ob levem bregu večji potok Močilnik in rečico Branico, v katero se izliva Raša, izvirajoča pod Razdrtim. Branica teče po stisnjeni dolini med Krasom in srednjim vipavskim gričevjem. Ob desnem bregu pa sprejema takoj za vipavskim trgov navadno suho Belo, dalje nekdanj mejno reko med Kranjsko in Goriško — Hubelj, kateri se od desne pridruži potok Lokavšček, nadalje Lijak z Vogrščkom. Med Panovcem in Staro goro izvira Vrtojba in se izliva pri Otoku v Vipavo.

Od izvira do izliva v Sočo pri Sovodnjah, ki leže 32 m nad morjem, znaša padec Vipave 74 m in preteče v vijugah 55 kilometrov.

Med temi vodami in temi hribi in griči se razprostirajo ravna in položna polja s travniki, senožetni, njivami, vinskimi brajdami, plantami, vinogradi, ljubkimi gaji in logi, gosto naseljenimi vasi in ljubkimi cerkvicami po dolinicah in hribovskih.

Do konca prve svetovne vojne je gornja Vipavska dolina z mejo ob reki Hubljo spadala pod okrajno glavarstvo v Postojni

in imela svojo dekanijo in svoje okrajno sodišče v Vipavi, dolnja Vipavska dolina pa pod okrajno glavarstvo v Gorici z okrajnim sodiščem v Gorici za drugi del doline ter dekanijami v Črničah, Komnu in Št. Petru. Po vojni se je pa sedež zadnje dekanije preselil v Miren. Od tedaj spada vsa Vipavska dolina pod prefekturo v Gorici z okrajnim sodiščem v Ajdovščini, h kateremu je priključeno tudi vse področje nekdanjega sodišča v Vipavi, in okrajnim sodiščem v Gorici, ki je obdržalo svojo prejšnjo krajevno pristojnost.

Ker je odpadla uprava okrajnih glavarstev, je njihovo delo prevzela prefektura. Nekdaj majhne občine so se združile v večje edinice tako, da šteje danes Vipavska dolina po vrsti od zgoraj navzdol naslednje občine: Col z 2061, Vipava s 5017, Št. Vid pri Vipavi z 2565, Ajdovščina s 6558, Sv. Križ pri Ajdovščini z 2800, Črniče z 2900, Rihemberk s 3263, Dornberk s 4268, Šempas s 2849, Renče s 3457 in Miren s 3094 prebivalci.

Vseh prebivalcev šteje dandanes Vipavska dolina okrog 38.800. Davčna uprava ima svoj sedež v Ajdovščini in Gorici za področje teh okrajnih sodišč. Vsaka občina ima zdravnika, pošto, brzojavno in orožniško postajo, župnijo in šolo.

Edino mesto v Vipavski dolini je Sv. Križ pri Ajdovščini, ki leži na podolgovatem griču sredi doline z znanim kapucinskim samostanom. To je najmanjše mesto na slovenski zemlji. Šteje 70 hiš in okrog 300 prebivalcev. Mestne pravice je pridobilo leta 1507, potrjene so mu pa bile na »večne čase« po cesarju Jožefu II. l. 1781.

Drug važen kraj v dolini je trg Ajdovščina, ki je sezidan na razvalinah rimske naselbine Castra (Tabor) ali Ad Frigidum (pri Mrzli reki, kakor so Rimljani imenovali Hubelj). Nekateri zgodovinarji in zemljepisci menijo, da so se nazivali z imenom »ajdovščina« zapuščeni kraji. Drugi pa menijo, da so v takih krajih stanovali ajdje (pogani) in da je dobil kraj po njih ime.

Dalje je trg Vipava. Nad trgovom so razvaline starega gradu, ki je bil zgrajen najbrž v 12. ali 13. stoletju. Grad v trgu je bil sezidan pozneje. Tabor, katerega stolp še danes stoji, je bil sezidan ob reki Vipavi kot utrdba proti Turkom konec 15. stol. Trgu so gospodovale razne plemenitaške

rodovine: Ostrovičani, Herbersteini, Turni in naposled Lantieriji. Vipava je silno veliko trpela zaradi turških in beneških napadov v 15. in 16. stoletju.

Ob cesti med Vipavo in Ajdovščino stoji sredi ravnine veličastna božjepotna cerkev Marije Tolažnice v Logu. Zvonik te cerkve je visok kot ljubljanski grad. Veliki zvon iz njegovih lin poje tako mogočno, da ga je čuti v vse vasi gornje doline in tja doli do Črnič. V tem veličastnem božjem hramu je iskalo verno ljudstvo tolažbe v hudih in viharnih dneh ob cerkvenih shodih na veliki in mali šmaren in sopraznika sv. Ane in sv. Jerneja.

Med najstarejše gradove na Goriškem spada Rihemberk na levem bregu Branice tik pod Krasom. Ta je imel že sredi 12. stoletja lastne plemiče Rihemberške, ki so postali kmalu zelo vplivni. Bili so vazali goriških grofov. Ko so izumrli, so dobili v oskrbo grad razni plemiči, med njimi Turni. Leta 1528 je podelil cesar Ferdinand I. Rihemberk in Vipavo svojemu svetovalcu Ivanu Gašparju Lantieriju pl. Schönhausu. Cesar Ferdinand II. je povzdignil Lantierije med državne grofe.

V Rihemberku je kaplanoval osem let pesnik Simon Gregorčič in zapel ob slovesu leta 1881 znano priljubljeno in uglasbeno pesem: »Nazaj v planinski raj!« Nato je kot vikar pastiroval in kmetoval 17 let na Gradišču blizu Prvačine.

Med Črničami in Osekom stoji podružna božjepotna cerkvica Matere božje na Vitovljah in gleda s svoje skale daleč po dolini.

Dornberk, Prvačina, Gradišče in Vogersko slovijo po najboljšem vipavskem vinu.

V Renčah so bili doma znameniti prvovrstni zidarji, v Mirni je pa pred prvo svetovno vojno in še nekaj časa potem slovela znamenita Čevljarska zadruga, katero je ustanovil nesebični in požrtvovalni župnik Rojec.

Vipavska dolina je znana po milem podnebnju. Obrobljajo in varujejo jo pred mrzlimi vetrovi in njenimi vplivi razni gorski grebeni in hribi, odprta je pa proti jugozapadu, od koder pihajo vanjo tople morske sape. Razen občine Col, ki ima 612 metrov nadmorske višine in gorsko mrzlejšje podnebje, ter deloma občine Št. Vid s 178 m, leže skoro vsa naselja v nižini z manj kot 100 m nadmorske višine. Zima je zato primeroma zelo mila, poletje vroče, pomlad

in jesen pa sta prijetni. Oktobra zavlada po navadi južno vreme z močnim deževjem, kmalu potem zapiha suha burja, za katero slede mirnejši vetrovi in pozimi je ves čas prijetno lepo vreme. Vendar prepogosto brije zimske mesece po več dni huda burja, ki veje s planot in gorovja s strahovito silo v kratkih, pa močnih sunkih. Burjo naznanjajo nad bližnjimi gorami kopičasti oblaki, ki se navzdol klinasto zaostre v tako imenovane »zastave«, ki vise nad gorovjem, dokler brije ta neprijetna sapa. Sicer pa je nebo jasno. Burja je posebno silovita med št. Vidom in Vipavo, pri Ajdovščini in na Njivicah med Šempasom in Ajševico.

Milo in toplo podnebje daje dolini bujno rast. Cvetje začne poganjati skoro mesec dni poprej kakor v Ljubljani. Sredi marca so že v cvetju marelice, nato češnje, breskve, hruške, jabolane in slive, tako da je vsa dolina odeta v prelepo svatovsko obleko. O sv. Juriju je že vse drevje zeleno. V maju je vsa narava v najbujnejšem zelenju, cvetju in rasti. Ko o sv. Antonu Padovanskem nastopi poletje, zacvrče po brdih škržati, ki so drugod po slovenski zemlji zelo redki.

Zaradi ugodnega, milega podnebja uspeva v dolini najboljše sadje: smokve, raznovrstne češnje, marelice, breskve, hruške, jabolka, slive, češplje po vrtovih ob hišah, med trtami in vinogradi in na travnikih. Najvažnejša pa je vinska trta, ki raste v ravnini in po gričkih v mastni, rjavkastorumeni sovdanasti prsti in rodi bela in črna vina. Vzorni vinorejci, kletarji ne pridelujejo le navadnega vipavca, temveč tudi traminec, rzling, burgundec, silvanec, zeleno in muškatelec. Trtna uš je pred 60 leti silno oškodovala vipavsko vinogradništvo. Toda vztrajen in napreden vinorejec je zasadil nove vinograde, brajde in plante po gričkih in ravninah z ameriškimi trtami, jih pocepil z izbranimi novimi vrstami in obnovil vinorejo. Tudi peronospore, ki je smodila trtno perje in zarod, se ni ustrašil. Z modro galico v težkih škropilnicah na hrbtu je ukrotil tudi to sovražnico.

Sadje in vino sta glavna pridelka, katera vipavski kmet prodaja in iz njih črpa dohodke, da nakupi potrebno obleko, perilo, obutev, sol, kavo in drugo za družino. Če kaj priredi pri živini ali prašičih, da

plača davke in popravi hišo, in iztisne iz gozda kak les za prodajo, da dene kaj na stran za slabe čase, je zadovoljen.

Prehrana vipavskega kmeta je preprosta. Izmed žit seje in pridelava največ turščice ali koruze. Polenta, ali sama ali mešana s krompirjem, dobro zabeljena z ocvirki in na mizi zalita z mlekom, je njegov glavni živež zjutraj in zvečer. Za kosilo opoldne uživajo vipavske družine kisavino, t. j. kisló zelje ali kisló repo s fižolom, ješprenj ali krompir in turščni kruh. Kadar vipavski kmet težko dela ob kopanju, oranju, košnji in mlatvi, gospodinje dajo na mizo tudi svinino, domač kravji sir, za likof pa štrunklje. Starejši ljudje si postrežejo s kavo in turšnim kruhom. Pri boljših kmetijah pride na mizo tudi pšenični kruh. Pšenice pridelajo le toliko, da zadostuje za potice in bel kruh ob velikih praznikih. V dobrih časih se je pri premožnejših kmetih ob nedeljah kuhalo tudi svinjsko meso. Perutnine rede Vipavke znatno število, a na vipavsko mizo ne pride. Le porodnice imajo pravico do take dobrote. Kokoši in piščance Vipavke prodajajo v Gorico ali Trst. Jajca previdno in redko uporabljajo za domačo kuhinjo, prodajajo jih rajši, da dobe »solde« za vsakdanje potrebe. Če pa pride v hišo gost, ne varčujejo. Pršut ali klobasa, cvrta na jajcih kot »frtaja«, in kruh sta najobičajnejša jed, s katero postrežejo gostu. Hišni gospodar prinese iz kleti — Vipavci ne poznajo zidanice po vinogradih, ampak hranijo vino doma — liter dobre kapljice, nalije gostu, gospodinji in sebi in napije na dobro zdravje.

Mala obrt je razširjena po celi dolini. Vsaka večja vas ima krojača, čevljarja, kovača in gostilničarja. Na debelo so izdelovali čevlje v Mirnu, v Renčah so prebivali zidarji, blizu Loga in Bilj opekarji. Male žage in mlini ropotajo ob Vipavi in potokih. Večja kovačnica za železne izdelke je v Vrtovinu in v Peklu pri Rihemberku. Bombaževa predilnica z velikim obratom je v Ajdovščini, mehanični mlin v Palah na Hublju in v Ajdovščini na Lokavščku, tovarna za usnje se je nahajala v Mirnem, v Skriljah pri Sovodnjah in na Rupih pri Mirnu.

Živahen promet pospešujejo ceste. Najdaljša drži iz Postojne preko Razdrtega čez št. Vid, Vipavo, Ajdovščino, Črniče in

Šempas v Gorico, druga iz Logatca preko Hrušice, Podkrajja čez Col v Ajdovščino. Na Colu se odcepi in drži čez Črni vrh na Idrijo. Blizu Vipave se odcepi na Slap, Lože, čez Manče in Gaberk na Trst, druga pa čez Štanjel in Kras na Trst. Dalje drži že stara cesta iz Gorice čez Št. Peter v Dornberk, Rihemberk in Štanjel. Poleg teh glavnih cest so še okrajne ceste, tako iz Vipave čez Vrhpolje mimo Zavetnikov pri Sanaboru na Col, iz Vrhpolja mimo Dupelj na Log, nova cesta od Zavetnikov čez Sanabor in Belo na Farmance in druga na Nanos, iz Cola pa čez Angelsko goro na Lokve. Krajevna železnica drži iz Ajdovščine v Gorico.

Na tem delu zemlje prebiva slovensko ljudstvo. Pred njim so bivali tamkaj ilirski Karni 1000 let pred Kr. r.; ti so bili poljedelci; izdelovali so raznovrstno orodje iz bronu. Skozi dolino je držala iz vzhodne Evrope čez Hrušico trgovska cesta v Italijo; pozneje pa so jo preuredili Rimljani v prvovrstno vojaško cesto, ko so ustanovili leta 182 pr. Kr. r. svojo mogočno in znamenito naselbino Akvilejo ali Oglej. To mesto je bilo središče vse trgovine na severni obali Jadranskega morja in močno vojaško oporišče. Od tu so si osvojili vse dežele do Donave. Rimljani so uvedli rimsko kulturo, navade, latinski jezik, zakonodajo in vero. Iz Ogleja je prišlo tudi krščanstvo v Vipavsko dolino po škofu sv. Mohorju in njegovem pomočniku sv. Fortunatu.

Vipavska dolina je bila kot vrata med vzhodno in srednjo Evropo večkrat zelo važna.

Zadnji močni zapadnorimski cesar Teodozij si je zelo prizadeval, da bi uničil poganstvo v svoji državi. Uprl se mu je njegov sovražnik Evgenij, ki je hotel dati veljavo starim bogovom. Z veliko vojsko je šel na Teodozija. Blizu Ajdovščine v sredi Vipavske doline je prišlo 6. septembra 594 po Kr. r. do odločilne bitke. Teodoziju je predla že trda. Po dvodnevem boju je pa začela pihati huda burja, ki je dvignila velike oblake prahu, in briti Evgenijevim vojakom v obraz in jim jemati vid. Teodozijevim je pa brila v hrbet in nosila njihove puščice naravnost v sovražne vrste, medtem ko jih nasprotno puščice niso dosegle. V vrstah Evgenijeve armade je nastala velika zmeda. Teodozij je zmagal

Štanjel na Krasu

in potolkel sovražnika do zadnjega moža. Na bojišču je obležal tudi Evgenij.

Po Teodozijevi smrti so začeli razni narodi butati ob rimsko državo. Tudi skozi Vipavsko dolino so hrumeli proti Italiji Zahodni Goti, Huni, nato Vzhodni Goti, ki so pod Teodorikom Velikim ustanovili leta 493 novo kraljestvo. Čez dobrih 70 let so privihrali Langobardi. Za temi so konec 6. in v začetku 7. stoletja prispeli Slovenci, ki so posedli zemljo do Taljamenta in imeli hude boje z Langobardi. Konec 8. stoletja je nemški cesar Karel Veliki poslal svojega sina Pipina, jih premagal in vključil pod frankovsko nemško državo. V tej dobi so sprejeli Slovenci katoliško vero. Med slovensko prebivalstvo v Vipavski dolini se je krščanstvo razširilo iz Ogleja, ki je postal pod patriarhi zopet mogočen in ugleden. Patriarhi so bili znaten čas ne le cerkveni, ampak tudi svetni vladarji Vipavske doline, a so prepustili mnogo svojih posestev prvotno v fevd ali užitek, pozneje pa v last goriškim grofom. Ko so ti z Langobardi leta 1500 izumrli, so sledili Habsburžani.

Vipavska dolina je mnogo trpela ob turških in benečanskih vojnah. Prvič so Turki pridrveli tjakaj leta 1471 in divjali do Gorice, požgali vasi in cerkve, ujeli 500 ljudi, naplenili mnogo živine in jo odpekljali s seboj. V tistih hudih in groznih časih so se brigali prebivalci za to, da so naglo zvedeli za turški prihod. Imeli so tako imenovane »turške glase«. Brzi sli so prenašali poročila. Še hitreje so zvedeli za nevarnost s kresovi, ki so jih zažigali na vrhovih gora, kjer so imeli stalne stražnice. Za Vipavsko dolino so bile kresne grmade na Čavnu, na Kovku nad gradom Trlekem, pri Colu in nad Rihemberkom.

Mnogokrat so se poskrili ubogi prebivalci po gozdovih in planinah ali so se zatekli v nalašč za ta namen utrjene tabore, ki so jih napravili običajno ob cerkvah tudi Vipavci. Taki tabori so bili pri Vrabčah, pri Št. Vidu nad Vipavo, pri Ustju, v Vipavi, nad Črničami, nad Dornberkom. Še do danes se jih je nekaj ohranilo in je ostalo vasem po njih tudi ime.

Leta 1476 so zopet prihromeli Turki s Kranjskega čez Cerknico v Postojno in Vipavo. Vipavsko dolino so opustošili in se vrnili čez Črni vrh in Žiri proti Škofji Loki. Tudi leta 1477 in 1478 so svoj napad ponovili, plenili, morili in ropali ter odpe-ljali s seboj ubogo rajo, ki jim je prišla v pest.

Leta 1491 so Turki hoteli zopet vdreti čez Vipavsko dolino na Goriško. Napadli so Kranjsko. Oddelek roparjev se je na-potil proti Ljubljani in od tam čez No-tranjsko proti Cerknici, napadel grad Has-berg in Logatec. Od tu je vihral skozi go-zdove po stari znani cesti proti Hrušici, da se razlije čez Vipavsko dolino. Deželni brambovci so jim napravili zasedo, v hru-ševskih gozdovih obkolili vso turško posad-ko, jo pobili do zadnjega moža, ji odvzeli plen in rešili ujetnike. Spomin na ta tur-ški poraz še živi med ljudstvom. Strmi klanci pod Hrušico se imenujejo »Turški klancic«.

Tudi v bojih med Benečani in cesarjem Maksimilijanom v začetku 16. stol. je Vi-pavska dolina mnogo trpela. Leta 1508 so Benečani trg Vipavo oplenili in mnogo prebivalcev pobili.

V drugi polovici 16. stol. se je razširila po Vipavskem Lutrova kriva vera, katero je zasejal po Kranjskem Primož Trubar. Tudi na Vipavsko jo je prinesel leta 1563 in v Sv. Križu pridigal. Ker je bil vipav-ski grof Lovrene Lantieri naklonjen novi veri — Trubar ga je imenoval Nikodema — si je pridobila nekaj privržencev v Vi-pavi in Rihemberku. Leta 1598 je bilo s strogim odlokom krivoverstvo zatrto. V tej dobi se je začela Marijina božja pot na Sv. Gori nad Gorico. Vipavsko ljudstvo se je od tedaj do danes prerado zatekalo pod varstvo svetogorske Matere božje.

Zanimiva je ustanovitev goriške nadško-fije. Oglejski patriarhat je prenehal leta 1751 in bil razdeljen v dve nadškofiji v Gorici in Vidmu. V prvo je spadala tudi

Vipavska dolina, ki je že leta 1753 dobila dekanijo v Št. Petru, Črničah in Vipavi.

Odkar je Vipavska dolina z Goriško prišla pod avstrijsko oblast, je spadala k notranjeavstrijskim deželam s sedežem v Gradcu in je skrbela za obrambo proti beneški republikli.

Skozi ves srednji in novi vek tja do leta 1848 je bil kmečki stan podložen gra-ščakom. Ker so se kmetje čutili nasproti graščinski gospodi brezpravne in zatirane kot »uboga gmajna«, so si iskali samopo-moči v krajevnih uporih. Povod za nepre-mišljena dejanja je dajalo po navadi zvi-šanje letnih davščin, tlake in neusmiljeno ravnanje valptov. Kar je nasprotovalo starim običajem, je imel kmet za krivično no-votarijo in se potegoval za staro pravdo.

Zgodovinski viri nam pričajo, da je ve-liko tolminski punt leta 1713 dobil svoj od-mev tudi v Vipavski dolini, zlasti v Rihem-berku. Vsi taki upori pa niso prinesli kme-tu uspeha. Za njegovo bedno stanje sta se zavzela šele Marija Terezija in Jožef II.

Tudi francoske armade so konec 18. in v začetku 19. stoletja korakale skozi dolino in preko Cola čez Hrušico in čez Razdrto v Ljubljano. V dobi Napoleonove Ilirije od leta 1809 do 1819 je spadala Vipavska do-lina k delu te kraljevine, provinci Istri z distriktom Gorica. Vipavska dolina je tvo-rila svoj kanton s Sv. Križem kot sedežem. Po odhodu Francozov so odločili na dunaj-skem zboru 21. oktobra 1814, da pripade gornja Vipavska dolina s trgom Vipavo in Pivka h kranjski deželi. Leta 1830 je po-stal goriški nadškof ilirski metropolit za škofije v Trstu, na Krku in v Ljubljani. Vipavska dekanija je bila istega leta pod-rejena ljubljanski škofiji.

Leta 1848 je minilo na zunaj brez vihar-ja. Skozi Vipavsko dolino so korakali av-strijski polki v Italijo in se skozi vračali po Radeckijevih zmagah domov. To leto je tudi vipavskega kmeta osvobodilo gra-ščinske podložnosti, tlake in robote. Od-kupil je svoje posestvo in postal svoboden lastnik svojih zemljišč. Občine so dobile znatno samostojnost, župana, svetovalce in odbornike.

Po letu 1860 se je pričelo ustavno živ-ljenje. Državni in deželni zbori so prinesli tudi med Vipavce živahno javno delovanje. V tej dobi se je prebudilo narodno življe-nje in mišljenje. V gornjem delu doline je

deloval v tej dobi Grabrijan Jurij, kurat v Šturjah od leta 1831, nato vipavski dekan od leta 1842 in je v 42 letih svojega vnetega pastirovanja neizmerno koristil vipavskemu ljudstvu. Ustanovil je kot šolski nadzornik v dekaniji osem enorazrednih ljudskih šol, v Vipavi zgradil s cerkvenim denarjem šolsko poslopje in enorazrednico razširil v štirirazrednico, ustanovil l. 1864 čitalnico, kateri je bil do smrti predsednik; 14. avgusta 1870 je organiziral v Vipavi narodni tabor. Skrbel je za povzdigo kmetijstva. Ustanovila se je mnogo po njegovi zaslugi na Slapu leta 1873 vinarska šola, kot deželni poslanec je z vneto zagovarjal slovensko osnovno šolstvo, skrbel za lepoto cerkva v dekaniji in delal pogosto sam gradbene načrte. Sadovi njegovega prizadevanja kažejo prelepe slike iz življenja sv. Štefana v cerkvah v Vipavi in Logu, ki so jih izdelali mojstri slikarji Wolf, Kurz v. Goldstein in Stroj.

V dolnjem delu doline je v tej dobi deloval nesebično dr. Karel Lavrič, od leta 1865 do 1869 odvetnik v Ajdovščini, organiziral čitalništvo in narodne tabore z vnetim sodelavcem E. Klavžarjem. Prvemu taboru leta 1868 pri Šempasu je sam predsedoval in govoril za uvedbo slovenščine v urade in šole.

Po prvem katoliškem shodu se je v zadnjem desetletju devetnajstega stoletja začelo živahno prebujati kmečko ljudstvo. Dr. Mahničovo in dr. Krekovo delovanje je zbudilo veliko požrtvovalnih delavcev, ki so ustanovili lepo število prosvetnih društev, veliko novih hranilnic in posojilnic in pridobitnih zadrug in vneto pospeševali vinarstvo, sadjarstvo in živinorejo in pomagali kmetskemu ljudstvu do boljšega gospodarskega življenja. Taki javni delavci so bili dr. Pavlica Jožef in dr. Pavlica Andrej iz Rihemberka, Blaž Grča, župnik v Šempasu in deželni poslanec, Berbuč Ivan, profesor in deželni poslanec, za gornji del pa nepozabni dr. Ignacij Žitnik, urednik Slovenca in državni poslanec, Matej in Janez Lavrenčič iz Vrhpolja kot deželna poslanca, vipavska dekana Erjavec in Lavrič in neštivilni drugi podrobni delavci.

Ta narodni, gospodarski, kulturni in politični napredek do prve svetovne vojne Vipavcu ni vzel njegove globoke vernosti in silne ljubezni do doma, do starih šeg in navad. Razdobje med obema svetovnima voj-

nama je pa razrahljalo zvestobo do vere, cerkve in duhovnih dobrin, ki so ohranjale ljudstvo zdravo in čvrsto na vipavski zemljici.

Koliko narodnih vipavskih posvetnih in nabožnih pesmi, koliko šeg in običajev je šlo v pozabo! V stranskih, od sveta oddaljenih selih jih še morda hrani star očanec ali priletna babica. Nekdaj so se pele pri ognjišču in pri preji, pri mrličih ob mrtvaških odrih, ob krstnih slavah in na svatbah, na božjih potih in na romanjih, pri paši in pri pranju ob potoku, ob veselem pomladnem in poletnem delu, ob trgatvi, pri ličkanju koruze in pri ribanju repe. Tudi pravljice so šle od ust do ust o kralju Matjažu, ki spi pod Nanosom ali Čavnom, o pesjanih, Turkih in Francozih, o rojenicah in sojenicah, o veččah in krvavem stegnu, ki je tako velik strah, da lahko požre celega človeka.

Lepe navade so gojili stari Vipavci. Že Valvazor je pripovedoval o ženitovanjskih običajih vipavskega ljudstva v 17. stoletju. Od tedaj se je marsikaj spremenilo, zboljšalo in zlepšalo. Posebni običaji so vladali ob rojstvu in krstu, ob smrti in pogreščini,

Črni vrh nad Idrijo

ob velikih Gospodovih in Marijinih praznikih, ob kresovanju in fantovanju.

Hvaležni bi bili tistemu, ki bi zbral vse to narodno blago in ga rešil nam in prihodnjim rodovom.

Vipavec je bil priden, delaven, šegav in vesele, vedre narave. Južno sonce mu je vtisnilo tak značaj. Nič ne stori, če je bil zraven tudi veljaven in je rad modroval v rekah in pregovorih, saj je znana njegova mehka govorica in nadarjenost.

Nadarjen pa je res Vipavec. Dolina je rodila lepo število priznanih mož. Ne bomo jih opisovali, našteli pa bomo nekatere. Vipava je rodila Žiga Herbersteina, ki je bil v prvi polovici 16. stoletja cesarski poslanec v Moskvi, s pomočjo slovenščine bral ruske letopise in prvi seznanil zahodno Evropo z rusko zgodovino, Sebastijana Krelja, slovenskega protestantskega pisatelja, ki je bil od leta 1563 do 1567 prvi pridigar in učitelj na protestantski stanovski šoli v Ljubljani, Radoslava Silvestra, priložnostnega in nabožnega pesnika in pisatelja iz dobe narodnih taborov in čitalnic, in Kostanjevca Jožefa, učitelja in naturalističnega pripovednika številnih povesti, romanov in črtic. Orešje pri Colu je dalo Trošta Ivana, učitelja in pisatelja nešteti povesti, črtic in vzgojnih člankov. Goče so rodile kanonika in skladatelja ter glasbenega pisatelja Ferjančiča Franca, Manče slovenskega bana in katoliškega politika dr. Marka Natlačena, Šent

Vid pri Vipavi, kjer je župnikoval dolgo vrsto let priznani pisatelj Bleiweisovih Novic Matija Vrtovec, Stanka Premrla, skladatelja, ravnatelja orglarske šole, dolgoletnega vodjo stolnega cerkvenega zbora, urednika Cerkvenega glasbenika in predsednika Glasbene akademije, Otlica pisatelja N. Velikonja, Šturje mladino ljuba, prosvetnega delavca in pisatelja Filipa Terčelja, Rihemberk socialna delavca in pisatelja dr. Jožefa in Andreja Pavlico, Osek pesnika in pisatelja dr. Alojzija Remca in Venceslava Beleta. In Črniče so rodile, Sv. Križ pa ustvaril v kapucinskem samostanu Janeza Svetokriškega iz plemiške rodbine Leonelli, znamenitega pridigarja in pisatelja, ki je globoko poznal ljudsko dušo in izdal v letih 1691—1707 pet zvezkov svojih slovenskih pridig.

V kratkih obrisih je opisana Vipavska dolina. Sklenemo ta razmišljanja s pesnikovi besedami o njeni lepoti:

»Le pogledjte vinske gričke!
Cerkvice na njih so v krogu.
Bele cvetice-ovčice
čuva Mati v Logu.«

Njene lepote nismo nekdanj znali ceniti, dasi smo bili v njej rojeni in smo njene čare gledali in doživljali v mladih letih. Danes jo cenimo drugače, ko mislimo nanjo s poljskim pesnikom Mickiewiczem: »Domo vina, ti si kakor zdravje!«

Pastirska

Leopold Stanek

Kje so časi? — Kravice smo pasli,
žvegle vrbove majjli,
mezgo brezovo točili —
kot posilživ smo rasli.

Več ne vrnejo se dnevi?
Cmrka v mlaki smo se bali,
Jurija zelenega igrali —
z nami šli so škrleca napevi.

Kaj ni več brodnarja,
da prepelje nas prek Mure?
Da še enkrat oživijo ure,
ki spomin jih svet ožarja...!

Bovško

Anton Trebše

Bovško, goriška švica mu pravijo tujci, obsega samo sodni okraj s sedežem v trgu Bovcu, ki je po številu hiš največji trg na Goriškem. Preko Bovca je že v rimskih časih držala cesta iz Čedadu po Nadiški dolini čez Kobarid, Bovčec in Predil na Koroško. Po tej poti je šel ves tedanji promet med Furlanijo in Nemčijo. Konec 11. stol. je podaril koroški vojvoda Henrik iz rodu Epensteinov bovško okolico rožaškemu samostanu; pozneje je prišlo Bovško pod patriarhovo vlado in nato l. 1509 pod Avstrijo. Cesar Maksimilijan je dovolil Bovčanom davčno prostost in pustil, da smejo z občinskimi pašniki in gozdi poljubno ravnati. Cesarica Marija Terezija pa jim je dala pravico, da smejo po vsem cesarstvu svobodno krošnjariiti s suknom. Bovški okraj se začena z vasjo Trnovo pri Kobaridu in sega do Predila, kjer meji na bivšo Koroško, na drugi strani sega do kranjskogorske meje in meji na bivšo Kranjsko, na zapadu pa meji na Rezijo v Videmski provinciji. Po številu prebivalcev je najmanjši sodni okraj na Goriškem, a po obsežnosti največji. Kakor Kranjci, tako imajo tudi Bovčani Triglav za svojega gorskega prvaka, ki mu drugujejo še nad 2000 m visoke gore: Mangart, Grintavec, Rombon, Prestreljenik in druge.

Bovško lahko delimo na tri dele: spodnji soški del: Bovec-Trnovo; zgornji soški del: Bovec-Trenta; Koritniška soteska: Bovec-Predil.

Svetu najbolj znan je pravljичni zgornji del: po pesnikih in planincih opevana Trenta in njeni gorski velikani z bistro Sočo, ki zagleda luč sveta kake pol ure nad farno cerkvico Marije Lavretanske v Trenti. Lepoto trentarske dolinice in vse njene okolice sta v svetu najbolj razglasila župnik Josip Abram in planinec dr. Julij Kugy, pesniki dr. Joža Lovrenčič, Aškerc in Baumbach pa so s svojimi pesmimi »Sholar iz Trente« in »Zlatorog« osvetlili pravljичno miselnost ondotnega ljudstva. Spodnji soški del obsega vasi: Trnovo, Srpenico, Žago, Log — Čezsoški, Plužno, Čezsočo in trg Bovec. Vsi ti kraji, razen Plužne, leže v dolini ob Soči, ki se na nekaterih krajih zoži, da veže dolinice med seboj le

asfaltirana državna cesta. Koritniška soteska pa je znana po svoji tesni Kluže, kjer sta bili za časa Avstrije zgrajeni dve trdnjavi, izmed katerih ena, in sicer tista tik ob cesti, še danes stoji nepoškodovana. Nad 1500 m visoki cestni prelaz preko Predila sta pred zadnjo svetovno vojno branili dve trdnjavi, ki sta bili med to vojno porušeni. V vsej 13 km dolgi soteski sta samo 2 vasi: Log in Strmec; ta leži na Predilskem pobočju. Po tej soteski je l. 1797 in 1809 prodiral del Napoleonove armade, ki je le z velikimi žrtvami premagala avstrijske posadke, boreče se v lesenih trdnjavah v Klužah in na Predilu. Predilsko trdnjavo je branil s 300 vojaki stotnik Hermann tako hrabro, da je on in vsa posadka padla do zadnjega moža. Za njihovo hrabrost jim je bivša cesarska Avstrija postavila na kraju njihove junaške smrti mogočen spomenik, ki ga še sedaj s spoštovanjem občudujejo mimoidoči potniki.

Lepoto bovških planin, potokov, slapov, zlasti Boke in Pluženskega slapa, in dolinice še ni nihče opisal razen onih v Trenti, ki sta jim župnik Abram in planinec dr. Kugy posvetila, kakor že omenjeno, prelepe slavospeve. Še manj pa je širši slovenski javnosti znana gospodarska in socialna plat bovškega prebivalstva ter topografska lega vasi in naselj in njih komunikacije z drugimi slovenskimi kraji.

Bovški dekanat obsega tri župnije: Bovec, Srpenico in Sočo, kuratijo Log in vikariata Čezsočo in Trento. Zaradi pomanjkanja duhovščine oba vikariata nista zasadena. Med zadnjo svetovno vojno sta bili

Pluženski slap

farni cerkvi v Bovcu in Čezsoči porušeni, a kmalu po končani vojni spet prav lično obnovljeni. Vse cerkve na Bovškem so prav skrbno negovane, toda kakih posebnih umetnin nimajo; le v cerkvi v Logu je

Cerkev Device Marije na Polju,
zgrajena 870 leta

baje Groharjeva slika, ki jo je dal naslikati Groharju župnik Primožič nekoč, ko je Grohar peš potoval preko Predila po Soški dolini in se ustavil v Logu, ves truden in lačen, brez vsakih sredstev.

Najstarejša cerkev na Bovškem je bovška podružnica Device Marije na Polju. Zidana je bila l. 870, ko je stal Bovec še ob gričku Rabeljniku nad izlivom Koritnice v Sočo. V zadnji svetovni vojni je bila močno poškodovana, a potem spet restavrirana v prvotnem slogu.

Bovški okraj je reven, ker mu primanjkuje plodne zemlje; gozdov, ki so v spodnjem soškem delu bukovi, a v zgornjem mešani, zaradi preoddaljenosti od železnice niso mogli v mirni dobi plodonosno izkoriščati. Med vojno pa je cena tako narasla, da so si vsi, ki so se pečali s prodajo in sekanjem lesa, znatno opomogli. V mirnem času se pretežni del prebivalstva peča z živinorejo, a drugi z delom po rudnikih in tovarnah. Največ jih je zaposlenih sedaj v svinčenem rudniku v Rablju. V prejšnjem stoletju, ko je še cvetelo krošnjarstvo, je bovški krošnjar obhodil vso bivšo Avstrijo in deloma tudi Ogrsko. Ko pa je pričela te vrste trgovina hirati, so se začeli mladi moški oprijemati dela v vestfalskih premogovnikih.

Planšarstvo je na vsem Primorskem najbolj razvito na Bovškem. Daleč naokrog je znan bovški planinski in ovčji sir ter skuta. Vse planine so združne ali občinske.

Moderno urejena je srpeniška planina »Božica«. Dva velika, za govedo po vseh predpisih urejena hleva lahko spravita pod streho 240 glav goveje živine. Poleg hlevov je postavljena sirarna, kjer izdelujejo izvrsten planinski sir, skuto in zadnja leta tudi presno maslo. Planina leži približno 1200 m nad morjem in bi bila lahko priljubljena izletna točka, ker nudi lep pogled po vsem Tolminskem in daleč po Furlaniji. Do planine drži romantična avtomobilska cesta, zgrajena v letih 1915—1917; treba bi bilo poskrbeti le za streho in okrepčilo izletnikom.

Skozi stoletja je bilo Bovško tudi pozorišče vojnih grozot, to pa zaradi prehoda iz furlanske nižine na Koroško in v osrčje srednje Evrope. Okoli leta 1470 so začeli Benečani utrjevati bovško sotesko in so postavili majhno leseno trdnjavo proti Turkom, ki so že leta 1478 drli ob Soči na Koroško.

Leta 1797 in 1809, kakor je bilo že omenjeno, je prodiral tu skozi del Napoleoneve vojske, ki je uničila obe trdnjavi v Klužah in na Predilu. Leta 1915 so se Avstrijci umaknili za Bovec in držali nepremakljivo svoje utrjene postojanke do umika italijanske vojske pri Kobaridu (1917). V prvi svetovni vojski so bili trg Bovec in vasi Čezsoča, Plužna in Gornja Žaga popolnoma porušeni, tudi Srpenica je trpela občutno škodo, zlasti ker je bilo najlepše polje in sadno drevje uničeno, vsi bližnji gozdovi pa posekani.

Razen vojská so deželico obiskovale tudi druge nesreče. Še danes pripovedujejo po vsem okraju o strahotni koleri, ki je l. 1855 tudi na Bovškem kakor po vsej Evropi divjala in pobrala v nekaterih vaseh na Bovškem več kot 10 odstotkov prebivalstva.

V živem spominu sta pri ljudeh velika požara v Bovcu in Srpenici. Leta 1903 je pogorelo v Bovcu nad 70 poslopij, l. 1905 pa na Srpenici 70 hiš.

Mnogo bi se dalo napisati tudi o zgodovini, naravnih lepotah, običajih, sožitju prebivalstva in bajkah teh krajev, a nisem poklican, da bi tako obširno delo strokovnjaško obdelal.

Teh nekaj suhih števil in neokreten opis pa naj bi zbudil zanimanje pri kakem strokovnjaku, da bi se lotil dela, ki bi ga vsi, zlasti bovški domačini, s hvaležnostjo sprejeli.

Številke govoriijo . . .

Nekoliko statistike o Primorski izpred prve svetovne vojne

J. K. Rejec

Zanimanje za naše narodno ozemlje ob Soči in Jadranu je bilo vedno veliko, a zadnjih pet in dvajset let smo morali o njem skorajda popolnoma molčati. Danes spet lahko govorimo. Zato je prav, da Mohorjev Koledar, ki druži in uči naš narod že skoraj celo stoletje, pokaže v teh velikih časih, da je zemlja ob Soči in ob vzhodni jadranski obali na severu naša, slovenska, o čemer govoriijo številke ljudskega štetja iz leta 1900 in 1910.

Nekdanja Primorska, uradno Avstrijsko-iliško Primorje, je imela po ljudskem štetju 756.546 prebivalcev, in sicer:

Lošinj:	Cres	8.086	
	Krk	21.140	
	Lošinj	11.790	41.016
Pazin:	Labin	16.457	
	Pazin	28.112	44.569
Poreč:	Buje	20.516	
	Motovun	19.485	
	Poreč	14.685	54.486
Pulj:	Pulj	45.205	
	Rovinj (okol.)	5.504	
	Vodnjan	16.186	66.895
Volovsko:	Podgrad	16.690	
	Volovsko	31.278	47.968
	Skupaj:		335.050

A. Poknežena grofija Goriško-Gradiščanska:

Gorica, mesto s svojim statutom	25.432		
Glavar.: Sodni okraji:			
Gorica:	Ajdovščina	14.202	
	Gorica (okolica)	40.974	
	Kanal	15.195	68.371
Gradišče:	Červinjan	25.866	
	Gradišče	12.756	
	Krmin	18.474	
	Tržič	16.558	75.654
Sežana:	Komen	14.734	
	Sežana	14.351	29.085
Tolmin:	Bovec	5.568	
	Cerkno	7.815	
	Kobarid	8.745	
	Tolmin	14.229	36.355
	Skupaj:		232.897

B. Trst in okolica:

Trst mesto (6 okrajev)	134.143
Trst predmestja	36.679
Trst okolica	7.777
Skupaj:	178.599

C. Mejna grofija Istra:

Rovinj, mesto s svojim statutom	10.502		
Glavar.: Sodni okraji:			
Koper:	Buzet	19.071	
	Koper	39.885	
	Piran	20.860	79.814

Kako je bilo z narodnostjo prebivalcev? Za Trst in okolico so navajali 70.000 Slovencev, v Istri pa je prevladovala slovensko-hrvatska večina.

V mestu Gorici je bilo nekaj nad 12.000 Slovencev.

V političnem okraju goriške okolice z ajdovskim, goriškim in kanalskim sodnim okrajem je bilo leta 1910: hiš 11.507, moških 32.813, žensk 31.063 — vsi katoličani razen 17. Slovencev 61.118, Italijanov 2136, Nemcev 164, drugih 16.

a) Sodni okraj Ajdovščina, ki je obsegal 13 županstev, in sicer: Ajdovščina, Crnič, Dol-Otlca, Gabrije, Gojače, Kamnje, Sv. Križ, Lokavec, Rihemberk, Skrilje, Šmarje, Vrtovin in Velike Žablje, je imel: hiš 2615, moških 6812, žensk 6411. Vsi so bili katoličani razen 5. — Slovencev: 13.160, Italijanov 28, Nemcev 10, drugih 2.

b) Sodni okraj goriški s 25 občinami: Štandrež, Bilje, Čepovan, Dornberk, Števerjan, Grgar, Ločnik, Kojsko, Miren, Opatjeselo, Osek, Ozeljan, Št. Peter, Podgora, Prvačina, Renče, Solkan, Sovodnje, Šempas, Gorenja Trebuša, Trnovo, Vogersko in Vrtojba — je imel 6671 hiš, 19.160 moških in 18.419 žensk. Razen 11 so bili vsi katoličani. Slovencev je bilo 36.990, Italijanov 2099, Nemcev 164, drugih 15.

c) Sodni okraj kanalski je imel s svojimi 10 občinami: Ajba, Anhovo, Av-

če, Banjšice, Bate, Deskle, Kanal, Kal, Lokovec in Ročinj — 2221 hiš, 6791 moških in 6233 žensk. Razen 1 so bili vsi katoličani in vsi Slovenci razen 9 Italijanov in 11 Nemcev.

Politični okraj tolminski z bovškimi, cerkljanskimi, kobariškimi in tolminskimi sodnim okrajem je štel l. 1900: hiš 7071, moških 17.893, žensk 18.462. Vsi so bili Slovenci razen 93 Nemcev in 25 Italijanov.

a) **Sodni okraj Bovec** s 7 občinami: Bovec, Čezsoča, Log, Soča, Srpenica, Trenta in Žaga — je imel 1590 hiš, 2565 moških, 3003 ženske; vsi Slovenci razen 16 Nemcev in 9 Italijanov.

b) **Sodni okraj Cerkljano** s tremi velikimi občinami: Cerkljano, Šebreljami in Šentviško goro — je imel 1524 hiš, 4226 moških, 4526 žensk. Vsi so bili katoličani in vsi Slovenci.

c) **Sodni okraj Kobarid** z 9 občinami: Breginj, Drežnica, Idrsko, Kobarid, Kred, Livek, Libušnje, Sedlo in Trnovo — je imel: hiš 1644, moških 4459, žensk 4286. Vsi so bili katoličani in vsi Slovenci.

č) **Sodni okraj Tolmin** s 5 občinami: Grahovo, Sv. Lucija, Ponikve, Tolmin in Volče — je imel 2484 hiš, 6642 moških, 6647 žensk. Vsi so bili katoličani in vsi Slovenci.

Politični okraj sežanski, ki predstavlja goriški Kras, je obsegal sodna okraja Komen in Sežana. Štel je 5020 hiš, 14.728 moških, 13.570 žensk. Vsi so bili Slovenci razen 239 Italijanov, 123 Nemcev in 20 drugih. Razen 23 vsi katoličani.

a) **Sodni okraj Komen** je imel s

svojimi 17 občinami: Brje, Brestovica, Gaborovica, Gorjansko, Kobja glava, Komen, Mavhinje, Nabrežina, Pliskavica, Sela, Slivno, Šempolaj, Škrbina, Štanjel, Temnica, Veliki dol in Vojščica — 2548 hiš, 7493 moških, 6731 žensk; vsi so bili Slovenci razen 206 Italijanov, 48 Nemcev in 3 drugih. Razen 23 vsi katoličani.

b) **Sodni okraj Sežana**, obsegajoč 14 občin: Ayber, Dutovlje, Kopriva, Lokve, Naklo, Povir, Repno ali Veliki Repen, Rodik, Sežana, Skopo, Štjak, Štorje, Tomaj in Zgonik, je imel 2472 hiš, 7235 moških, 6839 žensk. Razen 5 so bili vsi katoličani in vsi Slovenci razen 75 Nemcev, 33 Italijanov in 17 drugih.

V **gradiškem delu dežele** — goriški **Furlaniji** — so strnjeno živeli Furlani, vendar je bilo sodnemu okraju Gradišče priključenih tudi nekaj slovenskih krajev, v katerih je živelo okoli 1000 Slovencev. Prav tako so bile priključene v sodni okraj Krminski svojimi vsemi trislovenske občine zapadnih Brd: Biljana, Kožbana in Medana, to je 4173 Slovencev. V červinjanskem sodnem okraju je bilo le sporadično nekaj malega Slovencev, v sodnem okraju Tržič pa je bilo s slovenskima občinama Devin in Doberdob 1372 Slovencev.

Kaj nam govori ta statistika? Da je bil goriški del dežele, to se pravi ves Kras, vsa Vipavska dolina, vsa Brda in vse Gore, popolnoma slovenski. Ako bi danes nepristransko opravili ljudsko štetje, bi se izkazalo, da vseh pet in dvajset let zatiranja našega življa ni v bistvu prav nič spremenilo resničnega narodnega obeležja ob Soči in Jadranu.

V spomin

Cvetko Golar

Šel na goro bi visoko,
šel po rožo večne vesne —
šel po sence čarodejne
sred noči poletne, kresne.

Dal ti rožo čudovito,
da z njo večno bi cvetela,
dal ti seme bi skrivnostno,
da nikdar bi ne zvenela.

A na nebu, ne na zemlji
ni je rože čudovite
in nikjer, nikjer nikoli
ni je večne vesne skrite.

V srcu mlademu in veselem
pa skrivnostna roža cvete,
ki ljubezen in lepoto
v venec tihe sreče plete.

„Hiša“ ali sprejemnica

Nekaj misli o obnavljanju kmečkih domačij*

Dr. Rajko Ložar

1.

Slovenska kmečka hiša ima poleg veže ali na desni ali na levi strani prostor, ki ga naše ljudstvo nazivlje ponekod hiša, ponekod šiša, drugje spet iža, pa tudi izraz izba je v rabi. Ta prostor je izmed vseh v hiši največji in se z njim ne more meriti po razsežnosti niti veža niti kamra, pa tudi onstran veže njemu nasproti stoječa pritklina navadno zaostaja za njim v merah. Kvečjemu podstrešje ga prekaša po prostornosti in če bi bilo ograjeno z zidanimi stenami, bi bilo največji zaprti prostor, ker pa je le pokrito in na koncih zabito, to ni. Že zaradi tega, ker je »hiša« največji prostor, je tudi najvažnejši sestavni del cele hiše: odstrani »hišo«, pa hiše ni. Razen tega ima »hiša« v stavbi svoje stalno mesto, in sicer najrajši ob njeni sprednji, le redko tudi ob zadnji strani. Sprednja stran je mišljena tu kot glavna stran: če je obrnjena hiša na ulico, cesto ali na trg, je ta stran glavna, če pa ni blizu nobene prometne žile, gleda hiša na dvorišče in tedaj je glavna stran hiše tu. Pa še nekaj ima hiša: je najbogateje opremljena. Tu je najlepše pohištvo, strop je lesen, pogosto lepo izrezljan, če ni lesen, je ometan in obenem s stenami lepo poslikan, razen tega je v hiši še mnogo orodja itd.

Če ima hiša vse to in še marsikaj, česar tukaj ni treba naštevati, saj se vsakdo spominja kake »hiše« in jo je prav gotovo že kdaj videl, nastopi vprašanje, kaj je »hiša«.

V »hiši« opravljajo številna domača dela. Ob jesenskih večerih tukaj domači in sosedje ličkajo in ružijo koruzo ter pripravljajo tudi druge pridelke za shrambo; pozimi žene in dekleta predejo, kjer pa še živi tkalska obrt, tam tudi tko v »hiši«; moški vse leto za skobeljnikom popravljajo staro in napravljajo novo orodje, še posebno pa se s temi rečmi ukvarjajo pozimi. Starejši možje in očanci tedaj pletejo sev-

nice, cajne, koše, peharje in podobno posodje. Dekleta tukaj šivajo. Ko so še hodili obrtniki v »šteto«, so tudi ti opravljali svoje delo v »hiši«. Tako je »hiša« v vsakem letnem času, posebej pa pozimi, neke vrste delavnica za vse, kar rabi gospodarstvo in ker tako skoraj izpopolnjuje zunanja gospodarska poslopja, je za vsako kmetijo res nepogrešljiv gospodarski prostor.

»Hiša« pa ni samo to. Prenekje rodbina pri veliki javorovi mizi redno kosi, obeduje in večerja, ne le ob nedeljah in praznikih, temveč tudi ob delavnikih. Po končanem obedu ali večerji, če ni dela na polju, posede domači za mizo in se razgovore ali čitajo, po večerji pa okoli mize kleče molijo rožni venec. V nasprotnem kotu stoji peč, ki je zlasti pozimi zbirališče ter zatočišče otrok; tedaj sta otrok in peč nerazdružljiva prijatelja. V »hiši« stoji navadno postelja, na kateri spi kdo izmed domačih. »Hiša« je tedaj tudi družinski prostor. Kmečka družina živi z njo in v njej kakor človek s pljuči. Vzemi ji »hišo«, pa ji ne boš vzel samo življenja, temveč tudi mir in zavetišče in iz stalnih stanovalcev boš ustvaril nomade brez pravega doma.

Ker je »hiša« kraj za toliko gospodarskih opravil, je nepogrešljiva za razvoj gmotnega življenja družine, kot njeno središče pa nosi in veže tudi vse njeno duševno in duhovno življenje. Skozi »hišo« je šlo že toliko in toliko človeških življenj: prišla so, rastla, se razcvetela, venela, umrla in odšla. Človeški duh je spremljal njihovo zemsko pot s svojimi čustvi, mislimi in željami, predstavami in verami. Neopazno so se v »hišo« preselile vse šege in običaji, ki jih združuje človeško življenje. Pa tudi življenja zemlje in polja je »hiša« polna, saj je ravno to tista sila, ki najgloblje prizadeva kmetovo duševnost. Zato je »hiša« polna vsega, kar je združeno z rastjo, in vse to odseva v zrcalu raznih običajev, šeg in ver. V ta svet posega s svojimi pomenljivimi dogodki in prazniki tudi Cerkev, ki spaja vse v ver-

* Več misli in opozoril, navedenih v naslednjem, dolgujem inž. arh. Simonu Kregarju in inž. agr. Jožetu Padarju.

sko in nabožno enoto in ki ima v vsaki »hiši« domače svetišče v obliki majhne kapelice, ki mu pravijo »bogkov kot« ali kako drugače. Ob peči sedita pozimi ded in babica ter pripovedujeta otrokom pravljice. Nista prva v življenju »hiše« in ne zadnja: sta samo člen v verigi ustnega izročila, te najduhovnejše vezi med današnjim rodом in prejšnjimi.

V tem prostoru je tedaj doma vse, kar giblje kmečko družino: najtežja tvar in gmotnost na eni strani in najtanjša duševnost in duhovnost na drugi. To so velika nasprotstva, ki bi jih težko kje našli tako blizu skupaj. Tu pa so vsa povezana in med seboj prepletena, eno neopazno prehaja v drugo, gmotnost v duhovnost, naravnost v kulturnost, vse pa je sozvočno ubrano, življenjsko polno in samobitno. To in nič drugega ni kmečka »hiša«.

Ta njen edinstveni značaj je kajpada našel izraza tudi v njeni zunanji stavbarski podobi. Najprej vzbuja našo pozornost na njej prostornost, ki se izraža v precej velikih merah. Za dela, ki jih družina v »hiši« opravlja in pri katerih je zaposlenih več oseb, je potreben velik prostor, in »hiša« je velika. Pa tudi družina rabi tak prostor, saj se zlasti pozimi vse življenje preseli sēm. Kljub svoji velikosti pa »hiša« ni neomejen prostor, kot so pòd, skedenj, svislj itd., temveč je trdno ograjena, omejena in oblikovana. Temu namenu služijo zidovi, ki so običajno dokaj debeli ter dajejo občutje varnosti, razen tega pa branijo »hišo« poleti vročine, pozimi mraza. V njih so majhna okna, okenca, na prvi pogled premajhna, a ravno prava za višino hiše, ki je zmerna. »Hiša« ne rabi velikih oken, kajti poleti naj bo hladna, pozimi topla. In temu smotru služijo okna naših kmečkih hiš kar najboljše. Da je prostor svetlejši, jih ima hiša navadno štiri, pogosto pa tudi pet ali šest. Okna so samo v dveh stenah. Posledica velikosti in števila oken je, da »hiše« niso temne, pa tudi ne presvetle, temveč so polne lepe, mehke, razpršene svetlobe, ki obliava vse oblike v prostoru. Poglavitna zasluga za to gre posevnim ploskvam zidov ob oknih, kjer svetloba rahlo polzi v notranjščino in daje »hiši« tisti čar, ki ga nima noben prostor s stenami brez teh posevnikov. Tudi leseni stropi s svojimi vzporednimi deskami in

tramovi, kjer so še ohranjeni, bistveno določajo notranje svetlobno občutje. Okna, njih mere in razmestitev, oblike zidov in proporcije vsega prostora povzročajo ritmično harmonijo, ki se s svetlobno povsem sklada in dopolnjuje. Že zavoljo tega je »hiša« polna domačnosti. Zlasti pa jo izžareva oprema, ki je vsa doma ali pa na vasi od domačih rok narejena. V kotu je miza z lepim plohom, največkrat iz javorovega lesa; plemkinja med opremo. Ob zidovih so klopi, široke in visoke, često z naslonjalom, so pa pogosto ob celi dolžini dveh sten. Na prostih straneh mize so navadne klopi ali doma izdelani stoli. Če natančno primerjaš, kako sediš na stolu v svojem mestnem stanovanju, ki je bil narejen v tovarni ali v mizarskem obratu, s počutjem, ki ga dobiš pri sedenju na kmečki klopi ali na kmečkem stolu, boš opazil, če si nepristranski, veliko razliko: tu sediš mnogo udobneje in bolj zdravo. Peč v nasprotnem kotu s svojim širokim zapečkom in klopmi pred sabo siplje pozimi domačo, prijetno toploto po prostoru. V tako hišo ne spada nobena druga peč in vse slabe lastnosti, ki so jih v zadnjem času našli na njen račun, ne odtehtajo niti ene njene dobre lastnosti. Vrzi tako peč iz izbe in »hiša« bo zgubila svoj značaj. O drugi opremi niti ne govorimo. Na oknih so zavese, s katerimi so poleti okna po ves dan zastrta, če niso celo od zunaj zaprta z naoknicami; to varuje »hišo« muh in prevelike vročine in najbolje dokazuje, da v kmečki hiši ni tistih potreb po svetlobi, o katerih bi siloma radi kmeta prepričali pretežno mestnostavbarsko usmerjeni arhitekti, kadar se lotijo kmečke hiše. V oknih so rože, nagelj, roženkravt, vodenke in podobne.

Težko je najti stavbarsko oblikovan prostor, ki bi bil hkrati tako smotrni, okrašen, ali s tujo besedo povedano dekorativni, tako naraven in umeten, tako splošno uporaben in vendar za vsako njemu odmerjeno nalogo pripraven, pa še tako enoten in mnogoter, stvaren in poetičen, kakor je »hiša«. Dejansko je to izjema med te vrste tvorbami že s stavbarskega stališča. Pa tudi toli imenovana stanovanjska kultura, o kateri so zlasti zadnji čas napisali skladovnice knjig, je v kmečki »hiši« na višku, ker je naravna, smotrna in preprosta. Od slehernega stanovanja je treba

zahtevati zlasti to, da izraža življenje in duha družine, ki bo v njem prebivala. »Hiša« je v polni meri temu zadostila: to je prostor moza, žene in otrok hkrati, prostor cele kmetije, pa posebej družine. »Hiša« je zrcalo domačije; če hočem vedeti, s kom imam opravka, stopim vanjo.

2.

Kar smo v prednjem povedali, je nekakšna idealna podoba »hiše«, idealna zagledatelj, ker resničnost koleba: nekatere »hiše« so bližje, druge bolj oddaljene od tega ideala. Upoštevati je treba, da je »hiša« del stavbe in torej od celote odvisna. Vsa stavba je lahko tudi lesena. V marsikaki posameznosti bo zato »hiša« ali izba v leseni koči nudila drugačno podobo. Drug primer je »hiša« na majhni kmetiji, kjer tudi ni pričakovati »idealnih« razmer. Upoštevati pa moramo tudi človeško naravo. Pri zanemarjenem gospodinjstvu bo imela »hiša« mnogo senčnih potez in madežev in takih primerov je žal zelo mnogo. Neidealnih potez bi lahko še dosti našli. Kljub vsemu temu pa je zgoraj načrtana podoba vendarle resnična in to predvsem zaradi tega, ker se naslanja na številne resnične primere. Take hiše torej niso le v fantaziji, temveč v resnici in ako ločimo bistvo od zunanosti, bomo te njene osnovne oblike in poteze našli vsepovsod. Res pa je, da je idealna »hiša« najpogostejša pri trdnem, urejenem, dobrem kmečkem domu.

Že oddaljevanje in približevanje idealu kaže, da je »hiša« v najtesnejši zvezi z življenjem ter podvržena razvoju in spremembam in da je najprej nekaj časa iskala svoje prave podobe, ki jo je pri nas dosegla nekako v 18. stoletju, nato pa je začela polagoma odmirati. Današnja doba ni doba njenega razcveta, temveč ugašanja. Že v 19. stoletju so moderni tokovi, ki so prodirali na deželo, povzročili v kmečki hiši mnogo usodnih sprememb. Še bolj pa je to prišlo do veljave v 20. stoletju. Po prvi svetovni vojni je gospodarska, socialna in stavbarska konjunktura deželo preplavila z novimi nazori, z ustvarjanjem novih potreb, z razširjanjem modernih civilizacijskih oblik in pripomočkov, ki so se zajedle tudi v kmečko stavbarstvo. Na zunaj je bil posledica tega čedalje večji vpliv meščanskega stavbarstva na podeželju, ki

je začelo izpodrivati stare, ustaljene in izročene (tradicijske) oblike ter uvajati meščanske in obrtno-industrijske. Zlasti močno se je to poznalo v bližini mest in trgov. Vzrokov je bilo več, omenili pa bi samo dva. Razširjanje mestnih območij na dotlej kmetijska ozemlja je povzročilo prodajanje kmečkih zemljišč ter propadanje kmetij. Nastajanje industrije v srcu kmetškega prostora je pa preusmerilo socialno in gospodarsko nalogo in značaj prebivalstva. To pa še ni konec usodnih sprememb, ki zadevajo tudi »hišo«. Eno največjih doživljamo sedaj in jo bomo v bližnji bodočnosti še bolj. Zaradi vojne in komunistične revolucije je požganih in uničenih na tisoče slovenskih domov, ki jih bo treba obnoviti. Le malenkosten del je že popravljen. Že pri obnovi še delno stojčih domov skušajo domači spremeniti domačijo po vzoru moderne stavbarske tehnike, ki je pretežno meščanskega (mestnega) in industrijskega značaja. V še mnogo večji meri pa se bo to dogajalo pri popolnoma porušeni naseljih, zlasti ker se vedno bolj enostransko poudarjajo zaostalosti in pomanjkljivosti kmečkega doma v stavbarskem in stanovanjskem oziru na eni strani ter prednosti, blagodati in vsestranska veljavnost sodobnega stavbarstva na drugi strani. Razumljivo je, da si skuša vsakdo svoje zemeljsko življenje čim pripravneje urediti in da tudi kmet stremi za boljšim in novejšim, zlasti ker je treba priznati, da naša kmečka hiša ne ustreza nekaterim zahtevam, ki so izraz šele najnovejšega razvoja. Toda pri tem je treba pretehtati razloge, ki govore za spremembo, in one, ki govore za ohranitev, premisliti, ali je sprememba upravičena in bo res dosegla ono, kar želimo, kakšne so pomanjkljivosti starega doma, ali so bistvene ali ne itd. V naslednjih vrstah se bomo pri tem vprašanju le toliko pomudili, kolikor zadeva »hišo«, zakaj če se bo reformiral kmečki dom, se bo tudi »hiša« in, če se bo ta, bo tudi celotna stavba dobila drug značaj. Zato si oglejmo najprej nekaj vzrokov, zaradi katerih spreminjajo pri nas ljudje »hišo«.

Najpogosteje jo zato, ker je premajhna. Ker je bila prej edini stanovanjski prostor v stavbi, družina pa se je ali pomnožila ali kako drugače (zaradi mojitve in ženitve) preuredila, je postala premajhna in treba jo je povečati. V tem primeru prizidajo k

hiši, navadno na dvoriščni strani, kamro, majhno podolgovato sobico, ki služi za spalnico. To se pogosto dela zlasti pri majhnih hišah. Če pa ima hiša kamro, a je ta premajhna, medtem ko je »hiša« prevelika, tedaj se navadno razširi kamra na račun »hiše« in to se zelo pogosto zgodi v zvezi s preuredbo kuhinje: iz odprte kuhinje napravijo zaprto s štedilnikom. Kamra se prizidava zaradi potrebe po novem spalnem prostoru. »Hiša« tudi sicer trpi zlasti v zvezi s preurejanjem kuhinje. Prvotno velike kvadratične »hiše« se zaradi takih prizidav spremenijo in nastanejo novi, po svojih proporcijah bistveno različni prostori. Spremembe v podstrežju »hiše« navadno neposredno ne prizadevajo. Tembolj pogosti pa so primeri, da »hišo« spremene, ko dvigujejo strop, pa bodisi da dvigujejo samo strop »hiše« ali pa celo hišo. Največkrat dvigujejo brez sleherne potrebe samo strop, ker si domišljajo, da je »hiša« prenizka in prestarinska. Eden najpogostejših povodov za to je stari črvivi in trhli leseni strop, ki ga ob tej priliki odstranijo. Do tu je vse v redu. Ob takih prilikah pa so brez potrebe in brez čuta za starino uničili že zelo mnogo dragocenih lesenih stropov. Hud trn v peti so zlasti mlademu rodu okna. Ali jim jih je preveč, ali so jim premajhna, ali so prestarinska, premalo »nobel«, in se »hiša« na zunaj premalo sklada z dobrim premoženjskim stanjem družine, ali imajo še kako drugo napako, skratka, okna morajo ven in namesto njih dobi hiša nova, v zadnjem času navadno okna na troje kril in z zgornjo svetlobo ter z notranjim odpiranjem. Končno ne zadovoljuje več oprema hiše. Posebno zoprne so mlademu rodu obstenske klopi, ki so jih že mnogokje odstranili. Razlogi za te spremembe so zelo nejasni in neutemeljeni, edino v primerih, ko je stara oprema že vsa strohnela, so spremembe opravičljive.

Vzroke in razloge bi tedaj lahko delili v notranje in zunanje. Notranji ali bistveni so vsi tisti, ki izvirajo iz resničnih potreb družine in doma, to je iz potrebe po spalnem in stanovanjskem prostoru. Zato je pomanjkanje prostora edini resnični problem kmečke hiše in najbolj utemeljeni razlog za njeno spreminjanje. Ob stran bi mu lahko dali samo še potrebo po spremembi zidovja zaradi preobilne vlažnosti, kar je iz zdravstvenih razlogov razumljivo in je vse-

lej mogoče zagovarjati. Drugi razlogi pa so zunanji in nebitveni. Mednje spada na primer dviganje stropa, spreminjanje normalnih oken zaradi temačnosti hiše, spremembe, ki zadevajo peč, deloma tudi preurejanje veže in v pogostih primerih precenjevanje kuhinje, utemeljevanje potrebe nove opreme itd. Pri posameznih izmed naštetih sprememb razvidimo njihovo nenujno naravo najbolj iz tega, ker hkrati, ko skušajo predelati ali spremeniti posameznost, niti ne mislijo na to, da bi ob tem lahko popravili kako zares bistveno pomanjkljivost hiše, n. pr. postavili nov, suh zid, nazidali kak nov prostor in podobno. S tem bi lahko hiši koristili, pa le dokazujejo, da jih moti samo neka zunanost in malenkost, pri kateri niso mislili na celoto, in zato je tudi sprememba v večini primerov nesmotrna, često pa sploh nesmiselna.

Te zunanje razloge bomo lažje razumeli, če poiščemo njih nosilce in njih izvor. V številnih primerih so daljni vzrok sprememb v bližini stoječe gosposke in meščanske hiše, n. pr. šole, hiše zdravnikov ter drugih zastopnikov tako imenovanih izobraženih stanov na deželi; tudi moderne ali modernizirane gostilne vplivajo v tej smeri. Nadalje kvari pristni ljudski okus bližina mesta in trga; ali hodijo posamezni člani družine v bližnje mesto in trg ali v tovarno na delo ali tam stalno služijo, dejstvo je, da z njimi prodirajo na deželo civilizacijske novotarije in nastopajo potrebe po stvareh, ki so bile prej sploh neznanе. Tudi razni družabni oziri imajo svojo besedo. Prenašalci in razširjevalci novotarij so bližnji obrtniki, zlasti razni stavbeniki, zidarski in tesarski mojstri; v raznih obrtnih šolah so se našli po njihovem mnenju odresilne modrosti, ki jo na vse mogoče neprebavljene in neprebavljive načine izvajajo v svoji praksi na deželi. Na te obrtnike bo treba pri njihovem kvarjenju našega podeželja posebno paziti. Velik vpliv imajo različne publikacije in časniki, v katerih se objavljajo opreme hiše in podobno. Podčrtati je povsem napačno gledanje podeželskega izobraženstva na ta vprašanja, tako duhovščine kakor učiteljstva, ki pogosto domače kar sili k odstranjevanju starega, ne da bi se zavedalo odgovornosti takega početja in ne da bi svetovalo nešolanim ljudem primerne pristne oblike. V zadnjem času so se pri-

družili vsemu temu še gospodinjiski tečaji, ki s svojimi novodobnimi nazori o edino zveličavnem meščanskem gospodinjskem in stanovanjskem obratu vidijo v kmečkih napravah samo zastarelost in neposredno izpodbujajo k njihovemu odstranjevanju. Zanimivo je, da je v večini primerov, na katere se oslanjajo moja izvajanja, dal pobudo za spremembe ženski spol, ki je pri tem poslu najbolj udeležen in najbolj dostopen za hvalo meščanske stanovanjske civilizacije. Zlasti so domače hčere zelo prizadevne pri odstranjevanju starega in ni brez ironije, da se pod napačnimi vplivi izneverijo svojemu pravemu poslanstvu, ki naj bi ga imele kot čuvarice doma.

Kakšne so posledice teh sprememb? Pričnimo kar z gospodarsko stranjo. Domača dekleta, ki so pod vplivom moderne stanovanjske kulture, zlasti pa ideala meščanske sobe, ne trpe več opravljanja del v »hiši« in zato se morajo zlasti moški seliti iz te delavnice. Posledica je, da domače zimsko delo, kot je pletenje itd., počiva, tudi najmanjšo malenkost že nesejo k obrtniku, moški postopajo in se ne vedo kam dejati in podobno. Vlogo nekdanje »hiše« je po preuredbi prevzela povečana kuhinja, toda ta dela se tudi v kuhinji ne morejo opravljati in kmetovalci bi vedeli povedati o tej stvari zelo mnogo neugodnega. Za gotovo sledi iz slabih skušenj, ki jih povzročajo te spremembe, nauk, da je nesmiselno uničevati gospodarsko funkcijo »hiše«, dokler nismo priskrbeli druge rešitve, kajti kuhinja »hiši« v tem bistvu ni enakovredna. Moški postane pri takem stanovanjskem režimu nomad brez pravega doma in tujec v lastni hiši. Pa tudi deca trpko občuti novo stanje, kajti velika razlika je med zakurjeno pečjo v »hiši« in med štedilnikom v kuhinji, da ne govorimo o napotju, v kakršno je deca gospodinjini pri delu v kuhinji.

Predelave povzročajo nove oblike in novo občutje. Namesto starih 50 in več centimetrov debelih zidov ima hiša moderne tanke zidove, ponekod že kar 38 cm debele, stene pa so enakomerno ravne. V njih so moderna okna, ki se odpirajo navznoter; so tržno, brezstilno blago in dajejo sobi več svetlobe, kakor je je treba, in tam, kjer so prej šumele le redke muhe, se jih zdaj pase na tisoče. V oknih je še enkrat toliko

Hiša na Gorenjskem

Preprosto, a hkrati okusno rešen primer različnih oken v enotnem pročelju.

ali še več šip in torej mnogo prilike, da se razbijejo, vsekakor pa daje čiščenje šip mnogo več dela, kot ga je bilo prej. Notranje odpiranje nudi obilno priljubljenosti za zamakanje. Namesto stare opreme, ki se je preselila ali na podstrežje ali na ogenj, je »hiša« dobila novo. Lesena konfekcijska miza je obdana s stoli, pogosto furniranimi in iz vezanega lesa (vse po vrsti tovarniški izdelki), ob stenah ni več klopi, namesto stare ure visi nekje moderna, bogkov kot, ki so ga že pred časom skvarile tiskane podobe, je sedaj izgubil zadnji ostanek, svojega nekdanjega značaja, na zidovih so obešena ogledala, po oknih so kaktusi in druge sodobne rože itd.

Izraz take sobe je obupen. Ne razlikuje se v ničemer od raznih gostilniških sob in podobnih merkantilnih, to je trgovskim namenom služočih prostorov. Vsaka gospodinja podzavedno čuti praznoto in goloto sten in prostora, zato obeša nad okna karnise, nanje pa zastore tovarniškega izdelka, v kotu za mizo najdeš moderno stojalo za rože in rože v vazi kot po mestnih stanovanjih in čakalnicah, miza je pokrita s prtom, največkrat kupljenim, tudi na njej je vaza z rožami, peč je modernizirana itd. V to poglavje spadajo tudi psihe v spalnicah deklet in žena na kmetih ter kar je še podobnih meščanskostanovanjskih novosti.

To je prenekje nastalo iz stare hiše sedaj, ko so tudi za kmete odločilna pravila in potrebe meščanske stanovanjske kulture, katere vneti apostoli so v družini predvsem domače hčere. Po vsem svojem značaju ta prostor ni več »hiša«, temveč soba, še več: to je na-

vadna sprejemna soba, kot jo poznamo iz mestnih stanovanj, od koder jo deloma pomeščanjeni okus podeželja, deloma pa drugi nosilci prenašajo na kmete. In samo piko na i postavijo one gospodinjice, ki prestavijo mizo iz kota na sredo sobe, pravilno čuteč, da v tako urejeni sobi miza v kotu nima več kaj iskati. Tudi takih primerov je žal že nekaj na našem podeželju.

Razlika med tema dvema prostorskima oblikama, kot je »hiša« na eni strani in sprejemnica na drugi, je tako velika, kot je razlika med meščanskim in kmečkim stanovanjem. Blagoslov novega reda občutijo zlasti tisti, ki so okušali prednosti stare hiše, to so v prvi vrsti starejši ljudje. Ako jih vprašuješ o prednosti nove uredbe, tedaj dobiš skoraj povsod odgovor, da je bil stari red boljši. Najbolj zanimivo pa je, da ob takem izpraševanju vesti tudi kak član družine, ki je sokriv njene nove ureditve, prizna njeno pomanjkljivost in nepriladnost, in to ne le na pravi kmetiji, temveč tudi v bližini mesta ali trga. Saj drugače tudi ne more biti. Prostor, ki so ga tako hoteli dobiti in so ga tudi dobili, nima v kmečkem gospodarstvu in gospodinjstvu nobene upravičenosti in smisla, ker ne ustreza niti eni izmed zahtev, katerim naj hiša služi. Menda nikdo ne bo resno trdil, da je treba kmetu posebnih prostorov za sprejemanje gostov in drugih; vse, ki ga obiščejo, lahko sprejme v »hiši«. Nova soba ali sprejemnica je zgolj prostor za okras, dekorativen prostor, kot vsaka sprejemnica v meščanskem stanovanju. Kmečka hiša v preteklosti ni poznala takih prostorov in naj jih tudi v bodoče nima.

3.

Ker so taki pojavi posledica sprememb, o katerih smo zgoraj govorili, je treba zlasti obravnavati vprašanje spreminjanja in prenavljanja kmečkega doma ter ga postaviti na zdravo podlago. K temu nas silijo resnične potrebe kmečkih bivališč, kot so novi spalni prostori, asanacija in gospodarsko izboljšanje posestva, s čimer se nehote dotaknemo tudi domačije v stavbarskem oziru. Pri tem delu morajo sodelovati vsi za to poklicani sloji.

Poglavitna naloga pripada mestu, od koder prihajajo ti nenaravni pojavi sprejemnic, psih, furniranega pohištva, tovar-

niških prtov itd. Kakor mesto zavaja deniško, tako mora skrbeti, da bo za odškodnino nudilo prave vzglede, kajti vsi vidimo, kako pokorno sprejema kmečko ljudstvo vse, kar gospoda predlaga in uvaja. Ta pokorščina je včasih kaj kvarna, zato pa se mora mesto zavedati odgovornosti. Primernih vzgledov moramo pričakovati od stavbarjev in arhitektov. Od slehernega arhitekta, ki zasnavlja zgradbe za podeželje, je treba zahtevati, da se pri svojem delu poglubi v notranjo naravo stanu ali socialne edinice, ki naj ji zgradbe služijo. Pri tem naj upošteva vse gospodarske, socialne in duhovno-kulturne osnove ter pogoje življenja tiste edinice, naj je to družina ali vas. V našem primeru naj tedaj arhitekt pri slehernem spreminjanju kmečke hiše upošteva vse navedene strani kmečkega doma, njegove prav posebne in pri nobenem drugem bivališču v taki obliki obstoječe naloge in zahteve. Pri tem ga mora voditi načelo, da kmetstvo ni niti gola gospodarska niti gola kulturna oblika, temveč življenjska oblika, ki vse v sebi vključuje in ki je njen obstoj osnovnega, življenjskega pomena za narod. Zato kmetstvo ni deljivo v kake posamezne gospodarske skupine, niti ni z njimi istovetno, in samo o takem kmetstvu govorimo.

Poleg omenjenih dejstev pa mora snovatelj kmečkega doma v stavbarskem oziru upoštevati tudi izročilo kmečkega stavbarstva na tistem ozemlju ter poiskati njegove zakone, oblike ter tvoriva, kajti kmečka hiša ni podobna meščanskemu stanovanju, ki ga lahko proti odpovedi vsak mesec menjaš kakor srajco, ne da bi se pri tem tvoja »eksistenca« uničila, temveč je življenjsko orodje in naprava kmetije. Ravno po načinu, kako so se te lastnosti združile s stavbarsko-umetniškimi v nedeljivo celoto, ki je nastala v teku dolgotrajnega razvoja, je kmečka hiša edinstven spomenik in zategadelj tudi kot stavbarska in umetniška tvorba za snujočega arhitekta obveza, obveza take vrste, da samo v njegovem spomeniškem in umetniškem svetu more in mora iskati zakonov ter oblik za ustvarjanje novih domačij, izrabljajoč seveda vse novodobne tehnične pridobitve. S tem je zadosti jasno izraženo načelo, da ne

rešujmo stavbno-umetniške podobe novega kmečkega doma z miselnostjo (mentalitet) meščanskega (urbanističnega) stavbarstva, kar se je doslej pri nas žal vseskozi godilo in se še vedno godi.

Ta načela morajo popolnoma prekvasiti zasnavljanje kmečkih domov, kajti pomisliti moramo, da zaradi moderne gospodarske organizacije kmet svojega doma večinoma ne zida sam, kot ga je v preteklosti, temveč mu ga zida obrtnik, tujec, tedaj tuja miselnost in tuj nazor. Kmetu pa je treba dati kmečki dom in ne obrtniškega izdelka, če hočemo imeti zdravo in realno kmetstvo — in kmet bo še dolgo osnova našega narodnega življenja! Zato bo sodobna le tista stavbarska struja, ki bo kmeta in kmetstvo tako doživljala in zanj delala, da bo ustvarila sodoben in vendar tradicionalen kmečki dom.

Že samo po sebi razširja mesto svoje izume po podeželju, tako pa bo tudi tipe in načrte kmečkih domov. Pri tem razširjanju pripada velika odgovornost občinam na deželi ter stavbnim oblastvom v mestu. Kot gradbene oblasti prve stopnje imajo občine nalogo voditi in nadzirati vse gradbeno delo v svojem kraju. Torej jim pripadajo tudi dolžnosti, preprečevati škodljive in tuje pojave. Ravno glede tega se pa godijo na deželi neodpustljivi grehi, pa bodisi da pristojna oblastva občin ne pouče o njihovih dolžnostih, bodisi da so občine premalomarne in ne izvršujejo svojih funkcij. Zato vidimo, kako na deželi rušijo dragocene starinske hiše in postavljajo namesto njih nove, druge prezidavajo in predelavajo, kvarijo zunanjsčine in notranjsčine, postavljajo zgradbe na neprimerna mesta, gosposke in izobraženske hiše zidajo tam, kjer bi jih ne smeli, ter sploh uničujejo podobo kmečkega doma in vasi na debelo, deloma z vednostjo občin in njim nadrejenih oblastev in uradov, deloma pa brez njihove vednosti. In vendar je naloga občin ravno obratna. Ljubosumno bi morale čuvati stare kmečke domove pred nesmiselnimi in nepotrebnimi prezidavami, ako pa jih ni mogoče rešiti, obveščati pristojne urade, kot je Etnografski muzej v Ljubljani, da jih pravi čas izriše, opiše in tako zagotovi zanamcem; preko svojih gradbenih odborov bi morale svetovati ljudem pri nameravanem prenavljanju domačij, opozarjati domače ob tem na res-

nične pomanjkljivosti doma in na praver ter utemeljene potrebe, katerim naj vsaka prezidava ustreza. Prikazovati bi morale ljudem razliko med bistvenim in nebistvenim ter odklanjati vse nebistvene vzroke in razloge za spreminjanje. Skrbeti bi morale, da se za vsako večjo predelavo doma izdela celoten in enoten načrt, po katerem naj se potem delo v stopnjah izvršuje in ki bi preprečeval brezglavo adaptiranje, čigar posledica so n. pr. okna različnih velikosti v isti hiši ali celo v isti steni, delitev velikih prostorov v manjše, zaradi katerih dobi hiša celo vrsto novih, neporabnih lukenj, neporabnost prehodov in hodnikov, pomešanost in neprimernost gradiv itd., itd. Dolžnost občin bi bila, nadzirati delo domačih stavbenikov, zidarjev in tesarjev ter preprečevati opičje posnemanje tujih vzorov, zlasti pa paziti na smotrnost in čistost sloga. Poudariti je, da bi morale nujno preprečiti izvrševanje načrtov, ki jih izdelujejo nepoklicani lažistrokovnjaki samo zaradi denarja in ki njih izvedba domov v ničemer resnično ne izboljša, gospodarje pa stane veliko denarja. Ako občina tega ne zmore sama, naj se obrne na svoje nadrejeno oblastvo in urad, in če tudi to ne ve nasvetovati, naj vpraša za svèt, preden bi se odločilo za kako moderno, tujo rešitev, kak strokovni urad.

Občinam morajo pomagati vsi drugi prosvetni delavci na deželi, zlasti izobraženci, ki so prišli iz mesta. Nobene kulture ni v priporočanju mestnih šablon preprostemu kmečkemu ljudstvu ter v smešenju njegovih naprav, kakor tudi kaučij, fotelji in kopalnice niso izraz kulture, temveč kvečjemu civilizacije. Vsak izobraženec na deželi ima dolžnost, da se pogloblja v svojstvenost življenja in njegovih oblik, nepristransko razlikujoč resnične pomanjkljivosti od nebistvenih, predlagajoč in svetujoč pravilne rešitve, budoč čut za vrednost starin, predvsem pa za čistost stila in naravni okus. Seveda bo treba tudi tem slojem še marsikaj prikazati v drugačni luči, v kakršni so bili doslej vajeni gledati te stvari.

Končno besedo pri vsem tem pa ima kmet ter njegova stanovska zavest. Zastonj vse govorjenje, če pri njem ni ali ne bi bilo razumevanja. Najvažnejša točka pri tem vprašanju je danes pravilna vzgoja kmečke mladine, ki bo prevzela do-

move. Pod vplivom raznih novodobnih struj in naziranj razrušeni čut za izročilo je treba v njej zopet zbuditi in zlasti pri mlajšem ženskem rodu oživiti smisel za gospodarsko, socialno in duhovno enovitost kmečke domačije. Zastaviti je treba vse sile, da se ne bodo zamenjavale resnične dobrine kmečke kulture s plehko civilizacijo in prividi neke življenjske ureditve, katere realna izvršitev bi bila in je samo smešna.

Tako opozarjanje naj gre družno z vzgajanjem stremljenja k resničnemu napredku, pri katerem se bodo lahko izkoriščale vse moderne pridobitve, ne da bi izročilo trpelo kako škodo. Pri tem delu ima mladi

rod še močno oporo pri starejšem rodu, pri očetih in materah, kolikor pa ne več tu, mu je treba pokazati pota, po katerih lahko pride do pravih nasvetov in dobrih rešitev. Potem se bo vsak mlad gospodar samostojno odločil in uvidel, kaj je prav in kaj ne.

Če bomo vse to storili, bomo za gotovo dobro prebrodili vse nevarnosti, ki prete pri ogromnem obnovenem delu, stoječem pred nami, in pozidali bomo stare ter postavili nove domove tako, kakor zahtevajo novi časi, a kljub temu v smislu onih izročil, ki so v naši kmečki kulturi povezana z njenim edinstvenim prostorom — s kmečko »hišo«.

Varstvo spomenikov po vojni

Fr. Stelè

Varstvo spomenikov, kakor ga pozna sodobnost in ki ga pri nas zastopa Spomeniški urad pri Pokrajinski upravi v Ljubljani, je značilen pojav kulturnih prizadevanj najnovejšega časa. Prva prizadevanja za ohranitev ostankov starih kultur, posebno antične, poznamo najprej posebno iz papeškega Rima in Italije, pozneje pa so se uveljavila na pragu najnovejšega časa posebno v Franciji, kjer je revolucija uničila mnogo dragocenih prič preteklosti. Vendar je šele približno sto let, odkar so te težnje, ki so se posamezno javljale v raznih državah, postale splošno, za evropsko kulturo mednarodno značilno gibanje. Dolgo pa je še trajalo, dokler se niso nazoru o tem varstvu na začetku dvajsetega stoletja tako razčistili, da danes z vso znanstveno razsodnostjo lahko določimo vrednost posameznega spomeniškega predmeta in način, kako ga lahko ohranjujemo v njegovi zgodovinsko pričevalni zanesljivosti. Tudi med Slovenci poznamo to gibanje že več kot pol stoletja in smo ves ta čas zvesto spremljali njegov razvoj v drugih kulturnih deželah. Reči moremo celo, da je bilo v tem času varstvo spomenikov med nami kar popularno. Največ zasluge ima za to duhovščina, ki so jo k temu navajala škofovska navodila pa tudi pouk v semeniščih. Mnogo so pa za širjenje zanimanja za starine in spomenike

preteklosti naredili posamezni učitelji in drugi izobraženci, ne v zadnji vrsti pa tudi vednostno ljubiteljsko usmerjeni rodoljubi na deželi. Tako lahko ugotovimo, da je imelo to spomeniško varstvo med nami pogosto prav lepe uspehe: širilo je zanimanje za domačo zgodovino; odkrivalo doslej neopazene, skrite ali nerazumljene priče kulturne preteklosti našega naroda; z nego takih spomenikov je množilo zanimivosti posameznih krajev in dvigalo v prebivalcih samozavest, ker jim je pojasnjevalo, da so tudi v njihovi domovini pozornosti in ljubezni vredne starine, ki po svoje ne zaostajajo za mnogimi, katere smo hodili občudovat drugam, med druge narode. Posebno pa se je z odkrivanjem in raziskavanjem takih prič preteklosti bogatila domača zgodovina. Kako imenitna priča naše domače zgodovine je n. pr. nagrobni, v verzih sestavljeni napis celjskega starokrščanskega škofa Gavdentija, odkrit pred kakimi petnajstimi leti! Kaj smo pred 30 leti prav za prav zanesljivega vedeli o zgodovini umetnosti med nami? Danes imamo po zaslugi Spomeniškega urada v glavnih črtah ugotovljeno zgodovino te stroke; glavne spomenike, predvsem lepotno učinkovite starinsko poslikane podružne cerkve z »zlatimi«
oltarji, pa je tujskoprometna književnost uvrstila med naše največje zanimivosti.

Sredi teh domoljubnih prizadevanj se je razbesnela tudi po naši domovini druga svetovna vojna. Z njo se je razbesnelo med nami tudi mnogo drugega, nam doslej neznanega, predvsem tudi pogosto kar načrtno uničevanje marsičesa, kar smo doslej cenili kot domovinsko vrednoto. Deloma v medsebojnih borbah, deloma tudi povsem premišljeno so se uničevali n. pr. gradovi, izmed katerih mnogi so nam hranili spomine na zaslužne može našega preporoda, druge pa smo zaradi njih ubranosti z okoliško naravo cenili kot lepотно dopolnilo svoje domovine, jih opevali v romantični zanesenosti, še rajši pa se z njimi ponašali pred tujci, pred katerimi naj bi izpričevali naš kulturni rodovnik. Tudi številne cerkve in drugi doslej cenjeni spomini naše zgodovine so bili medtem že porušeni ali vsaj toliko poškodovani, da ne vemo, če bo njih ostanke še kdaj mogoče zbuditi v življenje.

Vendar je to le ena, in skoraj bi si upal trditi, da niti ne najhujša stran v prevratu, ki se je izvršil, kar se tiče spomenikov med nami, v zadnjih štirih letih. Če bi namreč šlo samo za katastrofo, ki je vsakdanja sila ni mogla preprečiti, bi se usodi pokorno uklonili in napeli vse sile, da iz poloma rešimo vsaj, kar se še rešiti da. Toda pri tem gre obenem za znake poloma v dušah ljudi in ne samo za propad minljivih stvari, katere jih obdajajo. Polom v dušah pa pomeni odmikanje živih ljudi od spoštovanja tistega, kar so doslej spoštovali, umiranje za tisto, s čimer so doslej tesno in iskreno živeli.

Tudi duše mnogih, ki se ne zavedajo tega prevrata in ki mu ne bi hoteli služiti ter ne nameravajo po nepotrebem podirati, so se že odmaknile od podedovane resničnosti naše domovine in sanjajo o prenovljenem svetu ki bo boljši in lepši od tistega, ki se pogreza pred njihovimi preplašenimi očmi. Neopazno doživljamo prevrednotenje podedovanih vrednot, ne da bi mogli jamčiti, da bodo dozdevne nove boljše od onih. Tako se danes, opazujoč kruto resničnost, naj gre za stvarno resničnost ali za ideje, tudi poklicni spomeniški varuh, zgodovinar in ljubitelj starine sprašujejo, ali ima ideja spomeniškega varstva, kakor se je nedvomno uspešno in prepričevalno uveljavljalo pred vojno, danes sploh še kak smisel, ali ni nesmiselno prizadevanje za ohranitev nekih vrednot, v katere jih toliko več ne veruje;

ali ni kar smešno, vsekakor pa neodpušljivo nazadnjaško zavzemati se za nekaj, kar je po prepričanju brezobzirno uveljavljajoče se večine mrtvo ali vsaj nesposobno za življenje, čigar ideal se nam riše izza zarij bodočnosti. Gradovi so priče naše suženjske

Znamenje pri Sv. Jobu na Koroškem

preteklosti, tako slišimo govoriti, z njimi se izbrisujejo samo znaki naše sramote! Cerkvice po gričih samo po nepotrebem obrnjenjujejo ljudsko gospodarstvo, ker jih mora vzdrževati, nima pa nič od njih! Od starih kipov in slik še nihče ni bil sit, podkuril pa si je lahko z njih lesom, če je zmrzoval! Arhivi s starimi zapiski v kakem tujem jeziku — komu naj služijo! Pravice, ki so mogoče v njih zapisane, so pravice tistih, ki niso imeli srca za nas; in druga pričevanja, če so v njih, bi utegnil kdo izrabiti celo proti nam! Pa stari kamni z nečitljivimi napisi, razvaline starih zidov in drugo podobno — ali naj res mi sami drugim ohranjujemo dokaze, ki bi jih utegnili kdaj porabiti za utemeljevanje svojih pravic do naše zemlje!

Jaz pa, čuvar spomenikov po poklicu, zgodovinar in ljubitelj vsake najskromnejše lepote, še vedno vzdržujem vero v vrednote, ki v množinah propadajo in za katere ste, rojaki moji, zakrknili svoja srca. — Prepričan sem, da ni daleč čas, ko bo tisto, kar

bo preživelo današnji vesoljni potop, celo bolj cenjeno, kakor je bilo v naših dneh, da nam bodo potomci hvaležni za vsak drobec dediščine preteklosti, ki jim ga bomo ohranili.

Vem, da je zelo veliko že za zmeraj propadlo in da bo še mnogo drugih žrtev te vojne. In prav zaradi te zavesti kličem k reševanju ostankov, da po nepotrebnem popolnoma ne propadejo. Vem tudi, da je danes kaka večja akcija, ki bi jo izvrševala upravna oblast, izključena. Vse je namreč padlo nazaj, v naročje zemlje, iz katere je vzkliko, in v roke ljudi, ki tam žive. Danes je prav zaradi tega važnejši najskromnejši ljubitelj starine na deželi, v najzakotnejši vasi, kakor vsi še tako podrobni odloki oblasti in ustanov v upravnem središču. Saj niti poklicni spomeniški varuh nima dostopa do spomenikov samih, da bi ugotovil njih stanje, presodil njih potrebe in svetoval, kako in kaj! Pa za take birokratske načine niti ne gre več: Boljša je najnerodnejša zasilna streha kakor nobena, boljša gola materialna ohranitev kakor tenkovestna skrbnost brez takojšnje odločitve, ki pa nji na kljub spomenik medtem razpade!

Znamenje z vdolbinami pri Grabštajnu na Koroškem

V naročje tistih, iz katerih žuljev so vsaj v prenesenem pomenu naši spomeniki izšli, so v teh bridkih dneh padli nazaj. Ti pa so naši kmetje, ki so doslej s polnim razumevanjem vzdrževali svoje podružnice; ti so naši duhovni, poklicni varuhi naših svetišč; ti so tisti ljubitelji starine na deželi, ki smo jih poznali v vseh stanovih, med učitelji, trgovci, obrtniki, posestniki, mežnarji, ključarji; in kdo ve kdo še. Tudi v kruti sedanjosti so se že neštetokrat izkazali. Ti nedvomno vedo, da pri obnavljanju našega podeželja ne sme iti samo za obnovo kmečkih domačij, ampak tudi za obnovo širšega, z naravo najožje zvezanega podedovanega kulturnega ozračja naše domačije. Veliko delo bodo storili, če bodo na svojem najožjem področju širili misel, da brez višje sile ne sme nič propasti, čeprav je doživelo polom. Če oni ne puste, da ugasne v dušah ogenj ljubezni in spoštovanja do podedovanih kulturnih in domačijsko lepotnih vrednot, bodo nedvomno tudi upravno službena prizadevanja za obnovo sledila njihove pobe.

Danes gre predvsem za to, da s treznim preudarkom ugotovimo, da kulturna dediščina, naj obsega višjo ali nižjo vrsto prič zgodovinskega življenja v naši domovini, ni brezpomembna za tisti čas, ko se bo zopet vrnil mir v Evropo. Jedro slovenske spomeniške posesti je danes še v spomenikih verske kulture, v cerkvah in njihovi opremitvi, v kapelicah in znamenjih, v samostanih in božjih potih. Druga vrsta višjekulturnih spomenikov so spomeniki meščanske kulture, naša mesta, mesteca in trgi. Tretja, po svojem značaju najbolj mednarodna vrsta pa so spomeniki fevdalnega upravnogospodarskega reda, naši gradovi in graščine.

Najširša in poleg verske nam še najbližja vrsta končno pa so spomeniki naše kmečke kulture, naše vasi in naselja, kmečki domovi in hiše ter gospodarska poslopja; prezreti pa ne smemo tudi vseh vrst orodij in naprav, ki vsebujejo pogosto prav dragoceno pričevalnost o kulturnem razvoju našega naroda. Pod to vidno in v največji meri vse do danes še aktualno plastjo spomenikov pa so druge plasti, plasti spomenikov davno zamrlega življenja in kultur; prava plast je sicer že mrtva, a še vedno vidna nad površino zemlje kakor razvaline gradov, naselbin, gradišč in utrd, drugo

plast pa je že prekrila ruša in jo izkopujemo kot stara grobišča in bivališča ter vse študiramo in po življenjski službi razlagamo njih vsebino. Gre pri tem za spomine na ljudstva dobe preseljevanja narodov, rimske državne kulture, keltske in ilirske preteklosti, latenske, halstatske železne in bronaste dobe, kulture kolišč in mostišč iz bakrene in mlajše kamnite dobe ter nazadnje za najstarejše pri nas doslej o človeškem življenju pričajoče ostanke po jamskih ljudeh iz starejše kamnite dobe.

Vse to moramo vključiti v krog svoje pozornosti, če hočemo pravilno pojmovati varstvo kulturnih spomenikov. In prav v tem smislu nam ni samo danes, ampak nam je bil tudi poprej bolj dobrodošel skromni sodelavec z dežele, ki z ljubeznijo opazuje, rodoljubno opisuje ter ljubosumno pred uničenjem in koristoljubjem brani spomenike svoje okolice, kakor tako imenovani zbiratelji starin. Starinar, ljubitelj-prekupčevalec s starinami, iskalec vsakovrstne starinske robe je njegovo najmanj zgledno nasprotje, ker se prav po njem spomeniki trgajo iz pričevalno najzanesljivejše in najpoučnejše zveze z zemljo, s krajem, kjer so nastali ter človeku služili in kjer so iz toliko in toliko okoliščin še razumljivi; vsak smisel in vsak pomen razen pridobitno koristolovskega pa po večini zgube na zaprašeni polici starinarjevi. Vsem pravim ljubiteljem starin in spomenikov na deželi naj velja kot najbolj zanesljivo vodilo: Poizvedujte in imejte v evidenci vse, kar zgodovinsko in starinsko zanimivega izsledite v svoji okolici; skrbite, da se v kraju ohrani vse, kar po naključju najdete pri oranju, pri vrtnih in drugih tehničnih delih ali kar že kdo med vami hrani. Poučite pa ljudi tudi o tem, da naj nikar sami ne izkopujejo, če kaj zaslede, predvsem pa ne po željah spekulativov, ki bi jih k temu nagovarjali. Prava zgodovinska vrednost starine je namreč v vseh okoliščinah, v katerih se je ohranila in našla, ter po večini najmanjši del te vrednosti odpada na predmet sam, razen če je v zelo redkih primerih iz dragocene tvarine, ali sam po sebi umetnostno ali umetno obrtno pomemben. Skrbite dalje, da se iz kraja ne odpeljejo spomeniki kmečke kulture, stare noše, orodje, pohišstvo, slike na steklu, ker bodo v rednih razmerah najboljše shranjeni v krajevnem muzeju in tako služili kulturnemu ugledu svojega kraja, ne

pa dobičku kupčevalcev s starinami. Izredni primeri pa bodo našli svoje zadnje mesto v narodnem muzeju. Skrbite tudi, da po malomarnosti popolnoma ne razpade to, kar je že na potu razpadanja, razvaline gradov, v zadnjih letih požgane graščine, cerkve in druge priče stavbarske preteklosti. Naj se vsaj zidovi ohranijo do tistega časa, ko bo mogoče po treznem preudarku odločiti, ali se res kaj tega ne da še porabiti za službo skupnosti.

Načelo naj bi bilo, ukreniti vse, da zidovi ne razpadejo, in prepustiti odgovornost za popoln propad poznejšemu času. Tudi če bo po vojni res vse morda ostalo v razvalinah, bomo za začetek mirne dobe dosegli vsaj, da bo mogoče risarsko, fotografsko in opisno posneti tisto, kar je na požganih zidinah ostalo še stavbarsko zgodovinsko, tipološko ali kulturno zgodovinsko izrazitega. Pomnimo: Ob velikem in naglem polomu, ki je zadel naše kulturne spomenike, jih zaenkrat najboljše zavarujemo s tem, da sami ne ukrenemo nič za pospešenje njih razpada in s potrpljenjem opazujemo njih obupno stanje, čakajoč trenutka, ko bo mogoče vendarle še kaj rešiti, čeprav se danes zdi ne-rešljivo.

Križ na potu iz Škofje Loke v Medvode

Iz zgodovine krompirja

Bogo Teplý

1. Pomen krompirja v narodnem gospodarstvu

Med najvažnejše poljske pridelke ne samo pri nas, ampak v vsej Srednji Evropi spada nedvomno krompir. Njegove prednosti so predvsem v tem, da uspeva zlasti v peščenih, torej slabših tleh, v goratih predelih in hladnejšem podnebju, a se prilagodi kaj hitro vsakim tlom in skoraj vsakemu podnebju. V severnih predelih Evrope in Amerike ga lahko sade povsod, kjer obrodi še oves; tako nudi možnost za preživljanje prebivalstva tudi v pokrajinah, kjer bi količjak gosteje naseljeno prebivalstvo brez njega zaradi pomanjkanja drugih živil ne moglo obstati. Krompir daje okusno in prav ceneno hrano; človek se ga nikoli ne preobje, saj se da pripravljati na najrazličnejše načine. Dandanes služi milijonom in milijonom za hrano; dobrodošel je sicer tudi na mizi bogatega sladokusca, velja pa predvsem za glavno hrano kmečkega in delavskega sloja. Nekateri dežele smemo imenovati kar »krompirjeve«, kajti v njih se prebivalstvo preživlja predvsem z njim; med take dežele štejemo zlasti Irsko, Škotsko, deloma tudi Nemčijo, del Švice in Cevenne v Franciji; ponekod, n. pr. v nekaterih pokrajinah Severne Amerike, v Švici, na Savojskem, Nizozemskem in severnem Češkem sejejo žitarice samo za prodajo, doma pa uživajo krompir. Sodiijo, da je v srednje ali manj rodovitnih predelih Srednje Evrope vprav krompir omogočil veliko naraščanje mestnega prebivalstva in ustvaritev velikih industrijskih, trgovskih ter upravnih središč z milijonskim prebivalstvom; krompir namreč lahko preživi na isti površini orne zemlje štirikrat toliko ljudi, kakor bi jih preživljala ista površina, če bi sejali na njej samo žitarice brez koruze. Nadalje je krompir onemogočil lakoto, ki je še do dvajsetih let preteklega stoletja tudi v mirnih dobah obiskovala ob uimih Zapadno Evropo. Res je sicer, da imajo pri onemogočitvi lakote delež tudi moderna prometna sredstva (železnice in parniki), kajti ta prometna sredstva lahko navozijo v pokrajine, ki jih je zadela uima, v najkrajšem času velike količine živil. Da pa je važen činitelj pri tem tudi krompir.

nam dokazuje Rusija, ki goji predvsem žitarice, medtem ko je bilo leta 1910 samo 3,9 odstotka njene orne zemlje zasajene s krompirjem (na Nizozemskem isto leto 25,4 odstotka, v Nemčiji pa 16,6 odstotka); kadar žito iz kakršnega koli vzroka v Povolžju in Ukrajini ni dobro obrodilo, je moralo tam nujno nastati, če že ne lakota, vsaj hudo pomanjkanje, ker ni bilo za žito nadomestila. Zato se ne smemo čuditi, če slišimo o lakotah v Rusiji v vsem 19. in celo v 20. stoletju.

Čeprav krompir ne vsebuje toliko in tako izdatnih hranilnih snovi kakor žitarice, pa ima sicer pred njimi mnogo prednosti. Pridelamo ga z manjšimi stroški kakor žitarice, njegovi rodnosti ne škoduje noben prejšnji sadež, a tudi za njim lahko sejemo ali sadimo vsak sadež, izvzemši rž; zlasti pa uspe za njim prav dobro pšenica. Slana in toča mu ne škodita toliko kakor drugim kulturnim rastlinam, še manj pa mu škodi vihar, ki napravi pogosto po žitnih njivah veliko škodo s tem, da jih poleže. Deževno poletje mu rast pospešuje, suho pa je tudi ne ovira. Ptice na krompirjeve njive ne hodijo v škodo, a tudi poljske miši se le redko lotijo njegovih gomoljev. Ko je izkopan, je že pripravljen za hrano: treba je samo lonca z vodo ali žerjavice. Vse te njegove prednosti so povzročile, da vprav mali kmetje, zlasti pa kočarji oddele pretežni del svojih njivic za krompir.

Krompir pa služi tudi za živinsko krmo, zlasti je važen za pitanje prašičev; olupki in odpadki se s pridom uporabljajo za hrano perutnini. Končno se uporablja tudi v industriji, predvsem za izdelavo špirta in škroba; žal je nekaj časa služil tudi za izdelovanje žganja najslabše kakovosti, ki se je z njim v začetni dobi industrializacije zastrupljalo delavstvo. V 18. stoletju, v dobi lasulj, so izdelovali iz njega tudi puder za lase. V nekaterih deželah, kakor v Galiciji, ga uporabljajo kot dodatek v testo za kruh.

Krompir je povzročil v prehrani srednjeevropskega in zapadnoevropskega prebivalstva pravecni preobrat. Morda se je ponekod zaradi uvedbe krompirja površina, posejana z žitaricami, zmanjšala — pri nas

se to ni zgodilo! — ni pa dvoma, da je vprav zaradi njega mnogo več žita na trgu, kakor bi ga bilo sicer.

Seveda ima krompir tudi slabe plati: rad se izvrže, pri čemer se njegova plodnost zelo zmanjša, in daje slab pridelek, če vsaj vsaka tri leta ne dobimo semenskega krompirja od drugod. Pozimi ob nepazljivosti v kleti rad zmrzne in postane zaradi sladkobnega okusa neužit. Znane so tudi mnoge njegove bolezni, izmed katerih je nastopila sredi štiridesetih let preteklega stoletja plesen po vsej Evropi in Ameriki kot epidemija, grozeč ga docela uničiti. V novejšem času mu grozi nevarnost od koloradskega hrošča. Glede različnih bolezni in škodljivcev ni bil obstoj nobene kulturne rastline tako ogrožen kakor obstoj krompirja in vinske trte.

2. Domovina krompirja in njegova razširitev po Evropi

Pri današnji veliki razširjenosti krompirja se moramo zavedati, da je preteklo komaj poldrugo stoletje, odkar so ga začeli gojiti v večjem obsegu. Večino kulturnih rastlin je dobila Evropa iz Azije, krompir, koruzo in tobak pa nam je podarila Amerika. Domovina krompirja sta Peru in Chile, deželi, ležeči v Južni Ameriki ob Tihem oceanu; v obeh deželah tvori poleg koruze glavno hrano prebivalstva. Tamošnji domačini goje koruzo predvsem v nižini, krompir pa v višjih legah, saj obrodi v Andih še v višini 4000 m nad morjem. Indijansko ime zanj je »papa«. V dobi odkritja Amerike so ga južnoameriški Indijanci navadno dodobra posušili na soncu in ga potem zdrobili v moko, iz katere so pekli kruh. Zanimivo je tudi, da ga niso razširjali z gomolji, ampak s semenom.

V letih 1525—1543 so obe deželi osvojili Španci, ki so se tako prvi izmed Evropevcov seznanili s krompirjem. V dobi obeh konkvistadorjev Lopeza de Gomara (1554) in Augusta Zarate (1555) je prišlo nekaj gomoljev prvič v Evropo, in sicer v Španijo, iz nje pa se je razširil potem krompir po vsej Evropi, izvzemši Anglije, kajti Angleži so ga sami prinesli v svojo domovino in na Irsko. Zanimivo je, da sta bili v Evropi že takoj izpočetka dve vrsti krompirja: Španci so prinesli s seboj krompir rdeče kože z violetnimi cvetovi, Angleži pa krompir bele kože z belimi ali violetnimi cvetovi.

Španski pisci tudi prvi omenjajo v svojih delih krompir. Med njimi so Pietro Cieza de León, ki je v letih 1532—1535 prepotoval Peru, nato Lopez de Gomara in pa jezuit José de Acosta; zadnji je odšel leta 1571 v Peru kot provincial svojega reda, a se je leta 1588 vrnil v domovino in opisal v knjigi »Historia moral y natural de las Indias« (1591) življenje Indijancev, omenjajoč v njej — čeprav na kratko — seveda tudi krompir.

Ko so prvi krompirjevi gomolji prispeli v Evropo, so postali predvsem predmet zanimanja botanikov. Tako je ostalo dolgo dobo; krompir so gojili le na botaničnih vrtovih, od koder je potem zašel kot eksotična redkost na vrtove nekaterih posameznikov, ki so ga gojili zaradi lepega cveta kot lepотно rastlino.

Iz Španije je nekaj gomoljev prišlo najprej v Italijo, in sicer na papežev dvor. Španci so namreč kot dobri katoliki vse redkosti in posebnosti, ki so jih odkrili v Ameriki, pošiljali tudi papežu; krompir je prišel tja menda leta 1564 in je dobil po neki gobi, ki ji je podoben, ime tartuffoli, iz česar je nastala kasneje nemška označba Kartoffel, kajti Nemci so dobili krompir od Italijanov.

Neki papežev poslanik je prinesel nekaj gomoljev v Belgijo, kjer jih je oddal Filipu de Sivryju, ki jih je začel kultivirati, dva gomolja pa je de Sivry poslal spomladi leta 1588 svojemu prijatelju in znamenitemu botaniku Clusiusu, čigar pravo ime je Charles de Lécluse (* 1525, † 1609); Clusius je bil nekaj časa tudi varuh botaničnega vrta na Dunaju. Hkrati so se seznanili s krompirjem tudi posamezni znanstveniki v Burgundiji, Švici in Nemčiji, kajti vprav iz leta 1588 imamo poročilo, da ga je gojil na svojem vrtu v Nürnbergu J. Camerarius. Zanimivo pa je, da ga leta 1588 medicinska šola v Paviji v Italiji ni poznala in da ji je jeseni tega leta poslal nekaj gomoljev Clusius.

Clusius je prvi, ki je krompir ne samo omenil, ampak ga tudi znanstveno opisal v svojem delu »Rariorum plantarum historia« (Antwerpen 1601), kjer je priobčil tudi sliko te rastline. — Znanstveno ime *solanum tuberosum* mu je dal švicarski zdravnik Kaspar Bauhin iz Basla v svojem delu »Pytopinax« (1596), v katerem je zbral seznam 2460 rastlein. To znanstve-

no ime za krompir je kasneje prevzel tudi najznamenitejši botanik 18. stoletja Norvežan Karel Linné (* 1707, † 1778) in je obstalo tako do danes. — Clusius in Bauhin sta glavna opisovatelja krompirja; kasnejši pisci še dolgo o njem niso nič samostojnega povedali, ampak so oba samo prepisovali. Iz del obeh piscev posnemamo, da so gojili krompir ob koncu 16. stoletja posamezniki v Španiji, Italiji, Burgundiji, Nemčiji in na Irskem kot lepotno rastlino. Uživali so ga zelo redki — seveda samo ob posebnih priložnostih. Dresdenski arhiv hrani pismo, ki ga je pisal Kristijan I. Saški leta 1591 deželnemu grofu Viljemu IV. v Hessen-Kassel in ki med drugim priča, da je prišel krompir v Nemčijo res iz Italije; mesto v pismu, ki se tiče krompirja, slove v prevodu: »Med drugim pošiljam Vaši Visokosti sadež, ki smo ga pred nekaj leti dobili iz Italije in se imenuje tartouphli. Sadež raste v zemlji, ima lepe cvetove, dober duh, na koreninah pa vise mnogi gomolji; če jih skuhamo, so prav prijetna jed. Treba pa jih je najprej zavreti v vodi, nakar se odstrani koža, voda odlije, gomolji pa se speko na presnem maslu.« — Znano je tudi, da je prišel krompir leta 1616 na mi-zo francoskega kralja kot posebnost.

Neodvisno od Špancev so nekoliko kasneje prinesli krompir v Evropo tudi Angleži, in sicer — kakor smo že omenili — zvrst z belo kožo. Dolgo časa so mislili, da je bil Drake oni mož, ki je sploh prvi prinesel krompir v Evropo. To mnenje pa je nastalo takole: 4. aprila 1581 je Drake pogostil angleško kraljico Elizabeto; jedilni list te pojedine se je ohranil in so med drugim omenjene na njem tudi »batate«; zgodovinarji so bili dolgo prepričani, da je bil s tem imenom mišljen krompir, v resnici pa je bil to neki drug, tudi ameriški sadež. Prav tako se ne da dokazati, da bi prinesla krompir v Anglijo ali na Irsko trgovec s sužnji John Hawkins ali Valter Raleigh ali pa Tomaž Heriott, ki je spremljal Raleigha na njegovih ekspedicijah v Ameriko; tudi tu so zgodovinarji najbrž neko drugo rastlino zamenjali s krompirjem. Zgodovinsko dokazano pa je, da ga je gojil okrog leta 1586 na svojem vrtu v Holbor-nu lekarnar in botanik John Gerarde; kdo mu ga je prinesel iz Amerike, nam ni znano. Značilno za tedanje redkost in eksotično posebnost te rastline je, da se je dal

Gerard naslikati z njo v rokah — kakor se je dal skoraj dve sto let kasneje slikati francoski kralj Ludvik XVI. (1774—1793) s krompirjevim cvetom v gumbnici.

Medtem ko sta se obe drugi rastlini, ki nam ju je podarila Amerika, namreč koruza in tobak, močno razširili, pa krompir v vsem 17. stoletju kar ni mogel prodrati. V prvi polovici tega stoletja je bil še zmeraj kot lepotna rastlina omejen na vrtove. V Nemčiji, kjer se je poleg Anglije še najbolj širil, so ga splošno spoznali v dobi tridesetletne vojne (1618—1648). V tej vojni ga je prinesel neki nizozemski častnik prvič tudi na Češko. V sredi 17. stoletja so ga začeli v nekaterih predelih Nemčije gojiti že tudi redki podložniki, in sicer kot krmilo za živino; tako se je od njega že leta 1648 plačevala desetina na Hessenskem, 1. decembra 1695 pa je tudi badenska vlada izdala odredbo o desetini od krompirja.

Iz Nemčije se je širil krompir tudi v sosedne dežele. Leta 1630 ali 1639 je prišel v Švico, leta 1654 pa so prinesli prvi krompir na Ogrsko madžarski študentje, ki so študirali v Nemčiji. V Rusijo je prinesel prve gomolje car Peter Veliki (1689—1725) s svojega bivanja v Rotterdamu, na Švedsko ga je prvi prinesel Jonas Alströmer leta 1726, isto leto pa prošt Herzberg tudi na Norveško; v tej dobi je bil tudi že na Danskem splošno znan. Finci so se seznanili z njim leta 1737.

Okrog leta 1625 so ga gojili bosonogi karmeličani v dolini Vallombrosa v Toskani, toda posnemovalcev niso našli nikjer. Italijan se je oprijel predvsem gojitve druge ameriške rastline, koruze, in polenta je postala prava italijanska narodna jed, ki je krompir kar ni mogel izpodrinuti.

V 18. stoletju je zajel Evropo najprej val merkantilizma, ki je zahteval, da se država čim bolj osamosvoji v produkciji, da čim več pridelkov in izdelkov izvažajo in čim manj uvažajo; za merkantilizmom je nastopil fiziokratizem, ki je videl temelj države v kmetu; kmeta je imel fiziokratizem za edini produktivni sloj in mu je zato naložil tudi največji delež davkov. Pri tem pa je skušal kmečko gospodarstvo dvigniti z uvedbo boljših obdelovalnih načinov, s pospeševanjem raznih kmetijskih panog (čebelarstvo, gojitev sviloprejk itd.) ter domače kmečke obrti in z uvedbo novih kulturnih rastlin, med katere je spadal tudi

krompir. Vsi razsvetljeni vladarji so se zato trudili, da bi ga med podložniki čimbolj razširili; skušali so doseči, da bi ga podložniki gojili predvsem na njivah, kakor so ga začeli gojiti na Škotskem že okrog leta 1728. Med te vladarje moramo šteti pruskega kralja Friderika II., ki je v dobi sedemletne vojne (1756—1763) poslal semenski krompir uradom v Šleziji pa tudi v drugih pokrajinah svoje države z naročilom, naj ga razdele med podložnike in potem poročajo o uspehu. Ob razdeljevanju krompirja so bobnarji sklicevali ljudi in jim prebrali navodila, kako ga je treba saditi in gojiti. — V Franciji si je pridobil mnogo zaslug za razširitev krompirja zdravnik Parmentier, ki je živel v dobi Ludvika XVI.; vedoč, kako nenaklonjeni so kmetje vsaki novotariji, je poizkusil z zvijačo, ki mu je deloma uspela: v okolici Pariza je zasadil krompir in ga dal z vojaki dobro zastražiti — podnevi, skušajoč tako zbuditi med kmeti mnenje, da pomeni krompir veliko dragocenost; ponoči so se vojaki umaknili in tedaj so ga kmetje pridno kradli. Nekaj podobnega so poskusili s krompirjem že prej na Češkem. Sredi 18. stol. so ga gojili v Pragi frančiškani, ki so prišli iz Irske in ki so dobro poznali njegove prednosti. Od njih so ga dobivali za seme češki plemiči, med kmete pa ni zašel. Pač pa se je razširil v Sudetih iz sosedne Šlezije in je ostal prav dolgo omejen samo nanje, medtem ko ga v ravnini niso marali. Na Češkem je dobil ime brambory po Brandenburški, kajti Čehi so v tej dobi Pruse kar splošno imenovali Brandenburžane. — Tudi v Rusiji je dala razsvetljena carica Katarina II. (1762—1796) guvernerjem ukaz, da ga širijo, vendar je tudi tu ostal omejen le na vrtove redkih plemičev, med kmete še dolgo ni prodril. Ko ga je vlada l. 1842 skušala mednje razširiti, so nastali zaradi tega v permski guberniji celo veliki upori. Leta 1845 je izdala vlada z namenom, da bi ga čim bolj razširila, dovoljenje, da se žganje, ki ga je treba oddati državi, izdeluje lahko prav tako iz krompirja kakor iz žita.

Ko so začeli razširjati krompir med kmete, je nastal proti njemu splošen odpor. Na pol primorani h gojitvi so ga sadili samo ob straneh njiv, tam, kjer sadimo danes buče. Jestji ga ni maral nihče, gojili so ga samo za prašičjo krmo. Vendar pa odpor proti njemu ni izviral zgolj iz predsodkov

— nekateri so se namreč bali, da bi ne izgubili razuma, če bi ga jedli — in pa prirojene kmečke konservativnosti. Vedeti moramo namreč, da tedanji krompir res ni bil prav nič okusen, ampak je imel nekako grenak, včasih celo zoprni okus. Šele leta 1770 so začeli gojiti v Angliji vrsti »bilboá« in »nova Anglija«, ki sta po okusu podobni današnjim vrstam. Razen tega moramo upoštevati, da je bilo še globoko v 18. stoletju razširjeno natriletno obdelovanje polja, ki je poznalo na polju samo gojitev žitaric s praho (trznino) vsaka tri leta, in sicer po redu: prvo leto praha, drugo leto ozimno žito, tretje leto jaro žito. Glavno hrano je nudilo tedaj žito, razen njega so gojili še zelje in repo, vendar oboje večinoma samo na vrtovih. Na tem sistemu je bila zgrajena tudi živinoreja. Kmet je razdelil namreč svojo orno zemljo na tri dele, tako da je je imel vsako leto redno eno tretjino v prahi, kjer je potem pasel živino. Šele z uvedbo detelje, ki je bila uvedena v Srednji Evropi nekako od leta 1770 dalje, se je moglo uvesti kolobarjenje (plodored) — in tedaj je bila odprta tudi krompirju prosta pot na njive.

Nova doba za krompir je nastopila v začetku 70ih let 18. stoletja. Zaradi uvedbe detelje se je lahko preselil z vrtov na njive, huda lakota v letih 1771 in 1772 pa je prisilila ljudi, da so ga začeli jesti. Tedanji sodobniki nam sporočajo, da je rešil krompir v Nemčiji tedaj ogromno ljudi pred smrtjo zaradi lakote. Polagoma so se nanj privadili in prav čudili so se, na koliko načinov se da pripravljati. Glavne ovire zanj so bile odpravljene, krompir se je zmeraj bolj uveljavljal.

Vendar pa brez težav tudi odtlej še ni šlo. Leta 1770 so začeli v Nemčiji razširjati novo vrsto krompirja, namenjeno predvsem za živinsko krmo; značilni za ta krompir, ki ga je prinesel leta 1711 neki angleški mornar iz Amerike v Anglijo, kjer se je prav hitro razširil, so zelo veliki gomolji in pa velika plodovitost. Ko se je v začetku 80ih let 18. stoletja pojavila v Porenju na krompirju prvič bolezen kodravost, so ji mnogi iskali vzrok v mešanju cvetnega prahu obeh vrst krompirja. Krompir je zašel zopet v slab glas. Neumnih in zlobnih ljudi ne manjka nikjer in vsi nasprotniki krompirja so se sedaj združili v mnenju, da je njegovo uživanje škodljivo zdravju;

mnogi so izdajali proti njemu celo letake, češ da je kriv velike umrljivosti. Zlasti so mislili, da je nevarno uživati prezgodaj izkopan krompir, kar je deloma tudi res, in tako je leta 1780 izšla v Berlinu naredba, da ne sme zgodnjega krompirja nihče prinašati na trg pred zadnjim julijem, pozneje pa ne pred zadnjim avgustom. Enako prepoved je izdal tudi gubernij v Pragi leta 1805.

Toda vojna leta 1792—1815 so mu zopet in sedaj za stalno pripomogla do veljave. V Franciji se je v dobi revolucije razširil po vsej državi, zlasti pa v Cevennih, v Angliji, kjer so ga začeli najprej kultivirati, pa predvsem v dobi industrializacije po iznajdbi mehaničnih statev. V vseh deželah so ga začeli plemeniti in gojiti s križanjem nove vrste, v čemer je prednjačila zlasti Anglija, išoč za vsako zemljo, za vsako podnebje in uporabo primerno zgodnjo in pozno vrsto. Število vrst in zvrsti je zmeraj bolj naraščalo, v velikih državah so bile ustanovljene zanj razne preizkuševalnice, velike tvrdke, ki so se ukvarjale samo z njim, pa so po katalogih ponujale po vsem svetu novo vzgojene vrste; dobavljanje semenskega krompirja je postalo kaj dobičkonosno podjetje.

3. Razširitev krompirja v naših krajih do srede 19. stoletja

V 18. stoletju, to je v dobi fiziokratizma, so tudi pri nas začeli priporočati gojitev krompirja. Pobudo za to sta dala oba razsvetljena vladarja, Marija Terezija (1740 do 1780) in Jožef II. (1780—1790), ki sta oba iskala sredstev za povzdigo kmetijskega stanu. Največ zaslug za njegovo razširitev so si pridobile kmetijske družbe, ki jih je po posameznih deželah ustanovila Marija Terezija. Štajerska kmetijska družba je bila ustanovljena leta 1764, isto leto je bila ustanovljena tudi koroška, goriška leta 1765, kranjska pa leta 1767. Medtem ko so oblasti širile krompir včasih tudi s silo, so skrbele kmetijske družbe za pouk, kako se sadi in uporablja.

Kdaj je prišel prvi krompir prav za prav k nam, bo težko dognati. Kronist Valvasor nam v »Slavi vojvodine Kranjske« (1684) opisuje najlepši in največji vrt na Kranjskem, ki je bil v Lisičju pod Ljubljano, naštevajoč različne dragocene rastline —

zlasti raznovrstne tulipane, ki so jih na njem gojili, in omenjajoč, da si našel na tem vrtu vse redke rastline, tako da si se moral lastniku čuditi, od kod jih je dobil. Ali je bil med temi rastlinami tudi krompir, nam Valvasor ne pove, verjetno pa je. Dr. Josip Mal omenja v »Zgodovini slovenskega naroda«, da ga je priporočal saditi že cesar Karel VI. leta 1740; tedaj da je dobila vsaka hiša od svoje gosposke po šest gomoljev za seme. Marija Terezija je obetala v letih 1767—1771 denarno nagrado tistemu, ki bi ga sadil, 12. oktobra 1769 pa je izdala dvorni dekret, da se od krmilnih rastlin, pridelanih na prahi, ne pobira desetina, s čimer je bila dana možnost saditi krompir brez desetine na ledini in na prahi. Za razširitev krompirja se je zlasti prizadeval Jožef II., ki je izdal 9. oktobra 1788 dvorni dekret (objavljen pri nas 22. oktobra 1788); v njem je razpisal za zasajanje krompirja v tistih krajih, kjer so uime na žitnih poljih pogoste, nagrado v znesku 2 gld. za onega, ki ga zasadi na svetu, ki se da v enem dnevu obdelati, za one, ki ga pa zasade na manjšem svetu, pa po razmerju zasajene površine. Nagrada je bila določena samo za dve leti, kajti cesar je bil prepričan, da bo medtem vsak podložnik spoznal prednost in korist krompirja in da ga bo prav rad sam sadil dalje, kakor je bilo to že na Češkem, kjer so morali že 7. maja 1772 izdati odlok, da bo vsak, kdor bi kradel z njiv krmilne rastline ali krompir, kaznovan s štirinajstdnevnim zaporom; pri tem pa ne smemo pozabiti, da je bila prav to leto huda lakota, ki je povzročala poljske tatvine.

Gotovo so se tudi pri nas gojitve krompirja oprijeli najprej graščaki, šele za njimi tudi kmetje. V Povodnovi zapuščini so našli rokopis, v katerem nam pisec popisuje, kako se je širil krompir po Spodnjem Štajerskem, naštevajoč tudi imena tistih, ki so ga širili; rokopis hrani Študijska knjižnica v Mariboru in mi za zdaj, žal, ni dostopen. Na Koroško ga je prinesel nizozemski tovarnar Thys, ki je v 60ih letih 18. stoletja ustanovil v Celovcu tovarno suknja in pripeljal s seboj nizozemske delavce; ker so bili ti vajeni preživljati se predvsem s krompirjem, je zasadil zanj tik pri Celovcu precejšno površino z njim. V prvih letih 19. stoletja, ko je vojaška oblast v bližini Celovca zasadila neki osušeni svet

s krompirjem, so se ga oprijeli najprej celovški meščani, za njimi pa tudi okoliški kmetje.

Kakor drugod po svetu, tako je tudi pri nas naletel krompir izpočetka na hud odpor. Kljub vsemu priporočanju in nagradam niso marali podložniki o njem nič slišati. Med kmeti se je razširila celo govornica, da jih skušajo graščaki z njim zastrupiti. Zanimivo je, da so se ga branili saditi celo Ljubljancani. Na oklic cesarja Jožefa II. je ljubljanski magistrat saditev krompirja kar odsvetoval, češ da se v ljubljanski okolici prideluje le žito, da zemlja zanj ni ugodna in da vrže kmetu vsak drug sa-dež več. Vzroki za odpor proti krompirju so bili pri nas isti kakor drugod po svetu: predsodki, nadalje njegov slabi okus, kajti tudi pri nas je bil prav do leta 1810 razširjen le rdeči krompir, potem neznanje, kako bi se naj iz njega pripravljale jedi, končno pa tedanji obdelovalni način s praho (natriletno obdelovanje). Kaj čuda, če so ponekod graščaki gojitev krompirja podložnikom v pravem pomenu besede »vtepli«; v kroniki laške župnije pripoveduje Ripšl, da je sam poznal kmeta, ki je bil v Laškem trikrat tepen, preden je začel saditi krompir. Ponekod so menda podložniki iz sovraštva do te rastline, s katero jih je gosposka toliko silila, populili na tujem svetu krompirjevko, ko je pognala, tako da so morali kraje, kjer je bil zasajen, zastražiti celo z vojaki. Od tod menda izvirajo znani verzi o nekdanjem domobranskem polku štev. 27 (»krompirjevci«):

»Še mi ga malo pihnemo,
ki vahtamo krompir.«

Iz nekega poročila Kranjske kmetijske družbe iz leta 1787 razvidimo, da so najdalje vztrajali v sovraštvu do krompirja Belokranjci, zaradi česar je družba sklenila plačati tamošnjim podložnikom za vsak mernik pridelanega krompirja po 3 krajcarje nagrade. Iz istega poročila razvidimo, da je gojila družba na svojem zemljišču semenski krompir, ki ga je oddajala po deželi in pošiljala tudi Goriški kmetijski družbi. Na Goriškem so se ga oprijeli predvsem Tolminci, v ravnini je zavladala že prej koruza; zato so v Gorici še dolgo potem zasramovali Tolmince in hribovce z imenom »patata«. Na Kranjskem sta po-

Krompir prebirajo

stali v začetku preteklega stoletja glavni krompirjevi deželici — Kočevska in Suha Krajina.

Kjer koli so pri nas začeli gojiti krompir, so ga izpočetka uporabljali samo za krmo svinjam; sadili so ga najprej ob robovih njiv, ponekod so kasneje določili zanj posebne njive, tako kakor gojimo še dandanes zelje kar stalno na zelnikih; v plodored je bil uveden krompir šele kasneje, ko se je docela uveljavil in se bolj razširil. Lakota v letih 1771 in 1772 je tudi pri nas naučila ljudi krompir jesti po onih krajih, kjer ni mnogo koruze.

Kmetijske družbe so graščinam dajale navodila, kako se sadi krompir, od graščin pa so se naučili ravnati z njim podložniki. Prvi sestavek v slovenskem jeziku o krompirju je izšel v Pohlinovi knjigi »Kmetam za potrebo inu pomoč« (1789), ki je prevod nemške Beckerjeve knjige. Po uvodnih verzih, v katerih pravi pisec, da je oni, ki ne mara jesti krompirja in bele repe, »trep«, opisuje krompir in njegovo uporabo takole: »Krožiči (Pohlinov izraz za krompir) ... so en cel posebne sad te zemle ... Krožiči se puste suhi iz soljo poštopani jesti; se puste med kislju zelem, korenje, repo, grah, oppresnu zelem, ohrovt, inu skoraj med uso zakuho mejšati: ti majnši se znajo v župo dijati, koker knedelni. Iz njih se zna sok narediti, krofi, inu kruh peči.« Nato navaja, kako se izdelujeta iz krompirja kruh in škrob, hvale krompir kot krmilo živini. opozarja pa bralce, naj ga ne uživajo preveč, češ da je zlasti v mokrotnih letih ali iz vlažne zemlje zdravju škodljiv; vsak teden naj se samo dvakrat jé, sicer da utegne škoditi. Pohlin tudi ve, da zgubi krompir, če ne dobimo semenskega krompirja

od drugod, zelo na rodnosti, zato nasvetuje tudi pridelovanje semena in njegovo sejanje.

Zanimivo je, kako malo jedil so znali ljudje prvotno pripravljati iz krompirja. Poznali so ga samo v oblicah ali pa kot dodatek, pomešan v razno prikuho. Značilno je, da tudi Valentin Vodnik v »Kuharskih bukvah« (1799) pozna samo dvoje jedi, napravljeni iz krompirja, in sicer »krompir s' siram« in »krompirjeve cmoke ali gnedelne«. Čeprav navaja mnogo receptov za zelenjavne juhe, ki se dajo napraviti iz zelja, kolerabe, korenja, beluš, kavle (podzemne kolerabe) in repe, ne pozna — krompirjeve juhe. — Da bi se prihranilo čim več žita in da bi se našla primerna uporaba za krompir v ljudski prehrani, je izdala kranjska deželna oblast pomladi leta 1806 poseben »Nauk is krompira kruh pezhi«; tudi v Bleiweisovih »Novicah« (od leta 1843 dalje) najdemo pogosto priporočilo, naj se peče kruh iz krompirja, češ da je prav okusen. Vladi je šlo predvsem za to, da se prihrani čim večja količina žita zlasti za slabe letine. Glede tega je prav zanimiva odredba koroške deželne vlade z dne 23. februarja 1802, ki pravi v uvodu, da je izkušnja pokazala, koliko žita se prihrani, če jedo ljudje krompir, kar je zlasti važno v časih, ko so cene žita visoke. Zato poziva odredba vsa gospodarstva, naj za zgled podložnikom pridno zasajajo to koristno rastlino in jo povsod tudi priporočajo podložnikom.

V dobi francoskih vojn je postalo pri nas pridelovanje krompirja splošno. V letih od 1810 do 1815 je prišla k nam iz hrvatskega Primorja nova, okusnejša vrsta z rumenim mesom; to vrsto so najprej sadili v ribniški dolini, potem pa se je zaradi dobrega okusa razširila po vseh naših krajih; »ribničanc«, kakor so novo vrsto pri nas imenovali, je kmalu docela izpodrinil prejšnjo rdečo vrsto. Sredi 19. stoletja je postal ribničanc že važno trgovsko blago in iz Notranjske pa tudi iz drugih krajev so ga vsako leto mnogo izvozili v Trst, Pulj in celo preko morja v Egipt. Tržačani so se ribničancu tako privadili, da dolgo časa niso marali nič slišati o krompirju z belim mesom. Ko je ribničanc v 80ih letih preteklega stoletja oslabil, je povzročalo to Kranjski kmetijski družbi hude skrbi, ker je vedela, da Tržačani za bel krompir ne ma-

rajo, rumenega, za katerega so služili naši kmetje lep denar, pa kar ni mogla vzgojiti.

Vprav okusni ribničanc in pa huda lakota v letih 1815—1817 sta mnogo pripomogla, da je postal krompir važen del ljudske prehrane pri nas, kjer ne pridelamo mnogo žita. Iz sestavkov, na osnovi katerih je nameravala Kranjska kmetijska družba v 40ih letih prejšnjega stoletja sestaviti topografijo Kranjske, razvidimo, da so krompir tedaj že vsepovsod sadili. Vsak kmet je določil zanj tedaj že deseti del svoje orne zemlje. Pred letom 1846 je bil vsakoletni pridelek krompirja ocenjen na Kranjskem z 2.500.000 vagani (1 vagan ali mecten sta dva mernika), kar bi znašalo, če računamo na en mernik 23 kg krompirja, 115.000 ton ali 11.500 železniških vagonov. Za primero naj navedem, da so ga pridelali pred današnjo vojno v vsej dravski banovini letno po 34.653 vagonov. S krompirjem zasajeni prostor je znašal na Kranjskem 16.342 oralov. Najmanj so ga gojili že tedaj v Vipavski dolini, kjer je naorni zemlji prevladovala koruza. Značilno je, da je znani gospodarstvenik dr. Orel leta 1847, ko je nastopila pri nas huda krompirjeva plesen, izjavil, da sade ljudje na Kranjskem vse preveč krompirja.

Mnogo manj kakor na Kranjskem so ga pridelovali na Spodnjem Štajerskem. Ta je bila upravno razdeljena tedaj v mariborsko in celjsko okrožje, ki sta skupno šteli 239.611 oralov orne zemlje, od katerih je bilo po dr. Hlubeku (»Die Landwirtschaft des Herzogthumes Steiermark«, 1846) zasajenih s krompirjem le 12.000 oralov ali 5 odstotkov orne zemlje. — Za Goriško sem že omenil, da so ga sadili le bolj v goratih predelih dežele, medtem ko je v nižini docela prevladovala druga ameriška rastlina, koruza.

V prvi polovici 19. stoletja je morala nastati tudi sledeča pesem v dolenskem narečju, ki v njej pesnik takole hvali krompir in njegove koristi:

En nov gostač je peršu v Krajn,
Časti jen hvale vreden,
Pred nekaj lejtmi tukaj zajn
Nej vejdu skor nobeden;
Vikši so ga perporočvali,
Deb ga s častjo gor uzeli.
En dober mož je, smo spoznali,
De smo ga vsi veselili.

Gospod Krumpir je ta gostač
Dosti dobriga je sturu
Tu priča gospud, kmet, berač
Lakote je pomuru.
On dosti jezar ludem
Čeva, trebuh razširu
Tudi dosti kašt jen skrinj per tem
Je z žitam namiru.

On je po cel deželi zdej
Na jerperge nastavljen,
Zuper sovražnika vselej,
Je on na boj napravljen.
Če je žitu in mesu dragu,
Lakoto proč odžene.
Al ku bi kdu izreč mogu
Na kulk viž da življenje.

En pošten mož je ta gostač,
Gospod na mizo hodi,
Ja ona ga naprav drgač
Ga bolj žlahtno oblodi;
To ravno je zajn ena čast,
K mu po pravici sliši,
On zadubi skuz tu oblast
Perstopit k vsaki hiši.

Gradnik ga rad u solati jej,
Al' sparjenga v kozici,
Nekteri tudi to povej
De dober je v potici.
On bo večkrat mešan v testu
Tudi per ognu palen,
Dobro diši, jen bo zatu
Od pametnih pohvalen.

Kmet ga prav žlahtnu ne naprav
Rad iz njega žganjce kuha,
Med zele jen repo ga stav,
in s tem peršpara kruha.
V oblic je dober, prav berač,
Tudi lakot preč odpele,
Če ga nej moč naprav dergač,
Ker nej moke, zabele.

Ne deb na dosti viž samu,
Bil za špižo človeku,
On je tudi raztrganemu
Dav gvant, je ga obleku,
Dosti pridelku kmet prodal,
Ktere krumpir peršpara,
In za žlahtno gvante da,
Ker prej nej mu denara.

Ženske z njega štirko sture
Inu nih gvante kerpčajo,

De jim na glav terdu stoje
Kader prijatlje imajo.
Popisati mogoče nej,
Dobrot tega gostača,
Kdur ga ne hval, ta vrejden nej
De se u Krajni obrača.

Že od 20ih let dalje so začele kmetijske družbe na svojih zemljišjih preizkuševati nove vrste krompirja, ki so ga dobivale iz raznih nemških krajev. Kranjska družba je leta 1828 preizkuševala n. pr. kar 41 različnih vrst, obenem pa je po kmetijskih strokovnih listih raznih dežel zasledovala poročila o novih vrstah, želeč najti za vsak predel talno in podnebno tako raznovrstne Kranjske ustrezajočo sorto. — Enake preizkuse — čeprav v manjši izmeri — je delala tudi štajerska kmetijska družba.

Do srede 19. stoletja krompir pri nas še ni bil trgovsko blago, izvzemši okolice mest. Kakor pripovedujejo poročila, se je na ljubljanskem trgu prvič pojavil leta 1770. Sicer pa so ga ljudje pridelovali za pitanje prašičev in za lastno uporabo v kuhinji, da so si tako prihranili žito. Vprav gojitev prašičev, ki so jih nekoč krmili predvsem z želodom in žirom, se je po razširitvi krompirja zelo dvignila.

4. Slovenska imena za krompir

Pri nas se je splošno udomačilo ime krompir, ki je nastalo iz nemške besede Grundbirne. Dobesedni prevod te nemške besede bi se glasil: podzemška hruška, kot krompir tudi res imenujejo v celovški okolici (podzemšče hrušče). Prav lepo ime je podzemljica, ki je udomačeno ponekod na Gorenjskem in deloma na Koroškem. V Podjuni in Mežiški dolini ga imenujejo laška repa ali kratko tudi repica, kar bi kazalo, da so ga dobili tja iz Italije. Na Tolminskem, v Ziljski dolini in v okolici Kranjske gore je razširjen izraz čompe, kar je nastalo iz nemške besede Klumpen; v Prekmurju ga imenujejo krumpelni ali krumpiška. Ime korun je razširjeno po istrskih otokih in je prišlo k nam po letu 1810 z uvedbo »ribničana«; med ljudstvom se ta izraz ni udomačil, pač pa ga je uporabljal Bleiweis v »Novicah«. Pohlino v umetni izraz krožiči sem zasledil samo v njegovih delih. Izrazi bob (navaja ga Cilenšek), na-

dalje brnica, brnic, turkinja (nabral jih je najbrž dr. Henrik Tuma) so manj znani in razširjeni.

5. Desetina od krompirja

Ko so začeli pri nas gojiti krompir v večjem obsegu, so se kmetje branili dajati od njega desetino, češ da desetina od krompirja, ki je nov sadež, ni vpisana v nobenem urbarju. Dokler so ga v manjših količinah pridelovali na zemlji, ki ni bila podvržena desetini, n. pr. na vrtovih ali prahi, zemljiška gospodstva niso smela zahtevati od njega desetine, kajti že dvorni dekret z dne 12. oktobra 1769 je določal, da se od krmilnih rastlin, pridelanih na prahi ali ledini, desetina ne sme pobirati; s tem je skušala vlada dvigniti v državi živinorejo. Določba tega patenta je bila kasneje še večkrat obnovljena, tako zlasti s patentom z dne 27. aprila 1784, v katerem je izrecno poudarjeno, da se šteje med krmilne rastline tudi krompir.

Drugače je seveda postalo, ko so začeli podložniki saditi krompir tudi na njivah, podvrženih desetini. Med podložniki in desetinskimi gospodi so nastali tedaj zaradi desetine spori, ki so se stopnjevali zlasti v dobi, ko so odšli iz naših krajev Francozi (1815). Francozi so v dobi vlade v naših krajih (1809—1815) zemljiško zavezo močno zrahljali; skrbeli so le, da so podložniki v redu plačevali državne davke; za to, ali so v redu odrajtovali gospodstvu desetino, so se pa prav malo brigali. Po zopetni zasedbi naših dežel po avstrijskih četah se je skušalo plemstvo odškodovati za vse, česar niso dobili od podložnikov v dobi francoske okupacije, zahtevajoč desetino tudi od krompirja, tem bolj, ker so ga kmetje čimdalje več pridelovali. Ker krompir ni bil zapisan v urbarju, so se skušali pametnejši in spravljivejši zemljiški gospodje sami pogoditi s kmeti glede desetine od tega sadeža.

Gubernij (deželna vlada) se izprva v to vprašanje ni vtikal. Ko pa so se spori le preveč zaostri, je skušal gubernij vendarle vsaj pripraviti nekako rešitev tega vprašanja in se je obrnil zato 19. marca 1820 na Kranjsko kmetijsko družbo za nekatere podatke. Družba je zaslila o tem profesorja Wernerja, ki je predlagal, naj se oddaja pri krompirju desetinskemu gospodu trideseti del pridelka. S tem predlogom

pa družba ni soglašala, kerse ji je zdelo tridesetina vendar nekoliko premajhna, češ da se od koruze, ki zahteva iste izdatke za gojitev kakor krompir, zahteva dvajsetina, razen tega pa je krompir tudi manj podvržen uimam kakor koruza.

Z istim vprašanjem so se ukvarjali tudi obnovljeni kranjski deželni stanovi na prvem zborovanju leta 1821. Na tem zborovanju je prevladovalo spravljivo stališče, naj se namreč odrajtuje polna desetina od krompirja samo tam, kjer sta se desetinski gospod in podložnik tako pogodila; kjer pa se desetina od krompirja ni odrajtovala, naj se oddaja od krompirja samo dvajseti del pridelka.

Razprava na zborovanju kranjskih deželnih stanov je izpodbudila vlado, da se je odločila to vprašanje rešiti. Kranjska kmetijska družba je bila vnovič vprašana za mnenje, ki ga je podala 22. januarja 1822. Referat je prav zanimiv, kajti iz njega izvemo, da saditev krompirja pri nas nikakor ni zmanjšala površine, posejane z žitaricami, deloma zato ne, ker so ga v goratih predelih pridelovali predvsem na ledinah, pač pa se je zaradi krompirja precej zmanjšalo pridelovanje korenja in repe. V referatu se je družba izrazila zoper oddajo desetega dela pridelka, češ da bi začeli kmetje takoj saditi manj krompirja, »zmanjšanje pridelovanja krompirja pa bi pomenilo veliko škodo za tako deželo, kakršna je Kranjska, kjer je krompir ob mnogih slabih letinah glavna hrana revnejšega mestnega prebivalstva«. Ker so stroški za pridelovanje krompirja isti kakor pri koruzi, naj se tudi od njega zahteva dvajsetina.

Značilno za predmarčno vlado je bilo, da je kaj rada odlašala z odločbami, s katerimi bi se zamerila plemstvu. Tako je tudi zadeva glede desetine od krompirja obležala v miznici dvorne pisarne, kjer je spala celih enajst let. Šele 18. februarja 1835 je izšel dekret dvorne pisarne, ki je po cesarskem sklepu z dne 21. marca 1833 vprašanje takole rešil:

Na Kranjskem se pobira na njivah, podvrženih desetini, od krompirja dvajseti del pridelka; kjer pa se dado dokazati pravno pridobljene pravice na višjo izmero ali kjer so si podložniki pridobili pravno oprostitve od desetine, ostane to še nadalje v veljavi.

Dvajsetina od krompirja se pobira tako: le: podložnik javi desetinskemu gospodu, da namerava izkopati krompir, nakar desetinski gospod odmeri vsako dvajseto leho zase, kjer pa teh ni, pa vsak dvajseti seženj; gospod mora krompir izkopati in zvoziti domov na svoje stroške. Če pa desetinski gospod v 24 urah potem, ko mu je podložnik javil, da bo kopal krompir, svojega deleža ne odmeri, je podložnik upravičen, da pokliče rihtarja in dva zaprisežena moža, ki odmerita delež desetinskemu gospodu, nakar sme podložnik svoj del izkopati, delež za gospoda pa pusti neizkopen. — Od dvajsetine pa se odpiše še peti del, kakor je bil že izza francoskih časov navadni popust pri vseh desetini podvrženih pridelkih.

Graščaki niso bili zadovoljni niti z načinom pobiranja desetine, kakor ga je določal ta dekret, niti z njeno odmero. Zato so se na zborovanju deželnih stanov 15. oktobra 1833 zoper dekret močno pritožili. Ker pa so se na tem zborovanju potegnili meščani in duhovščina za kmeta, je skupen ugovor stanov tako odpadel, pač pa se je plemstvo pritožilo na cesarja. Po obširnih poizvedovanjih, pri katerih je bila Kranjska kmetijska družba zopet vprašana za mnenje, je s cesarsko odločbo z dne 20. junija 1835 dekret v polnem obsegu obveljal in je ostal potem v veljavi do razglasitve zemljiške odveze, sklenjene z zakonom z dne 7. septembra 1848.

6. Žganje

K razširitvi krompirja v mnogih deželah je v prvi polovici 19. stoletja mnogo pripomoglo, da so začeli iz njega žgati žganje, ki so ga prej — n. pr. v Nemčiji — žgali iz rži. Za žganje je uporaben vsak krompir, tudi najslabše vrste. Žganje, napravljeno iz krompirja, po duhu in okusu močno zaostaja za žganjem iz rži, vsebuje pa zelo mnogo patoke in je izmed vseh vrst zdravju najbolj škodljivo.

Zlasti mnogo žganja iz krompirja so našli v Prusiji, kjer se je iz tega razvila pravicata industrija — v ogromno škodo ljudskemu zdravju. Samo v tej deželi je bilo okrog 1842. leta 13.819 tovarn za žganje, na Saškem pa 4407, izmed katerih jih je obratovalo 1684, kajti v medsebojni konkurenčni borbi so večja podjetja manjša

zatrila, da so sama spravljala ogromne dobičke. Tudi na Češkem so leta 1836 našli že 1495 tovarn za izdelovanje žganja, ki so ga žgale večinoma iz krompirja, le redke iz rži.

V naših krajih, kjer imamo vino, ni bilo nevarnosti, da bi se ustanovljale izdelovalnice žganja iz krompirja, pač pa jih imamo na Koroškem. Do konca tridesetih let 19. stoletja Korošci žganja sploh niso poznali, leta 1840 pa je bilo samo na spodnjem Koroškem (celovško okrožje) že 66 žgalnic, ki so žgale žganje iz krompirja. Tudi tu je nastala med podjetniki ostra konkurenca in ugonabljanje manjših podjetij, tako da imamo leta 1845 na vsem Koroškem le 32 žgalnic, vendar pa so bile te pravicata tovarne.

Značilno je, da je na občnem zboru Koroške kmetijske družbe 20. maja 1845 poročevalec Tomaž Khacke zagovarjal njihov obstoj, češ da prodajo kmetje vanje veliko krompirja, razen tega pa najde v njih tudi mnogo delavcev zaslužek. Khacke je navajal nadalje, da se izvozi iz Koroške letno 30.600 veder žganja, kar prinese v deželo 102.400 gld. dohodkov, domače prebivalstvo pa da se nanj še ni privadilo. — Dejstva pa so bila seveda drugačna. Noviški dopisnik Rumar je isto leto poročal v »Novicah«, da se pitje žganja po Koroškem zelo širi, zlasti med rudarji. Zaradi nizke cene ga pije vse in celo otrokom v zibelki ga dajejo. Dopisnik poroča končno, da ga žgejo samo gospodje: njihova dobičkaželjna podjetnost je kopala grob ljudskemu zdravju. Vprav to nezdravo žganje je sprožilo tudi pri nas začetke protialkoholnega gibanja, ki ni bilo naperjeno zoper zdravo vino štajerskih, dolenskih in primorskih gor, ampak samo proti temu škodljivcu. Pri tem moramo omeniti predvsem Antona Martina Slomška, ki je za svojega bivanja na Koroškem gotovo videl zle posledice uživanja žgane pijače iz krompirja. Poudariti pa moramo prav tako, da je bilo to gibanje deloma odmev splošnega protialkoholnega gibanja, ki se je začelo v Ameriki, potem na Irskem in ki je zajelo vse one dežele Evrope, kjer so s patoko zastrupljali in ugonabljali ljudi.

Krompirjeva plesen in podražitev živila žganjekuho iz krompirja močno omejili, nekatere vlade pa so jo tudi kar prepovedale.

7. »Krompirjeva bolezen«

Leta 1830 se je pojavila v Nemčiji — tedaj še v majhnem obsegu — posebna bolezen na krompirju; sredi julija je začelo dobivati listje krompirjeveke rjave pege, nakar so začeli gomolji gniti deloma že na polju, razširjajoč okrog sebe hud smrad, deloma pa šele v kleti. Polagoma se je ta bolezen, ki se imenuje krompirjeva plesen (»Novice« jo imenujejo krompirjevo gnilobo), kot pravcata epidemija razširila po vsem svetu, grozeč uničiti krompir. Pri nas se je prvič pojavila leta 1844 v okolici Kranja in Kamnika, naslednje leto je bila že precej razširjena po Dolenjskem, leta 1846 pa so že iz vse Kranjske in sosednih dežel prihajale tožbe zaradi nje; to leto je nastopila pri nas že v takšni izmeri, da se je ponekod zmanjšal pridelek krompirja za eno tretjino ali za polovico.

Odbor Kranjske kmetijske družbe je o tej bolezni, ki je povzročila po vsej Evropi in tudi Ameriki največjo zaskrbljenost, prvič razpravljajl novembra 1845. Najhuje je pač bilo, da nihče ni vedel za njen vzrok. Tedanji družbeni tajnik dr. Janez Bleiweis in naravoslovec Ferdinand Schmidt iz Sp. Šiške sta prvotno menila, da ji je treba iskati vzrok v degeneraciji krompirja, ki se razmnožuje samo z gomolji, ne pa po naravni poti s semenom. Poizkusi na družbenem vrtu na Poljanah, kjer so začeli gojiti krompir iz semena, pa so kmalu pokazali, da je bilo to mnenje zmotno, kajti tudi iz semena vzgojeni krompir je začel gniti.

Za bolezen se je začela zanimati tudi osrednja vlada na Dunaju, ki je znanstvenim zavodom naročila, naj preiskujejo bolezen in skušajo najti njen vzrok. Posamezne kmetijske družbe so deželnim vladam stalno poročale o razširjanju bolezni in o tem, v kakšnih okoliščinah se zlasti pojavlja; poročila po so dobivale družbe od svojih podeželskih dopisnikov. Jeseni leta 1846 je bilo v Gradcu X. zborovanje kmetovalcev iz avstrijskih in deloma nemških dežel, kjer so o bolezni obširno razpravljali in priznali, da njenega vzroka za enkrat še ni moči dognati. »Novice« so o bolezni obširno pisale, Kmetijska družba v Ljubljani pa je dala jeseni leta 1846 natisniti 1500 izvodov letaka z naslovom: »Kratek in lahko razumljiv pod-

uk, kako krompir saditi in z njim ravnati, de se bo prihodnjič gnjilobe obvaroval«; letak je bil brezplačno razdeljen med kmete na Kranjskem in Primorskem. V njem opozarjajo ljudi, naj sade res samo popolnoma zdrav krompir, in sicer v peščeno zemljo, kajti spoznali so, da ilovnata in vlažna zemlja gnilobo pospešujeta; krompir naj se tudi ne sadi na novo pognojeno njivo, kajti tudi gnoj pospešuje bolezen. Koplje naj se ob lepem vremenu in docela dozorel, kajti samo tak je sposoben prihodnjo pomlad za saditev. Preden se spravi, ga je treba natančno pregledati in tudi pozimi se mora pogosto prebirati.

Ker je splošno prevladovalo prepričanje, da je vzrok bolezni degeneracija krompirjeve rastline, so menili, da bodo gnilobo odpravili, če uvedejo ameriški krompir iz njegove prvotne domovine. Nekaj ameriškega krompirja se je res posrečilo dobiti tudi k nam, toda poizkusi so pokazali, da prav tako gnije kakor domač.

Leta 1847 so postale tožbe o krompirjevi plesni vsesplošne in povsod na kmetih so govorili samo o njej. Krompir je poskočil v ceni, zaradi krompirjeve gnilobe pa so tudi žitni trgovci pospravili žito v skladišča, tako da je nastala zaradi tega občutna druginja. Kaj čuda, če je o tej bolezni zakrožil Em. Tomšič v »Novicah« z naslovom »Korun« tale sonet:

»Brez korúna je hrana pičla;
Brez korúna na levim ničla.

Korún! čez sto let v deželi naši —
Si hotel nas sovražno zapustiti,
In nam ne dalje krušni oče biti?
Ločitev tvoja nas vse grozno plaši!

Težko je kmetu le ob soku, kaši,
Sočivju, zelju, repi se živiti;
Tak malo more tebe pogrešiti
Gospod u gradu, kot pastir na paši. —

Zdaj žalostno u tvojo domovino
Ameriko, Evropa se ozira;
Tvoj beg od nas napravil je dragino!

Oj! pridi, da nas ta več ne zatira,
Darilo, od milost' božje nam poslano!
In daj se nam v obilno zopet hrano.«

Posledica bolezni, ki je dosegla v naših krajih največji razmah leta 1851, je bila, da so začeli kmetje pridelovanje krompirja v večjem obsegu opuščati. Če so ga pred boleznijo pridelali na Kranjskem po katastru 2.500.000 vaganov, je padel ta pridelek zaradi bolezni na pol in tako je ostalo precej časa. Šele ko se je proti koncu 50ih let bolezen vsaj nekoliko unesla, je začelo pridelovanje krompirja zopet polagoma naraščati. Namesto krompirja so začeli mnogi v večji meri gojiti koruzo, repo in tudi stročnice. Toda pokazalo se je, da pri nas krompirja z drugimi sadeži ni mogoče popolnoma nadomestiti.

Ker se je bolezen pojavljala redno šele v drugi polovici julija, so se mnogi po nasvetu kmetijskih družb oprijeli gojitve zgodnjega krompirja, ki je v dobi, ko se plesen pojavi, že pospravljen.

O vzrokih bolezni so vladali najrazličnejši nazori. Zanimivo za tedanje pičlo poznavanje narave je, da je n. pr. neka kmetijska podružnica sporočila družbi, da je vzrok bolezni najbrže v zemeljskih vplivih; krompir da je zdrav, pač pa je bolna zemlja, zato da bo bolezen ponehala tedaj, ko se bo zdravi krompir docela prilagodil bolni zemlji. — V svojem poročilu na namestništvo v Ljubljani z dne 2. novembra 1851 je Kranjska kmetijska družba poročala, da je vzrok krompirjevi plesni najbrže v — ozračju, češ čemu obole najprej listi, potem šele gomolji, če ne zato, ker vsrkajo listi iz zraka kali bolezni. — Nekateri so videli vzrok bolezni tudi v živalcah, ki so jih odkrili v gnilem krompirju, pri čemer pa niso upoštevali, da so te živalce posledica bolezni.

Razumljivo je, da so kmetijskim družbam in »Novicam« kar deževali razni predlogi, kako bi se dala bolezen odpraviti ali vsaj omejiti. Vsi ti predlogi, ki so jih sicer »Novice« stalno objavljale, so se izkazali kot brezuspešni. Končno so morale »Novice« leta 1863 priznati, da vzrok bolezni še zmeraj ni znan, kmetovalce pa so opozorile, da se je dognalo o plesni dotlej naslednje: a) zgodnji krompir in tudi zgodaj vsajeni pozni krompir bolezen prav malo in redko napada; b) dober in zdrav krompir se pridelal le v prav suhih letih; c) če začne deževati potem, ko je krompir odcvetel, ga bolezen bolj ali manj napade; č) na pusti in peščeni zemlji krompir bo-

lezni ni tako podvržen kakor na mastni in rodovitni zemlji; krompir se tudi ne sme saditi na pravkar pognojeno njivo; d) vse vrste niso boleznijo enako podvržene, vendar pa ni vrste, ki bi še nikoli ne bolehal; e) tudi iz semena vzgojeni krompir gnije. »Novice« opozarjajo kmete, naj se po teh izkušnjah ravnajo, kajti vse drugo ne velja nič.

Pač pa so kmetijske družbe neprenehoma iskale vrste, ki bi bile proti bolezni odpornejše. Tudi Kranjska kmetijska družba je na svojem vrtu na Poljanah preizkusila z večjim ali manjšim uspehom veliko število novih vrst. Te pa je sadila od leta 1870 dalje po Güllichovem načinu, ki so ga evropski časniki razglašali za zmagovalca krompirjeve plesni. Güllich je v Ameriki dvajset let opazoval krompir in njegovo bolezen ter iznašel poseben način gojitve, ki ga je uvedel leta 1868 na Nizozemskem, kamor ga je bila poklicala tamošnja vlada. Njegov način obstoji v naslednjem: saditi se mora samo cel krompir, njiva pa se mora pognojiti tako globoko, da ne pridejo do gnoja korenine, ki tudi ne smejo segati do podtalne vode; vsaka rastlina mora biti čimbolj oddaljena od druge. — Kranjska kmetijska družba se je s tem načinom pohvalila, ravnal pa se je po njem pri nas le malokdo, ker je zahteval preveč truda in tudi precej večjo površino zemlje. V koliko je krompir, zasajen po tem načinu, manj gnil, se da težko reči, kajti bolezen se je v tej dobi že sama močno unesla.

Pravi vzrok bolezni je bil odkrit šele leta 1877. Odkril ga je Van Trighem v posebnem bacilu, ki ga je imenoval prvotno

Krompirjev blagoslov

bacillus amylobacter, ki pa se danes splošno imenuje peronospora infestans.

Vzrok bolezni je bil odkrit že v dobi, ko je plesen izgubila že precèj intenzivnosti, dasi ni docela ponehala niti danes in se zlasti pojavlja v mokrotnih letih. Ko je bil odkrit njen vzrok, so se našla tudi sredstva zoper njo; najboljše sredstvo je škropljenje krompirjevih rastlin na njivi z raztopino modre galice in ugašenega apna. Vendar pa se to škropljenje pri nas na kmetih ni izvajalo; kmetu danes plesen ne povzroča več onih hudih skrbi, kakor mu jih je nekoč.

8. Gojitve krompirja pri nas od srede 19. stoletja dalje

Sredi 19. stoletja so gojili pri nas že različne vrste krompirja, ki so prišle k nam po kdo ve kakšni poti. Glavne vrste, ki so bile obenem najbolj razširjene, so bile tedaj: ribničan, rdeči zgodnji, progasti in kifeljčar.

Znano je, da krompir zelo hitro degenerira, zlasti če ga s peščenih tal prenesemo na težko, ilovnato zemljo, pri čemer izgubi v nekaj letih precej na rodnosti. Glavni problem pri gojitvi krompirja je v tem, da si zmeraj oskrbimo nov semenski krompir od drugod, sicer se pridelek kmalu zmanjša za pol ali celo na manj, kar je velikega pomena za vse dežele, ki goje krompir v večjem obsegu. Vprav zaradi tega so kmetijske družbe stalno dobivale raznovrstni semenski krompir od drugod, zlasti iz Nemčije in Češke; ta semenski krompir pa je bilo treba šele preizkusiti, ali mu naša zemlja in podnebje prijata ali ne. Vsi ti poskusi so se vršili na družbenih vrtovih ali na preizkuševališčih kmetijskih šol, in sicer po tri ali štiri leta z isto vrsto; družbe so potem priporočale kmetovalcem res samo take vrste, ki so se pri preizkusih obnesle. Pri tem so morale seveda paziti tudi na odpornost posameznih vrst proti plesni. Res je, da se je ta škodljiva bolezen polagoma sama precej unesla, prav tako res je pa tudi, da so vprav kmetijske družbe k temu mnogo pripomogle, uvajajoč krompir, ki je bil odpornejši proti njej. Poleg tega so morale družbe pri uvajanju novih vrst paziti še na to, da so priporočale take, ki dajejo čim večji donos, ki vsebujejo čim več škroba in imajo prijeten okus, a tudi lepo obliko, da se da lepo lupiti, kajti samo krom-

pir s takimi lastnostmi se lahko s pridom proda.

V drugi polovici 19. stoletja je Nemčija, ki je bila poleg Češke glavna dobaviteljica novih vrst za našo deželo, uvažala vedno več novih ameriških in angleških vrst; te vrste so potem veliki vrtnarji križali med seboj, vzgajajoč tako zopet nove vrste, jim dajali zveneca angleška imena ter jih nato v katalogih, ki so izhajali v vseh jezikih, hvalili in ponujali v nakup. S krompirjem je bilo domala tako kakor s tulipani, ki so jih gojili in še danes goje na Nizozemskem: vsaka nova vrsta je postala moda. Pri modi pa ne plačaš predmeta, ampak pač modo in pri krompirju nisi plačal krompirja, ampak njegovo zveneco in eksotično ime, pri čemer je bilo blago pogosto za nič.

Predaleč bi nas zavedlo, če bi hoteli našteti vse vrste, ki jih je samo Kranjska kmetijska družba preizkušala in deloma tudi uvajala pri nas. Vedeti moramo namreč, da je marsikatera nekoč hvaljena vrsta, ki se je že precej razširila, degenerirala, zamenjati jo je morala že druga ali celo tretja. Omejili se bomo zato samo na najvažnejše in med te spada predvsem oneidovec, ki je še danes pri nas najbolj razširjena vrsta, čeprav je že precej opešal.

Oneidovec je vzgojil Karel Rambousek, lastnik semenske postaje v Zborovu na Češkem, s križanjem dveh ameriških vrst in je poslal leta 1883 Kranjski kmetijski družbi nekaj gomoljev v preizkušnjo. Po štiriletnih uspeh preizkušnjah ga je začela družba l. 1887 razširjati po Kranjskem, od koder se je potem razširil po vseh sosednih deželah in celo v Dalmacijo. Ima belorumenno kožo in belo, zelo okusno meso ter je dajal izpočetka šestnajstkratni pridelek. Vprav z uvedbo oneidovca, ki je pri nas nadomestil že skoraj docela degeneriranega ribničana, se je pridelek krompirja na Kranjskem zvišal od leta 1887 pa do leta 1917 za dobro tretjino, t. j. letno za 6000 železniških vagonov. Po uradni statistiki je znašal namreč pridelek krompirja na Kranjskem 1887. leta 4700 vagonov, leta 1917 pa 17.000 vagonov; kakor že omenjeno, gre 6000 vagonov višjega pridelka na rovaš oneidovca, ves drug višji pridelek pa na račun večje ploskve pridelovanja. Pripomnimo naj še, da je oneidovec pri nas znan tudi z imenom »družbar«, ker ga je raz-

širila pač Kmetijska družba. — Na Štajerskem se je poleg njega razširil beli šneflok ali kresnik, ki pa se da sicer od družbarja prav težko razlikovati.

Še starejši kakor oneidovec je belomesnati rožnik, ki se je razširil v naših krajih že ob koncu 60ih let prejšnjega stoletja. Pri njem razlikujemo zgodnjo, srednje pozno in pozno vrsto. Razširjen je povsod, največ ga danes pridelujejo na Ptujskem polju in v okolici Kranja. — Prav tako se še danes goji kot zgodnja vrsta kifeljčar, ki je bil v naših pokrajinah znan že sredi 19. stoletja. V Savinjski dolini se je ob koncu 70ih let razširil magnum bonum, ki pa je že močno degeneriral in je danes nepomemben. Izmed vrst, ki so danes razširjene, moramo omeniti še: prof. Wohltmanna z rdečo kožo in belim mesom, ki se goji kot pozna vrsta na Kočevskem, v Prekmurju in na Murskem polju, deloma v okolici Šmarja pri Jelšah; precej je razširjen acker-segen, ki je bil uveden šele pred petnajstimi leti, potem bintje, ki se je kot izvrsten zgodnji krompir razširil po Gorenjskem in v okolici Št. Vida pri Stični. Manj razširjene vrste so še: roza, jubel, alma, Böhmov rani in rogač.

Omenil sem že, da je bil ribničan pri nas važno izvozno blago v Trst, Pulj in celo v Egipt. Ko je degeneriral, ga je polagoma zamenjal kot izvozno blago oneidovec, kajti Tržačani so se polagoma le privadili belomesnatemu krompirju, tem bolj, ker je oneidovec res izvrstnega okusa. Kot trgovsko blago je imel krompir pomen tudi v okolici Gorice; tu so sadili predvsem zgodnje vrste, ki so zaradi milega podnebja zelo rano dozorele, nakar so izvažali ta krompir na Dunaj in v druga avstrijska velika mesta.

9. Nekoliko statistike

Nobena narodnogospodarska razprava ne more pogošati statistike, ki je morda za koga dolgočasna, a je zelo poučna. Ker je ta razprava zgodovinska, hočem podati v naslednjem statistiko povprečnega letnega pridelka krompirja v posameznih pokrajinah, izračunano po povprečju v letih 1870 do 1875, torej v dobi, ko se je krompirjeva plesen že močno unesla. Ker dado tudi poljski sadeži pogosto pokrajini značilno sliko, hočem navesti, kateri sadež je

v posameznih pokrajinah prevladoval, pri čemer pa ne opoštevam strniščne ajde kot drugega sadeža.

Pokrajina	Odstotek orne zemlje zasajen s krompirjem (%)	Največ orne zemlje zavzema		Na 1 ha se pridelava krompirja hl	Celotni letni pridelok krompirja v hl
		sadež	%		
Sp. Štajerska .	8.2	rž	16.6	59.8	613.189
Južna Koroška (ob Alpah)	5.1	rž	23.2	73.1	78.144
Celovška kotlina s Svriško planino . . .	6.3	rž	31.6	91.0	330.967
Gorenjska . .	11.4	oves	15.2	70.6	399.880
Dolenjska . .	12.2	koruza	15.8	63.7	496.350
Notranjska . .	17.9	*)	—	46.7	184.600
Alpska Goriška	14.4	pšenica	24.0	61.1	15.092
Alpsko predgorje na Goriškem	7.1	pšenica	17.4	60.1	19.723
Goriško gričevje	8.4	koruza	44.5	45.1	24.345
Goriški Kras . .	11.4	pšenica	29.2	55.8	37.609
Trst	2.39	—	—	39.0	566
Tržaška okolica	5.3	rž	38.8	44.0	727
Čičarija	17.1	pšenica	19.5	54.7	37.670
Zapadna Istra do Dragonje .	6.8	koruza	53.1	36.1	18.942

*) Tu je največji del orne zemlje zasajen s krompirjem, za njim pride na vrsto oves s 13.6 %.

Iz statistike sledi, da zavzema krompir največ orne zemlje na Notranjskem, vendar pa je pridelok razmeroma majhen; razmeroma največji pridelok na 1 ha izkazuje Celovška kotlina.

Po Schollmayrovi statistiki za Kranjsko iz leta 1876 naj še navedem, da je tu krompir zavzema izmed vseh sadežev — izvzemši strniščne ajde — največ orne zemlje v davčnih okrajih: Kočevje (25.5 %), Senožče (24 %), Ribnica (22 %), Ilirska Bistrica (21.5 %), Postojna (20 %), Planina (20 %) in Lož (16 %), najmanj pa Vipava (4 %).

10. Nova nevarnost: koloradski hrošč

Okrog leta 1850 so opazili v pokrajini Kolorado v Severni Ameriki, kjer so prav tedaj začeli novi naseljenci gojiti krompir, na krompirjevki nekega hrošča, o katerem so kasneje dognali, da je prišel tja iz Južne Amerike. Izpočetka se ni zanj nihče zmednil; v teku časa se je močno pomnožil in je od leta 1865 dalje začel nastopati kot škodljivec. V velikih trumah se je širil proti vzhodu Združenih držav, napadajoč povsod krompirjeve njive, ki jih je popol-

noma uničil, tako da so morali v nekaterih pokrajinah gojitev krompirja sploh opustiti. Širil se je v takih trumah, da so zaradi njega iztirjevali vlaki. Leta 1874 je dosegel že atlantsko obalo, kjer je napadal v velikih trumah ladje, tako da je postal pravicata nadlega tudi za prebivalstvo obmorskih mest, obenem pa je zaradi množice ponekod onemogočil poletno kopaljško življenje.

Koloradski hrošč (*Leptinotarsa decemlineata*) se širi samo v zmerno toplem pasu, pri čemer pa se preko visokih gorstev ne more razširiti. Je velik kakor pikapolonica in žre liste krompirjeveke, ki jih obklada tudi z jajčeci. Kjer se močno razširi, popolnoma onemogoči gojitev krompirja, zato predstavlja zanj največjo nevarnost. Leta 1876 so ga že prvič odkrili na evropskih tleh, in sicer v pristaniškem skladišču v Bremenu; naslednje leto (1877) so ga odkrili v pristaniščih v Liverpoolu in Rotterdamu, poleti pa na krompirjevih njivah pri Mühlheimu ob Renu. Že takoj izpočetka so odredili proti njemu najbolj energične ukrepe: kjer koli so ga opazili na njivi, so tako njivo navadno polili s petrolejem in jo nato zažgali. Razširjen je sedaj po vsej zapadni Evropi, vendar pa zaradi strogih ukrepov v zelo majhnem številu. Pri nas ga še ni; našim krajem najbližja točka, do kamor je prodrl — seveda posamič — je Bodensko jezero, kjer so ga odkrili leta 1941.

Viri in literatura: Arhiv Kmetijske družbe v Ljubljani: sveženj E², sveženj o topografiji, nadalje o občnih zborih družbe, končno sveženj Schollmayrovih statistik o letinah. — Dr. Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda. Najnovčja doba. Celje 1928. — Edmund Aelschker, Geschichte Kärntens. II. zv. Celovec 1885. — Heinrich Hermann, Handbuch der Geschichte des Herzogthumes Kärnten. Celovec 1860. — Carinthia II., 82. letnik. — S. Rutar, Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska. Ljubljana 1892. — Dr. F. X. Hlubek, Die Landwirtschaft des Herzogthumes Steiermark. Gradec 1846. — Isti, Ein treues Bild des Herzogthumes Steiermark. Gradec 1860. — Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze. Zvezki 5., 6., 16. Dunaj 1786. — Politische Gesetze und Verordnungen Franz II. 17., 18., 42., 44. zv. Dunaj 1806—1818. —

Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für das Laibacher Gouvernements-Gebiet in Königreiche Illyrien. 9., 15. in 17. zv. Ljubljana 1830—1838. — Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848—1898. 2. zv. Dunaj 1899. — Gabriel Majcen, Zgodovina domačih živali in pitomih rastlin. Gorica 1927. — Dr. Fr. Kovačič, Slovenska Stajerska in Prekmurje. Ljubljana 1926. — M. Pohlin, Kmetkarja potrebo inu pomozh. 1789. — V(alentin) V(odnik), Kuharske bukve. Ljubljana 1799. — K. F. B., Oekonomisch-praktischer Unterricht über den vortheilhaftesten Anbau und die beste Benutzung der Kartoffeln. Leipzig 1797. — Dr. Jos. R. Ritter Lorenz von Liburnau, Atlas der Urproduktion Oesterreichs. Dunaj. — Sturm Rado, Krompir. Celje 1937. — Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva. II. zv. Ljubljana 1939. — C. G. Calwer, Landwirtschaftliche und technische Pflanzenkunde. Stuttgart 1852. — Dr. Joh. Burger, Vollständige Behandlung über den Anbau und Benützung der Kartoffeln. Pest 1818. — Friedrich Graf Berchtold, Die Kartoffeln. Prag 1842. — Dr. C. Fr. Ph. v. Martius, Die Kartoffel-Epidemie der letzten Jahre oder die Stockfäule und Räude der Kartoffeln. München 1842. — Dr. Karl Snell, Kartoffelsorten. Berlin 1921. — Dr. F. X. Hlubek, Die Landwirtschaftslehre in ihrem ganzen Umfange nach den Erfahrungen und Erkenntnissen der letztverflossenen 100 Jahre. Trije zvezki. Dunaj 1853. — Prof. Dr. Ad. Fuchs, Amtlicher Bericht über die im Mai 1857 abgehaltene Fünfzigjährige Jubelfeier der k. k. Landwirtschafts-Gesellschaft in Wien. Dunaj 1858. — Amtlicher Bericht über die X. Versammlung deutscher Land- und Forstwirthe zu Graz im September 1846. Gradec 1847. — P. Sorauer, Handbuch der Pflanzenkrankheiten. 1. in 2. zv. Berlin 1908—1909. — J. Zalokar, Umno kmetovanja. Ljubljana. — Novice od l. 1843—1881. — D. N. Prjanischnikov, Spezieller Pflanzenbau. Berlin 1930. — J. Becker-Dillingen, Handbuch des gesammten Pflanzenbaues. 2. zv. Berlin 1928. — Kmetovalec — vsi letniki. — Verhandlungen und Aufsätze. Izd. Štaj. kmet. družba. — Mitteilungen. Nazuanila. Izdajala Kranj. kmet. družba. (Pri obeh pride v poštev večina letnikov.) — Rudolf Dostal, Kuge, lakote, vojske reši nas, o Gospod. Jutro 1932, št. 298. — Naš vsakdanji kruh. Jutro 1932, št. 298. — Kako je prišel krompir k nam. Jutro 1929, št. 110.

Z nasveti sta mi pomagala gg. ing. Bogdan Ferlinc, predsednik Kmetijske družbe v Ljubljani, in ing. Zaplotnik s kmetijskega preizkuševališča. Najlepša jima hvala!

Osem sto let Ljubljane

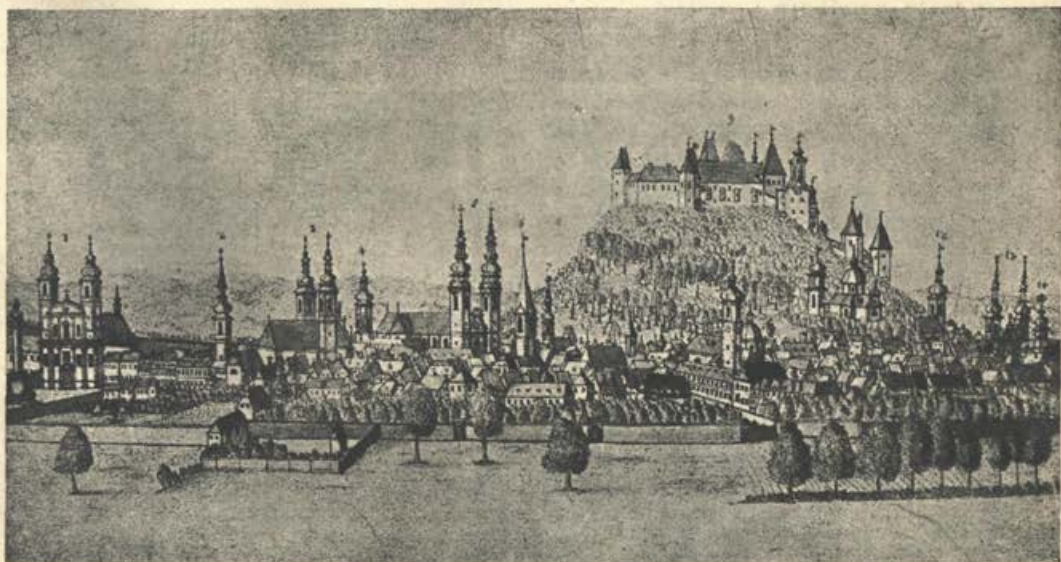
Fr. Stelè

Letos praznuje Ljubljana pomemben zgodovinski dogodek: osem sto let je minilo od postanka najstarejše doslej znane listine iz leta 1144, ki omenja njeno ime v nemški obliki; leta 1946 pa bo preteklo osem sto let od postanka najstarejše listine s slovensko obliko tega mesta, blagozvočnejšo Ljubljano.

S tem seve ni rečeno, da bi Ljubljane poprej ne bilo in da bi bila nastala šele sredi dvanajstega stoletja. Nasprotno, prav gotovo je obstajala že dolgo poprej in je samo naključje, če doslej ne poznamo starejše zgodovinske priče o njej. Že po svojem pomenu zagonetno ime samo, kakor ljubko in domače nam sicer zveni v svoji slovenski obliki, kaže na veliko starost; ohranilo se nam je v dveh oblikah, slovenski in nemški, kakor mnogo drugih naših krajevnih imen, vendar je najbolj verjetno, da obe obliki izhajata iz tretje, prvotne, o kateri ni mogoče dokazati, da je slovenska, še manj pa, da bi bila nemška. Za presojanje vprašanja o postanku Ljubljane je važno predvsem dejstvo, da

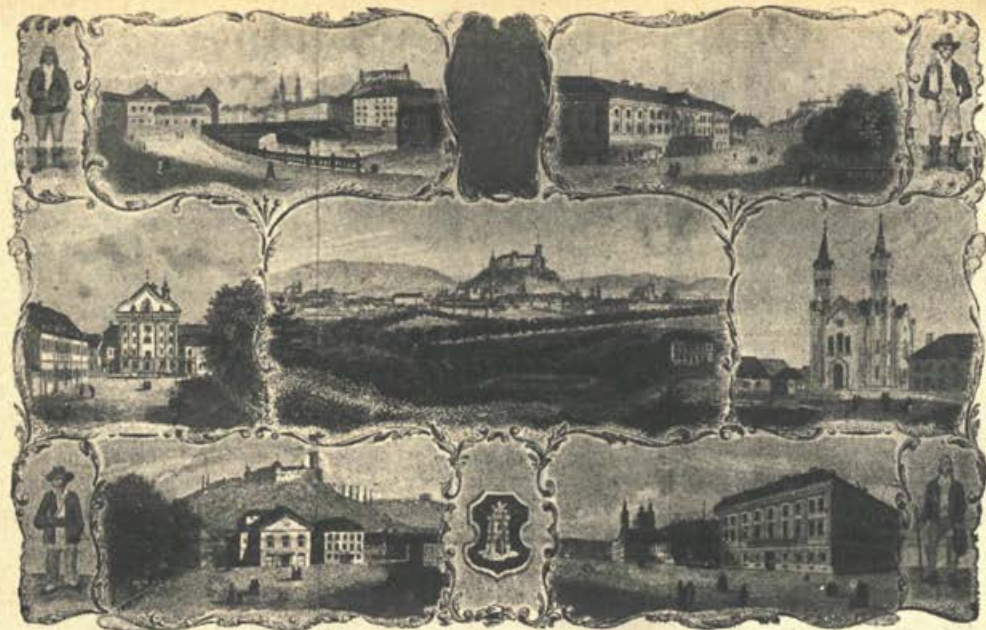
je nastala kot nova naselbina zunaj razvalin svoje antične prednice, ilirsko-rimske Emone, na bregu Ljubljanice pri Sv. Jakobu; ker se ni zavedala zveze z njo, si je izbrala tudi novo ime. Katero izmed mnogih ljudstev, ki so se v dobi preseljevanja narodov za krajši ali daljši čas ustavila na njenih tleh, je novi, verjetno čolnarski, nedvomno pa tudi tržni naselbini pri Sv. Jakobu dalo ime, je za enkrat nepojasnjeno. Da gre za tržišče, priča razen prometno-zemljepisnega položaja predvsem tudi že iz srednjega veka izpričano ime obeh najstarejših delov Ljubljane, Stari in Novi trg.

Poleg okolice Sv. Jakoba je kot najstarejše naselbinsko oporišče sedanje Ljubljane izpričan šentpeter, kjer se že dve desetletji po prvi omenitvi Ljubljane v ohranjenih virih omenja fara kot ena najstarejših naših fara. Stoletja so minila, preden sta se ti dve naselbini združili v enoto, sedanjo veliko Ljubljano, in končno obe utonili v nji. Razvoj mesta pa je od prve omenitve pred osem sto leti do da-

Pogled na Ljubljano iznad Tivolija v sredi XVIII. stoletja

Številke pomenijo: 1 cerkev usmiljenih bratov in steber sv. Trojice (sedanja Evropa); 2 samostan klarisinj (sedanja Kreditna banka); 3 avguštinci (sedaj frančiškani); 4 frančiškani (sedaj Vodnikov trg); 5 stolnica; 6 sv. Elizabeta (sedaj Stritarjeva ulica); 7 rotovž; 8 kapucini (sedaj Zvezda); 9 Grad; 10 uršulinke; 11 sv. Rozalija; 12 sv. Florijan; 13 sv. Jakob; 14 lontovž (sedaj Kmetijska družba).

Ljubljana ob ustanovitvi Mohorjeve družbe (1860)

nes izredno jasen, čeprav nam pisani viri ne povedo vsega, kar bi iz njih želeli vedeti. Za Starim trgom na desnem bregu Ljubljanice pri Sv. Jakobu je prav gotovo po starosti postanka sledil na nasprotnem levem bregu ob naselbini viteških redovnikov križnikov Novi trg; za tema dvema, ki sta predstavljala jedro v začetku XIV. stoletja v mesto povzdignjene tržne naselbine, je sledil proti koncu srednjega veka sedanji Mestni trg in okoliš sedeža leta 1461 novoustanovljene škofije. Proti severu od tega jedra, ki je bilo utrjeno

z ozidji, so se širila predmestja z raznimi samostani in ostala »zunaj« mesta vse do konca osemnajstega stoletja, ko so podrla mestno ozidje in se je začel za XIX. stol. značilni svobodni, novodobni razvoj mesta v vseh smereh, predvsem pa proti glavnemu kolodvoru. Katastrofalni potres l. 1895, eden izmed mnogih njen obstoj ogrožajočih potresov, pa pomeni nov važen mejnik v razvoju Ljubljane. Zadnjih petdeset let je namreč Ljubljana kot mesto in po svojem kulturnem in političnem pomenu daleč prekosila vsa prejšnja stoletja. Iz tes-

Sodobna Ljubljana

nega mesta pod Gradom se je razvila zares »velika« Ljubljana, požirajoča drugo za drugo okoliške naselbine vse do Save in do Št. Vidā ter globoko v barske predele. Prebivalstvo se je potrojilo tako, da je kljub začasno neugodnim pogojem za razvoj v prvih letih sedanje vojne prvič v

zgodovini mesta število njegovih prebivalcev preseгло sto tisoč.

Svojemu središču želimo Slovenci, naj njegov razvoj spremlja isti blagoslov, ki ga je bilo deležno v prvih osem sto letih od svojega prvega koraka v zgodovinsko luč.

Ali res ni Stvarnika

Anton Moder

Ljudje, ki iz kakršnega koli vzroka ne morejo ali ne marajo verovati v Boga, stvarnika in voditelja sveta, se za končno razlago vsega zatekajo radi k »naključju« ali k »naravnim silam in zakonom«. Pri stvarh, ki iz njih odseva smotrnost in lepota, radi pravijo: »To je nastalo po naključju. To ni nič posebnega. Vse je le delo naravnih fizikalnih in kemičnih sil. Čemu le za, vsem videti nekega Boga!«

Da v svetu delujejo naravne sile in zakoni, je res in neoporečno. A je vprašanje, če se vse dogaja samo po naravnih silah in zakonih, kakor nekateri hočejo. Zdi se, da je v naravi vendar marsikaj, kar se s samimi naravnimi silami in zakoni le ne da dokončno zadovoljivo razložiti. Mnogi sodijo po nepristranskem opazovanju narave, da vlada med ureditvijo raznih delov živalskih in rastlinskih teles ter nameni, katerim naj ti deli služijo, tolika soglasnost in skladnost, da si ni mogoče misliti, kako naj bi to dosegli sami mrtvi naravni zakoni in sile. Med namenom in sredstvi za doseglo namena je tak prepad, da ga je mogoče premostiti samo z duhom, samo z razumom. In v naravi so mnoge naprave tako zamotano in hkrati smotrno urejene, tako »premišljeno preračunjene, da morejo biti plod samo izredno bistre glave«. Tako se izraža prirodoslovec Du Bois-Reymond (di boa-rejmon), ki se je veliko trudil, da bi vso čudovito ureditev narave razložil samo z naravnimi silami. Posebno je občutil, da mora predpostavljati delovanje nekega razuma, ako si hoče zadovoljivo razložiti ureditev električnih naprav pri nekaterih ribah.

Kako je imel prav, bomo takoj spoznali, če se le bežno ozremo v živalstvo. Čudesa se nam kar kopičijo pred zavzetimi očmi. Oglejmo si jih samo nekaj.

Žive elektrarne

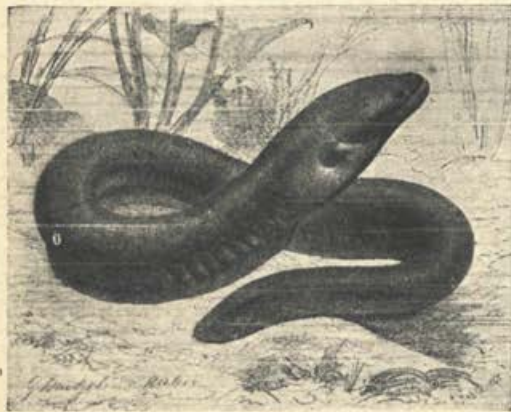
Da morejo nekatere ribe stresti tudi krepkega moža, če se jih samo dotakne, so vedeli že stari Grki. Saj so večkrat zajeli v mreže kakega večjega električnega skata (torpedo marmorata) (sl. 1). Dorasel skat more doseči dolžino poldruga metra in širino enega metra; tehta pa od 25 do 30 kg. Električni tok takega skata je tako močan, da ubije manjše živali, odraslega moža pa more vreči na tla in ga za nekaj časa ohromiti. Če pa žival odda več zaporednih sunkov, njihova moč zelo oslabi in človek čuti le še lahno drgetanje mišic. V afriških rekah živi električni som (malapterurus electricus), ki je kvečjemu po en meter dolg. Električne sunke more ptožiti tudi prostovoljno. Zgodi se namreč, da ga kdo lahko dalj časa drži v roki, ne da bi čutil električni tok. Če se ga medtem dotakne kdo drug, ga lahko pošteno strese. Celo navidezno mrtev more po nekaterih poročilih podreti človeka na tla. Tako močan sunek pa se more ponoviti šele po desetih minutah. — Najhujšo udarno silo ima južnoameriška električna jegulja (gymnotus electricus). Tudi ta ne more ubiti človeka, a udarec je tako hud, da se zadržati, kot da ga je oplazila strela. Ko je A. Kappler brodil po vodi, mu je med nogami splavala jegulja in spustila tok. Nege so mu takoj odpovedale in padel je

Slika 1: Električni skat

v vodo. Imel pa je še toliko moči in zavesti, da se je privlekel do bližnje iz vode štrleče korenine in se naslonil nanjo; sicer, misli, da bi bil utonil. Po dveh minutah je zopet začel čutiti noge in prav počasi je ponehavala otrplost. — K. Sachs je šel v Brazilijo nalašč zato, da bi preučeval te jegulje. Po nekem zelo uspešnem lovu je imel neprosto voljno priliko občutiti jakost njihovega toka. Ena izmed njih mu je padla iz mreže pred noge in se jih z glavo in repom dotaknila. V tem trenutku ga je prešinila elektrika s toliko silo, da je bil popolnoma brez moči in je na vso moč zakričal. Ribe, rake in celo mlade krokodile, ki žive skupno z njo po brazilskih mlakah in rečnih zatoni, pobije ali vsaj omoti s svojim tokom v okolici treh metrov; šibkejše tokove pa je mogoče občutiti celo na daljavo šestih metrov. To pa le tedaj, kadar lovi. Pri poizkusih z različnimi žicami je bilo videti, kot da njen tok ne prebije niti milimeter debele vodne plasti. To kaže, da more tudi jegulja proizvesti tok samohotno in do neke meje uravnnavati njegovo jakost. Tudi pri njej ponehava moč z zaporednim hitrim ponavljanjem udarcev.

Kje in kakšne so priprave, s katerimi opisane ribe proizvajajo tako močne električne toke? Električni som ima med kožo in mišičjem šest tankih kožic, ki so druga od druge ločene s plastmi zdrizaste snovi. Temu delu telesa privaja kri posebna žila. Prav tako je tukaj tudi živčevje zelo obilno in močno razpleteno. — Pri električni jegulji (sl. 2) je naprava predvsem na trebušni strani in zavzema približno štiri petine telesne dolžine;

Slika 2: Električna jegulja

tehta pa nekako tretjino telesne teže. Narejena je iz rdečkastorumene zdrizaste snovi, ki se v štirih progah vleče vzdolž telesa. Močnejši dve progi ležita neposredno pod kožo in nad trebušnim mišičjem, šibkejši pa vzdolž repne plavuti. Zložene so iz pol, ki so pa nekako tako kot satje razdeljene v celice, te pa napolnjene s sluzjo. K polam drži od hrbtnega mozga preko dve sto živcev, ki so močnejši kot drugi hrbtni živci. Pri jegulji je zanimivo še to, da ima zelo sluzavo kožo. Sluz se cedi iz žlez, katerih ustja obkrožajo za češnje velike svetlorumene pege, ki so razporejene po hrbtu in bokih živali v dveh ali več progah. Sluz je 20—30 krat bolj prevodna za elektriko kot voda.

Posebno dobro je preiskan električni organ pri skatu. Nahaja se za glavo v razširjenem delu telesa in je tudi sestavljen iz pol, ki so položene druga na drugo kakor listi v knjigi. Vsaka pola je še dalje razdeljena v šesterostranične stebričke. Pole in stebrički so med seboj ločeni z zdrizasto snovjo. Tanki prerezi organa so pod drobnogledom pokazali še nekatere podrobnosti (sl. 3). Vsak stebriček je zložen iz ploščic, ki so iz dveh različno gostih snovi; redkejša obdaja gostejšo in vse skupaj obkroža zdriz, v kateri se razpletajo vlakenca veznega staničja. K celotnemu električnemu organu drže močni živci, ki se v njem cepijo v nešteto predrobnih vlakenc. Končiči vlakenc se dotikajo ploščic, a samo na eni strani. Dognano je, da se v vsaki ploščici vzbuja električni tok, in sicer tako, da je na strani živcev negativna elektrika, na nasprotni pa pozitivna. Potemtakem je vsaka ploščica zase člen električne baterije. Posamezen člen pa more dati le majhno električno silo; zato so vsi členi spojeni, najbrž po živčevju, in proizvajajo skupno toliko moč, kakor smo videli v navedenih primerih. Z živčevjem pa žival tudi uravnava delovanje organa in jakost toka.

Kar je v živi naravi uresničeno že od zdavnaj, je človeški duh po svoje smotrno ustvaril v mrtvi naravi in, ko je sestavil prvi električni člen, je nevede preprosto posnel vzorec iz narave. Volta (živel 1745—1827) je postavil ploščico bakra in cinka v žvepleno kislino in opazil, da nastaja električni tok (sl. 3). In čim več je takih členov pravilno povezanih med seboj, tem jačji tok dajo.

Kako se ti dve napravi po namenu ujemata in sta tudi po ureditvi bistveno enaki, dasi je snov pri eni in drugi čisto drugačna! Podrobnejši način delovanja živih električnih baterij je človeškemu umu v marsičem še uganka, čeprav njih ustroj v bistvu razume.

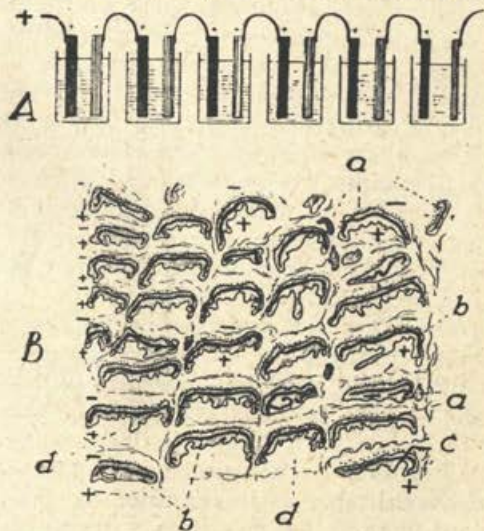
Ožigalke — živi topiči

Skoraj še duhoviteje kot električni organi rib so sestavljeni neznansko majhni topiči nekaterih naših sladkovodnih živalic, ki jih imenujemo trdoživci (hydra) (sl. 4). Živalca res zasluži svoje ime. Lahko jo namreč razrežemo na več delov, a bo iz vsakega v primernem okolju zrasla nova, cela žival. Trdoživ je zelo majhen in meri iztegnjen približno en centimeter. Z enim koncem je pritrjen na kako vodno rastlino, drugega mu pa obkroža večje število nitk, ki jih more raztegniti na osem centimetrov dolžine in še čez, pa jih zopet hipoma skrajšati na en milimeter, ako ga razdražimo. Kadar je okrog trdoživa vse mirno, tedaj te nitke, lovke jih bomo imenovali, počasi brodijo po vodi, zvijaje se zdaj sem, zdaj tja. Če pa priplava v bližino kak črvič ali priskače kak račič in se zadene obnje, nankrat obstane, kar ohromi in ne more več naprej, in lovke ga začno ovijati.

Kaj se mu je pripetilo? Nezgoda nam pojasni drobnogled: Ako vzamemo trdoživa in pregledamo njegove lovke, tedaj že pri nekoliko večji povečavi opazimo na njih številne skupine jajčastih kroglic. Če kroglico močno povečamo, moremo na njej opazovati zelo zanimive stvari, ki jih vidimo na 5. sliki. Najprej opazimo dva mešička; manjši tiči v večjem in se zdi, kot bi bil privezan nanj z mnogimi trakovi. Pod njim ali ob njem je še nepravilno zvita nitka in kroglica (jedro). V močno napetem notranjem mešičku visi na cevastem peclju nekaj klobčič. V peclju je še dolga konica, ki gleda proti okroglemu poklopcu, ki zapira odprtino. Ob robu poklopca štrli osamljena dlačica, ki jo obdaja kratek stožec, opremljen s prožnimi paličicami. Oba mešička napolnjuje tekočina. Vsa naprava meri le nekaj tisočink milimetra.

Nadvse zanimivo je, kako ta drobčkana naprava deluje. Ko priplava n. pr. vodna bolha (*daphnia pulex*) preblizu lovke in se je dosti močno dotakne, se upogne dlačica in v njo tudi stožec okrog nje. Pri tem se

natrga kožica okrog poklopca, ki se hkrati hipoma odpre. Ker je notranji mešiček prenapolnjen s tekočino, je v njem zaradi prožne stene velika napetost. Kakor hitro se pa pri poklopcu natrga kožica, se napetost sprosti in pritisne tekočino na tenko kožnati peclj neposredno pod poklopcem in v hipu se izproži ves klobčič. Konica sredi peclja ali grla, kakor ga tudi imenujejo, se pri tem z veliko silo zabode v račičev roževinasti (hitinski) oklep in ga prebode. Ker je konica sestavljena iz treh bodic, ki se pri nadaljnjem izvihavanju razmaknejo (sl. 5), s tem rano še povečajo. Za temi bodicami povrtajo rano še svedrsto razporejene številne manjše bodice in zobci. V rakov oklep je narejena zev, v katero predre prej klobčičasto navita cevka. Po tej se pcedi iz notranjega mešička strupena, žgoče bolečine povzročujoča tekočina. Ko se tanka cevka sama skozi sebe izvihava, kakor prst na rokavici ali nogavica, če jo obračamo, bi morala premagati precejšno trenje ob zunanji steni, če bi ne bilo tudi glede tega poskrbljeno. Notranja površina še ne izvihane cevke izloča namreč neko snov, ki v dotiku z vodo hipoma nabrekne in s tem toliko razširi cevko, da se more brez trenja izvihavati. Da bi se pa ožigalka, kakor vso napravo imenujemo, ne odtrgala, je pritrjena še s pentljasto nitko na dnu zuna-

Slika 5: Prerez električnega skata
A galvanska baterija; B električni organ pri skatu. a živci; b električne ploščice; c vezno staničje; d zdrizasta vmesna plast. Vse močno povečano.

njega mešička. Toda glede pomena te nitke se raziskovalci še ne strinjajo.

Če ne zadostuje ena ožigalka, jih more žival namenoma sprožiti več. To pa napravi tako, da z lovkami tesno ovija plen in ga

Slika 4: Zeleni trdoživ

A skrčen, B iztegnjen, C trdoživ z brstiči,
D trdoživ z jajčeci

pritiska na dlačice, ki prožijo nove ožigalke, dokler žival ne ohromi. Ko se nič več ne brani, jo prinese k vencu lovka in pogoltno.

Poleg teh tako zamotano zgrajenih in smotno delujočih ožigalk ima trdoživ še druge, ki so pa bolj preproste. Tudi te so mešički, ki pa skrivajo v sebi samo krajšo ali daljšo nitko. Po izproženju, ki se izvrši prav tako kot pri ožigalkah, se nitka ovije okrog dlačic (ovijalke), ali pa se nanje prilepi (lepljivke). Prožilne dlačice so pa tukaj tanjše in daljše kot pri prejšnjih.

Precej časa je zanimalo prirodoslovce vprašanje: zakaj se ob dotiku kosmatih živalic prožijo predvsem ovijalke in lepljivke. Videti je bilo, kot da lovec sam izbira in lovi po uvidevnosti zdaj z zanko, zdaj s puško. Po natančnem in napornem raziskavanju pa se je izkazalo, da trdoživ pri tem sam nič ne odloča. Prožilni napravi obeh vrst ožigalk se ne ločita samo po različno dolgih in močnih dlačicah, ampak še po neki malenkosti, ki pa je odločilna. Stožec, v katerem stoji dlačica, se

zgoraj končava v nekoliko nabreknen obroč, čigar odprtina (svetloba) je pri lepljivkah in ovijalkah precej večja kot pri ožigalkah, čeprav imajo te debelejšo dlačico. Tako ovijalke kot ožigalke pa se sprožijo v trenutku, ko se dlačica dotakne nabreknenega obroča. Verjetno je, da dotik dlačice in robu razdraži vso zdrizasto snov zunanjega mešička in krogljico, stanično jedro, ki hkrati nabrekne in sodelujeta pri izproženju. (Primerjaj obe sliki!)

Kadar priplava v bližino trdoživa kaka kosmata živalca in se dotakne lovka s svojimi rahlimi dlačicami, se tanke dlačice-prožilke lepljivk in ovijalk nekako zaplete v kosmati kožušček, ki jih potegne tako daleč za seboj, da se dotaknejo obroča. Nastal je kratek stik in cela ploha predrobni vrvic se zaplete in prilepi na dlačice neprevidneža. Ker je lepljivk in ovijalk veliko več kot ožigalk (20 : 1), plen same lahko obvladajo in ožigalkam ni treba stopiti na plan. A ne samo, da jim ni treba, tudi ne morejo ne. Kajti njih prožilne dlačice so precej kratke in razmeroma krepke. Zato jih mehke dlačice kožuščkov navadno ne morejo toliko upogniti, da bi se dotaknile obroča, čeprav je razmeroma ozek. Drugače je pa takrat, kadar se kak gladek račič veselo plavajoč skakaje zaleti ob lovko ali ga ta tesno ovije. Pri lepljivkah in ovijalkah se sicer upogne gornji del prožilke, a spodnji se navadno ne premakne toliko, da bi se dotaknil obroča; zato se ne sprožijo. Krepke dlačice ožigalke se pa upognejo tudi pri dnu, pri čemer se dotaknejo obroča. Topič se sproži. Kajne, kako preprosto, pa duhovito ravnalo (regulator)!

Duh nam seva...

Sploh je vsaka malenkost na celotni napravi duhovita. In če bi bil to človeški izum, bi se ga iznajditelju ne bilo treba prav nič sramovati. Nasprotno! Saj še na preprostejših izumih občudujemo veličino človeškega duha in njegovo moč, ki s telesnimi rokami po fizikalnih zakonih gibanja uresničuje svoje zamisli in jih iz dneva v dan izpopolnjuje. Vsako človeško delo pa kaže njegovega duha. Čim višji je cilj, ki ga hoče izumitelj doseči in čim preprostejša sredstva zna uporabiti, da z njimi namen doseže, tem očitneje odseva iz njegovega

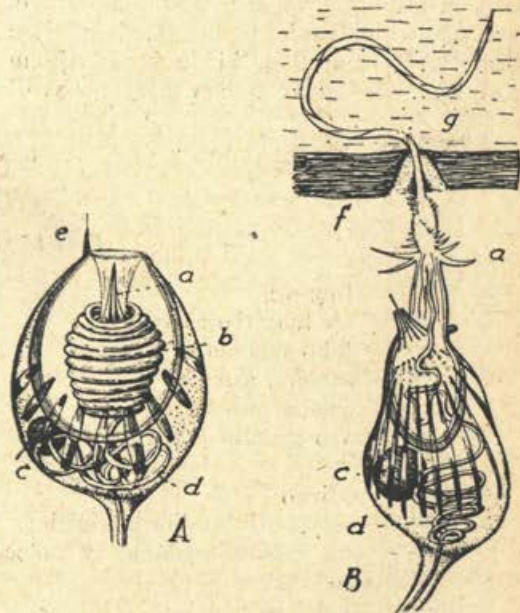
dela veličina in bistrost njegovega duha, razuma. Ta resnica je splošno znana in priznana.

Človek pa opazuje tudi izven svojih del, v prosti naravi, toliko stvari, ki so po njegovem spoznanju zelo zamotano in hkrati nič manj smotno zgrajene. Ko bolj in bolj razumeva čudovito nastajanje živih bitij, rastlin in živali, skladen razvoj njih posameznih delov (organov), tako različne naloge teh in tako nedosegljivo vzajemnost delovanja celote, si ne more kaj, da ne bi v vsem tem videl iz del odsevajočega razuma. In nič ni čudnega, če strmi nad njegovo veličino, saj smotrna dela v naravi daleč prekašajo njegova lastna. O tem nam dovolj prepričljivo govore zgoraj opisani primeri. Enakih primerov bi bilo mogoče navesti še mnogo.

Toda v čem je ta razum? Kdo je njegov »lastnik«? Mnogi prirodoslovci ga pripisujejo živim bitjem samim. Po njih mnenju živa bitja sama »spoznavajo« svoje potrebe in njim primerno prilagojujejo telo. Tako nastane smotnost.

Res ima vse živo vsaj neko najnižjo zmožnost čutenja, s katerim je povezana druga lastnost vsega živega, da se more na vplive zunanjega sveta do neke meje prilagoditi. Živali imajo še čutila, s katerimi so v zvezi z okolico, ki jim omogočajo, da si morejo marsikaj zapomniti in se marsičesa priučiti. Živalska čutila dostikrat prekašajo človeška. A v enem je človek visoko nad vsem živim na svetu, namreč po svojem razumu, s katerim misli, s katerim si postavlja cilje in išče sredstev za njih doseg. S svojim razumom človek tudi mogočno posega v naravo. Saj je potegnil strelo z neba; saj ogromne sile veletokov spreminja v elektriko in jo po žicah in po zraku pošilja na vse strani; saj s svojim vsestranskim delom v marsičem spreminja obličje zemlje. Da, celo v živo naravo posega s svojim duhom, ko poplemenituje in žlahtni kulturne rastline in domače živali. Toda temu so stavljene meje; uspeti more samo toliko, kolikor je v organizmu podlaga že dana. Lastnosti, ki so v živali in rastlini skrite, more s primernimi sredstvi poživiti, jih priklicati na dan in jih stopnjevati. Popolnoma je pa brez moči, če hoče na bitju po svoji želji doseči nekaj, za kar ni podlage, osnove v njem. To bi se reklo tisto bitje bistveno spremeniti. To pa

presega moč človeškega razuma in duha. Prav tako je popolnoma brez moči glede ureditve in preurejanja svojega telesa in njegovih delov. Od prvega trenutka pa spočetju pa do viška človekove duhovne ustvarjalne sile gre telesni razvoj mimo njegovega razuma in volje po določenih, začrtani poti. Vzemimo primer: kako staro je že hrepenenje, da bi se človek mogel kakor ptič dvigniti pod oblake. Temu cilju primerno je človeški duh ustvaril pač čudovite stroje. A to niso meso njegovega mesa in kri njegove krvi! Mogoče smemo tudi v tem pomenu navesti besede našega božjega Učenika: »Kdo izmed vas pa more s svojo skrbjo dodati svoji postavi en komelec?« (Mt 6, 27) Glede tega je čisto brez moči; ne razum, ne volja mu ne moreta nič pomagati. Pač lahko kak organ okrepi ali bolj izuri, a temu je stavljena meja. Nikdar pa ga ne more bistveno preoblikovati in skladno s svojimi željami in cilji preurediti. Česar torej ne more človekov razum, kako bi kaj takega mogli pripisovati živalim in rastlinam, ki v tem daleč zaostajajo za človekom. Zato si ni mogoče misliti, kako naj bi si živali same po potrebi ali koristnosti iz kakega dela telesa hoté ustvarile n. pr. električni aparat ali

Slika 5. Ožigalka zelenega trdoživa
A napeta, neizprožena; B izprožena. a konica; b klobčič; c jedro; d nitka; e dlačica; f rože-vinasti oklep napadene živalce; g koža napadene živalce. Vse močno povečano.

raznovrstne ožigalke s tako zamotanim in smotrnim ustrojem in delovanjem. Za ribo, kaj šele za trdoživa, bi bil to pri njunem živčnem ustroju in zmožnostih veliko večji uspeh, kot če bi si človek iz lakti ustvaril krila, sposobna za letanje.

Živa bitja so v posameznih organih kot v celoti smotrno zgrajena. A te smotrnosti ne moremo, kakor smo pravkar videli, pripisovati njihovemu spoznanju cilja in zavestno hotenemu prizadevanju za doseg cilju primerne ureditve ali preureditve kakega dela telesa. Ker si pa tolike smotrnosti nikakor ne moremo misliti brez sodelovanja razuma, moramo domnevati, da je zadosti bister in sposoben razum izven njih, ko ga v njih samih ne najdemo.

Nekateri ga zato pripisujejo celotni, tudi mrtvi naravi. A s tem nismo nič na boljšem. Ko smo videli, da niti tako imenovane »duševne zmožnosti« živih bitij, niti tolik človekov razum v tem nič ne premore, kaj naj si obetamo od »razuma« mrtve narave, kjer mi s svojim razumom ne moremo najti niti sledu kake duševnosti. Če torej kdo proti pričevanju razuma zida na vsesplošno razumnost narave in nanjo opira razlago vse smotrnosti, zahteva od sebe in od drugih veliko večjo vero, kakor pa tisti, ki pravi, da vlada in vodi vso naravo, vse njeno delovanje in dogajanje nadvse bister božji um, Bog, ki je izven nje in nad njo, pa vendar tudi v njej po svoji

zamisli in zakonih, ki jih je dal, da vlada dajo živi in mrtvi naravi.

Vera v razumnega, nadsvetnega Stvarnika na podlagi smotrnosti v naravi je pa tudi čisto v skladu z našim načinom umovanja. Kjer koli vidimo n. pr. kak zelo zamotano zgrajen stroj, ki pa čudovito natančno in smotrno izdeluje tisto, za kar je namenjen, takoj občudujemo razumnost iznajditelja. — Čebelno satje je tako zgrajeno, da celice, kakor so preračunali, najpopolneje izrabljajo prostor. Ne stroj ne sat pa nimata sama duha, razuma, medtem ko kažeta veliko duhovitosti v zgradbi. Naš razum takoj išče razumnega bitja, ki je izdelku vtisnilo pečat razumnosti. Umiri in zadovolji se, če za neposrednega povzročitelja (stroj — človek) najde tako bitje, sicer pa išče dalje (satje — čebela —?) in se ne umiri, dokler ga ne najde. (Čebela kaže pač prirojeno čutno zmožnost, da brez računanja, brez šestila in ravnila gradi tako pravilno satje, a razuma ji še nihče ni dokazal.) In za smotrna dela v naravi, kar smo jih spoznali v tem sestavku in kolikor jih še stvarstvo razkazuje v neizčrpnem bogastvu, končno ne najdemo s svojim razumom drugega razumnega bitja, ki bi mu mogli pripisovati vsa ta čudovita dela, kot Boga, o katerem pravi sv. Pavel: »Kar je v njem nevidno, se od stvarjenja sveta po delih spoznano vidi, njegova moč in božanstvo« (Rimlj 1, 20).

Samota

Dobršek Milena

Bog ve,
ali tudi tvoje srce
tako monotono udarja:
samota, samota,
samota povsod,
vso grenko pot...

Mirno
sem tvoje vrstice prebrala;
ne vzdihnila nisem, ne potočila solze,
toda srce
kriči in udarja:
samota, samota,

samota povsod,
vso bridko pot...

Bog ve,
je mirno tvoje srce?

Meni je mraz
šel čez obraz,
da je zledenel...
ali srce
udarja, kriči:
samota, pekël —
vse dni in noči...

Kresovi

Fr. Kotnik

V teku leta naš narod večkrat na določene dni kresi, to se pravi, kuri kresove. Najbolj razširjena sta danes še velikonočni kres in kres na večer pred sv. Janezom Krstnikom, na Ivanje, na Kres. To sta dva zelo stara kresova. Med te stare kresove moramo uvrstiti tudi nekdanji božični kres ali kres v božični dobi, ki je pri nas skoraj že izginil, bil pa je v stari dobi običajen.

Kresove pripravijo in kurijo fantje iz vse soseske ali župnije ali vasi, gorske samotne večje kmetije pa ga tudi same premorejo. S kresovanjem so zvezani tudi razni običaji. Vse to opravi občestvo; pripravljane in zažiganje občestvo domačih fantov, običaje pri kresovanju pa po starem izročilu širše občestvo, ki sestoji iz moških in žensk, navadno pa samo iz moške in ženske mladine. Stari ljudje sedaj navadno samo še opazujejo in gledajo. Kjer pa kresovanje umira, ga nekaj časa ohranja še otročad, nato pa sčasoma zamre. Velikonočni kres, ki ga na vzhodu imenujemo vuzémnice (vuzem, vüzem je velika noč) in kres pred Ivanjem sta danes še živa, medtem ko so drugi že ugasnili. Nekoč pa smo imeli tudi kresove ob drugih časih. Beneški Slovenci v Prosnidu so imeli o sv. Treh kraljih zimski kres, ponekod so kurili božični kres, v goriških Brdih ga še sedaj, v velikovski okolici pa so ga netili še do nedavnega. V stari krščanski dobi se je začelo novo leto na dan sv. Treh kraljev, šele pozneje o božiču. Tedaj začne sonce zopet rasti — ali kakor pravijo Hrvati, sonce se rada — tedaj je zimski sončni obrat (solsticij), kakor je o kresu letni sončni obrat (solsticij). Tedaj je sonce »na vrhuncu«, kakor se izražamo, in do božiča zopet pojema. Nekoč so delili leto na dva glavna dela, na zimo in na leto. Pomlad (zmladletje, vigréd) in jesen pa sta prehodni-dobi. O vseh teh dobah so nekoč zažareli kresovi. Tako zažigajo v ljubljanski okolici, po Gorenjskem, Štajerskem ter deloma tudi po Koroškem pustni kres. Narodopisci razlagajo, da čisti pustni ogenj prehodno zimsko pomladno ozračje nečistih in škodljivih duhov ter pospešuje rodovitnost pri ljudeh, živini in na polju. (Narodopisje Slovencev I. 319)

Drug star kres, ki ga, hvala Bogu, nimamo več, ker je utonil v zgodovini našega naroda, je kres, ki se je pojavil po naših gričih in gorah, ko se je bližala turška nevarnost. Hrvatje so pošiljali sicer liste — letake, ki so sporočali nevarnost — imenovali so jih turške glase in so bili pisani v glagolici — a razen tega so svetli kresovi zaplapolali po naših hribih kot signali nevarnosti, ki se je bližala deželi in ljudem. Turški glasi so se prepočasno širili, medtem ko so kresovi bili tedanji telefon in telegraf. Že ob prvih turških napadih so jih zažigali. Sčasoma so postala kresišča stalne stražnice, zastavljene s stražarji in čuvarji, ki so morali ob preteči nevarnosti takoj dati znamenje prebivalstvu. Na določenih vrhovih je bilo nagrmdenih več sto tovorov suhega lesa. Poleg grmade so stali nabiti možnarji. Ko je stražnik zagledal sovražne trume, je zažgal možnar in podkuril kres, ki je spravil pokonci vse prebivalstvo po okolici. Za prvim kresom se je zasvetil drugi, tretji, in v nekaj urah je vedela vsa dežela, da Turek zopet pleni in mori po njej. Ta kresišča so bila ob vpadalnih potih. (Gruden, 360)

Medtem ko ima prva vrsta kresov po narodnem izročilu še staro vsebino, ki je povezana z ljudskim verovanjem in običaji iz davnine, kresovi ob turški nevarnosti s kakimi drugimi kresnimi običaji nimajo zveze in so zgolj znanilci nevarnosti.

Druga vrsta kresov, ki so novega izvira, pa so kresovi, ki smo jih zažigali ob slovesnih narodnih praznikih, to so včasih tudi spominski kresovi, kakršen je bil naš Ciril-Metodov kres 4. julija z narodno-versko-kulturno vsebino v dobi narodnega prebujenja v zadnjih desetletjih 19. in v začetku 20. stoletja, obenem spomin na versko-kulturno delo slovanskih blagovestnikov. Ti kresovi so dobili moderno nacionalno vsebino in imajo od starih kresov le staro obliko, ki je bila izpolnjena z novo vsebino. V teku letne dobe pa imamo še druge kresove. Slovenci in Hrvatje zažigajo na Jurjevo kres. Pajek poroča v Črticah, da kurijo na Jurjevo kres, ki mu pripisujejo veliko moč. Stara narodna štajerska pesem pravi:

Hudi, hudi, sveti Juri,
no po sveti tak zakuri,
kaj se vneme zemlje koža,
zima nam se že prevnoža.

in dalje:

Kaj mo skoraj krave pasli.

in pa:

Naj se trate zelenijo,
kosci skoraj naj kosijo.

Sv. Jurij je dobronik; zato ni povoda, da bi ga narodna pesem nazivala hudega Jurija. Bo pač pravilen tale začetek:

Hodi, hodi, sveti Juri,
no po sveti tak zakuri.

Pesem pa priča, da je bil nekoč Jurijev kres splošno običajen. Če bi vedeli, v kateri dobi je pesem nastala, bi lahko skleпали tudi na mitološko ozadje, da ti pomladanski ognji, da pomladansko sonce daje zemlji rast, kar je tako stara resnica, ki se vsako leto ponavlja. Vlogo in vsebino jurjevskega pomladnega kresa je prevzela nemara vuzemnica, je prevzel velikonočni kres, ki ga žejejo ob času, ki je blizu svetega Jurija. Obenem ima velikonočni kres polno krščanske simbolike in se močno naslaja na krščanstvo.

V Podstenah v Beli Krajini so poznali nekoč tudi *duhovski* (binkoštni), vidovski in petrovski kres. Na Kobaridskem so poprej kresovali po trikrat: k sv. Ivanu, k sv. Petru in Pavlu in k sv. Antonu (13. junija). Okoli leta 1887 je bil tam glavni kres k svetemu Antonu, ki je tam patron cerkve na griču sv. Antona. Takrat je bilo tam opasilo ali proščenje. Kresovi k sv. Antonu mi drugod niso znani, v Nemčiji jih ni, kako je v Italiji, ne vem. Trdil bi pa, da je prevzel tu sv. Anton, ki ga praznujemo 13. junija, kres od sv. Vida, ki je 15. junija. Mogoče je na Kobaridskem sv. Anton Pad. bolj znan svetnik ko sv. Vid. Vidovski kres pa je isti ko kres o sv. Janezu Krstniku, o kresu. Zakaj? Pred reformo koledarja po Gregorju XIII. leta 1582 je veljal Vidov dan za najdaljši dan v letu, kakor sedaj kres. Zato je Trubar v Slovenskem koléndru, ki je izšel še pred reformo koledarja leta 1557 v Tübingi, še zapisal, da

»Šent Vid ima dan nardalši,
Lucija pak naj ta kratši.«

Zato so kresili nekoč o sv. Vidu, danes pa o kresu, zato bo najbrž tudi kres o svetem Antonu isti — vsi trije pa so kresovi ob letnem solsticiju in so prevzeli tudi krščanske elemente, izražene v češčenju teh svetnikov.

Predaleč bi nas vedlo, če bi skušali razložiti tudi duhovske (binkoštné) kresove in one o sv. Petru in Pavlu. Omenjam samo, da so bili tudi po drugih krajih v Evropi običajni.

Pri osrednjem kresu v letu, o sv. Janezu Krstniku, se bomo nekoliko pomudili.

Znano je, da narodni običaji v mestih najprej utonejo v posplošenem mestnem življenju, ki ne diha več podeželskega zraka, ki ne živi več staro patriarhalno življenje. Tako je bilo tudi v Ljubljani. V preporodni dobi po letu 1848 in 1861 so kresove v takih krajih, kjer so že ugašali, zopet zanetili. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja (l. 1886 poročja o njem Slovenski Narod) je bil znan sokolski kres na Rožniku. Niso samo zažigali kres, ampak so »po novi šegi« — kakor pravi poročilo — spuščali tudi rakete in zažigali umeten ogenj. Znova obujeni slovenski kresovi so romantično budili narodno zavest, podobno, kakor so bili pri Nemcih na novo oživiljeni kresovi po mestih (Sonnwendfeuer) zanje velikega nacionalnega pomena. Tako na novo oživiljeni kresovi so dobili novo, narodno preporodno vsebino.

Stari kres ni bil omejen samo na Ivanje, ampak na več dni. Valvasor (IV, 88) poroča o Žumberčanih, da so kresovali deset dni pred njim in osem dni po njem — pred kresom in po kresu. To je bila določena kresna doba. Zažigali so smrečje, plesali okoli ognja in ga preskakovali. Dečico pa, ki ni mogla preskakovati, so prenašale skrbne matere preko ognja, zato da bi bila bolj zdrava. 200 let za Valvasorjem nam poroča leta 1863 Arkiv, da se Žumberčani zbirajo pred Ivanjem že mesec dni pred vsako nedeljo in praznikom in kresujejo. Plešejo kolo, prepevajo in streljajo do polnoči. Glavni ali veliki kres pa je pred Ivanjem. Tu je bilo še vse kresno obdobje praznično, glavni ljudski praznik pa je bilo Ivanje. — Dunajčan Schleifer je pripovedoval Navratilu, da je med l. 1864—1866 v Gornjem gradu videl, kako so slovenske deklice »po indijansko« plesale okoli ognja. — Stari hlapec Grega Konič mi je pripo-

vedoval, kako so kresili v Topli pod Peco. Fantje in dekleta prinesejo na kresno biljo (to je vigilija) h kresu »paceljnov« — to so smrekovi okleščki, ki jih mečejo v ogenj. Če ostaneta nazadnje dva, se fant oženi, dečla pa omoži, če pa ostane samo eden, pa še naprej samevata. Tudi cokle mečejo čez glavo. Če je cokla obrnjena, ko pade na tla, drugim in ne h kresu, bo posel prihodnje leto v tisti smeri šel služiti k drugemu kmetu, če je pa obrnjena proti ognju, pa še ostane pri hiši.

Zelo stari običaji so se ohranili v Slovenski Krajini. Tam mečejo šopke iz vratiča, habata in kresnic na goreči kres, skačejo čeznj in se tolčejo, da bi bili bolj urni. Ženske pa te rastline pri ognju segrevajo in sedajo nanje, da bi lažje porodile. Segrevanje kresnic in sedanje na segrete (na tla) naj pomaga pri porodu in ga čarodejno lajša, podobno kakor nevesti, bodoči porodnici, sedenje na koži v čarodejnem obredu z nakolenčičem. Ženske skačejo, opasane s konopljenim pasom, čez kres in kateri se ta pas odveže, bo rodila nezakonsko dete. V Radislavcih skačejo dekleta z vršičem čez kres. Katero dekle z vršičem v roki dobro skoči preko ognja, se bo omožilo še isto leto, katero pa ne more, bo porodilo brez zakona. Pas je že v stari dobi znak ženske nedotaknjenosti, odveže ga nevesti šele ženin — njen mož. Tudi na naših ženitovanjih nosi nevesta pas. V laščini pomeni incinta ženo, ki je v blagoslovljenem stanu. Prvotni pomen besede je neopasana. Neporočena je bila opasana, poročena pa neopasana. Schiller je v pesmi o zvonu (Lied von der Glocke) dejal:

Za najlepše pirovanje
majske rože odcvetó,
s pasom in tančico sanje
hrepeneče se razspó.

Skakanje čez kres je stara ilustracija, je očiščevanje, ki je izpričano že v stari Indiji. Ogenj pa tudi dim očiščujeta. Živino gonijo ali so gonili čez ogenj, da bi ostala zdrava, ljudje so skakali čezenj, da bi ostali zdravi. To je po starem verovanju bramba — to je profilaksa. In če je človeka popadla že bolezen, ki jo po starem verovanju povzročajo zli duhovi, pomaga očiščevanje z vodo in ognjem k zdravju. Z vodo? Tudi z njo. Saj je še pri nas ohranjeno ob kresu tudi

polivanje z vodo, čeravno samo v rudimentih. Opozarjam na običaje z vodo o kresu pri vseh evropskih narodih. Rusko kupalo! Kresni ogenj pa je združen tudi s čarom plodovitosti. Zato posebno ženske skačejo čezenj ali pa moški in ženska. Primerjajte tudi prekmurske običaje!

Običaji so sestavljeni iz raznih elementov. Glavni element, okoli katerega so nanizani drugi, je ogenj, ki očiščuje, ki po soncu daje zemlji rasti, jo oplodi. Tu ima fantazija narodopiscev široko pot in se izprehaja v romantični pradavnini. Eni pravijo, da je kres prastar kult ognja, drugi sklepajo, da sežigajo ogenj kakemu prastaremu dobrodelnemu božanstvu na čast, celo žareča kolesca, ki jih vrtijo, spravljajo v zvezo z obliko sonca. Za gotovo pa vemo samo to, da se kresni ognji pojavljajo ob določenih letnih časih — ne samo o božiču in kresu — ob zimskem in letnem solsticiju, ampak tudi o veliki noči, o Jurjevem pa tudi o Duhovem in drugih dneh. Z gotovostjo se da ugotoviti samo to, mitološko ozadje pa je temno ali vsaj temačno.

Drug element, ki ga še nismo razložili, je prerokovanje ali ugibanje prihodnosti. Kres je važna letna doba — z njim se začne drugo letno obdobje, kakor se na božič ali novo leto ali sv. Tri kralje začne — ali se je začelo »novo leto«, ali kakor se je po Martinovem začelo novo cerkveno leto, tako se na kres začne nova letna doba. Tudi na te praznike so navežani različni načini ugibanja in prerokovanja za prihodnost — da omenim samo vlivanje svinca — to je čar za prihodnost. Zato jih imamo tudi o kresu. Predmeti, s katerimi prerokujejo, so različni — ali so smrekovi okleščki ali cokle ali pa venec iz kresnic, ki obvisi na strehi in se potem deklet poroči, ali so kresnice (ivanjske rože), ki ovenejo. In če je to tvoja kresnica, boš umrl, če pa ostane čez noč zelena, boš živel.

Ob kresovanju tudi streljajo. Ropot in streljanje razlagajo narodopisci splošno kot sredstvo za odganjanje hudobnih duhov, a streljanje je tudi znak veselja — omenjam velikonočno streljanje ali ob poroki ali ob proščenjih. Vsebina običaja je danes druga, danes pomeni veselje. Ljudje ne vedo več, da so nekoč s streljanjem odganjali hudobne duhove.

Važen element kresnega obredja so godba, ples in pesem. O tem pa še ne moremo

izreči kake »končne« besede. V Beli Krajinji prepevajo kresne pesmi »krésnice«. Kakšne pesmi so to? To so legendarne pesmi o sv. Janezu Krstniku, o Janezu Kresniku, varuhu polja in zaščitniku hiše pred

ognjem, so pa tudi ljubezenske vsebine o Ivu, zaželenem fantu.

Naša kresna doba je narodoslovno tako zanimiva, da je vredna pozornosti vseh raziskovalcev.

O usnju in njega izdelavi

Ing. Albin Neřima

V času posebnih nakaznic za obutev mnogokrat pomislimo na luknjo v čevlju, prav posebno ob deževnem vremenu. Včasih pa nam uide pogled na tovarniški dimnik ter si želimo, da bi izdelali tam čim več usnja, da bi tudi mi kmalu lahko dobili močne in trpežne čevlje. Ker je pogoj za čevlje dobro usnje, bomo v kratkem orisali izdelavo usnja.

Surove kože

Surove kože dobivamo od domačih ali divjih živali. S strojenjem dobivamo iz surovih kož usnje, ki ga predelujemo v razne usnjene izdelke. Surove kože, med katerimi zavzemajo največje število goveje, telečje, svinjske in ovčje, prihajajo na trg osoljene, sušene in na različne načine konzervirane s kemikalijami. Kože so predmet mednarodne trgovine. Ker je bila pri nas pred vojno poraba kož v tovarnah večja, kot so jih lahko te doma nakupile, so jih morale uvažati iz daljnih prekomorskih krajev.

Strojenje kož

Bistvo strojenja vsake kože je v tem, da se usnjeno tkivo kože mehanično in kemično spoji z določenimi sredstvi, ki jih imenujemo strojila. To so proizvodi rastlinskega in rudninskega izvora ali pa razne kemikalije. V manjši meri se za strojenje uporabljajo sredstva živalskega izvora, kot na primer kokošja jajca ter izločki kokoši in psov.

Za strojila rastlinskega izvora uporabljajo take dele rastlin, ki imajo večje količine čreslove kisline. Za lažje razumevanje navedem, da je to tista kemična sestavina, ki daje trpek okus v črnem dalmatinskem vinu ali v prekuhanem čaju.

Najvažnejše rastline, ki imajo mnogo čreslove kisline, so: skorja smreke, hrasta, vrbe, jelše, nato hrastov, kostanjev in kvebra-

čov les, katerega domovina je v Južni Ameriki. Dalje ježice, ki zrastejo na hrastu na želodovi kapici kot posledica vboda ose šiškarice. Končno dobivamo čreslo tudi iz plodov raznih prekomorskih rastlin. Iz prej navedenih rastlinskih proizvodov pridobivajo strojilo v posebnih tovarnah, ki izdelujejo tanin ali čreslovinski izvleček (ekstrakt), ki je temna, gosta tekočina. Tanin je prah rjavkaste barve in ima značilen duh. Strojilo se pridobiva z izluževanjem lesa, ki vsebuje čreslovino. Izluževanje se opravi z vodo, ki potegne iz lesa čreslove kisline.

Za rudninska strojila se uporabljajo najčehče kuhinjska sol, galun in kromove soli (kemične spojine kovine kroma). Med strojili živalskega izvora so najvažnejša razna ribja olja.

Predelava surovih kož

Predelava surovih kož se prične s tem, da kože namočijo v vodi, kjer se zmehčajo in nabreknejo, kar je pogoj za nadaljnjo predelavo. Hkrati se surove kože pri tem tudi operejo. Tako »osvežene kože« nato vložijo v apneno mleko, in sicer le tiste, ki spadajo med lažje in srednje težke kože. Težke kože izpostavijo nekakšnemu gnitju, ki se imenuje »znojenje«. Oba postopka imata namen, da se zmehča vrhnja plast kože, ki ni uporabljiva za strojenje, enako kot tudi ni uporabljiva spodnja — mesna plast. Vrhnja in spodnja plast kože se nato odstranita s strganjem z ročnimi noži ali pa na strojih, pri čemer odpadejo tudi dlake. Kožni odpadki se oddajajo v tovarne za klej, dlake pa se uporabijo za izdelovanje ščetk ali za izdelavo umetnih gnojil.

Tako nam je ostala samo srednja plast kože, tako imenovana »usnjica«, ki jo najprej dobro operemo, nato pa pomakamo v posebne tekočine — čimže. Sedaj sledi strojenje v ožjem smislu, ker se polagajo

kože v vodne izvlečke prej navedenih rastlinskih strojil, če se koža stroji na rastlinski (vegetabilni) način, ali v raztopine rudninskih sredstev, če se koža stroji na rudninski (mineralni) način.

Po starem načinu pri vegetabilnem strojenju polagajo kože v bazene, ki so napolnjeni z raztopinami ali izvlečki (ekstrakti) rastlinskih strojil. Tu jih puščajo na miru po več tednov ali po več mesecev, kakršna je pač narava surove kože. Debele, to je težke kože potrebujejo več časa, da se prekvasijo s strojilom. Ta način izdelave daje prvorazredno, čvrsto in trajno blago. Drugi način izdelave, ki je mnogo hitrejši, pa uporablja velike lesene sode, v katerih se kože neprenehoma valjajo v strojilu, kar zelo pospešuje strojenje. Ta način so uporabljali tudi pri strojenju kož z rudninskimi strojili ali z mastnimi olji, to je za kromovo, galunsko ali mastno strojenje.

Popolnoma ustrojene kože potegnejo iz strojila in sušijo na zraku. Ker pa je usnje potem precej trdo in ni lepo, ga še obdelujejo z ročnimi in strojnimi gladilniki in v stiskalnicah. Strojni likalniki za usnje so sestavljeni iz težkih jeklenih valjev, ki prehajajo v vseh smereh preko usnja, razprostregajo na masivnih železnih mizah.

Usnje v glavnem likajo samo na zunanji strani in ga zelo zgladijo in zloščijo — politirajo, hkrati pa vso kožo omeče in razgibljuje ter ji povečajo žilavost in odpornost. S tem je tako imenovano naravno usnje v glavnem izdelano in so potrebna samo še zaključna dela.

Za izdelavo barvanega usnja sta v glavnem dva načina. Če hočemo izdelati usnje, ki mora biti v celi masi pobarvano, tedaj dodamo barvo že strojilni raztopini. Običajno uporabljajo katranska ali anilinska barvila, redkeje pa rastlinske ali rudninske barve. Pri drugem načinu nanašajo barve na kožo z valji šele potem, ko je že ustrojena. Ta način porabljajo tudi pri izdelavi laka.

Kromovo strojenje dandanes mnogo uporabljajo pri obdelavi lahkih in srednjetežkih kož, ki jih imajo večinoma za izdelavo gornjih delov obutve in za lahko torbarsko robo. Pri usnju se takoj lahko prepričamo, če je strojeno po kromovem načinu, ako ga pogledamo v prečnem prerezu. Če ni posebej pobarvano, kaže kromovo usnje v prerezu zelenkastomodro bar-

vo, medtem ko je usnje po vegetabilnem strojenju rumeno ali temnorjavo. To barvo ima usnje v prerezu od strojila. Pozna se pa tudi po značilnem duhu, ki spominja na hrastovino.

Belo ali galunsko strojenje, v ožjem smislu, daje povsem belo usnje, lepo in mehko, ki se uporablja največ za sedlarske in torbarske izdelke ter za luksuzno in športno obutev.

Mastno strojenje daje zelo voljno in mehko usnje — semiš, ki je podobno suknu in se lahko šiva ter pere. Iz takega usnja izdelujejo največ rokavice, dele športne obutve, klobuke in pasove. Surovine za to vrsto usnja so samo lahke kože domačih živali, predvsem telečje, ovčje in kozje. Pri tujih živalih pa kože antilop.

Kombinirano ali mešano strojenje pozna več posebnih postopkov, izmed katerih je najvažnejši način za pridobivanje usnja, ki je znano pod imenom »glasé«. Tu so združili belo in mastno strojenje in porabljajo tudi jajčne rumenjake. Usnje »glasé« je zelo fino, tenko in mehko. Iz njega izdelujejo zlasti rokavice. Za »glasé« uporabljajo kot surovino predvsem pasje kože. Po tem postopku dobimo tako imenovano pol kromovo usnje. Usnje »dongola« in »napa« pa dobivajo s kombinacijo rastlinskega in belega strojenja.

Med zaključna dela pri fabrikaciji usnja spada likanje ali valjanje kože, kar smo že opisali. Dalje spada sem cepljenje, politura, beljenje, lakiranje, maščenje in apretura usnja. Končno opravilo je merjenje in tehtanje izdelanih kož.

Cepljenje kože opravijo na posebnih strojih tako, da debelejše kože vzporedno s površino razcepijo na dva dela: na debelejši in na tanjši del. Debelejši del je vzet od gornje plasti, tanjši pa s spodnje strani kože. Ta del je mnogo slabše kakovosti in se zato tudi temu primerno uporablja za cenejše torbe in gamaše.

Šagreniranje je postopek, pri katerem se na lice usnja vtisnejo razne figure, kar dosežejo z vtiskovanjem vdolbin raznih oblik s težkimi jeklenimi valji, katerih površina je gravirana. Ta način uporabljajo pri izdelavi usnja za prevleko pri pohištvu, za sedeže v vagonih, avtomobilih, pa tudi za finjšo torbarsko robo.

Apretiranje usnja polepša kožo z raznimi

sredstvi. Uporabljajo predvsem škrob, moko, dekstrine, tragant, poleg majhnih količin rudninskih barv, kar zlasti uporabljajo pri usnju, ki je bilo strojeno z rastlinskimi strojili.

Tehtanje in merjenje usnja je zelo važno opravilo, preden je končni izdelek pripravljen za prodajo. Težko usnje za podplate in pogonske jermene prodajajo po teži. Zato je tem izdelkom treba določiti težo v kilogramih. Vse drugo usnje prodajajo po površini, ki se izraža v kvadratnih centimetrih ali po starem običaju v kvadratnih čevljih. Ker imajo cele kože nepravilno obliko, bi bilo z običajnim merjenjem in računanjem težko določiti natančno površino, zato pa uporabljajo posebne stroje za merjenje površine, da avtomatično registrirajo površino kože. Izmerjenemu ali stehnanemu usnju

udarijo na spodnji strani še tovarniški žig ter oznako teže ali površine in izdelek gre v promet.

Razpoznavni znaki dobrega usnja

Dobro usnje je žilavo, gibko ali voljno ter ga je mogoče do določene stopnje raztegniti. Dobro usnje ima lep sijaj, posebno na licu. Vobče je dobro usnje lepe zunanosti. Ne sme imeti madežev, razpok, brazgotin ali kakšnih drugih znakov zunanjih poškodb. Debelina usnja mora biti v celem komadu enaka in prav tako tudi barva v povprečnem prerezu. Svetlejša mesta v povprečnem prerezu so dokaz nezadostnega strojenja, kar ima mnoge slabe posledice pri uporabi usnjenih izdelkov. Dobro usnje ne poka pri zvijanju ter tudi ne napravi trajnih naborov.

Zgodba o soncu in vetru

Najbrž ste že slišali pravljico o soncu in vetru, ki sta počasi korakala po cesti. Pa jima je prišel nasproti močan kmet, oblečen v zimsko suknjo z zajčjo kožo za vratom. Sonce in veter sta se začela prepirati, kdo bo znal prej kmeta toliko pretentati, da bo slekel zimski plašč. Nazadnje sta sklenila poskusiti. Prvi je bil na vrsti veter. Začel je neusmiljeno briti. Pometel je vso cesto in polomil veje ob poti. Bil pa je mrzel in kmet se je še tesneje zavil v svoj plašč, si zavihal zajca čez ušesa in ga tiščal skupaj. Nato je začelo sonce. Mirno in potrpežljivo, kakor da ga ni, je začelo sijati kmetu v obraz. Mož se je kmalu ogrel, najprej je odvihal svojega zajčka in se odpel, kmalu pa krepko potegnil za rokave, slekel plašč, si ga obesil na palico in vrgel čez ramo. Sonce je zmagalo!

Pravljica hoče povedati, da doseže dobrota, česar ne doseže sila. A prav take dobrote, mislim drobne, vsakdanje in malenkostne dobrote, ki jim pravimo včasih samo obzirnost, skoraj ne poznamo več. Razkrajajoča revolucija je razvrednotila tudi celo tihe vrednote in oznanila ne samo pobijanje, temveč tudi poživinjeno surovost in mučenje za svoj novi zveličavni nauk. Pa, ljudje božji, če bo dobrota umrla ali če jo bodo ljudje spodili od naših duri, svetu toliko časa ne bo dobro, dokler

se spet ne vrne ali od mrtvih ne vstane. Zakaj pravljica ne laže!

Pa ne mislim tiste dobrote, ki si jo umišljajo popustljive mamice, tudi ne tiste »narodne« dobrote, ki jo imajo za svetnico tisti plitvo misleči »gladeži«, ki bi radi vse poravnali in tako vedno uživali svoj lagodni mir. Tistim bi za pouk povedal tole zgodbo:

Močan človek je nevarno zbolel. Imel je smrtno nevarno in povrh še nalezljivo bolezen. Oddali so ga v bolnišnico. V roke ga je dobil srčno dober zdravnik. Samo operacija bi mu še rešila življenje. Toda zdravnik ga ni operiral, ker mu ni hotel povzročiti bolečin. Bolnik je kmalu okužil še tri tovariše, ki so ležali z njim v isti sobi. Bolezen se je dan na dan slabšala. Bolnik je dobival napade besnosti. Nekoč je v takem stanju razbil oltarček, ki ga je sestra strežnica postavila na predalnik. Drugič je dobil v roke nož, podivjal, podrl na vratih svojega zdravnika na tla, zbežal na hodnik in jih mnogo oklal. Nazadnje so ga odvedli s silo. Kajne, zdravnik je moral do konca pravilno ljubiti bolnika, tovariše in sebe, čeprav je vse nesreče prav on kriv! Rekli boste upravičeno, da je to narobe svet in tudi narobe dobrota!

Prava dobrota je močna, celo junaška. Vztrajna drobna dobrotljivost je večje ju-

naštvo kakor boj s sovražnikom. In vendar je naš narod sposoben take tihe dobrote. Za pričo samo en resničen primer: Kmečko dekle se je možilo. Bila je edinka pri hiši in dedinja dveh posestev. Oče, veljaven kmet v vasi, ji je hotel dobiti uglednega ženina; seveda je iskal takih, ki bi bili najprej njemu všeč. Hči je vse po vrsti odklonila, medtem pa si sama izbrala svojega. Oče pa hud, zelo hud. Celo z revolverskimi strelji v zrak je odganjal snubca od hiše, tako kakor je ponoči odganjal tatove. Pa stopi hči končno pred očeta in pravi: »Oče, tega bom vzela ali nobenega. Če vi ne dovolite, tudi tega ne bom.« Končno se je seveda oče vdal in čez leto dni je z veseljem pestoval in vozil po hiši prvega vnučka. Taka zvesta ljubezen do izbranega ženina, zraven pa tolika pokornost očetu, da je pripravljena na najbolj bolečo žrtev, sta pač ganljiv dokaz neizmerne srčne dobrote!

Danes se dogaja rado narobe: Hčer zapro. In po pravici. Oče in mati ne moreta razumeti, saj niti slutila nista, po kakih potih je hodila. Vihrava in za vsako idejo kupljiva mladina ne pomisli, kaj bo mislil oče ali kaj čutilo materino srce. Dobrote, tiste obzirne in tihe dobrote ji manjka. To je le en, morda celo neroden, a zelo sodoben primer.

Prav v družini je nešteto prilik, da se pokaže, ali imajo otroci to dobroto ali pa je njih značaj surov. Že navaden stisk roke za slovo ali za svidenje more imeti v sebi mnogo prisrčnosti in duše, more pa biti tudi hladen in brezsrčen. V roki, ki jo daš domačemu ali prijatelju, je lahko tudi kos tvojega toplega srca, tvoje seganje v roko pa more biti tudi mrzlo kakor kamen ali kača. Kadar moraš komu odkloniti prošnjo, storiš lahko tako obzirno in vljudno, da odklonitev ne boli, lahko pa tudi tako rezko in oblastno, da nedvomno osebno raniš prosilca; tako ravnanje ga celo

bolj boli kakor neuslišana prošnja. In kadar se z mislimi in nazori drugega ne moreš strinjati, lahko poveš svoje mnenje sicer odločno, a preprosto in prijateljsko, ne pa ošabno in pokroviteljsko. S tem pokažeš, da si do osebe dober, ko ne moreš biti za njeno misel.

Podobno je mnogokrat v družbi, kjer se razodene srčna dobrota ali razgali grda grobost, ki le otežuje skupno življenje. Koliko tihe obzirnosti more pokazati stranaka v stanovanju do sosedne stranke in koliko jeze in nevolje ji lahko povzroči. Dva sosedna na vasi sta si lahko drug drugemu v nenadomestljivo oporo, če se razumeta, lahko pa drug drugemu ustvarjata pekel na zemlji, če se krivo gledata in si pri vsaki priliki nagajata. Sožitje z ljudmi zahteva pač mnogo odpovedi, a prav odpoved je mati velikih reči. Takih in podobnih primerov, kjer naj se skaže srčna in tiha dobrota, je v navadnem vsakdanjem življenju uro za uro dovolj.

Bilo je v prvi svetovni vojni na flandrijskem bojišču v Belgiji. Velika bitka je bila končana, na bojišče je padal večerni mrak. Tam je ležal ranjeni vojak. Bledlo se mu je in dekla smrt se mu je že bližala. Mimo pride sovražni častnik, poklekne k njemu in mu da iz svoje vojaške stekleničke piti. Ranjenec se zdrami in vzdihne srečen: »Mati, ali si prišla?« Častnik ni nič odgovoril, le lase mu je obrisal z vročega čela. Ranjenec je še nekajkrat zašepetal: »Mati, mati!« in lahko umrl. Taka dobrota tudi sovražniku olajša zadnjo uro!

Veter in sonce korakata po naših cestah. Pustimo soncu tiho in mirno sijati, umaknimo se vetru za ogle, da pojde mimo, če je božja volja tako. Kadar nas pa ujame, ne rajajmo z njim po cestah, temveč se zavijmo v svoj plašč in mislimo na božje sonce. Kdor bo nanje pozabil, bo od mraza umrl. Pravljica ne laže!

Ko zdaj si prišel v strašnih strel hitrosti, ljubeči Bog, svoj narod kaznovat, boš zopet izpregledal mu slabosti in v rosnem jutru vzbudil novih nad.

Dragotin Kette

Ni mi dobro. Jaz venem in hiram in moč ni iz tvojih bližin; živim, ah, in zraven umiram po blesku gora in dolin.

Josip Murn-Aleksandrov

Rajnim sodelavcem Mohorjeve družbe

Prelat dr. Anton Breznik

Dne 26. marca 1944 je umrl slovenski jezikoslovec dr. Anton Breznik. Velika množica najrazličnejših pogrebcev, ki ga je pospremila na njegovi zadnji poti, je najzgovorneje pričala, kako so ga vsi ljubili in spoštovali. Breznik ni imel sovražnika, je po pravici zapisal nekdo ob njegovi smrti. Pri tem pa ni bil kak neznan in nepomemben ud našega narodnega telesa. Kljub prirojeni ponižnosti, preprostosti, nevsiljivosti in do skrajnosti plemeniti nesebičnosti je zavzemal po svojem strokovnem znanju in veljavi odločilno mesto v našem jezikovno kulturnem življenju.

Rodil se je dne 26. junija 1881 pri Pekletu v Ihanu pri Domžalah. Ljudsko šolo je obiskoval na tamkajšnji enorazrednici in v Ljubljani na Grabnu, od koder se je vpisal v gimnazijo. Že kot dijak je pridno nabiral narodno blago, zlasti še narodne pesmi za Štrekljevo zbirko. S tem se je privadil prisluškovati ljudem. Že samo domači kraj mu je nudil polno gradiva za besedni in narečni zaklad slovenskega jezika. Kot semeniščnik se je še bolj poglobil v duha in sestavo jezika. Ta čas je začel tudi že sam priobčevati jezikovne drobtine in beležke. Kaplansko službo je dobil poleti l. 1906 v Postojni, a se je že naslednjo jesen na željo Gnidovca, ravnatelja škofijske klasične gimnazije v St. Vidu, in škofa Jegliča vpisal na filozofsko fakulteto v Gradcu s slovenščino kot glavnim predmetom. Jeseni 1910 je začel poučevati. Poslej je večino svoje pridnosti, strokovnega znanja in učiteljske modrosti posredoval mladini. Skozi njegovo mentorsko šolo so šli domala vsi maturanti škofovih zavodov. Nihče ne more zadosti poudariti, koliko dobrega je napravil Breznik ravno kot profesor slovenščine. Ni bil namreč samo uradni učitelj, marveč je bil z vsem srcem in dušo pri stvari. Zato je mladini vcepil zadosti jezikovnega znanja, še več smisla in navdušenja za slovenščino, največ pa ljubezni do naroda in domovine. Niti najmanjša poteza slovenskega kulturnega delavca mu ni ušla, če mu je le govorila o predanosti Bogu in domovini. Ob vsaki iskrri se je tudi sam ves razvnel in razživil. S tihim, domače božajočim glasom je spregovoril ob takih priložnostih, stoječ sredi razreda, in oči so se mu iskrihle v resnični vnemi. Koliko mladih src je hitreje utripalo, koliko navdušenja je prebudil v dozorevajočih dušah. To je resnično učiteljsko delo profesorja slovenščine, za kakršno smo mu njegovi učenci zmeraj bolj hvaležni. Kljub zanosu in notranjemu žaru, ki ga je vsega preveval in ga dvigal v obeh poslušalcev v legendarnega junaka, pa je bila sleherna

njegova beseda tako prežeta z iskrenostjo in resnično občutenostjo, da ni bilo niti sledu o o praznem patosu ali votli narejenosti. Saj ni samo govoril o slovenstvu in domovini, tudi živel je za te vzvišene ideale, in sicer živel z vso dušo in vsem telesom.

Bil je šibkega zdravja, a vendar je dan na dan dolge ure prebil nad knjigami. Kdo ve, kolikokrat je s svetim spoštovanjem obrnil sleherni list naših starih tiskov in jih primerjal s podobnimi tujimi. Kako vestno je izčrpal vse naše starejše časopise in slovarje, da je mogel nabrati gradiva za svoje znanstveno delo! Vse njegovo življenje je prav za prav en sam nepretrgan študij. V tem je tudi največja škoda za narod, kajti spričo silne temeljitosti in vsestranskega poglobljanja v snov nekako ni utegnil napisati dokončne sinteze svojega znanstvenega iskanja in prizadevanja. Neštevilni papirji, kamor si je zapisoval zadnja leta svoja dognanja ob študiju slovenskih lastnih imen,

in edinstveni primerek njegovega Pleteršnika sta živa pričra nepopravljive škode, ki je zadela Slovence ob smrti prelata Breznika. Zgovoren dokaz Breznikovega nenehnega resnega dela je tudi Slovenska slovnica. Doživela je štiri izdaje in v osemnajstletnem razdobju preživela temeljit razvoj. Ravno ob Slovenski slovnici sta se srečala prvič Breznik in Družba sv. Mohorja in poslej se nista več ločila. Zadnji dve leti je bil celo njen podpredsednik, kar si je Družba štela še v posebno čast, kajti Breznik je le nerad prevzemal kakršno koli odborniško mesto. Če ga je prevzel pri Mohorjevi, je dokazal, kako je bil s srcem zanjo, a srce mu je bilo nagonsko in entuziastično povsod in zmeraj le tam, kjer je lahko delal za narod in Boga.

Jezikoslovec Breznik je značilen primer znanstvenika, ki mu ni do osebne slave in časti, tudi ne za abstraktno priznanje učenosti. Vse svoje znanje je stavil na voljo narodu in mu nudil izsledke svojega jasnovidnega duha v pomoč in vodstvo. Tak preskušen vodnik vsakemu našemu pisatelju je bil dolga leta Breznikov Pravopis. Sijajno zamisel je pozneje v družbi s profesorjem Ramovšem razširil v Slovenski pravopis. Sploh je Breznik tako tesno povezan z vso normativno plujjo našega pisanja bodisi s slovnico ali pravopisom, da bi za oba ta dva pojma že mirno lahko zapisali novo besedo »breznik« z malo začetnico.

Tako je bil Breznik znanstvenik, ki se je skoz in skoz vestno zavedal svoje življenjske naloge. Nikoli se ni izneveril svojemu poslanstvu. Bil je duhovnik Bogu in jeziku. Obema gospodarjema je služil enako goreče in vdano,

na obeh popriščih je bil v neprenehnem živem stiku s svojim narodom bodisi v njegovi zgodovinski rasti bodisi v sodobnem razvijanju. Ko bo izšlo Breznikovo zbrano delo, se bo šele jasno razodelo, kakšna pridnost in vsestranska razgledanost je bila potrebna, da nam je mogel dati toliko zdravega zrnja. Ni se zaklenil v znanstveno trdnjavo, tudi se ni zagrizel v eno samo vprašanje. Pomagal je domala v vseh jezikovnih problemih s svojim temeljitim poznavanjem vseh starih in novejših slovanskih kulturnih spomenikov. Če pomislimo, da je dobil skoraj vsa področja brez potrebnih pripomočkov, bomo mogli šele približno oceniti in ceniti njegova dognanja ter spoznati, kako nenadomestljiva je njegova zakladnica znanja.

Kakor je neumrljivi duši usojeno, da mora prebivati v nepopolnem telesu, tako je dano jeziku, da more živeti lep in ubran le v pomanjkljivem zunanem kalupu, katerega sproti izpopolnjujeta pravopis in pravorečje. Rajni dr. Breznik je bil budni varuh slovenske jezikovne vnanje lepote, izrazne sposobnosti in zdravega bogastva. Odmislimo si Breznikovo delo z vseh teh področij in pokazala se nam bo prenekatera praznina. Ob tem se nam bo tudi razodelo, da iz nič ne more kar mahoma zrasti najpopolnejše znanstveno delo. Če pri čem, potem pri tem velja pregovor o kamnu do kamna. Toda vsi kamni morajo biti postavljeni smotrno in načrtno, vzdržema in neskokoma, šele potem se more na osnovi živega izročila izpopolniti in dograditi sleherna podrobnost tako vsestrano, kakor je resnično želeti. Breznikova slovnica in njegov pravopis sta kljub delnim pomanjkljivostim in nedograjnostim živ dokaz silnega slovenskega hotenja, da gremo lahko mirno vstřic z drugimi starej-

šimi evropskimi narodi, ki so si mogli v dolgih stoletjih mirno in neovirano znašati svojo jezikovno zakladnico.

Za lepoto sleherne stvari je potrebno njeno plemenito notranje in zunanje skladje ter ubrana uglajenost. Tudi za jezik. Kdor bi to zavračal, bi škodoval jeziku, prav tako pa bi mu škodoval, kdor bi hotel biti v svojih slovnčnih pravilih pretog, preozek, presamovoljen. Jezik mora živeti, se razvijati, rasti, se izpopolnjevati, bogatiti, starati in tudi — admirati. V tem je ravno njegovo življenje in organičnost. Besede, ki so bile še pred stoletjem žive, so se porazgubile ali pa spremenile pomen, namesto njih je vstalo polno drugih, sodobnejših, polnejših; večna menjava in nenehno oplojevanje. Naloga in poslanstvo pravega in potrebnega praktičnega jezikoslovca je ravno v tem, da goji rastoče drevo, mu obrezuje divje poganjke, naravnava vejice, jih opira in varuje, pri slehernem očesu pazi na novo mladiko, skrbi za cvetove in brste, ki naj ne bodo le prazni in umetni, temveč živa kal na živem telesu.

Rajni dr. Breznik je bil tak izkušen in zrel vrtnar, hkrati pa velika osebnost, vzoren duhovnik in čudovit Slovenec. Njegovemu spominu in njegovemu delu dolgujemo vsi skupaj, da si prisvojimo njegove narodne in jezikovne ideale ter jih po svojih najboljših močeh poskušamo uresničevati povsod in v vsakem času. Le tako nam bo na zdravih osnovah počasi zrasla plodna prst nepretrganega kulturnega in narodnostnega izročila, iz katere bo moglo vzrasti krepko in zdravo drevo.

Se posebej pa se bo držala smernic in načel velikega rajnega Družba sv. Mohorja, s katero je bil — razen z zavodi — zunanje in notranje najtesneje povezan. Janko Moder

Dr. Janez Ev. Zorè

V nedeljo 22. avgusta 1943 so ljubljanski bolniki poromali v stolnico pred oltar brezjanske Marije. Tudi profesor Zorè se je iz svoje sobe, kjer je leta in leta tiho in vdano trpel, dal prepeljati pred milostni oltar. Ni šel prosit zdravja, ki bi ga brez očitnega čudeža ne bil mogel doseči, prosil je šel le vztrajnosti v trpljenju in si izprosit junaško stanovitnost do smrti. Lepo in resnično je prevzvišeni gospod škof dne 23. februarja 1944 na Žalah ob njegovi krsti dejal: »Če bi Slovenci v svoji skromnosti ne bili toliko plašni, bi rekli, da danes pokopavamo svetnika; pa vsaj to recimo, da nas je s svojim zgledom še bolj temeljito in bolj razumljivo učil kot s svojimi predavanji in spisi.«

Janez Evangelist Zorè se je rodil 19. decembra 1875 na Trebelnem na Dolenjskem. Po gimnazijskih študijah v Novem mestu in bogoslovnih v Ljubljani je bil 23. julija 1898 posvečen za mašnika. Po dveh letih dušnega pa-

stirstva je nadaljeval svoje študije v Innsbrucku, Parizu, Louvainu, Londonu in Rimu ter bil leta 1904 v Innsbrucku promoviran za

doktorja bogoslovja. Stiri leta pozneje se je šel v Sirijo in Palestino pripravljati za profesuro svetega pisma nove zaveze. Toda l. 1911 je moral za dr. Josipom Grudnom prevzeti profesuro cerkvene zgodovine in cerkvenega prava v ljubljanskem semenišču. Leta 1919 je bil imenovan za rednega profesorja cerkvene zgodovine na bogoslovni fakulteti nove ljubljanske univerze. Z Alešem in Francetom Ušeničnikom je organiziral fakulteto in pripravil predloge za imenovanje nadaljnjih učnih moči. Ze od leta 1916 pa se je kazala pri njem živčna bolezen,

ki je počasi, toda nenehno napredovala. Po daljšem bolezenskem dopustu je v šolskem letu 1924-25. s skrajnim naporom vseh moči še predaval, nato pa bil prisiljen prositi za stalni pokoj, katerega je nastopil z novim letom 1926.

Med sodravnike Mohorjeve družbe je stopil dr. Zore s knjigo »V tem znamenju boš zmagal«. Njeno vsebino je označil z dostavkom: »Zgodovinske slike iz prvih krščanskih stoletij«. S to knjigo je družba leta 1915 počastila spomin na šestnajsto stoletnico milanskega razglasa, s katerim je doseglo krščanstvo v rimskem cesarstvu enakopravnost z dotlej priznanimi verstvi.

Se bolj se je dr. Zore približal družbi naslednje leto. Na katoliškem shodu leta 1913 je odsek za versko življenje sprejel tole resolucijo: »Za vzgajanje bogoljubnosti so silnega pomena zgledi svetnikov. Življenjepisi naj se prirede po dobro poudarjenem načrtu, kritično in v lepem slogu.« Odbor za izvrševanje resolucij je naprosil profesorja Zoreta, naj spiše življenje svetnikov, kakršno bi ustrezalo omenjenim zahtevam. Odbor Mohorjeve družbe je načrt, ki ga je dr. Zore sestavil, sprejel, in med svetovno vojno leta 1917 je izšel prvi snopič Življenja svetnikov, ki obsega svetnike meseca januarja. Toda samo še trije snopiči so prišli izpod Zoretovega peresa; izšli so v letih 1919, 1922 in 1923. Zadnji svetnik, ki ga je opisal, je veliki papež, ki stoji kakor mejnik med cerkvenim starim in srednjim vekom, svet Gregorij I. (590—604). Odtlej mu je Bog poveril nalogo, da življenja svetnikov ne opisuje več s percсом, marveč ga veliko bolj živo in nazorno kaže z junaško vdanostjo in vztrajnostjo in trpljenju.

O Zoretovi res svetniški vdanosti v leta in leta trajajoči in napredujoči bolezni navedimo prelepe besede, ki jih je izrekel prevzvišeni škof dr. Rožman ob pogrebu. Dejal je: »Kakor je Bog Jobu korak za korakom odzema vse,

da je bil nazadnje kup bede na kupu gnoja, tako je jemal pokojnemu profesorju zmožnost za zmožnostjo, dokler ni bil nebogljjen kakor otrok. Najprej mu je vzel glas, da ni mogel več predavati; potem je odpovedal ud za udom, da se končno sam ni mogel več premakniti. Ostal pa mu je duh še čil in delaven. Bral je še lahko in po malem študiral. Pa je božja roka tudi tu posegla vmes. Sam že ni mogel več brati, poslušal je še in spremljal čitajočega. Pa tudi tu mu je Bog vzel, da je moral duh mirovati tiho poglobljen v neumljive sklepe neskončne božje modrosti in ljubezni. Teže je pač gotovo čutil to žrtev duha kot ohromelost svojih udov; on, učen profesor, navdušen učitelj, učenjak, ki je obvladal toliko jezikov, da je mogel svojega duha bogatiti iz znanstvenih zakladov vseh kulturnih narodov sveta, je moral nepremično ždeti in čakati na vsako najmanjšo postrzežbo in svojim mislim nalagati popolno mirovanje. Pa ni potožil, prav nikdar se ni pritoževal. Oj, čutil je pač vso težo žrtve, čutil vedno, a dajal heroičen zgled potrpežljivosti in vdanosti v božjo voljo. Kolikokrat je ponavljal: »Volja božja je sicer težka, a sveta,« in s tem skoval nam vsem, zlasti trpečim, zveličavno geslo. Težka je bila zanj izpolnitev božje volje, a ker je sveta ta volja, jo je hotel vdan in zvesto izpolniti; v tem je bil namen, smoter in vrednost njegovega življenja. Druge je Bog odločil za delo, da se pred očmi ljudi udeležujejo in za to hvalo in priznanje žanjejo, njega je Bog odločil, da skrit, nepoznan trpi dan in noč in s trpljenjem gradi božje kraljestvo.«

V nedeljo 20. februarja 1944 ga je Bog poklical po plačilo. Fr. L.

Žetev smrti med našimi juristi

Janko Polec

V teku dobrega leta, od maja 1941 do septembra 1942, so umrli kar trije ugledni znanstveniki-pravniki; profesorji pravne fakultete ljubljanskega vseučilišča, ki so bili hkrati odlični sodravniki Mohorjeve družbe.

Prvi nas je zapustil 10. maja 1941 profesor dr. Rado (Jakob) Kušej. Rodil se je 21. julija 1875 v Sp. Libučah, v pliberski župniji na

Koroškem, kot edini sin srednjega posestnika Aleša Kušaja, po domače Hrasta. Ko je dovršil osnovno šolo v Pliberku, gimnazijo v St. Pavlu in Celovcu, pravne študije na Dunaju, se je 1900 posvetil sprva sodniškemu poklicu in služboval v Celovcu, Gradcu, Pliberku, Celju in Ljubljani. Medtem se je pripravljaj za profesorja cerkvenega prava na takrat le še za-

dr. Rado Kušej

dr. Metod Dolenc

dr. Gregor Krek

želenem slovenskem vseučilišču. Pri profesorju Stutzu v Bonnu je l. 1907/08 zasnoval svoje nemško pisano veliko delo: »Jožef II. in zunanja cerkvena uredba Notranje Avstrije«, ki ostane za vedno važen prispevek naši domači cerkveni in pravni zgodovini. Po ustanovitvi vseučilišča v Ljubljani je bil imenovan 1920 za profesorja cerkvenega prava. Odslej se je živahno udeleževal kot znanstvenik. Poleg mnogih cerkvenopravnih razprav iz ženitnega in patronatnega prava, vedno s pogledi na naše domače razmere, je spisal prvi slovenski učbenik »Cerkvenega prava« 1923 in v drugi izdaji 1927. S svojimi znanstvenimi deli je postal Kušej ustanovitelj slovenske cerkvenopravne vede. Izvrsten učitelj in dober upravnik ter spoštovan in priljubljen tovariš je bil trikrat dekan pravne fakultete, v letih 1937—1939 tudi rektor univerze. Kot tak si je pridobil zasluge za ustanovitev Slovenske Akademije znanosti in umetnosti; med njenimi prvimi člani je bil tudi sam.

Z Mohorjevo družbo je bil po svojem tastu Vekoslavju Legatu, dolgoletnem ravnatelju naše tiskarne, v zvezi že kot mladenič in ji je ostal zvest do groba. V našem Koledarju za leto 1902 je napisal Črtice s potovanja po Italiji, l. 1904 pravni spis o borzni kupčiji z žitom, v Koledarju za l. 1941 pa se je poslovil s svojo ljubodjo pesmico v očetov spomin: »Očetov blagoslov«.

Prav na dan pet mesecev za Kušejem, 10. oktobra 1941, je sledil za njim njegov tovariš in vrstnik dr. Metod Dolenc. Rodil se je prav tako 1875, 19. decembra v Slapu pri Vipavi znanemu vinogradniškemu strokovnjaku Rihardu Dolencu. Po šolanju v Novem mestu in na univerzi na Dunaju je tudi on stopil v sodno službo v Novem mestu in bil tam, v Gradcu in v Ljubljani sodnik, nazadnje svetnik višjega dež. sodišča; l. 1920 je bil tudi on imenovan za profesorja kazenskega prava na univerzi v Ljubljani, bil trikrat dekan in leta 1930 rektor. Že kot sodnik je priobčil nekaj razprav posebno iz kazenskega prava. V profesorskem poklicu jih je pa kar sipal. Imamo mnogo preko 600 njegovih velikih in manjših spisov, izmed teh kazenskoopravnih knjig in razprav 190, pravnozgodovinskih 55 in raznih 45, tako da ga moremo po pravici imenovati

najplodovitejšega slovenskega pravnega pisca. S svojo vmeno je kot član Stalnega in kasnejšega Vrhovnega zakonodajnega sveta in s svojimi številnimi tehtnimi, živalino pisanimi razpravami uspešno pripravljaval novo kazensko zakonodajo v domači državi in jo s svojimi spisi, posebno s svojim »Tolmačem« in svojima učbenikoma kazenskega prava in postopka uvajal v prakso. Se pomembnejše in trajnejše vrednosti je njegovo delo za našo slovensko pravno zgodovino. Že kot sodnik v Gradcu je začel preučevati zgodovinske vire za vinogorsko pravo naših dolenskih vinogradnikov. V glavnem je ob mnogoštevilnih lastnih zanimivih podrobnih razpravah iz vinogorskega in pa iz slovenskega običajnega prava, kakor ga je črpal iz narodnega blaga, narodnih pesmi itd., zgradil svojo »Pravno zgodovino slovenskega ozemlja« (1935). S svojimi deli je postal ustanovitelj slovenske pravnozgodovinske vede. Znal je pisati tudi o težkih rečeh poljudno. V našem Koledarju (1913) je priobčil našim porotnikom poduk v prijetni obliki: »Jože Razboršek je porotnik«. Mnogostranski, kakor je bil, je napisal tudi vzgojni povesti: v »Večernicah« 1914 (68. zv.) »Pravdarska strast — gotova propast« ter v Koledarju 1919: »Zmote in prevare«.

Tretji je za Kušejem in Dolencem sledil 1. sept. 1942 prof. dr. Gregor (Gojmir) Krek, njun vrstnik po letih, poklicu in življenjski poti. Tudi on se je rodil l. 1875, 27. junija, slavistu vseuč. prof. Gregorju Kreku v Gradcu. Tam se je izobraževal od ljudske do visoke šole in stopil prav tam v sodno službo. Po službovanju v Ljubljani in pri vrhovnem sodišču na Dunaju je bil leta 1919 svetnik viš. sodišča v Ljubljani. Zgodaj se je pripravljaval, posebno l. 1902/03 v Lipskem za vseučiliško profesuro rimskega in državlanskega prava, ki jo je l. 1919 tudi dosegel. Kot profesor je mnogo sodeloval pri zakonodajnem delu posebno ob zasebnopravnih zakonih. Med njegovimi zasebnimi in ustavnimi pravnimi spisi je najvažnejše delo: »Obligacijsko pravo« kot II. zvezek Zgodovine in sistema rimskega prava. delo, ki je v čast piscu in pa znanstveni knjižnici Mohorjeve družbe, v kateri je izšlo.

Nič manj pomembno za našo kulturo ni Krekovo udeleževanje na glasbenem pod-

Peter Jurak

Josip Lavtižar

Ivan Sušnik

ročju. Po očetu in materi je bil glasbeno nadarjen in je imel v Gradcu dovolj priložnosti, da se je zgodaj glasbeno izobraževal in udeleževal. Zapustil je okoli 170 del, večinoma samospevov in klavirskih skladb, ki razodevajo skladateljskega mojstra širokega znanja, vedre domiselnosti in mehkega občutja. Se večje zasluge za našo glasbo si je pa pridobil z glasbeno revijo »Novi akordi«, ki jo je

ustanovil in urejeval 13 let (1901—1914). S tem časopisom in njegovo književno prilogo je začel dobo slovenskega glasbenega prerajanja, bil po njem glasnik nove dobe v naši glasbi ter po svoji razgledanosti, tenkem okusu in kritičnem nagnjenju njen glavni usmerjevalec. — Zadnja leta si je kot prvi glavni tajnik novo ustanovljene Akademije znanosti pridobil mnogo zaslug za njeno notranjo ureditev.

Celjski opat Peter Jurak

Ko je opat Peter Jurak v aprilu 1943 zapuščal Celje in se odpravljal med svoje rojake na Hrvatsko, pač nihče ni slutil, da se za vselej poslavlja od župnije, ki jo je vodil preko dvajset let. Trpel je več let za rakom v grlu. Operacija je sicer časno ustavila bolezen, toda zadnje leto je zopet z vso silo izbruhnila. Smrt ga je 28. oktobra 1944 v bolnišnici zagrebških milosrdnic rešila nadaljnega trpljenja.

Peter Jurak se je rodil 28. junija 1884 v Zagorskih Selih. Ker je njegov kmečki dom prav ob Sotli na hrvatsko-štajerski meji, je živahni in bistri dijak že zgodaj navezoval stike s Slovenci. Posebno naklonjen mu je bil župnik Henrik Verk v Pilšanuju, ki je pozneje prevzel župnijo Videm. To je odločilo, da je po odlično dovršenih gimnazijskih študijah v Slavonski Požegi in Zagrebu stopil v mariborsko bogoslovje ter pel l. 1908 novo mašo pri očetovskem pokrovitelju župniku Verku.

Za kaplana je bil Jurak postavljen najprej v Galiciji pri Celju. S svojo odkritostjo, šegavo in veselo naravo in kot izvrsten pevec si je kmalu osvojil srca župljanov, zlasti pa mladine. Z lahkoto je torej spremljal tok časa in izvajal v župniji prosvetni in politični program slovenskega katoliškega gibanja. Ustanovil je katoliško izobraževalno društvo ter v občini Velika Pirešica s svojim spretnim nastopom pridobil volivce, da so kompaktno volili dr. Korošca in mu pri njegovi prvi kandidaturi pripomogli do zmage. Dr. Korošec je bil Juraku za to hvaležen in mu je ob najrazličnejših prilikah izkazoval prijateljsko naklonjenost.

Najlepša leta je preživel Jurak kot kaplan v Ljubnem v Savinjski dolini. Njegov župnik Decorty mu je bil po značaju zelo soroden, zato se je med njima razvilo vzorno soglasje, kakor si lepšega med dušnimi pastirji ni mogoče misliti. V Ljubnem se je Jurak seznanil s poznejšim uglednim frančiškanskim provincialom o. dr. Regalatom Cebuljem in z zaslužnim slovenskim katoliškim politikom dr. Karlom Verstovškom.

Ob izbruhu prve svetovne vojne je poklical višji vojni superior Jaklič Juraka za vojaškega kurata v svoj urad v Gradcu. Kmečki sin je pokazal tako uglajen nastop, da je postal splošno priljubljen tudi pri najvišjih vojaških krogih. To mu je omogočilo, da je v hudih dneh nudil zavetje marsikateremu slovenskemu duhovniku in omilil kazni mnogim obsojencem. Zadnji dve leti vojne je bil Jurak na soški fronti.

Koliko duhovne tolažbe je nudil preprostim vojakom v najhujših trenutkih in koliko poguma jim je vlival v srca s svojo mirno vedrostjo, ve le dobri Bog, ki ma je odprta knjiga življenja. Oficirji so ga zlasti cenili in občudovali od takrat, ko je med hudim letalskim napadom hladnokrvno nadaljeval sveto mašo, ki jo je imel pred zbrano množico vojaštva na prostem.

Po vojni je Jurak služboval kot kaplan pri Sv. Juriju v Ščavnici. Tako je imel priliko spoznati kraje, ki po svojem naravnem bogastvu, jeziku, šegah in navadah tvorijo svet zase. Pogosto se je pozneje v razgovorih spominjal tega, kar je tam doživel.

Spomladi l. 1921 je prevzel službo mestnega vikarja v Celju. Ko je še isto jesen umrl opat Ogradi, je moral Jurak prevzeti provizuro celjske župnije sv. Danijela. Ker imenovanje novega opata dolgo ni bilo rešeno, je ostal provizor vse do konca l. 1924. Škof Karlin je končno njega samega imenoval na to važno dušnopastirsko mesto.

Kot celjski opat je z veliko skrbnostjo prenovil najprej cerkvico celjskega mučenca svetega Maksimilijana, potem sv. Miklavža. Leta 1927 je postal odbornik Mohorjeve tiskarne, ki se je takrat preselila iz Prevač v Celje. Ker se je celjsko mesto v poslednjem času vedno bolj industrializiralo, je rasla ob enem tudi socialna beda. Zato je opat Jurak l. 1929 z vneto sodeloval pri ustanovitvi Vincencijeve konference, da bi z organizirano dobroteljnostjo pomagal lajšati bedo. Zvesto je tudi stal ob strani Gospejnemu društvu, ki je s tihim nesebičnim delom otiralo sirotam solze. Duhovno je skušal župnijo dvigniti s tem, da je privedil velik župnijski misijon in pozneje organiziral evharistični kongres v Celju. Občudovali smo ga zaradi njegove izredne natančnosti v župnijski pisarni, ki za sedemnajst tisoč vernikov nalaga veliko dela. Bil je vedno na tekočem.

Rajnega opata so pokopali 30. oktobra 1944 na zagrebškem Mirogoju. Pogreb je vodil ravnatelj nadškofijskega duhovnega stola in kanonik Nikola Borić ob asistenci slovenskih duhovnikov in ob veliki udeležbi sorodnikov, v Zagrebu živečih Slovencev, posebno Celjanov, in številnih meščanov. Ob grobu se je od rajnega poslovil prelat dr. Franc Cukala, pevec pa so mu zapeli žalostinko »Blagor mu«. Naj v domači zemlji mirno počiva! Njegovi duši, ki se je že na zemlji v trpljenju dolge boleznine prečiščevala, bodi Bog najboljši plačnik!

P. K.

Izmed tistih odličnih duhovnikov, ki so stali pred polstoletjem v radovljiški dekaniji možato na obrambi narodnih, verskih in gospodarskih koristi svojih Gorenjcev — kakor so bili župniki Aljaž, Janez Ažman, Berlic, Mesar, Piber, Zlogar — je zdaj (20. XI. 1945) še zadnji legel v grob: Jožef Lavtižar, bivši župnik v Ratečah, biseromašnik in konzistorialni svetnik. Malo je bilo ta zadnja leta podeželskih župnikov križem Slovenije tako splošno znanih, kakor je bil Lavtižar: nabožni pisatelj, zgodovinar, potopisec, glasbenik, planinec, 64 let aktivni dušni pastir in še v letih svojega pokoja kljub visoki starosti oskrbnik treh prostranih župnij.

Rojen je bil dne 12. decembra 1851 v Kranjski gori, šolal se je v Ljubljani, bil posvečen leta 1875, služboval kot kaplan v Gorjah, v Trzinu, v Poljanah nad Škofjo Loko in v Senčurju; bil potem župnik v Bukovščici, v Kokri, na Bledu in končno v Ratečah na Gorenjskem. Tu se je z vsem žarom oprijel pisateljevanja. Napisal je nad 20 knjig, bolj ali manj zgodovinske vsebine: med njimi 4 knjige Šmarnic »Marijina božja pota v Evropi«, 6 potopisnih knjig, 5 zgodovinskih povesti, svoje Spomine, obilo drobnih črtic iz življenja naroda, 4 opere in številne cerkvene skladbe. Pol življenja mu je bilo potovanje: izmed opisanih Marijinih božjih potov jih je 120 sam obiskal. Prepotoval je vso Evropo od Skandinavije do Malte in od Španije do ruskih planjav. V Rimu je

bil štirikrat, mudil se je v Sveti deželi, v Siriji, v Egiptu in prevozil Ameriko do Niagarskih slapov. V Španiji je bil dvakrat in je prejel v Komposteli častni naslov »viator apostolicus«, apostolski potnik. Zadnje daljše potovanje ga je vedlo v Afriko na evharistični shod v Kartago.

Drugo torišče Lavtižarjeve delavnosti je bila njegova župnija Rateče. Tam je pastiroval nad 43 let. Ko se je vrnil leta 1905 iz Španije, je našel pol domače vasi upepeljene. Koliko skrbi, potov in žrtev ga je stalo, da je pomagal pogorelcem spet na noge in 90 poslopij spet dvignil iz pepela! Pa je ostal tak skrbljiv oče svojim ljudem vsa leta do zadnjih dni. Oskrbel je Ratečam železniško postajo, odkril svetu slovečo Planico, postavil po njej klopi, pozidal v nji lično Marijino cerkvico, oskrbel planinski dom, izvršil markacije. Kdo naj oriše z nekaj potezami bogato življenje neutrudnega moža? Od dela za narod ga ni odvrnila nobena nevhvaležnost in ni ostrašilo nobeno nasprotovanje. Umljiva je globoka hvaležnost njegovih župljanov, ki jo izraža napis na njegovem grobu:

Prej bo kamen teh planin
porabljen,
kot med nami tvoj spomin
pozabljen.

—lc

Kanonik Ivan Sušnik

Rodil se je 21. decembra 1854 v Škofji Loki. Bil je iz uglednega meščanskega rodu. Že na gimnaziji se je zanimal za naravoslovje in fiziko. Komaj triindvajsetleten je bil posvečen za duhovnika. Kot kaplan je služboval najprej v Ratečah pri Zd. mostu, nato v Selcih nad Škofjo Loko. Leta 1887 je postal istotam župnik. S svojim znanjem fizike je vsej selški dolini delal načrte za mlino, žage, mostove, vodovode, hiše, gospodarska poslopja, posebno pa za turbine. Bil je iznajdljiv, vedno pa obenem tudi praktičen. Svojim župljanom in drugim je bil prav vse. Opravljal je to, kar je pozneje papež Leon XIII. naročil vsem duhovnikom v okrožnici Rerum novarum. Pri župniku Sušniku v Selcih se je učil praktičnega socialnega dela dr. Janez E. Krek, ki je hodil tja k svoji materi trafikantini v Stoku na počitnice.

Leta 1891 je bil Sušnik imenovan za ljubljanskega kanonika. Ker pa je duhovnikov primanjkovalo, je ostal še poldrugo leto v Selcih za župnika. V Ljubljani je bil kmalu sredi dušnopastirskega, pa tudi dobrodelnega in gospodarskega dela. Sodeloval je pri Elizabetinih in Vincencijevih konferencah. Uredil je novo pokopališče pri Sv. Križu in tam sezidal cerkvico in upravno poslopje, ki še danes pričata o Sušnikovih gradbenih in praktičnih sposobnostih. Po potresu leta 1895 je veliko delal v odboru za pomoč ponesrečenim. Bil je v Kre-

kovem delavskem stavbinskem društvu, kot podpredsednik Katoliškega tiskovnega društva je zamislil palačo sedanje Ljudske tiskarne. Ko so preselili malo semenišče v nove škofove zavode v Št. Vid in je prelat Andrej Kalan v Marijanišču v Ljubljani zidal zavod za dijake, mu je bil Sušnik za desno roko. Tudi hospic pri Sv. Duhu v Bohinju, ki je bil namenjen oddiha potrebnim duhovnikom, je zidal kanonik Sušnik. Sad Sušnikovih in Krekovih skupnih načrtov pa je organizacija slovenskega zavarovalstva. Leta 1899 je bil kanonik Sušnik med ustanovitelji Vzajemne zavarovalnice; pozneje je bil v njeni upravi, dal ji je tudi prostore v Mediatovi hiši na Dunajski cesti, nato pa bil dolga desetletja njen predsednik, pod njegovim vodstvom so zidali veliko palačo Vzajemne ob kolodvoru.

Kot duhovnik je bil kanonik Sušnik goreč spovednik. Bil je vedno ljudem na voljo v stolnici, hodil pa je rad spovedovat tudi v vzgojne zavode. Desetletja je bil spovednik otrokom, dijakom in poslom v Marijanišču. Poleti je za nedeljske izletnike maševal že ob 4 zjutraj. Nobene molitvene ure pred Najsvetejšim, bodi podnevni bodi ponoči, ni zamudil. Za njegove zasluge ga je sveta stolica leta 1940 imenovala za apostolskega protonotarja. Umril je po nekajdnevni bolezni 1. januarja 1942.

—nik

Monsignor Ante Kordin

Ante Kordin se je rodil dne 16. januarja leta 1897 v Ljubljani. Mati mu je zelo zgodaj umrla. Oče je bil konjski hlapec pri Predoviču na Poljanah. Ko je bil Tonček v tretjem razredu ljudske šole, je oče vpricho njega žalostne smrti umrl. Odslej je za prizadevnega dečka skrbelo ljubljansko Marijanišče, ki mu je dalo vse; šolske sestre so mu bile kakor matere, pokojni prošt Kalan pa kakor drugi oče. Zato je Ante Kordin pokojnega »prelata« Kalana vedno silno spoštoval in zares sinovsko rad imel. Po srečno dovršeni maturi je stopil v semenišče, bil kot bogoslovec nekaj let marijaniški prefekt in leta 1922 opravil v marijaniški kapeli svojo novo mašo. Po kratki prefektovski službi v škofovih zavodih v St. Vidu se je vrnil spet v Marijanišče za prefekta. Dlje časa sta vzgajala marijaniške študente skupaj s sedanjim škofom Rožmanom. Kordin je živel ves za dijake. Vneto je vodil dijaško Marijino kongregacijo in še posebej dobrodelnih odsek; njegovim dijakom so vsako nedeljo obiskovali revne družine po ljubljanskih predmestjih in jim prinašali kruha, ki so si ga sami pritrkali. Tista leta je urejeval tudi Orliča, list za orlovski naraščaj, in v njem vzgajal bodoče pesnike in pisatelje. Pozneje je bil med glavnimi ustanovitelji dijaškega verskega lista

Naše zvezde. Ko je postal veroučitelj na III. realni gimnaziji, je odšel na zasebno stanovanje. Na počitniških potovanjih je spoznal Macedonijo in njene verske potrebe. Zato se je odločil, da gre pomagat škofu Gnidovcu v skopljsko škofijo. Sam Bog ve, koliko naporov je prebil tam doli na neprenehnih misijonskih potovanjih preko vse Macedonije. V gorečnosti in neutrudni delavnosti je bil podoben svojemu škofu Gnidovcu. Velikokrat je bil telesno povsem izčrpan in živčno uničen. Posebno vneto se je zavzemal za reveže, saj je sam skusil, kaj je sirota in kaj je zanj dobrota. Ko je prišel v Ljubljano na pogreb svojega škofa Gnidovca, je bil že resno bolan. Vrnil se je in opravljal svoje tedaj še pomnoženo delo kakor prej. Slednjič je moral v bolnišnico. Iskal je pomoči v bolnišnici v Sofiji. Od tam so ga dobre sestre usmiljenke pripeljale v Zagreb, od tam pa končno v Ljubljano v Leonišče. Do smrti ni vedel, da mu neozdravljivi tvor na možganih izpodjeda moči. Ves poln je bil še načrtov, ves je bil še vedno misijonar, ki gleda vse v božji luči. Umrl je 8. aprila 1945. Skrivnost njegovega popolnega žrtvovanja je bila v tem, česar pa ni pravil: da je šel v Macedonijo namenoma kot žrtev za neko dušo, ki jo je hotel rešiti. —nik

Ivan Feliks Šašelj

Rodil se je 15. maja 1859 v Mokronogu. Njegov oče je bil Korošec iz puškarske rodbine Šašljev iz Borovelj in se je naselil leta 1858 v Mokronogu, kjer je odprl pekarno, pozneje je imel tudi gostilno. Mati, rojena Slatnar, je bila Mokronožanka. V šolo je hodil doma, potem pa v normalko v Ljubljani. Jeseni leta 1871 je prestopil na gimnazijo v Novem mestu, kjer je 7. julija leta 1879 maturiral. Nato je stopil v bogoslovje v Ljubljani in bil 7. julija 1885 posvečen za duhovnika. Od 4. septembra 1885 do 30. decembra 1885 je bil kaplan v St. Petru pri Novem mestu, nato pa je prišel za kaplana v Adlešiče k župniku pisatelju Lavoslavu Gorencju - Podgoričanu, ki je umrl že 19. februarja 1886 za vodenico. Po njegovi smrti je bil

upravitelj, od 12. maja 1889 do 5. maja 1922 pa župnik v Adlešičih. Od 30. avgusta 1922 do smrti je pomagal kot upokojenec v dušnem pastirstvu v St. Lovrencu ob Temenici, kjer je 15. oktobra 1944 umrl.

Ko je rajni Fran Kocbek oddal rokovpis 2. izdaje svojih Slovenskih pregovorov Družbi sv. Mohorja in je kmalu nato umrl, je odbor poveril Ivanu Šašlju nalogo, da zbirko izpopolni s svojimi doneski in jo uredi. Knjiga je izšla l. 1954 pod naslovom: Slovenski pregovori, reki in prilike. Zbrala Fran Kocbek in Ivan Šašelj. Precej je prispeval narodopisne snovi tudi za našo Mladiko (pregovore, vraže, nar. pripovedke in drugo). Razen pregovorov pa imajo stalno vrednost: Bisernice I., Ljub-

Ante Kordin

Ivan Feliks Šašelj

Ivan Vavpotič

ljana 1906, in Bisernice II. iz belokranjskega narodnega zaklada, Ljubljana 1909. To je res bogata zakladnica pregovorov, narodnih pesmi, vraz, praznih ver in običajev, bajeslovnih stvari, pripovedk in pravljic in belokranjskih izrazov. Te tri knjige bodo Sašlju zagotovile častno mesto med našimi narodopisnimi pisatelji. Mnogo je Sašelj dopisoval v razne liste. Ukvarjal se je tudi s starinoslovjem, izkopal je lonec rimskih novcev in jih opisal, zanimala ga je domača cerkvena zgodovina in dolenske božje poti. opa-

zoval je vreme in življenje in selitev ptičev. V Lovcu pa je priobčeval zanimivosti iz življenja lovskih in drugih živali v Beli Krajini in v St. Lovrencu pri Temenici.

Bil je do zadnjega marljiv strokovni pisatelj in zbiratelj našega duševnega narodnega izročila.

Posamezni Sašljevi spisi so navedeni v njegovem življenjepisu, ki ga je sam spisal v Etnologu III (1929), VII (1954) in XIII (1940).

Fr. K.

Akad. slikar Ivan Vavpotič

Dne 11. januarja 1943 so slikarju Ivanu Vavpotiču ugasnile vse barve sveta; roke so mu zamenjale čopič in paleto za zadnji križ in vsa zemeljska lepota, ki ji je bil glasnik, mu je utonila v svetu božje Lepote. Z njim je legel v grob ne samo srčno dober človek in stanovski tovariš, ampak tudi izrazit umetnik, ki je zoral svojstveno in plodno brazdo v slovensko moderno slikarstvo.

Rodil se je 21. februarja 1877 v Kamniku kot sin zdravnika dr. Janeza Vavpotiča in matere Marije, roj. Obrekar. Toda že v Ivanovi zgodnji mladosti se je družina preselila v Novo mesto, kamor je klicala očeta službena dolžnost. Tu je kot drug pesnika Dragotina Ketteja končal gimnazijo, nakar ga je l. 1897 zvalila Modrica umetnosti v Prago. Vpisal se je najprej na glasbeno, nato pa na slikarsko akademijo, kjer mu je bil učitelj tedanji vodilni češki slikar Vojtěch Hynais, prijatelj naših Subicev. Poleg Hynaisa so mu bili učitelji še Vaclav Brožík, znani slikar zgodovinskih podob, krajinar Mařak in Maks Pirner. Praška šola je s svojim mehkim, čustvenim realizmom, izhajajočim iz folklorno romantičnih in klasicističnih podlag, izživljajoča se v živi harmoniji in pleneru, ustvarila prvi Vavpotičev slikarski izraz. Bivanje v Parizu (1900—1901) je njegovo umetniško pot še potrdilo, saj si ni izbral za učitelje revolucionarnih impresionistov, ampak Benjamina Constanta in češkega slikarja Alfonza Mucha, znanega predvsem kot dekorista in ilustratorja; močno pa je vplival nanj tudi Albert Besnard s svojo zmerno sintezo klasicizma in impresionizma. Naslednje leto srečamo Vavpotiča spet pri Hynaisu v Pragi, nato na Dunaju v družbi »Vesnjanov« (G. Birolla, M. Gaspari, S. Šantel itd.). Toda že ga je spet pognala pot v Prago, kjer se je zdaj oklenil zlasti plenera in zorel v vedno močnejšo umetniško osebnost. L. 1905 je postal učitelj risanja in umetnostne zgodovine na Strakovski akademiji v Pragi, toda že l. 1906 se je z ženo Mařenko (roj. Pešan) in sinom Brunom za stalno vrnil v domovino. Najprej je poučeval risanje na realki v. Idriji, med prostim časom pa se ukvarjal zlasti s slikanjem krajin in portretov, pri tem pa neutrudno pisal v slovenskih revijah članke o umetnosti.

Ljubljana je spoznala Vavpotičevo delo že na prvi slov. umet. razstavi v Mestnem domu (1900), ob I. umet. razstavi v Jakopičevem pa-

viljonu pa je razstavil že kar 23 del. Prvo svetovno vojno je odslužil kot slikar pri vojnem tiskovnem uradu. Po končani vojni se je uvrstil med naše najplodovitejše in najvidnejše slikarje ter se uveljavil in priljubil tako v krajinarstvu kot v portretu, tiložitju kot v kompoziciji. V letih 1927—29 je bil tudi scenograf obeh drž. gledališč v Ljubljani. Pri tem pa ne smemo prezreti njegovega organizatorskega dela, saj je bil predsednik »Društva slovenskih likovnih umetnikov« in kluba »Lade«, (potomca dunajske »Vesne«), tajnik »Pripravljenega odbora za ustanovitev Umetniške akademije v Ljubljani«, član številnih žirij in odborov itd.

Posebno pozornost pa zasluži tudi Vavpotičevo delo knjižne ilustracije, saj spadajo njegove ilustracije med najboljše, kar je bilo pri nas v tem ustvarjenega. In prav tu mu dolguje Mohorjeva družba globoko hvaležnost, saj je ravno zanjo opremil največ del: J. Jurčič, »Deseti brat« (1911, 1912); J. Trunk, »Amerika in Amerikanci« (1912); F. Detela, »Trojka« (1915); Meško, »Mladim srcem« (1922). Lahko trdimo, da so tem knjigam v veliki meri prav Vavpotičeve ilustracije pripomogle, da so se narodu tako priljubile in postale prave ljudske knjige.

V slovenski umetnosti moderne dobe, ki so ji dali prvi izraz naši impresionisti R. Jakopič, I. Grohar, M. Jama in M. Sternen, stoji Vavpotič nekoliko ob strani kot svojstven, kozmopolitsko usmerjen umetnik, ki ga ne zanima tolikanj globlja, duhovna resničnost sveta, ampak v prvi vrsti njegov objektivni zunanji videz. Njegova umetnost je zrasla iz zmerne secesije in klasicistične dediščine Prage in Pariza in pomeni tako v slovenskem slikarstvu nekaj pozni realizem, ki ga usmerja prefinjena estetska kultiviranost, ki ne izbira samo predmetov, ampak tudi njih posebno barvo in svetlobo, polno odsevov in drobnih odtenkov... Krajine so mu idilične in sončne, v portretih mu je važna zlasti zunanja resničnost, v tiložitjih barvna in oblikovna zvestoba predmetov, risbe pa dihajo neprisljano naravnost in izvirnost, često s prizvokom humorja ter jih nikakor ne smemo prezreti, če hočemo dojeti pravo Vavpotičevo umetniško in človeško podo-

Mohorjeva družba bo ohranila svojega marljivega sodelavca v hvaležnem spominu.

Lea Fatur

Dne 1. avgusta 1943 je zatisnila za vedno svoje oči pisateljica Lea Fatur, ki se je rodila 15. novembra l. 1865 v Zagorju na Pivki, Zagorje, stara kraška vas, pod razvalinami mogočnega Silen-Tabra, ki je bil bramba pred Turki in zavetje vaščanov, je bila za Faturkine mladosti polna pravljic, povesti, zgodb in skrivnostnih grozot.

»In vendar vabi in sili cesta, tako bela in gladka, Zagorca v svet.« Tako je zapisala Lea Faturjeva sama in tudi njo je izvabila cesta v svet. Kot deklica je dovršila ljudsko šolo na Reki, nato je šla v Gorico, se oprijela šivanke in se izučila za šiviljo. Ker je bil njen oče železničar, je hodila iz dežele v deželo in tam šele občutila, kaj je stalni dom. Na takem pretikanju po svetu je iz pridnosti dodajala, česar ji ljudska šola ni mogla dati. Naučila se je jezikov: laščine, nemščine, francoščine. Prebiral je najrajši zgodovinske knjige in iz teh snovala povesti, ki jih ni malo in še čakajo, da jih dobimo zbrane v več knjigah (»V burji in strasti«, »Vilemir«, »Za Adrijah«, »Vislavina odpoved« itd.). Umetniško se lepše pa so bile njene črtice. V teh je zajemala zgolj iz sebe,

iz duše in srca, zato so tople, duhovite in spisane v jeziku, krepkem kakor kršne kraške skale. Čeprav se je potepala križem po svetu, je ostala Slovenka, vsa navezana na rodno Zagorje, ki ga tudi njen oče ni mogel pozabiti in je v Tirolah prepeval:

Veseli bodimo, veselga srca,
k smo z luštnega kraja, iz Zagorja doma.
Tri leta sem hodil, tri leta še bom,
po sredi Zagorja bom sjal majaron.

Lea ni prišla v Zagorje sejat majeron, pač pa v središče Slovenije, v Ljubljano, kjer je bila do svoje smrti svojemu bratu, železniškemu ravnatelju, skrbna gospodinja. Tu se ji je njena pisateljska nadarjenost sama od sebe razcvetela in obrodila.

Lea pa ni pisala samo povesti. Njena knjiga »Zel in plevel« je široko znana učiteljica, kako in katere rože so zdravilne. V gospodinjstvu je po Mladiki in drugod napisala zanimive in koristne članke.

Vse življenje je bila preprosta in skromna prav do kraške trme, delavna kakor mravlja, dasi je ni nihče silil in bi bila ob svojem dobrem bratu lahko vse bolj udobno živela. Ni hotela. Trmasto ne. Prav ta njena — recimo plemenita, značajna trma je dala ob naravni nadarjenosti Leo Fatur pisateljico, vso svojsko, nič narajeno po izposojenih vzorcih — tako, kakršna je, in tako bo ljuba in spoštovana v našem narodu živela do konca. —ar

Martin Humek

Dne 14. februarja leta 1943 je legel k večnemu počitku naš neutrudni učitelj čebelarjev in sadjarjev. Njegov visoki uradniški naslov — višji sadjarski nadzornik — bi utegnil koga premotiti, češ da je Humek sedel samo v pisarni in prebiral uradne spise in dopise. Kdor bi tako mislil, bi se hudo motil.

Res je bil po zasebnem uku in po posebnih šolah za čebelarstvo in sadjarstvo na Dunaju in v Geisenheimu za nadzornika teh strok zelo sposoben. Toda zanj je bila pisarna za opravek mimogrede, čeprav je vse reševal in urejal najvostneje. Humek je dobro poznal življenje in zato vedel, da je za dvig čebelarstva in sadjarstva treba osebnega stika z vsemi čebelarji in sadjarji in da njegov zgled in živa beseda več ustvarita kakor vsi uradni spisi. Zato je bil nenehoma na potih. Bržkone ni ne čebelnjaka, ne vrta in ne sadovnjaka v vsej Sloveniji, ki bi ga Humek ne bil obiskal in ga poznal. Nešteto predavanj je imel po vsej domovini. Po predavanju

so se zgrnili krog njega možje in iskali nasvetov. Sel je z njimi na vrtove in jim tam razlagal in z ročnim delom sam pokazal, kako sadi, kako obrezuj, kako razstreli in potrebi stare šture, da dobiš prostor za nove nasade. Ko pa ni mogel biti vsak mesec povsod, je l. 1915 ustanovil list »Slovenski sadjar«, ki je dosegel naklado 12.000. Bil mu je sam urednik dolgo let in glavni sotrudnik in je s potrebnimi članki od meseca do meseca učil in učil. Ker se pa v listu posamezni članki porazgube, je izdal mnogo knjig, ki so zelo važne za sadjarstvo in so trajne vrednosti. Opozoril je z eno prvih knjig, kako važno nalogo imajo podeželske šole za dvig sadjarstva, ki je za domačo porabo in za kupčijo silne koristi. Spisal je še knjige: »Sadje v gospodinjstvu«, »Breskev in marelica«, »Praktični sadjar« in še več drugih prekoristnih in poučnih spisov.

Martin Humek je bil delavec, ki je gorel za svoj poklic in res v tem ognju dela izgoril zanj. Po značaju plemenit, dober, postrežljiv — zato ni bilo nikoli miru na njegovem domu, tudi ko je bil že upokojen. Vsak sadjevec ga je našel, vsak iskal nasveta pri njem. Bil je mož, ki ni poznal počitka, dokler ni padel na »bojnem polju«. Ob vsem tem trudu pa je kakor podedovan pridnost svojega rodu ohranil tudi vero svojih očetov, da je bil z družino vred res vzor pravega vernika. —ar

Kmečko delo po mesecih

Januar

Kolikor dopušča vreme, izvažamo gnoj, kompost, trosimo umetna gnojila in apno. Če je kopno, lahko tudi orjemo. Kjer se je nad žitom napravila ledena skorja, jo stremo z brano. Poglejmo podsipnice, če so v redu. Prekopljimo kompostni kup. Očistimo in poglobimo jarke. Preglejmo drenaže in zlasti njihove odtoke.

Narežimo cepiče češpelj in češenj. Ob premrzlem vremenu nadaljujemo s snaženjem sadnega drevja; odstranimo suhe veje in gnezda gosence belina in zlatnice ter zaradi boleznih osušene plodove. Prebirajmo sadje v shrambi.

V vrtnarstvu popravljamo in spolnjujemo orodje, okna toplih gred, pregledamo gomolje in čebule cvetic, ki so v shrambah, ter zelenjavo (zelje, endivijo, radič i. dr.).

Februar

Zemljo plitvo obdelajmo za spomladansko setev. Boljše kot oranje je vlačenje z brano ali obdelovanje s kultivatorjem, če je bila njiva že jeseni pripravljena za to. Ne obdelujmo v mokrem! Ozimine, ki so trpele zaradi hude zime, gnojimo z gnojnico ali z umetnimi gnojili (čilski soliter, superfosfat). Če je mrz rastline dvignil iz zemlje, jih z valjarjem pritisnemo nazaj. Ob južnem vremenu napravimo na polju jarke, da voda lahko hitro odteče. Sejemo oves.

Travnike vlačimo s travniško brano, zravnamo krtine, čistimo, posekamo nepotrebno grmovje, pobiramo kamenje.

Ob ugodnem vremenu nadaljujemo čiščenje dreves, posebno moramo sedaj odstraniti lišaje in mah, roparje raz debla. Ob suhem vremenu poškrpimo breskve z 2%no raztopino modre galice (bordoško brozgo) in 3% apna ali s 15%no žvepleno-apneno brozgo, da preprečimo kodravost listov. Narežemo cepiče jabolk in hrušk.

Na vrtu navadno zaradi neugodnega vremena skoraj ni dela. Konec meseca ob suhem, bolj toplim vremenu obrežemo leptično grmovje, pripravljamo kompost in gnoj za toplo gredo.

Marec

Zadnji čas je za gnojenje! Zemljo plitvo preorjemo ali — še bolje — obdelamo le z brano ali s kultivatorjem. Pri globokem obdelovanju se zemlja preveč izsuši. Sejemo oves in druga jara žita, a ne pregosto! Podsejemo deteljo in korenje, sadimo bob, sejemo grašico in lan.

Kolikor jih še nismo, vlačimo travnike s travniško brano ter jih, kjer nam je mogoče, namakamo, toda ne pretirano, tako da se zemlja lahko tudi ogreje. Preglejmo mostiče, če so v redu.

Obrezovanje sadnega drevja; preden začne brsteti, ga poškrpimo s 5—6%nim arborinom ali s 15%no žvepleno-apneno brozgo. Kjer nastopa cvetožer, je edino učinkovito sredstvo tole: Ko nastopi prvo toplo vreme, navsezgodaj

razgrnemo rjuhe pod drevesi in stresemo veje; odpadle hrošče takoj uničimo. Gnojenje sadovnjaka, če ga nismo opravili jeseni. Ko drevje zbrsti, ga poškrpimo s ¼%no bordoško brozgo. Precepljanje sadnega drevja.

Na vrtu v dobrih legah setev petersilja, korenčka, špinaca, čebule, zgodnjega česna, graha. V tople grede ali v zabojčke, ki jih postavimo na sončen in topel prostor, sejemo za vzgojo sadik seme solate, vseh kapusnic, zelene in seme cvetic. Presaditev jagodnih sadik.

April

Pšenico pobranajmo, ko zemlja ni presuha, a tudi ne premokra. Sadimo peso, krompir, koruzo, fižol in buče ter sejemo nemško deteljo in krmske rastline. Ne sejmo ali sadimo pregosto, pa tudi ne prezgodaj, da mrz in vlaga ne bosta škodovala! Za vse te rastline je čas tudi še v maju. — Plevel (mlado repico in gorčico) pod ovsom uspešno zatiramo z neoljenim apnenim dušikom. Oplevemo žitna polja in lan.

Na travniku pulimo ob vlažnem vremenu plevel, ki ima debele korenine, zlasti pa jesenski podlesek.

Obrezovanje, precepljanje, gnojenje sadnega drevja in škropljenje pred brstenjem, če ga nismo mogli prej opraviti. Če drevje proti koncu meseca odcevti, ga takoj po cvetenju poškrpimo zaradi zatiranja škrlupa in jabolčnega zavijača z 2%no žvepleno-apneno brozgo ali s ½%no bordoško brozgo in vsaki dodamo še 500 g aresina ali meritola ali pa samo s polodstotnim nosprisitom. Čas je za saditev sadnih dreves.

Na vrtu nadaljujemo s setvijo; sejemo prtilični fižol, paradžnike, rdečo peso, sadimo ohrovt, kolerabo, zgodnje zelje, solato, začasno presadimo (pikiram) paradžnike in zeleno, karfijole, vzgojene v topli gredi ali v zabojih. Začenjamo iz plevela in drugih odpadkov napravljati nov kompost.

Maj

Sadimo ali sejemo še krompir, buče, fižol, proso, lucerno, travna semena in koruzo za krmo. Njivo, kjer je bil vsajen krompir, osem dni kasneje pobranamo, da uničimo plevel in zrahljamo zemljo. Začnimo z označevanjem krompirja za selekcijo. Pričnemo okopavati peso in krompir. Oplevemo žita. — Na deteljiščih uničimo predenco. (Odkositi, ostanek zaliti z 18% raztopino zelene galice!)

Na travnikih kosimo kmalu kosili; pripravimo se na to. Prav zgodaj kosimo tam, kjer bi radi uničili plevel, ki se razširja s semenom (loščec!). Zgodnja košnja pa da tudi boljše krmo. — Deteljo kosimo, kadar je v cvetju.

Če nismo mogli zaradi kasnega cvetenja škropiti v aprilu, škropimo sedaj z enakimi sredstvi kakor pri prvem škropljenju. V 2—3 tednih po tem škropljenju moramo drugič škropiti prav tako kakor prvič. V tem mesecu nastopajo listne uši, katere moramo zatirati z

1½% nim tobačnim izvlečkom. Kolobarje mladih dreves moramo prekopatati, da uničimo plevel.

Na vrtu je poglavito opravilo presajanje, pletev, okopavanje in zalivanje. Po 15. maju sadimo paradžnike, melone, papriko. Presajamo solato, karfijolo, pozno zelje; sejemo še solato in endivijo. Presajamo poletne cvetice, sejemo nageljne in druge dvoletne cvetice.

Junij

Okopavanje in osipavanje koruze, pese in krompirja. Razredčenje psee in presajevanje. Skropljenje krompirja zoper plesni (prvič z 1%no, tri do štiri tedne pozneje z 1½%no bakreno-apneno brozgo). Vse bolne krompirjeve grme izkoplujemo in uničimo.

Travo in vse krmske rastline kosimo, kadar so v cvetju. Pustimo primeren del detelje za seme! — Na travnike po prvi košnji lahko izvažamo gnojnico ali kompost.

Pokosimo vse meje in robove ob njivah in travnikih, da se ne bo razmnožil plevel.

Če je bilo vreme preveč deževno, je potrebno še tretje škropljenje zaradi zatiranja škrlupa. Opravimo ga kakor drugo. Kdor ni tega naredil, naj vsaj uničuje zapredke jabolčnega molja, ki se v tem mesecu pojavi. Zatiramo listne uši. Pobiramo odpadlo črvido sadje in ga uničujemo. Kdor sploh ni škropil, naj konec tega meseca ali v začetku julija ohda debela s pastnimi pasovi, da polovi bube jabolčnega zavijača. Zalivanje dreves!

Na vrtu je isto delo: pletev, okopavanje, rahljanje zemlje in izdatno zalivanje. Odstranjujemo zalistnike na paradžnikih, sejemo endivijo, kolerabe, redkev, grah in fižol za jesen.

Julij

Poglejmo krompirjeva polja ter izkopljimo vse, kar je bolnega. Na prazna mesta sadimo peso ali zelje. Nadaljujemo s selekcijo. Pri vseh okopaninah skrbimo, da se njive ne bodo zaplevelile in da bo zemlja na površini rahla.

Žito žanjemo, kadar je pravilno zrelo — ne prezgodaj, ne prepozno.

Strnišče takoj plitvo preorjemo. Sejemo ajdo, repo, krmske rastline, zeleno koruzo. Korenjenje treba opletiti. Za ajdo gnojimo s superfosfatom, za repo in krmske rastline s hlevskim gnojem.

Najboljše travnike konec meseca že drugič kosimo.

V sadovnjaku je manj dela: zalivanje sadnih drevesc, na precepljenih drevesih očistimo vse poganjke, na cepiču pustimo le en poganjek in pritrdimo šibo, da se poganjek ne odlomi.

Na vrtu je zalivanje, na spraznjene grede sadimo endivijo, zelje, kolerabe, sejemo cvetice dvoletnice.

Avgust

Spravljamo oves, ponekod tudi še druga žita. Sejemo še kako krmsko rastlino, ogrščico in repico. — Izkopavati začnemo rani krompir.

Na travniku se je začela košnja otave. — Kosimo semensko deteljo.

Spravljanje ranih jabolk in hrušk, breskev in sliv. Obrati moramo, preden je sadje drevesno zrelo. Vkuhavamo breskve, marelice, maline in borovnice. Pripravimo orodje za obiranje in sušenje sadja.

Na vrtu okopavamo, plevemo, zalivamo, pripravljamo prazne gredice za novo setev. Konec avgusta sejemo motovilec, zimsko solato, špinačo; presajamo kolerabo in jagodne sadike. Seme zelenjadi in cvetic odbiramo in spravljamo.

September

Ko je krompir dozorel — ne prej! — ga skopljemo. Kdor je selekcioniral, bo sedaj imel glavno delo s pregledom pridelka pod posameznimi grmi. — Tudi kdor ni selekcioniral, naj odbira semenski krompir že sedaj. Ne mešajmo posameznih vrst krompirja.

Spravljajmo fižol, koruzo, proso, ajdo, semensko deteljo; sejmo rdečo deteljo.

Ozimize sejmo na dobro uležano zemljo, ne pregoto in ne v mokro!

Zaključimo košnjo otave. Na travnikih se je začela paša. Pastirji naj pravilno razmažejo kravjčke in uničijo travniški plevel.

Spravljamo in sušimo sadje, napravimo sadjevec. Pobiramo in uničujemo pastne pasove.

Na vrtu plevemo in okopavamo nove grede. Ako še nismo sejali, sejemo takoj sedaj zimsko solato, špinačo, motovilec in zimski česen. Privezujemo doraslo endivijo, ob suhem vremenu spravljamo pridelke. Pripravljamo gnoj. Sadimo dvoletne cvetlice na trajno mesto.

Oktober

Končamo s setvijo ozimin. Spravljamo peso, korenje, zelje, repo. Sprva pokrijemo podsipnice le malo, bolj šele, ko nastopi mraz.

Globoko orjemo za spomladansko setev. Odvažamo gnoj v kupe ali pa tudi že gnojimo za spomlad.

Travnike gnojimo z gnojem, kompostom ali na boljših zemljah tudi že z umetnimi gnojili. — Ne pasimo v mokrem ter razmazimo kravjčke ali jih zbirajmo na kompostu!

Kjer nastopa mali zimski pedic, ohdamo drevesa z lepljivimi pasovi. Spravljanje zimskega sadja opravimo tedaj, ko je sadje na drevesu popolnoma dozorelo. Sadje shranimo v shrambi, da se spoti, in ga po desetih dnevih odberemo. Kolikor je mogoče, posušimo sadje za prehrano pozimi in spomladi! Izkopljemo jame za sajenje mladih drevesc, naročimo sadna drevesca.

V vrtu lahko še sadimo zimski česen, šalotko in presajamo zimsko solato. Pripravimo shrambo za zimsko zelenjad. Vrt globoko prekopljemo in ga pustimo v grudah, da mraz opravi svoje.

November

Spravljamo repo, Globoko orjemo za spomladansko setev. — Pokrivamo podsipnice. — Urejamo jarke za odtok vode ob njivah. — Tudi na travnikih nas čaka mnogo dela, ki pa smo ga že opisali v navodilih za januar in februar. Sadnemu drevju gnojimo s hlevskim gnojem

ali pa z umetnimi gnojili, ki učinkujejo dlje časa. Začetek snaženja sadnega drevja. Pobereemo vse listje iz sadovnjaka in ga sežgemo, ker vsebuje kali škrlupa in drugih boleznih, ali pa ga, ker ima precej fosfora, kompostiramo in posujemo z apnenim dušikom, ki uniči bolezenske kali. Pregled sadja v shrambi, da nagnito odstranimo. Obramba zoper zajca.

Na vrtu spravljamo zimsko zelenjad. Ako prej nismo, sedaj globoko prekopljimo vso zemljo in jo pognojimo.

Dokler zemlja ni zamrzujena, lahko še orjemo. Izvažamo gnoj, kompost. — Pokrijemo podsignice, če jih še nismo.

V sadovnjaku enako delo kakor v novembru. Pregled sadja in zelenjave v shrambi, pretok sadjevca.

Na vrtu moramo vrtnice pokriti in sploh vse občutljive lepotečne grme zavarovati pred mrazom.

Brežost domačih živali

Kobila je breja povprečno 340 dni (48 tednov ali 11 mesecev). — Oslica je breja povprečno 365 dni (52 tednov ali eno leto). — Krava je breja povprečno 284 dni (40 tednov in pol ali devet mesecev). — Ovca in koza sta breji povprečno 152 dni (22 tednov ali pet mesecev). — Svinja je breja povprečno 116 dni (17 tednov ali štiri mesece). — Psica je breja povprečno 60 dni (devet tednov ali dva

mesece). — Mačka je breja povprečno 56 dni (osem tednov ali pičla dva meseca). — Zajklja je breja povprečno 30 dni (štiri tedne ali en mesec).

Kokoš vali povprečno 20 dni 16 do 20 jajc, gos 30 dni 12 do 15 jajc, raca 30 dni 15 do 18 jajc, pura 28 dni 15 do 20 jajc, golobica 18 dni dva do tri jajca, kanarčkova samica 14 dni.

Če se začne brežost	se konča brežost (približno)			
	kobili	kravi	ovci ali kozi	svinji
1. januarja	6. decembra	12. oktobra	27. maja—1. junija	25. aprila
15. januarja	20. decembra	26. oktobra	10.—15. junija	9. maja
1. februarja	6. januarja	12. novembra	27. junija—2. julija	26. maja
15. februarja	20. januarja	26. novembra	11.—16. julija	10. junija
1. marca	3. februarja	10. decembra	25.—30. julija	23. junija
15. marca	17. februarja	26. decembra	8.—15. avgusta	7. julija
1. aprila	6. marca	10. januarja	25.—30. avgusta	24. julija
15. aprila	20. marca	25. januarja	8.—13. septembra	7. avgusta
1. maja	5. aprila	9. februarja	25.—30. septembra	24. avgusta
15. maja	19. aprila	23. februarja	8.—13. oktobra	6. septembra
1. junija	6. maja	12. marca	25.—28. oktobra	23. septembra
15. junija	20. maja	26. marca	8.—13. novembra	7. oktobra
1. julija	5. junija	11. aprila	24.—29. novembra	23. oktobra
15. julija	19. junija	25. aprila	8.—13. decembra	6. novembra
1. avgusta	5. julija	12. maja	25.—30. decembra	23. novembra
15. avgusta	20. julija	26. maja	8.—13. januarja	7. decembra
1. septembra	6. avgusta	12. junija	25.—30. januarja	24. decembra
15. septembra	20. avgusta	26. junija	8.—15. februarja	7. januarja
1. oktobra	5. septembra	12. julija	25. febr.—1. marca	23. januarja
15. oktobra	19. septembra	26. julija	10.—15. marca	6. februarja
1. novembra	6. oktobra	12. avgusta	26. marca—1. aprila	23. februarja
15. novembra	20. oktobra	26. avgusta	10.—15. aprila	9. marca
1. decembra	5. novembra	11. septembra	25. aprila—1. maja	25. marca
15. decembra	19. novembra	25. septembra	10.—15. maja	8. aprila

Mere in uteži

Dolžinske mere

Mednarodne

1 dm (decimeter) = 10 cm = 100 mm.

1 cm (centimeter) = 10 mm.

1 mm (milimeter) = 1.000 mikronov.

1 geografska milja = 7.420 m.

1 morska milja = 1.852 m.

1 morski voz = $\frac{1}{120}$ morske milje = 15.46 m.

1 stopinja na ravniku = 15 geografskih milj = 111.307 km.

1 poldnevniška stopinja = 60 morskih milj.

1 Mm (mirijameter) = 10 km = 10.000 m = 100.000 dm = 1.000.000 cm = 10.000.000 mm.

1 km (kilometer) = 1.000 m = 10.000 dm = 100.000 cm = 1.000.000 mm.

1 m (meter) = 10 dm = 100 cm = 1.000 mm.

Stare

- 1 seženj = 6 čevljev = 72 palcev = 864 črt = 1,8965 m.
 1 čevlj = 0,316 m.
 1 palec (cola) = 12 črt = 0,02634 m.
 1 vatek (laketa) = 0,7775 m.
 1 pest (konjska mera) = 0,1054 m.

Angleške

- 1 angleška milja (Statue Mile) = 1.760 jardov = 880 fathomov = 1.609 m.
 1 angleška milja (London Mile) = 5.000 čevljev = 1.523 m.
 1 angleški jard (yard) = 0,914399 m.
 1 angleški čevlj (foot) = 0,304799 m.
 1 angleški palec (inch) = $\frac{1}{12}$ čevlja = 25,39954 mm.

Ruske

- 1 vrsta = 500 sežnjevi = 1.066,8 m.
 1 seženj (sažen) = 3 aršini = 2,1336 m.
 1 aršin = 16 verškov = 0,7112 m.

Japonske

- 1 ri = 500 tcho = 18.000 ken = 108.000 shaku = 3,927 m.
 1 tcho = 60 ken = 109,08 m.
 1 ken = 6 shaku = 60 snu = 600 bu = 1,81 m.
 1 shaku = 60 snu = 100 bu = 0,302 m.
 1 snu = 10 bu = 0,032 m.
 1 kitajski jin = 3,581 m.

Ploskovne (površinske) mere

Mednarodne

- 1 km² (kvadratni kilometer) = 100 ha = 10.000 a = 1.000.000 m².
 1 ha (hektar) = 100 a = 10.000 m².
 1 a (ar) = 100 m².
 1 m² (kvadratni meter) = 100 dm².
 1 dm² (kvadratni decimeter) = 100 cm².
 1 cm² (kvadratni centimeter) = 100 mm² (kvadratnih milimetrov).
 1 kvadratna geografska milja = 3,4289 km².

Stare

- 1 oral = 1 joh = 1 katastrsko jutro = 1.600 kvadratnih sežnjevi = 57,5 a = 5.754,64 m².
 1 kvadratni seženj ali kvadratna klaftra = 3,597 m².
 1 kvadratni čevlj = 0,1 m².

Angleške

- 1 kvadratna angleška milja = 640 akrov = 2,5897 km².
 1 aker = 40,467 arov.

Ruske

- 1 ruska kvadratna vrsta = 104 $\frac{1}{6}$ desetine = 1,13802 km².

Telesne, prostorninske in votle mere

Mednarodne

- 1 m³ (kubični meter) = 1.000 dm³ = 1.000.000 cm³ = 1 milijarda mm³ = 10 hl = 1.000 l = 10.000 dl.

- 1 dm³ (kubični decimeter) = 1.000 cm³ = 1.000.000 mm³.
 1 cm³ (kubični centimeter) = 1.000 mm³ (kubičnih milimetrov).
 1 hl (hektoliter) = 100 l.
 1 l (liter) = 10 dl.
 1 dl (deciliter) = 10 cl.
 1 cl (centiliter) = 10 ml (mililitrov).
 1 reg. tona (registrska tona) = 100 kubičnih čevljev = 2,83 m³.

Stare

- 1 kubični seženj = 6,820 m³.
 1 kubični čevlj = 0,032 m³.
 1 četrtnjak = 10 velikih veder = 564,50 l.
 1 polovnjak = 5 velikih veder = 282,25 l.
 1 veliko vedro = 2 mali vedri = 40 bokalov = 40 ok = 56,6 l.
 1 malo vedro = 20 bokalov = 1 mernik = 23 kg pšenice = 28,5 l.
 1 bokal = 4 maseljce = 1,41 l.
 1 maseljca za tekočino = 35 cl.
 1 maseljca za žito = 96 cl.
 1 polič = 7 dl.

Angleške

- 1 chaldron = 12 sackov = 15,08516 hl.
 1 barrel = 36 galon = 163,5 l.
 1 bushel = 8 galon = 36,35 l.
 1 angleška kubična cola = 16,3866 cm³.
 1 angleški kubični čevlj = 1728 kubičnih col = 0,0283 m³.
 1 imperialna galona = 4,5435 l.
 1 imperialna četrt = 290,79 l.
 1 ameriška galona za vino = 3,7852 l.
 1 ameriški barrel za petrolej = 42 galon = 1,5898 hl.

Ruske

- 1 ruski kubični seženj = 9,7123 m³.
 1 ruska kubična četrt = 2,099 hl.

Razne

- 1 španski cahiz = 12 fanegasov = 6,66 hl.
 1 egiptovski ardeb = 1,8348 hl.
 1 kitajski čič za žito = 10 šingov = 1,031 hl.
 1 japonski šo = 10 go = 1,8039 hl.

Uteži

Mednarodne

- 1 t (tona) = 10 q = 1.000 kg.
 1 q (metrski stot, cent, kvintal) = 100 kg = 10.000 dkg.
 1 kg (kilogram) = 100 dkg = 1.000 g.
 1 dkg (dekagram) = 10 g.
 1 g (gram) = 10 dg (decigramov) = 100 cg (centigramov) = 1.000 mg (miligramov).
 1 karat = 205,6 mg (miligramov).

Stare

- 1 cent = 100 funtov = 3.200 lotov = 56,6 kg.
 1 funt = 32 lotov = 56 dkg.
 1 lot = 17,5 g.
 1 oka = 1,28 kg.
 1 unča = 31,1 g.

Angleške

- 1 tona = 20 kvintalov = 1.016,048 kg.
- 1 mala tona = 2.000 liber = 907,185 kg.
- 1 Cwt (kvintal) = 112 liber = 50,802 kg.
- 1 lb (libra) = 7.000 granov = 453,592645 g.
- 1 unča = $\frac{1}{16}$ funta = 28,349540 g.
- 1 dram = $\frac{1}{16}$ unče = 1,771846 g.
- 1 funt = 5.760 granov = 373,241948 g.
- 1 penniweight = $\frac{1}{20}$ unče = 1,555175 g.
- 1 grain (gran) = $\frac{1}{24}$ penniweighta = 6,479895 cg (centigramov).
- 1 angleški troyfund za drage kovine = 0,373242 kg.

Ruske

- 1 ruski funt = $\frac{1}{40}$ puda = 0,409531 kg.
- 1 ruski pud = 16,379 kg.

Razne

- 1 nemški funt = 0,5 kg = 500 g.
- 1 španska tonelada = 20 quintales = 920,2 kg.
- 1 japonski kin = 160 momme = 0,6 kg.
- 1 kitajski pikul = 1.600 taelov = 60,453 kg.
- 1 egiptovski cantaro forforo = 44,49 kg.

Števne mere

- 1 véliki ducat = 12 ducatov = 144 kosov.
- 1 ducat (dvanajstica) = 12 kosov.
- 1 kopa = 6 razstavk = 60 snopov.
- 1 razstavka = 10 snopov.
- 1 bala papirja = 10 risov.
- 1 ris = 10 knjig.
- 1 knjiga = 10 leg.
- 1 lega = 10 pol.

Časovne mere

- 1 leto = 12 mesecev = 52 tednov in 1 dan.
- 1 teden = 7 dni.
- 1 dan = 24 ur = 1.640 minut = 98.400 sekund.
- 1 ura = 60 minut = 3.600 sekund.
- 1 minuta = 60 sekund.
- 1 koledarsko leto = 365 dni in 6 ur.
- 1 lunin mesec = 29 dni, 12 ur in 44 minut.

Delovne mere

- 1 kal. (kalorija) je množina toplote, ki segreje 1 liter vode za 1°C = 427 mkg.
- 1 atm (atmosfera) je pritisk 1 kg na 1 cm^2 .
- 1 mkg (metrski kilogram) je sila, ki dvigne 1 kg 1 m visoko.
- 1 KS ali HP (konjska sila) je sila, ki dvigne 75 kg v eni sekundi 1 m visoko ali 1 kg v eni sekundi 75 m visoko = 632 kal.
- 1 človeška sila je približno $\frac{1}{3}$ konjske sile.

Električne mere

- 1 V (volt) je enota električne napetosti.
- 1 Amp (amper) je enota jakosti električnega toka.
- 1 kiloamper je 1.000 Amp.
- 1 Ohm je enota električnega upora.
- 1 W (vat) je delo, ki ga izvrši 1 Amp močan tok pri 1 V napetosti v eni sekundi.
- 1 KW (kilovat) = 10 hektovatov = 1.000 W = 1,55 KS.
- 1 KWH (kilovatna ura) = 860 kal.

Prva pomoč ob nezgodah in boleznih

I. Nezgode

Rane. Pri obvezovanju odprtih ran moramo paziti predvsem na to, da so čiste, da se ne okužijo in ne prisade. Ne smemo se ran dotikati, dokler se nismo v topli vodi z milom dobro umili in nato razkužili z alkoholom, lizolom ali sublimatom. Tudi z umitimi rokami se jih ne dotikajmo. Čistih ran ne čistimo in ne močimo, ampak jih pokrijmo s čisto sterilno tančico, gazo, ki jo lahko kupimo ali pa sami razkužimo s kuhanjem v vodi pri 100°C . Na gazo denemo sterilno vato in oboje pritrdimo z obvezo. Za navadne obveze je zelo priročna trikotna ruta. V sili obvežemo le s čisto platneno krpo ali nerabljenim žepnim robcem.

Malo krvaveče rane izperemo če le mogoče s prekuhano vodo, **močno krvavečih** pa ne, ker se z izpiranjem krvavitev še poveča. Pri teh je treba krvavitev čimprej ustaviti. Ako krvavitev ni prehuda in ni ranjena žila odvodnica (arterija), zadostuje, da rano trdo obvežemo in dvignemo ranjeni ud. Pri močni krvavitvi ali če je ranjena žila odvodnica, kar spoznamo po tem, da brizga iz rane svetlordeča kri, prevežemo ud nad rano z robcem ali gumijasto cevjo, ali pa pritisnemo s prsti

prav tam in brž pokličemo zdravnika. Ranjeni ud ne sme biti prevezan več kot dve uri, sicer odmre. Če postaja moder, z obvezo za nekoliko trenutkov popustimo. Rano, ki zeva, stisnemo pred obvezovanjem tako, da se njena robova stikata.

Pri krvavitvi iz nosa naj bolnik stisne obe nosnici in ju približno 10 minut mirno drži, da se medtem kri strdi in krvavitev sama ustavi. Glavo naj drži sklonjeno nekoliko naprej in naj globoko diha. Na tilnik polagamo mrzle obkladke. Če krvavitev še ne preneha, zamašimo nosnici s sterilno gazo.

Bolnik, ki krvavi iz ušes, zaradi udara ali uboda, notranje poškodbe v glavi ali pretresa možganov, naj drži glavo pokonci. V krvaveče uho potisnemo zamašek razkužene gaze, da dobro zamašimo sluhovod. Ne izpirajmo ušesa z vodo ali kako drugo tekočino, ker lahko nastane vnetje srednjega ušesa ali celo možganov. Pošljimo brž po zdravnika.

Iz ust krvavimo največkrat, če si izdere mo ali izbijemo zob. Tako krvavitev ustavimo, ako držimo v krvavečih ustih nekoliko časa mrzlo vodo in jo večkrat izmenjamo. Pri močnejši krvavitvi zamašimo zobno luknjo z gazo ali vato in krepko stisnemo čeljusti. Po

približno 10 minutah krvavitve sama preneha. Krvavitve pri ugrizih na ustno sluznico ali na jezik so tako majhne, da same prenehajo.

Nevarnejše so krvavitve skozi grlo, katerih vzrok leži globlje. Krvavimo lahko iz pljuč. Bolnik pljuje svetlordečo penasto kri z mehurčki, ker je pomešana z zrakom. Krvavimo pa lahko tudi iz želodca. Kri je temno-rdeča ali črna, brez mehurčkov, z ostanki jedil.

Pri obeh krvavitvah naj bolnik mirno leži v postelji, tako da so prsi in glava više od nog. Na prsi ali pa na želodec mu polagajmo mrzle obkladke ali vrečico z ledom. Če krvavi iz pljuč, naj pije samo hladno slano vodo. Ne sme ne govoriti in ne kašljati. Pri krvavitvi iz želodca ne sme uživati nobene hrane. Potrebna je takojšnja zdravniška pomoč.

Opeklina namažemo z oljem ali boljše z zmesjo iz pol lanenega olja in pol apnene vode. Mažemo lahko tudi z mastjo, vazelinom ali borvazelinom, nekateri priporočajo taninovno mazilo. Mehurje naj odstrani zdravnik. Ne umivajmo opeklin z vodo.

Ozeblina in zmrzline. Da ne ozebemo po rokah ali nogah, gibajmo z njimi, da se nam ogrejejo. Ne hodimo takoj k topli peč! Ozeblina drgnemo s snegom ali ledeno vodo, namažemo z jodovo tinkturo, pozneje jih suho grejemo. Če je koža nepoškodovana, je dobro mazilo klorovega apna.

Zmrznjenega človeka prenesemo na hladen prostor, mu razrežemo obleko in ga drgnemo po telesu s snegom ali mokrimi mrzlimi krpami, dokler se otrpli udje ne zmehčajo in koža ne pordeči. Nato ga prenesemo na toplejši kraj, kjer ga drgnemo še z gorkimi krpami. Ako so zmrzli samo posamezni deli telesa, jih drgnemo toliko časa, da postanejo rdeči. Ko postanejo udje gibljivi, previdno pomagamo ponesrečencu z umetnim dihanjem.

Umetno dihanje izvajamo takole: ponesrečenca položimo vodoravno na hrbet in mu podložimo pleča. Poklekemo ob glavi, primemo ponesrečenca za podlahti, jih dvignemo k sebi in ponesrečencu h glavi. Za trenutek prenehamo, nakar spravimo roke v prvotno lego, pri čemer jih pritisnemo močno ob prsni koš. To ritmično stiskanje in širjenje prsnega koša kakih 20 krat na minuto ponovimo, dokler ponesrečenec ne začne dihati. Včasih traja to nekaj ur. Zato ne prenehajmo prezgodaj s poskusom umetnega dihanja! Ko ponesrečenec začne dihati in se zave, ga okrepčamo s hladnim vinom, rumom ali žganjem, pozneje naj dobi topel čaj ali toplo črno kavo. Z umetnim dihanjem obujamo k življenju tudi utopljenca, obešence, od sončarice ali strele zadete ljudi.

Utopljenca primemo v vodi le za lase ali pa damo drog, da se zanj prime, ker je nevarnost, da potegne pod vodo tudi reševalca samega. Ko je rešen iz vode, mu odpnemo obleko, ga položimo na trebuh, da izbljuje vodo iz pljuč in želodca. Zato mu še odprimo usta in stiskajmo prsni koš. Nato pomagamo z umetnim dihanjem. Ko začne dihati, mu

dajmo gorke pijače po žlicah. Skrbimo za dober zrak in mir!

Od električnega toka ali strele zadeti. Velike opreznosti je treba pri reševanju ponesrečencev, ki jih je zadel električni tok. Najprej odklopimo tok. Če to ne gre, odstranimo s ponesrečenca z lesenim drogom ali palico potrgane električne žice. Človeku, ki je nezavesten ter slabo in težko diha, pomagajmo z umetnim dihanjem. Ponesrečenec je često le navidezno mrtev in pogosto oživi, če ga reševalci dovolj dolgo skušajo obuditi. Če bije ponesrečencu srce tako slabotno, da ga komaj čutimo, ga masiramo s tem, da hitro zaporedoma tolčemo po njem. Če si je ponesrečenec, zadet od strele, pretresel možgane ali živce ali je opečen, se ravnajmo po navodilih, ki jih dobimo za te poškodbe.

Na zlomljeno nogo ali roko polagamo mrzle obkladke in skušamo nato ud vsaj nekoliko uravnati, s tem da zlomljena dela uda vlečemo v nasprotno smer, nato obložimo zlomljeni ud z vato, ga zvežemo med dve deščici in napravimo tako zasilno obvezo. Vse to povijemo s povoji in denemo v obvezo, ki naj prepreči gibanje. Potrebna je takojšnja zdravniška pomoč.

Izpahnjena ali izvinjena ud naj miruje. Devajmo nanj mrzle obkladke. Izpah uravna zdravnik.

Na zmečkane dele telesa polagamo obkladke s svinčeno kisló vodo.

Pasji ugriz. Če je koga ugriznil pes, naj takoj izmije rano s tekočino za razkuževanje in jo namaže z jodovo tinkturo. Rano naj takoj obveže, izreže meso okoli nje ali jo izžge. Javi naj ugriz uradnemu zdravniku, da pošlje bolnika, ako je potrebno, v Higienški zavod ali v Zdravstveni dom, kjer ga bodo cepili zoper pasjo steklino.

Kačji pik. Pri kačjem pikú moramo preprečiti strupu pot iz rane v kri. To naredimo tako, da pičeni ud nad rano trdno prevežemo, rano z rezom razširimo, da močno krvavi, bolniku pa damo črne kave, čaja ali žganja kot protistrup. Pošljemo takoj po zdravnika, ki bo vbrizgnil serum zoper kačji strup.

Mrčes. Če nas piči mrčes, strupena muha ali osa, kanimo na ranico kapljico razredčenega salmiaka in polagajmo nanjo mrzle obkladke z navadno ali svinčeno vodo ali milnico.

Tuja telesa. Če se nam je zadril v kožo ali podnjo trn, šivanka, drobec stekla ali kamna, izvlecimo ga iz rane, če ga moremo. Rano namažimo z jodovo tinkturo in obvežimo. Lomljivih stvari ne odstranjujemo, ampak pošljimo po zdravnika. Iveri in drobci lesa so zlasti nevarni, ker lahko zanesejo v rano povzročitelje mrtvičnega krča (tetanusa).

Klopa, ki se nam je zaril v kožo, zadušimo z oljem ali bencinom, nato ga šele odstranimo.

Smet ali mušico iz očesa skušajmo izbrišati s čistim robcem ali vlažno vato. Ne mencejmo očesa, ker s tem smet le globlje zarijemo. Pomaga tudi, če gladimo zaprto oko od senc proti nosu. Oko se močneje solzi

solze odplavijo tuje telo. Ali pa pogledimo navzdol in potegnimo spodnjo trepalnico za vejice naprej. Solze kmalu izperejo smet iz oči. Če je predmet oster, pošljimo takoj po zdravnika. Drobec ometa ali živega apna izbrišemo z vato, ki je namočena v olju in ne v vodi. Za stvari, ki jih sami ne moremo izbristati iz očesa, je potrebna takojšnja zdravniška pomoč, ker je sicer nevarno tudi za drugo oko. Oko obežemo, da se ne premika.

Manj nevarno je tuje telo v ušesu. Najdemo ga zlasti pri otrocih, ki se igrajo s fižoli, koruznimi zrni, grahom, gumbi in jih potisnejo tudi v uho. Ker ta telesa v ušesu ne povzročajo nobene nevarnosti, ne bezajmo sami po njem, da jih ne potisnemo še globlje v sluhovod in da ne prederemo bobenčka. Tudi ne vlivajmo vode v uho, ker se tuje telo lahko napoji in ga potem še težje odstranimo. Izbrizgavanje ušesa izvrši zdravnik. Žive mušice, hrošče, bolhe ali črviče izplaknemo iz ušesa s toplim oljem.

Tuje telo spravimo iz nosa najlaže, ako si zatisnemo prosto nosnico in krepko pihnemo skozi nos. Da krepkeje kihnemo, njuhajmo tobak ali poper. Ne dregajmo sami po nosu, ker lahko potisnemo tuje telo še globlje v nos, lahko nam zdrkne v grlo in se zadušimo.

Grizljaj, ki se je zataknil, je treba izvleči iz grla s kazalcem in sredincem. Često se reševalcu to posreči. Če se pa ne posreči, že dotik prstov razdraži grlo na bruhanje, s katerim se rešimo nevarnega grizljaja. Če pogoltneмо kak trd predmet, uživajmo gosto hrano, krompir ali zelje, da gre s tem vred skozi črevo.

II. Bolezni

Mrtvični krč ali odrevenelost (tetanus) nastane iz ran, ki jih je okužil bacil te bolezni; ta je zlasti v zemlji, prahu in cestnem blatu. Po osmih dneh ali še prej postane bolnik živčno preobčutljiv, nato pa dobi močne krče v čeljustih in tilniku in pozneje po vsem telesu. Prvo pomoč more dati edino zdravnik z vbrizganjem varnostnega seruma pri sumljivih ranah, ki so prišle v dotik s prstjo ali prahom. Bolezen je pogosta zlasti pri vrtnarjih, kmetovalcih in drvarjih.

Pretres živcev. Zaradi sunka v prsi ali trebuch, pri prometnih nesrečah, ob preteči nevarnosti dobi človek pretres živcev. Bolnik je bled, čelo obliva mrzel znoj, govori hripavo in zmedeno. Srce oslabi, dihanje je kratko, hitro. Nekateri so nemirni, drugi brezbrizni, mirni. Bolnik naj leži tako, da bo imel glavo višje od nog. Moramo ga sleči ali vsaj odpeti in ga drgniti s šuhimi krpami po dlaneh, mečih in podplatih. Zavijemo ga v toplo odejo in mu damo vročega čaja, kave ali ruma, da mu okrepimo srce.

Pretres možganov. Možgane si pretreseмо, če se udarimo na lobanjo ali gornji del hrbtenice, če trdo sedemo ali če pri skoku pademo na pete, ko so noge iztegnjene in je sklep napet. Ponesrečenec se onesvesti, močno bljuje, slabo diha in hrope, žila mu bije neenakomerno in počasi. Bolnika položimo vo-

doravno, glavo v isti višini kot trup, v mirmo, temno sobo, odpnimo mu obleko in zavijmo ga v toplo odejo. Ko se zave, mu dajmo vroče kave ali žganja.

Možgansko kap vidimo navadno pri starejših ljudeh. Bolnik leži v nezavesti, ker mu je počila krvna žila v možganih in izlita kri pritiska nanje. V obraz je temnordeč. Pri dihanju hrope. Navadno ohromi na polovico telesa ali pa mu ohrome posamezni udje, usta so mu na pol odprta, iz njih visi jezik, govoriti ne more. Bolnik se onesvesti nenadoma.

Bolnik naj leži v temni, zračni sobi; visoko mu podložimo glavo, iz katere mu mora izteči kri, ki je je tam preveč. Odpnimo mu obleko, na glavo polagajmo hladne obkladke, na noge pa tople. Ne smemo mu dajati alkohola ali drugih pijač, ki razburjajo srce. V sobi naj bo popoln mir.

Omedlevica nastopa pri mnogih boleznih zaradi pomanjkanja krvi v možganih. Bolnik je bled, dihanje je šibko, žila bije slabo, ne reagira na dražljaje. Leži naj na čistem zraku, tako da mu je glava nižje kot hrbet in noge, škropimo ga po prsih z mrzlo vodo in drgnimo s kisom ali žganjem po čelu, sencih in prsih. Vdihuje naj močan kis, salmiak ali amonijak. Dokler je v nezavesti, mu ne dajjmo pijač. Šele ko se zave, naj dobi kozarec vode, vina, požirek žganja ali črne kave, da se okrepa.

Božjast, padavica (epilepsija) je možganska bolezen. Ob napadu je bolnik v globoki nezavesti, neobčutljiv, v obraz moder, diha nepravilno, iz ust mu silijo krvave pene, močni krči mu zvijajo vse telo. Napade izzove strah, napor, alkohol. Napad traja najdlje 15 minut, navadno manj. Bolnika moramo predvsem varovati, da se ob napadu ne poškoduje. Položimo ga na tla, kjer mu pripravimo z blazinami in odejo ležišče ter odstranimo vse, s čimer bi se mogel raniti. Odpnemo mu obleko in polagamo na glavo hladne obkladke. Odpremo mu usta in vtlakemo med zobe leseno žlico ali klin, ovit z vato, da si ne razgrize jezika in s škrtanjem ne pokvari zob. Nato pustimo bolnika pri miru, da napad poneha. Po napadu ga položimo v posteljo in mu polagamo na glavo mrzle obkladke.

Otroška božjast ima enake bolezenske znake kot padavica. Nastopa pri rahitčnih otrocih, pri motnjah v prebavi ali v začetku nalezljivih boleznih. Otroku dajemo hladne obkladke na glavo, mu izpiramo črevo s kisom in vodo. Ako je temperatura velika, polagamo hladne obkladke na telo.

Sončarica nastopa, ako vroče sonce pripeka dalj časa na nepokrito glavo ali na tilnik. Zlasti je pogosta ta bolezen v tropskih krajih. Sončna vročina povzroči nabiranje krvi v glavi in povečava pritisk v možganih. Bolnik zeha, vrti se mu v glavi, miglja mu pred očmi, obraz je najprej rdeč, pozneje bled; pade v nezavest, površno diha, žila mu slabo bije, včasih nastopijo krči. Bolnika prenesemo v hladno sobo, položimo ga na tla tako, da bo imel glavo višje od telesa. Slecimo ga do prsi.

Na čelo in srce mu polagajmo mrzle obkladke. Če je potrebno, pričnemo z umetnim dihanjem. Ko se zave, mu damo večkrat hladne vode, mleka ali limonade.

Kolika ali krči v trebuhu napadajo želodec, črevo, žolčni mehur in ledvično kotanjo. Bolnik naj gre takoj v posteljo in naj dobiva zelo tople obkladke, segreto vodo ali vrečico s toplim peskom in toplega kamiličnega čaja ali mleka.

Zastrupljenja: Ogljikov okis nastaja pri nepopolnem gorenju, ako ni zadosti zraka. Tvori se n. pr. v zakurjeni peči, kjer je premalo zraka ter kurivo samo tli in ne zgori popolnoma. Nastaja tudi v motorjih, kjer benzin ne zgoreva popolnoma in se nabira zlasti v majhnih, slabo zračenih avtomobilih in garažah. Zastrupljenca prenesemo na dober zrak, ga slečemo do pasu in mu pomagamo z umetnim dihanjem. Ko se zave, mu damo kakršno koli okrepičo.

Kislina. Pri zastrupljenju s kislinaми daje-mo bolniku velike količine vode ali mleka, jedilne sode, milnice ali apnene vode.

Lugi. Pri zastrupljenju z lugi damo piti kislo vino, citronov sok ali z vodo razredčen kis, nato pa mleko. Pošljimo po zdravnika, ki bo izpral želodec.

Gobe. Pri zastrupitvi z gobami izzovemo bruhanje, izperemo želodec in izčistimo zastrupljenca z ricinovim oljem. Pozneje mu dajemo črno kavo in mrzle obkladke na glavo. Kot protistrup damo na noževi konici tanin.

Zastrupljenje z mesom, klobasami in ribami. Bolnik bruha, ima trebušne krče, krče v mehih in drisko. Včasih ga boli glava, ima suho grlo, dvojno vidi, zaprt je in nezavesten. Bolniku damo v vodi raztopljene čreslovine ali tanina, z bruhanjem, odvajalnimi sredstvi ali klistirom skušamo spraviti strup iz želodca in črev.

Srce močno in nepravilno bije pri zastrupljenju z nikotinom, kavo ali čajem, po hudih telesnih naporih, pri živčno obolelih in pri tistih, ko so oboleli na srcu. Bolnik težko diha in ima občutek strahu. Leži naj mirno z dvignjenim gornjim delom telesa. Na srce polagamo hladne obkladke in dajemo baldrijan po kapljicah.

Kolcanje se pojavlja pri trebušnih boleznih. Za bolnika je neprijetno in ga zelo izmuči. Bolnik naj pije sodo ali hladno vodo in naj zadržuje dihanje. Zaužije naj kapljico kisa ali etra na sladkorju.

Bruhanje z bolečinami v trebuhu je znak težkega obolenja v trebuhu. Nastopa tudi pri poškodbah trebuha in glave. Če je bolnik pri zavesti, mu držimo glavo, da mu zmanjšamo napenjanje pri bljuvanju. Po bljuvanju mu pomagamo izprati usta in dajemo hladno pijačo, vodo ali led. Ako je v nezavesti, mu obrnemo glavo na stran, da bi to, kar izbruha, ne šlo v sapnik in v pljuča. Potem mu očistimo usta z mokro, hladno krpo. Na glavo polagamo hladne obkladke. Ako je trebuh desno spodaj napet (vnetje slepiča), dajemo hladne obkladke, sicer tople. Ako bljuvanje dalje traja, je potrebna

zdravniška pomoč, ker so obolenja v trebuhu zelo nevarna.

Če nas skeli, ker imamo kožo odrgnjeno ali vneto, se namažemo s cinkovim mazilom ali posujemo s cinkovim prahom.

Zulj na roki ali nogi namažemo z jodovo tinkturo, prederemo mehur s čisto, v ognju razžarjeno iglo in nalepimo levkoplast.

Tvore in gnojenja namažemo s cinkovim mazilom in nalepimo levkoplast.

Ošpice so nalezljiva otroška bolezen. Zna-ki obolenja se pokažejo 9 do 14 dni po okuženju. Otrok je nerazporejen, nahoden, kašlja, ima vročino in vnete oči. Po nekaj dneh se pojavi izpuščaj, svetlordeče pege, za lečo ali grah velike, ki se včasih lahko tudi spoje. Vročina traja še nekaj dni potem, ko se je pojavil izpuščaj. Če se bolezen pravilno razvija, je otrok čez teden dni zdrav in čvrst. Izpuščaj izgine in koža se nekoliko olušči. Za ošpicami zboli otrok samo enkrat. Izmed boleznih, ki lahko nastanejo po ošpicah, sta najčešči vnetje srednjega ušesa in pljučnic. Pri tuberkuloznih otrocih se stanje po ošpicah poslabša. Ošpice prenašamo z zrakom tudi brez neposrednega dotika. Predmeti ali zdravi ljudje iz bolnikove okolice boleznih ne prenesejo. Prostora, v katerem je bolnik ležal, ni treba razkužiti. Bolezen je nalezljiva, ko se pojavijo znaki boleznih, in ostane nalezljiva, dokler ima otrok vročino. Posebno majhne in slabotne otroke je treba varovati pred otroki, ki so zboleli za ošpicami. Če otrok zboli, mora ostati v postelji še 8 dni potem, ko je izgubil vročino. Soba mora biti prezračena, zrak v njej vlažen. Usta in žrelo izpiramo otroku s kamiličnim čajem. Pri veliki temperaturi dajemo mrzle obkladke na čelo. Potrebna je na vsak način zdravniška pomoč, že zaradi boleznih, ki se rade pojavljajo pri ošpicah.

Škrlatinka. Bolezen nastopi z vročino 2 do 10 dni po okuženju. Otrok ima bolečine v vratu, boli ga glava, v obraz je rdeč, kmalu se pokaže temnordeč droban izpuščaj po obrazu, trupu in udih. Vročina traja več dni. Čez dva tedna se začne koža v velikih kosih luščiti po vsem telesu, na dlaneh in podplatih. Bolezen je nalezljiva v teku 6 tednov. Po škrlatinki se rade vnamejo zleze na vratu, pojavijo se motnje srca, vname se srednje uho ali obole ledvice. Posebno je treba paziti, da zdravi otroci ne pridejo v stik z bolnimi ali z osebam iz njihove okolice, da se ne okužijo. Tudi v najlažjih primerih mora bolnik za štiri tedne v posteljo. Vedno je potrebno zdravniško zdravljenje že zaradi nalezljivosti škrlatinke in boleznih, ki nastanejo ob njej. Otrokla moramo varovati pred prehladom tudi še po prebiti boleznih. Bolniška soba bodi zračna, zrak v njej vlažen.

Davica (difterija). Bolezen nastopi dva do pet dni po okuženju. Otrok postane utrujen, boli ga glava, bruha, hripav je in težko diha; često ga boli trebuh. Sluznica žrela in žlez nebnic je vnetja in otekla. Na nebnicah vidimo pikaste sivobeke pege, ki se večajo, dokler nebnice niso pokrite s sivobelimi oblogami,

ki se razširijo tudi na nebane loke in jeziček. Otrok teško požira, žleze pod spodnjo čeljustjo so otekle, na splošno je otrok zelo slab. V hujših primerih se obloge razširijo v nos ali v grlo in sapnik. — Bolnik je hripav, značilno glasno kašlja, nemiren je in težko diha. Otrok se lahko zaduši, ako ga zdravniška pomoč pravi čas ne reši. — Okuži se enako kot pri škrlatinki. Davica se ponovi le redkokdaj.

Dušljivi kašelj (oslovski). Da je dušljivi kašelj, sumimo, če kašlja otrok več kakor pet dni, ne da bi bil prehlajen, zlasti ako so napadi ponoči česči in močnejši kakor podnevi. Napadi v začetku niso tako izraziti kot pozneje. Značilno za napad je, da otrok večkrat zaporedoma sunkovito zakašlja, nato pa glasno vdihne zrak, ki ga je pri kašljanju porabil. Otrok je zaripel v obraz, izčrpan, često bruha sluz in jedi po napadih, ki so lahko zelo pogosti. Bolezen traja približno šest tednov. Treba jo je čimprej spoznati, ker jo lahko skrajšamo in ublažimo s cepivom, ako ga uporabimo zadosti zgodaj. Razen cepiva dajemo še pomirjevalna sredstva. Otrok mora čim več na zrak. Sprememba zraka pomaga ob koncu bolezni. Samo otrok lahko okuži druge, ko kašlja. Druge osebe in predmeti iz njegove okolice ne okužijo. Bolezen se ne ponovi.

Angina. Mehko nebo, žleze nebnice in žrelo so vneti in otekli. Na nebničah vidimo pikaste sivobeke pege. Otekle so tudi žleze pod spodnjo čeljustjo. Bolnik ima lahko vročino, težko požira, boli ga glava, utrujen je. Tudi po lahni angini lahko nastopi vnetje srednjega ušesa, sklepni revmatizem, obolenje ledvic in srca. Bolnik mora v posteljo, okoli vratu mu položimo mokre ovitke in jih pokrijemo z volneno ruto (Priznicovi ovitki). Za grgranje mu dajemo vodikov prekis.

Influenca (hripa). Bolezen nastopi en do tri dni po okuženju s hudo vročino, ki traja s presledki ali brez njih več dni. Bolnika močno boli glava, ima bolečine v križu in sklepih, zelo je utrujen, včasih ima tudi mrzlico. Nadaljnji znaki hripe so: nahod, vnetje oči, vnetja gornja dihalna pota, hripavost, kašelj, slab tek in obložen jezik. Po influenci se rado vname srednje uho in nastopi pljučnica. Bolnik mora takoj v posteljo. Dajemo mu sredstva za potenje, lipov čaj, aspirin. Zoper hripavost in kašelj dajemo okoli vratu in na prsi Priznicove ovitke in prsni čaj. — V hujših primerih bolezni svetujemo zdravnikovo nadzorstvo.

Griza. Bolnik dobi vročino in bolečine v trebuhu 2 do 7 dni po okuženju. Čez nekaj ur slede prvi redki vodenasti iztrebki z močnimi krči in pritiskom na izpraznjenje. Pogosti iztrebki postanejo kmalu sluzavo krvavi, lahko so tudi gnojni. Po nekaj dneh je bolnik močno izčrpan, srce oslajeno. Trebuh je vdrt, občutljiv. Bolezen traja nekaj tednov do enega meseca. Bolnik mora v posteljo. Da ga izčistimo, mu dajemo 1 do 2 žlici ricinovega olja, na trebuh pa termofor ali gorke, vlažne obkladke. Hrana mora biti tekoča. Pomaga štiri-

krat na dan po eno žlico živalskega oglja. Po bolezni pazimo na hrano, ki mora biti lahka, in da se bolnik ne prehladi. V hujših primerih pošljimo po zdravnika.

Pljučnica se prične z mrzlico. Bolnik bruha, boli ga glava, zelo je utrujen, zbada ga ob strani, težko diha in kašlja. Vročina se dvigne takoj na 40°C in ostane nekaj dni. Značilen je steklast izpljuneček, ki je rožnato pobarvan. Tretji dan se na ustnicah izrinejo mehurčki. Zdravljenje je izključno zdravniško. Bolezen ni posebno nevarna za mlade, zdrave ljudi, odvisno je vse od srca. Nevarna pa je za pijance, stare ljudi in obolele na srcu. Po pljučnici često nastane gnojno vnetje rebrne mrene.

Po zakonu o nalezljivih boleznih je treba izmed omenjenih nalezljivih bolezni prijaviti uradnemu zdravniku: škrlatinko, davico in grizo; v hujših primerih: ošpice, dušljivi kašelj in hripa.

III. Domača lekarna

Domačo lekarno, ki jo imej vsaka hiša, je najbolje namestiti v posebni leseni omariči s primerno izdelanimi predali. Strogo moramo paziti, da je domača lekarna vedno dobro zaklenjena, da nimajo dostopa do zdravil otroci in druge nepoklicane osebe. Ključ pa mora biti vedno dosegljiv vsaki odrasli osebi. Ker nekatera zdravila močno diše (razkužila in mnogi čaji), se morajo posamezni predali tesno zapirati, da se druga zdravila ne navzamejo duha od njih. Tekočine imcimo v dobro zamazanih steklenicah. Praške in soli hranimo v steklenicah s širokimi vratovi, ker se sicer navzamejo duha in vpijajo vlago. Za čaje so najboljše lesene škatle. Ker se čaji izdže in izgube svojo vrednost, jih obnavljajmo vsako leto.

V domači lekarni skrbno pazimo na red. Vsako zdravilo naj bo na svojem mestu in naj ima razločen napis.

Za prvo pomoč naj bodo v domači lekarni tile pripomočki:

Toplomer, s katerim merimo telesno toploto.

Čista sterilna gaza ali prekuhanе platnene krpe, da z njimi pokrijemo rane.

Čista pavola ali vata za čiščenje ran.

Nekaj povojev in trikotna ruta za obvezovanje ran.

Zavoječek dobrega obliža, najbolje levkoplast.

Lizol za razkuževanje rok in predmetov.

Jodova tinktura za razkuževanje ran.

Alkohol za čiščenje ran in bencin za čiščenje kože.

Arnikova tinktura za izpiranje gnojnih ran ali za obkladke na ranjena in poškodovana mesta. Cvetočo arniko namočimo v žganje in jo pustimo na soncu.

Laneno seme kot vroč obkladek, da omehča vneto tkivo ali odpravlja bolečine.

Gorčično moko, poparjeno z vrelim mlekom, uporabljamo za obkladek pri tvorih in pri gnojnih.

Kis ali ocet pri slabostih srca, za ovitke, da se okrepe živci, ali za drgnjenje.

Vazelin ali borvazelin v steklenem lončku, namažemo ga na gazo in položimo na rane.

Laneno olje, zmešano z enako množino apnene vode, je dobro mazilo za opekline.

Smukec za posipanje vnete kože pri otrocih in odraslih.

Aspirin z vročim čajem za potenje pri prehladu.

Piramidon zoper glavobol.

Hoffmanove kapljice zoper slabosti v želodcu.

Baldrijan v koreninah daje čaj zoper vetrove in tudi za pomirjenje živcev. Pri slabih živcih priporočajo baldrijanovo tinkturo, ki se ne pokvari in v dobro zamašeni steklenici ne razširja zoprnega duha.

Bučne pečke, kuhane na mleku, zoper prehlad in kašelj.

Zoper slabosti v želodcu so dobre tudi kapljice iz tehle domačih rož: tavzentroža, kamilice, pelin, arnika in kumina, namočena v žganju.

Jemljemo nekaj kapljic na sladkorju ali z vodo.

Bezgovo mlado listje in cvetje je dobro kot čaj zoper prehlad. Bezgove jagode in borovnice uporabljamo suhe ali razkuhane pri griži.

Kumina in janež (seme) odganjata vetrove.

Kamilice. Posušeno cvetje daje čaj zoper bolečine v trebuhu, dalje za grgranje, izpiranje oči, ust in nosa.

Lipovo cvetje daje izvrsten čaj zoper prehlad.

Slez (ajbiš) daje čaj zoper kašelj, rabimo ga tudi za grgranje in obkladke.

Zajbljev čaj je dober za grgranje, izpiranje ust in ran ter zoper zaprtje.

Brinovo olje je za utiranje pri revmatskih bolečinah.

Ricinovo olje za čiščenje črevesa.

Cvetoč pelin daje čaj ali tinkturo in vino, ki krepi želodec in vzbuja tek.

Citronova kislina daje limonado in zboljšuje slabo vodo.

Križanka

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
20	b	e	r	21	b	r	o	s	t	i	t	a	v	22	b	a	r	a
		n	23				24	t	25	t	26	l	27	p	28			
		a	29	n	30	d	a	a		31		t	32	l				
33	34	35	k	36	37	38	a	39	40	41	42	43						
44	l	45	a	n	e	46	m	e	47		v	t	i	48	a			
49	50	v	51	a	k	52	53		54	55		56	57	l				
58	59	3	59	60	61				62		k	63		i				
64	i	k	65	66	67	68		69						i				
70	r	i	71	72										a	73			
74	75	76	t					77		78			79	80				
81	82	83	i	84				85		86		87	88					
89	e	90	e		91		92	93	94			95						
96	97											98						

Vodoravno: 1. morska žival, 6. ruski vojak, 14. vrv, 20. pripadnik izumrlega naroda, 21. osvoboditev, 22. slovenski književnik, 23. kazalni zaimek (obratno), 24. del suhe zemlje, 26. slovanska pijača, 27. pesnitev, 29. medmet, 31.

izraz pri kartanju, 32. kratica za slovenski, 33. afriška pokrajina, 36. maža, 39. značita, 44. romunska reka, 45. notranjski kraj, 46. vtikati, 48. slovenski gledališki umetnik, 49. slikarskih potrebščin, 51. jeseniški hrib, 52. ovčji glas,

53. hoditi, 55. medet, 56. bajeslovno bitje, 58. del prometa, 59. pol Zete, 60. ploskovna mera, 61. oblika cvetenja, 62. osebni zaimek, 63. starogrški kralj, 64. žuželka, 68. italijanska pokrajina, 70. prisposoda, 72. mogoč, prost, 74. delov obraza, 76. ime bolgarskega pisatelja Pelina, 77. nikalnica, 78. filmska zvezda, 79. vrsta papig, 81. francoski kraj, 83. spleteni lasje, 84. fonetična črka, 85. pomožni glagol, 86. žensko ime, 88. kretinja, 89. sorodnica, 90. podpihovalec, 93. Aškerčeva pesem, 95. častna stvar, 96. recenzija, 97. rejenka, 98. tnaló.

Navpično: 1. kočevski kraj, 2. sibirski reka, 3. moško ime, 4. azijsko višavje, 5. prebivalec ob potoku, 6. italijanska reka (obratno), 7. prostor pred peklom, 8. grška črka, 9. nenasprotna, 10. del čtiva, 11. slovaško mesto, 12. osebni zaimek (obratno), 13. pripadnikov izumrlega naro-

da, moljski pridelek, 15. del drame, 16. avtomobilski kratica za Ljubljansko pokrajino, 17. prvina, 18. slovenski književnik, 19. božanstvo ljubezni, 24. egiptovsko božanstvo, 25. pamet, 28. del telesa, 30. predočitev, 34. tekmeča (obratno), 35. ugrabi, 37. del slovenske narodne noše, 38. kazalni zaimek, 39. veznik, 40. učni predmet, 41. ravnalec, 42. boginja igralske umetnosti, 43. rusko mesto ob Črnem morju, 44. brezupnost, 47. trgovina, 50. majhnih rok, 54. prebivalec Italije, 55. zemlja, 57. pojdiva, 65. del celote, 66. častnik, 67. pridevek znamenitih vladarjev (obratno), 69. prebivalec Itake, 70. grški modroslovec, 71. žensko ime, 73. živalski čut, 75. prebivalec Irske, 80. bolgarska planina, 82. pomožni glagol, 83. tatarski poglavar, 87. vojvodinski kraj, 88. lučaj, 91. del vola, 92. približno, 94. del tanka.

Seznam

poverjeništev in udov Družbe sv. Mohorja za leto 1944

Prva številka pove število letošnjih udov, številka v oklepaju pa lanskih.

Cerknica: Begunje pri Cerknici 95 (182), Bloke 50 (70), Cerknica 20 (165), Grahovo 112 (60), Planina pri Rakeku 100 (120), Rakek 69 (67), Stari trg pri Rakeku — (150), Sv. Trojica nad Cerknico — (23), Sv. Vid nad Cerknico 50 (40), Uneč 39 (50). Skupaj 535 (927).

Kočevje: Fara pri Kostelu — (50), Gotenica — (8), Kočevje 20 (70), Stara Cerkev 10 (10). Skupaj 30 (138).

Leskovec: Kostanjevica 131 (71), Sv. Križ pri Kostanjevici 133 (100), St. Jernej 250 (150). Skupaj 514 (321).

Ljubljana: Stolni župni urad 130 (144), Sv. Jakob 110 (110), Marijino oznanjenje 170 (200), Moste 197 (270), Trnovo 250 (291), Uršulinke 11 (12), Sv. Peter 344 (386), Sv. Ciril in Metod 100 (150), Spodnja Šiška 210 (218), Rakovnik 50 (30), Vič 210 (210), Ljudska knjižnica — (21), Nova založba 60 (60), Splošna bolnišnica 30 (55), Umobolnica 32 (34), Klasična gimnazija 12 (17), Železniška direkcija 30 (35), I. moška realna gimnazija 34 (28), II. moška realna gimnazija — (5), III. moška realna gimnazija 19 (22), IV. moška realna gimnazija 9 (8), I. ženska realna gimnazija 29 (31), Zavod sv. Stanislava 24 (25), Učiteljišče 12 (20), Okrožni urad 19 (24), Barje 44 (35), Zadrúžna gospodarska banka 11 (10), Štepanja vas 33 (30), Mohorjeva knjigarna 711 (703), Skupaj 3091 (3142).

Ljubljanska okolica: Brezovica 175 (144), Devica Marija v Polju 310 (310), Dobrova 112 (114), Dravljce 120 (125), Ig 73 (101), Ježica 170 (185), Lanišče 86 (92), Notranje gorice 28 (30), Polhov Gradec 70 (68), Rudnik 26 (30), Sostro 110 (112), Tomišelj 7 (66), Želimlje 34 (21). Skupaj 1321 (1398).

Novo mesto: Bela cerkev 50 (40), Brusnice 51 (23), Mirna peč 80 (78), Novo mesto 1200 (210), Kandija 9 (10), Prečna 100 (100), Soteska — (31), Stopiče — (52), Smarjeta pri Novem me-

stu 45 (34), Šmihel pri Novem mestu 220 (240), St. Peter pri Novem mestu 85 (55), Toplice pri Novem mestu — (60), Uršna sela — (19). Skupaj 1840 (952).

Ribnica: Dobropolje 140 (60), Dolenja vas pri Ribnici 75 (57), Gora — (54), Grčarice — (24), Loški potok — (160), Ribnica 261 (260), Rob — (32), Sodražica 140 (78), Struge — (75), Sv. Gregor 74 (72), Škocijan pri Turjaku 25 (25), Turjak — (10), Velike Lašče 154 (173), Velike Poljane 20 (33). Skupaj 889 (1113).

Semič: Črnomelj 50 (50), Dragatuš — (10), Metlika 70 (50), Podzemelj — (30), Preloka — (20), Semič — (33), Sinji vrh — (16), Stari trg ob Kolpi — (55), Vinica pri Črnomlju — (57). Skupaj 120 (321).

Trebnje: Mokronog 80 (50), Sv. Križ pri Litiji — (28), Škocijan pri Mokronogu 135 (94), St. Lovrenc ob Temenici 81 (76), St. Rupert pri Mokronogu — (100), Trebnje 200 (305), Trebelno 80 (80), Trzišče — (50). Skupaj 576 (785).

Višnja gora: Grosuplje 44 (52), Kopianj 63 (66), Lipoglav 21 (18), Muljava 34 (16), Polica 65 (65), Primskovo — (20), Stična 130 (100), Samostan Stična 26 (21), Smarje 42 (40), St. Jurij pri Grosupljem 100 (33), St. Vid pri Stični 200 (200), Veliki Gaber 115 (115), Višnja gora 101 (110), Žalna 43 (52). Skupaj 984 (908).

Vrhnika: Bevke 24 (26), Borovnica 117 (97), Dolenji Logatec 53 (60), Gorenji Logatec 60 (60), Horjulj 136 (80), Hotedršica 66 (40), Podlipa 30 (31), Preserje 52 (44), Rakitna 48 (50), Rovte 140 (118), Sv. Trije kralji na Vrhju 95 (92), St. Jošt nad Vrhniko 100 (96), Vrhnika 252 (230), Zaplana 40 (40). Skupaj 1213 (1064).

Žužemberk: Ajdovec 30 (30), Dobrnič — (96), Hinje 65 (132), Krka 25 (26), Sela pri Šumberku — (15), Zagradec na Dolenjskem — (44), Žužemberk — (100), Žvirče — (27). Skupaj 120 (468).

V Ljubljanski škofiji 11.233 (11.535).
V raznih drugih škofijah 2222 (1508).
Letošnjih udov je 13.455, lani pa jih je bilo v istih poverjeništvih 13.043.

Gospodarska zadruga

Z. Z. O. J.

V LJUBLJANI

DUNAJSKA CESTA 29

D V O R I Š Č E

Dobavlja svojim članom:

vsa racionirana živila,
umetna gnojila,
cement, kmetijske
stroje, kurivo in
druge potrebščine ter

**kupuje od njih
prav vse kmetijske pridelke**

KNJIGOVEZNICA

*Lenarčič
Ivan*

DUNAJSKA C. 12

IZDELUJEMO
VSA V STROKO
SPADAJOČA DELA

Izdelava je skrbna
CENE SOLIDNE

Znana domača

*manufakturna
trgovina*

Češnik Janko

Ljubljana, Lingarjeva ulica števil. 1

Priporoča nakup
ženskega in
moškega blaga

Manufakturna trgovina

Zajc Jožko

— Ljubljana —

Nabrežje 20. septembra
Poleg tramostovje

»ALPA«

GROM JOŽE

H R A N I L N I P R O I Z V O D I

droge - čaji - gobe - dišave

L J U B L J A N A

Pisarna
VIDOVDANSKA CESTA 18

Skladišče
SV. PETRA CESTA ŠT. 47

Delavnice
PETRARKOVA ULICA ŠT. 28
(prej Komenskega ulica)

TELEFON 37-17

Prva domača tvrdka

za umno gojenje, zbiranje in umetno sušenje, selekcioniranje in trgovanje z zdravilnimi, gozdnimi, industrijskimi, aromatičnimi zelišči in drugimi koristnimi rastlinami, sadjem in zelenjavo

Konzerviranje in predelava za hranila in razne pijače

*Pooblaščen graditelj in
tesarski mojster*

Lojze Kamnikar

LJUBLJANA, ŠMARTINSKA CESTA 55

*se priporoča za graditeljska in tesarska dela vseh
vrst visokih zgradb*

Telefon 35.31

A. Černe, gravur

štamplije, etikete, tisk z jeklorezom

LJUBLJANA, Telefon 38-61

Konje za klanje kupujem

PUŠNIK JUSTINA

konjska mesarija

Ljubljana, Opekarska cesta št. 38

P A R N A **FD** P E K A R N A

FR. DOLINAR

LJUBLJANA

POLJANSKA CESTA ŠTEV. 19

PRED ŠKOFIJO ŠTEV. 11

TELEFON 30-56

POGREBNO PODJETJE

Gajšek Ivan

LJUBLJANA

Zaloška c. 1 in 6, Telef. 33-69

IZVRŠUJE *vsako vrsto pogrebe v Ljubljani in okolici, ekshumacije in prevoze pokojnih v vse kraje, tudi v inozemstvo in obratno*

ZALOGA *vseh vrst kovinskih in lesenih mrliških krst in pogrebni potrebščin*

Izvedba strokovnojoško in točno
Cene konkurenčne

Etikete

JOŽKO DOLENC

graver

Ljubljana, Mestni trg 5-I

Telefon 44-25

P. H. M. R. R. S U Š N I K

Lekarna pri Zlatem Jelenu

Zaloga vseh domačih in tujih zdravilnih sredstev, mineralnih vod, obvezil, kirurških in toaletnih predmetov -

Pošne pošiljave obratno

LJUBLJANA - MARIJIN TRG

Poštnohronilnični račun št. 10.522 - Telefon 21-15

Zaupajte svoje prehranke

**Vzajemni
posojilnici
v Ljubljani**

r. z. z o. j.

Miklošičeva c. 7 (v lastni palači)

Deluje že nad 50 let

Hranilne vloge obrestuje
po dogovoru, in sicer
po 3%, 2% in 1%, in
je zanje podana popolna
varnost v nepremičninah in gotovini

Elektros

industrija d. d.

Veletrgovina elektro-

tehničnega in tehničnega

materiala ter strojev

Ljubljana

Gospodarska cesta 13

KUPUJTE SAMO

Zmaj baterije
ker so najboljše in zato najcenejše!

ZMAJ

družba z omejeno zavezo
tovarna za galvan. elemente in elektrotehniko

LJUBLJANA
ŠMARTINSKA CESTA 28

Prva specialna tovarna za žepne, poličaste, anodne
in mrežne baterije. Velika zaloga vseh vrst žepnih sve-
tilk, svetilk za kolesa in žornic

Kupujte le
domače
blago!

Zahtevajte
naš
cenik!

NALAGAJTE V

estno hranilnico
Ljubljansko

Pupilarno varna

ZA VSE VLOGE JAMČI

Mestna občina Ljubljanska

Okusno in solidno

STROJNO MIZARSTVO IN ZALOGA POHIŠTVA
LJUBLJANA, DUNAJSKA CESTA 17 - TELEFON 32-61

VAM OPREMI STANOVANJE, PENSION,
TRGOVSKI LOKAL, PISARNO IN DRUGO

Joan Dogan

Zadružna

TISKARNA

LJUBLJANA

DUNAJSKA CESTA 17

TELEFON ŠTEV. 30-67

se priporoča za tiskanje
revij, knjig in časopisov,
reklamnih letakov in le-
pakov, vabil za gledali-
ške odre in koncerte, vi-
zitek, kuvert, tiskovin za
šole, urade, društva in
organizacije, kakor tudi
raznih drugih del. spa-
dajočih v tiskarsko stro-
ko, izdelanih v eno- ali
večbarvnem tisku

BROŠURE IN LISTI
KNJIGE IN-REVIJE

Mestna elektrarna ljubljanska

dobanja električno energijo za razsvetljavo,
pogon obrtnih in industrijskih obratov ter za
toplotne in gospodinjske svrhe. — Izvršuje
osa v stroko spadajoča instalacijska dela
in popravila po najugodnejših cenah.

Ravnateljstvo Mestne elektrarne: Krekov trg št. 10-II

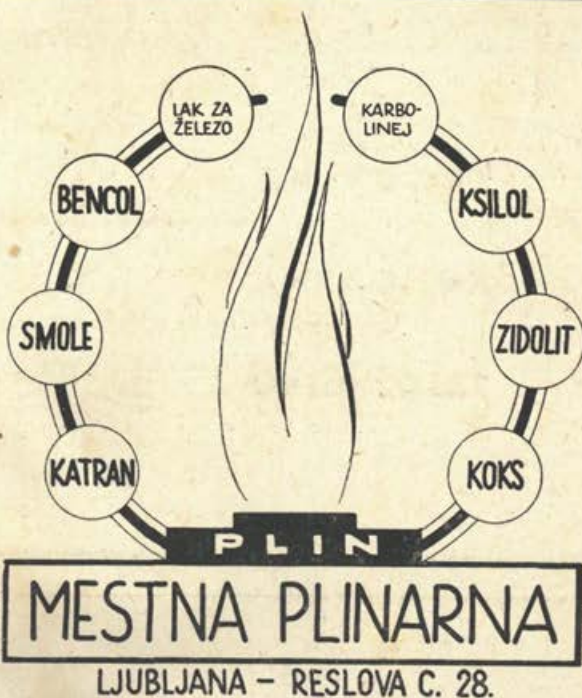
Ustanovljeno l. 1943

TRGOVINA Z ŽELEZNINO IN POLJEDELSKIMI STROJI

Ustanovljeno l. 1943

FERRUM LEON STUPICA

LJUBLJANA, GRADIŠČE 2 (POLEG URŠULINK)

Trgovina z usnjem

H. P. EČENKO

Ljubljana, Sv. Petra cesta 41

Telefon št. 39-24

Usnje in potrebščine za čevljarje,
torbarje in sedlarje

Spedicija

Grom

Ljubljana

Cesta 800 let Ljubljane 14

Brzojavni noslov „Grom“ - Telefon int. 24-54
Zastopstva v vseh večjih mestih doma in v tujini

Pooblaščen graditelj
in tesarski mojster

Kavka Karel

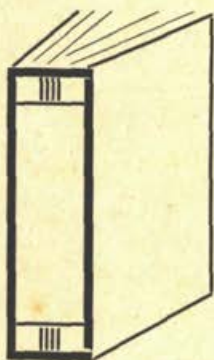
Ljubljana, Žibertova 11

Telefon števil. 20-50

gradi vsa v graditeljsko in tesarsko stroko spadajoča dela po danih in lastnih načrtih solidno in poceni

Nova založba

v Ljubljani, Kongresni trg 19

TRGOVINA

z vsemi pisarniškimi potrebščinami

KNJIGARNA

ima v zalogi vse vrste knjig, leposlovne in strokovne

ZALOŽNIŠTVO

izdaja dobre izvirne slovenske knjige

HHRANILNICA LJUBLJANSKE POKRAJINE

prej Hranilnica Dravske banovine

Ustanovljena leta 1820

- *sprejema vloge,*
- *daje posojila,*
- *izvršuje navadna in klirinška nakazila ter*
- *opravlja vse bančne posle*

Mohorjeva knjigarna v Ljubljani

na Miklošičevi cesti št. 19 (palača Vzajemne zavarovalnice)

ima v zalogi tele starejše Mohorjeve knjige:

Studenci žive vode:

Fajdiga: Pisma o trpljenju
Rožman: Besede obtožbe in tolažbe

Sodobna vprašanja:

Stele: Kmečka kultura
Terseglav: Pomen verskih dobrin za človeštvo

Cvetje iz domačih in tujih logov:

Domače slovstvo:

Št. 15. Erjavec: Hudo brezno
Št. 16. Stritar: Izbor mladinskih spisov
Št. 17. Erjavec: Živalske podobe
Št. 18. Slomšek: Blaže in Nežica
Št. 19. Breznik: Jezik naših časnikaarjev in pripovednikov
Št. 20. Jurčič: Sosedov sin

Tuje slovstvo:

Št. 1. Homer-Sovrè: Iliada
Št. 2. Sofokles-Sovrè: Kralj Oidip

Mohorjeva knjižnica:

Kotnik: Misijonar Jernej Mozgan
Sienkiewicz: Quo vadis I.
Sienkiewicz: Quo vadis II.
Erjavec: Mladostni plameni
Lovrenčič: Tri božje poti

Slovenske večernice:

Št. 93. Plestenjak: Mlinar Bogataj
Št. 95. štiri zgodbe (Dular, Meško, Cevc, Janežič)

Razno:

Slovensko berilo
Turnšek: Pod vernim krovom I.
Družinska knjižica

Koledarji:

Koledar Družbe sv. Mohorja za leti 1943 in 1944

Razen tega dobite v Mohorjevi knjigarni tudi še nekaj starejših izdaj Mohorjeve družbe, kakor tudi vse druge slovenske knjige ter šolske in pisarniške potrebščine.

Družba sv. Mohorja prosi vse, ki bi imeli kako njeno starejšo knjigo odveč ali bi jo bili pripravljene prodati, naj sporoče svoje ponudbe Mohorjevi knjigarni v Ljubljani, Miklošičeva c. 19 (palača Vzajemne zavarovalnice).